฿ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส฿

องฺคุตฺตรนิกาเย

ปญฺจกนิปาต-ฏีกา

๑. ปฐมปณฺณาสกํ

๑. เสขพลวคฺโค

๑. สํขิตฺตสุตฺตวณฺณนา

๑. ปญฺจกนิปาตสฺส ปฐเม กามํ สมฺปยุตฺตธมฺเมสุ ถิรภาโวปิ พลฏฺโฐ เอว, ปฏิปกฺเขหิ ปน อกมฺปนียตฺตํ สาติสยํ พลฏฺโฐติ วุตฺตํ – **“อสฺสทฺธิเย น กมฺปตี”**ติ฿

สํขิตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตา฿

๒-๖. วิตฺถตสุตฺตาทิวณฺณนา

๒-๖. ทุติเย **หิรียตี**ติ ลชฺชติ วิรชฺชติ฿ ยสฺมา หิรี ปาปชิคุจฺฉนลกฺขณา, ตสฺมา **“ชิคุจฺฉตีติ อโตฺถ”**ติ วุตฺตํ฿ **โอตฺตปฺปตี**ติ อุตฺรสติ฿ ปาปุตฺราสลกฺขณญฺหิ โอตฺตปฺปํ฿

ปคฺคหิตวีริโยติ สโงฺกจํ อนาปนฺนวีริโย฿ เตนาห **“อโนสกฺกิตมานโส”**ติ฿ **ปหานตฺถายา**ติ สมุจฺฉินฺนตฺถาย฿ กุสลานํ ธมฺมานํ อุปสมฺปทา นาม สมธิคโม เอวาติ อาห **“ปฏิลาภตฺถายา”**ติ฿

คติอตฺถา ธาตุสทฺทา พุทฺธิอตฺถา โหนฺตีติ อาห **“อุทยญฺจ วยญฺจ ปฏิวิชฺฌิตุํ สมตฺถายา”**ติ฿ มิสฺสกนเยนายํ เทสนา คตาติ อาห **“วิกฺขมฺภนวเสน จ สมุจฺฉทวเสน จา”**ติ฿ เตนาห **“วิปสฺสนาปญฺญาย เจว มคฺคปญฺญาย จา”**ติ฿ วิปสฺสนาปญฺญาย วิกฺขมฺภนกิริยโต สา จ โข ปเทสิกาติ นิปฺปเทสิกํ กตฺวา ทเสฺสตุํ **“มคฺคปญฺญาย ปฏิลาภสํวตฺตนโต”**ติ วุตฺตํ฿ ทุกฺขกฺขยคามินิภาเวปิ เอเสว นโย฿ **สมฺมา**ติ ยาถาวโต฿ อกุปฺปธมฺมตาย หิ มคฺคปญฺญาย เขปิตํ เขปิตเมว, นาสฺส ปุน เขปนกิจฺจํ อตฺถีติ อุปาเยน ญาเยน สา ปวตฺตตีติ อาห **“เหตุนา นเยนา”**ติ฿ ตติยาทีสุ นตฺถิ วตฺตพฺพํ฿

วิตฺถตสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตา฿

๗. กามสุตฺตวณฺณนา

๗. สตฺตเม อสนฺติ ลูนนฺติ เตนาติ **อสิตํ,** ทาตฺตํ฿ วิวิธา อาภญฺชนฺติ ภารํ โอลเมฺพนฺติ เตนาติ **พฺยาภงฺคี,** วิธํ฿ **กุลปุโตฺต**ติ เอตฺถ ทุวิโธ กุลปุโตฺต ชาติกุลปุโตฺต, อาจารกุลปุโตฺต จ฿ ตตฺถ ‘‘เตน โข ปน สมเยน รฏฺฐปาโล นาม กุลปุโตฺต ตสฺมิํเยว ถุลฺลโกฏฺฐิเก อคฺคกุลิกสฺส ปุโตฺต’’ติ (ม. นิ. ๒.๒๙๔) เอวํ อาคโต อุจฺจกุลปฺปสุโต **ชาติกุลปุโตฺต** นาม฿ ‘‘เย เต กุลปุตฺ

ตา สทฺธา อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิตา’’ติ (ม. นิ. ๑.๓๔) เอวํ อาคตา ปน ยตฺถ กตฺถจิ กุเล ปสุตาปิ อาจารสมฺปนฺนา **อาจารกุลปุโตฺต** นามฯ อิธ ปน อาจารกุลปุโตฺต อธิเปฺปโตฯ เตนาห **“กุลปุโตฺตติ อาจารกุลปุโตฺต”**ติฯ **ยุตฺตํ**นฺติ อนุจฺฉวิกํ, เอวํ วตฺตพฺพตํ อรหตีติ อโตฺถฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

กามสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. จวนสุตฺตวณฺณนา

๘. อฏฺฐเม **สทฺธายา**ติ อิมินา อธิคมสทฺธา ทสฺสิตาฯ จตุพฺพิธา หิ สทฺธา – อาคมนียสทฺธา, อธิคมสทฺธา, ปสาทสทฺธา, โอกปฺปนสทฺธาติฯ ตตฺถ **อาคมนียสทฺธา** สพฺพญฺญุโพธิสตฺตานํ ปวตฺตา โหติฯ อาคมนียปฺปฏิปทาย อาคตา หิ สทฺธา สาติสยา มหาโพธิสตฺตานํ ปโรปเทเสน วินา สเทฺธยฺยวตฺถุํ อวิปรีตโต คเหตฺวา อธิมุจฺจนโตฯ สจฺจปฺปฏิเวธโต อาคตสทฺธา **อธิคมสทฺธา** สุปฺปพุทฺธาทีนํ วิยฯ ‘‘สมฺมาสมฺพุโทฺธ ภควา’’ติอาทินา พุทฺธาทีสุ อุปฺปชฺชนกปฺปสาโท **ปสาทสทฺธา** มหากปฺปินราชาทีนํ วิยฯ ‘‘เอวเมต’’นฺติ โอกฺกนฺทิตฺวา ปกฺขนฺทิตฺวา สทฺทหนวเสน กปฺปนํ โอกปฺปนํ, ตเทว สทฺธาติ **โอกปฺปนสทฺธา**ฯ ตตฺถ ปสาทสทฺธา ปรเนยฺยรูปา โหติ, สวนมเตฺตนปิ ปสีทนโตฯ โอกปฺปนสทฺธา สเทฺธยฺยํ วตฺถุํ โอคาหิตฺวา อนุปวิสิตฺวา ‘‘เอวเมต’’นฺติ ปจฺจกฺขํ กโรนฺตี วิย ปวตฺตติฯ

จวนสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. ปฐมอคารวสุตฺตวณฺณนา

๙. นวเม **อปฺปติสฺสโย**ติ อปฺปติสฺสโว ว-การสฺส ย-การํ กตฺวา นิเทฺทโสฯ ครุนา กิสฺมิญฺจิ วุโตฺต คารววเสน ปติสฺสวนํ, ปติสฺสโว, ปติสฺสวภูตํ, ตํสภาวญฺจ ยํ กิญฺจิ คารวํฯ นตฺถิ เอตสฺมึ ปติสฺสโวติ **อปฺปติสฺสโว,** คารววิรหิโตฯ เตนาห **“อเชฏฺฐโก อนีจวุตฺตี”**ติฯ

ปฐมอคารวสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ทุติยอคารวสุตฺตวณฺณนา

๑๐. ทสเม **วุทฺธิ**นฺติอาทีสุ สีเลน **วุทฺธึ,** มเคฺคน **วิรูฬฺหึ,** นิพฺพาเนน **เวปุลฺลํ**ฯ สีลสมาธีหิ วา **วุทฺธึ,** วิปสฺสนามเคฺคหิ **วิรูฬฺหึ,** ผลนิพฺพาเนหิ **เวปุลฺลํ**ฯ เอตฺถ จ ยสฺส จตุพฺพิธํ สีลํ อขณฺฑาทิภาวปฺปวตฺติยา สุปริสุทฺธํ วิเสสภาคิยตฺตา อปฺปกสิเรเนว มคฺคผลาวหํ สงฺฆรกฺขิตเตฺถรสฺส วิย, โส ตาทิเสน สีเลน อิมสฺมึ ธมฺมวินเย วุทฺธึ อาปชฺชิสฺสติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘สีเลน วุทฺธิ’’นฺติฯ ยสฺส ปน อริยมโคฺค อุปฺปโนฺน, โส วิรูฬฺหมูโล วิย ปาทโป สุปฺปติฏฺฐิตตฺตา สาสเน วิรูฬฺหึ อาปโนฺน นาม โหติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘มเคฺคน วิรูฬฺหิ’’นฺติฯ โย สพฺพกิเลสนิพฺพานปฺปโตฺต, โส อรหา สีลาทิธมฺมกฺขนฺธปาริปูริยา สติ เวปุลฺลปฺปโตฺต โหติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘นิพฺพาเนน เวปุลฺล’’นฺติฯ ทุติยวิกเปฺป อโตฺถ วุตฺตนยานุสาเรน เวทิตโพฺพฯ

ทุติยอคารวสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

เสขพลวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. พลวโคฺค

๑. อนนุสฺสุตสุตฺตวณฺณนา

๑๑. ทุติยสฺส ปฐเม **อภิชานิตฺวา**ติ อภิวิสิเฏฺฐน ญาเณน ชานิตฺวาฯ **อฏฺฐหิ การเณหิ ตถาคตสฺสา**ติ ‘‘ตถา อาคโตติ ตถาคโตฯ ตถา คโตติ ตถาคโตฯ ตถลกฺขณํ อาคโตติ ตถาคโตฯ ตถธเมฺม ยาถาวโต อภิสมฺพุทฺโธติ ตถาคโตฯ ตถทสฺสิตาย ตถาคโตฯ ตถาวาทิตาย ตถาคโตฯ ตถาการิตาย ตถาคโตฯ อภิภวนเฏฺฐน ตถาคโต’’ติ เอวํ วุเตฺตหิ อฏฺฐหิ การเณหิฯ อุสภสฺส อิทนฺติ **อาสภํ**, เสฏฺฐฏฺฐานํฯ เตนาห **‘‘อาสภํ ฐานนฺติ เสฏฺฐฏฺฐาน’’**นฺติฯ ปรโต ทสฺสิตพลโยเคน ‘‘ทสพโลห’’นฺติ **อภีตนาทํ นทติฯ พฺรหฺมจกฺกน**ฺติ เอตฺถ เสฏฺฐปริยาโยฯ **พฺรหฺม**สโทฺทติ อาห **‘‘เสฏฺฐจกฺก’’**นฺติฯ จกฺกเญฺจตํ ธมฺมจกฺกํ อธิเปฺปตํฯ

อนนุสฺสุตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. สํขิตฺตสุตฺตวณฺณนา

๑๓. ตติเย กามํ สมฺปยุตฺตธเมฺมสุ ถิรภาโวปิ พลโฏฺฐ เอว, ปฏิปเกฺขหิ ปน อกมฺปนียตฺตํ สาติสยํ พลโฏฺฐติ วุตฺตํ **‘‘มุฏฺฐสฺสเจฺจ น กมฺปตี’’**ติฯ

สํขิตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. วิตฺถตสุตฺตวณฺณนา

๑๔. จตุเตฺถ **สติเนปเกฺกนา**ติ สติยา เนปเกฺกน, ติกฺขวิสทสูรภาเวนาติ อโตฺถฯ อฏฺฐกถายํ ปน เนปกฺกํ นาม ปญฺญาติ อธิปฺปาเยน ‘‘เนปกฺกํ วุจฺจติ ปญฺญา’’ติ วุตฺตํฯ เอวํ สติ อโญฺญ นิทฺทิโฏฺฐ นาม โหติฯ **สติมา**ติ จ อิมินา สวิเสสา สติ คหิตาติ ปรโตปิ ‘‘จิรกตมฺปิ จิรภาสิตมฺปิ สริตา อนุสฺสริตา’’ติ สติกิจฺจเมว นิทฺทิฏฺฐํ, น ปญฺญากิจฺจํ, ตสฺมา **สติเนปเกฺกนา**ติ สติยา เนปกฺกภาเวนาติ สกฺกา วิญฺญาตุํ ลพฺภเตวฯ ปจฺจยวิเสสวเสน อญฺญธมฺมนิรเปกฺข สติยา พลวภาโวฯ ตถา หิ ญาณวิปฺปยุตฺตจิเตฺตนปิ สชฺฌายนสมฺมสนานิ สมฺภวนฺติฯ

จิรกตมฺปีติ อตฺตนา วา ปเรน วา กาเยน จิรกตํ เจติยงฺคณวตฺตาทิมหาวตฺตปฺปฏิปตฺติปูรณํฯ **จิรภาสิตมฺปี**ติ อตฺตนา วา ปเรน วา วาจาย จิรภาสิตํ สกฺกจฺจํ อุทฺทิสนอุทฺทิสาปนธมฺมาสารณธมฺมเทสนาอุปนิสินฺนกปริกถาอนุโมทนียาทิวเสน ปวตฺติตํ วจีกมฺมํฯ **สริตา อนุสฺสริตา**ติ ตสฺมิํ กาเยน จิรกเต กาโย นาม กายวิญฺญตฺติ, จิรภาสิเต วาจา นาม วจีวิญฺญตฺติ, ตทุภยมฺปิ รูปํ, ตํสมุฏฺฐาปกา จิตฺตเจตสิกา อรูปํฯ อิติ อิเม รูปารูปธมฺมา เอวํ อุปฺปชฺชิตฺวา เอวํ นิรุทฺธาติ สรติ เจว อนุสฺสรติ จ, สติสโมฺพชฺฌงฺคํ สมุฏฺฐาเปตีติ อโตฺถฯ โพชฺฌงฺคสมุฏฺฐาปิกา หิ สติ อิธ อธิเปฺปตาฯ ตาย สติยา เอส สกิํ สรเณน สริตา, ปุนปฺปุนํ สรเณน อนุสฺสริตาติ เวทิตพฺพาฯ

วิตฺถตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕-๑๐. ทฏฺฐพฺพสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๕-๒๐. ปญฺจเม **สวิสยสฺมิํเยวา**ติ อตฺตโน อตฺตโน วิสเย เอวฯ **โลกิยโลกุตฺตรธมฺมกเถตุ**นฺติ โลกิยธมฺมํ โลกุตฺตรธมฺมํ จ เตน เตน ปวตฺติวิเสเสน กเถตุํฯ **จตูสุ โสตาปตฺติยงฺเคสู**ติ สปฺปุริสสํเสโว สทฺธมฺมสฺสวนํ โยนิโสมนสิกาโร ธมฺมานุธมฺมปฺปฏิปตฺตีติ อิเมสุ จตูสุ โสตาปตฺติมคฺคการเณสุฯ กามญฺจ เตสุ สติอาทโยปิ ธมฺมา อิจฺฉิตพฺพาว เตหิ วินา เตสํ อสมฺภวโต , ตถาปิ เจตฺถ สทฺธา วิเสสโต กิจฺจการีติ เวทิตพฺพาฯ สโทฺธ เอว หิ สปฺปุริเส ปยิรุปาสติ, สทฺธมฺมํ สุณาติ, โยนิโส จ อนิจฺจาทิโต มนสิ กโรติ, อริยมคฺคสฺส จ อนุธมฺมํ ปฏิปชฺชติ, ตสฺมา วุตฺตํ **“เอตฺถ สทฺธาพลํ ทฏฺฐพฺพ”**นฺติฯ อิมินา นเยน เสสพเลสุปิ อโตฺถ ทฏฺฐพฺโพฯ

จตูสุ สมฺมปฺปธาเนสูติ จตุพฺพิธสมฺมปฺปธานภาวนายฯ **จตูสุ สติปฏฺฐาเนสู**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ เอตฺถ จ โสตาปตฺติองฺเคสุ สทฺธา วิย, สมฺมปฺปธานภาวนาย วีริยํ วิย จ สติปฏฺฐานภาวนาย ยสฺมา ‘‘วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺส’’นฺติ (ที. นิ. ๒.๓๗๓; ม. นิ. ๑.๑๐๖) วจนโต ปุพฺพภาเค กิจฺจโต สติ อธิกา อิจฺฉิตพฺพา, เอวํ สมาธิกมฺมิกสฺส สมาธิ, ‘‘อริยสจฺจภาวนา ปญฺญาภาวนา’’ติ กตฺวา ตตฺถ ปญฺญา ปุพฺพภาเค อธิกา อิจฺฉิตพฺพาติ ปากโฏยมโตฺถฯ อธิคมกฺขเณ ปน สมาธิปญฺญานํ วิย สเพฺพสมฺปิ พลานํ สทฺธาทีนํ สมตาว อิจฺฉิตพฺพาฯ ตถา หิ ‘‘เอตฺถ สทฺธาพล’’นฺติอาทินา ตตฺถ ตตฺถ เอตฺถคฺคหณํ กตํฯ

อิทานิ สทฺธาทีนํ ตตฺถ ตตฺถ อติเรกกิจฺจตํ อุปมาย วิภาเวตุํ **“ยถา หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺริทํ อุปมา สํสนฺทนํ – ราชปญฺจมสหายา วิย วิมุตฺติปริปาจกานิ ปญฺจ พลานิฯ เนสํ กีฬนตฺถํ เอกชฺฌํ วีถิโอตรณํ วิย พลานํ เอกชฺฌํ วิปสฺสนาวีถิโอตรณํ, สหาเยสุ ปฐมาทีนํ ยถาสกํ เคเหว วิจารณา วิย สทฺธาทีนํ โสตาปตฺติองฺคาทีนิ ปตฺวา ปุพฺพงฺคมตาฯ สหาเยสุ อิตเรสํ ตตฺถ ตตฺถ ตุณฺหีภาโว วิย เสสพลานํ ตตฺถ ตตฺถ ตทนฺวยตา, ตสฺส ปุพฺพงฺคมสฺส พลสฺส กิจฺจานุคตาฯ น หิ ตทา เตสํ สสมฺภารปถวีอาทีสุ อาปาทีนํ วิย กิจฺจํ ปากฏํ โหติ, สทฺธาทีนํเยว ปน กิจฺจํ วิภูตํ หุตฺวา ติฏฺฐติ ปุเรตรํ ตถาปจฺจเยหิ จิตฺตสนฺตานสฺส อภิสงฺขตตฺตาฯ เอตฺถ จ วิปสฺสนากมฺมิกสฺส ภาวนา วิเสสโต ปญฺญุตฺตราติ ทสฺสนตฺถํ ราชานํ นิทสฺสนํ กตฺวา ปญฺญินฺทฺริยํ วุตฺตํฯ ฉฏฺฐาทีนิ สุวิเญฺญยฺยานิฯ

ทฏฺฐพฺพสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

พลวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ปญฺจงฺคิกวโคฺค

๑-๒. ปฐมอคารวสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๑-๒๒. ตติยสฺส ปฐเม **อาภิสมาจาริก**นฺติ อภิสมาจาเร อุตฺตมสมาจาเร ภวํฯ กึ ปน ตนฺติ อาห **“วตฺตวเสน ปญฺญตฺตสีล”**นฺติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ ทุติเย นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ

ปฐมอคารวสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓-๔. อุปกฺกิเลสสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๓-๒๔. ตติเย **น จ ปภาวนฺต**นฺติ น จ ปภาสมฺปนฺนํฯ **ปภิชฺชนสภาว**นฺติ ตาเปตฺวา ตาฬิกชฺชนปภงฺคุรํฯ **อวเสสํ โลห**นฺติ วุตฺตาวเสสํ สชาติโลหํ, วิชาติโลหํ, ปิสาจโลหํ, กิตฺติมโลหนฺติ เอวํปเภทํ สพฺพมฺปิ โลหํฯ **อุปฺปชฺชิตุํ อปฺปทาเนนา**ติ เอตฺถ นนุ โลกิยกุสลจิตฺตสฺสปิ สุวิสุทฺธสฺสปิ อุปฺปชฺชิตุํ อปฺปทาเนเนว อุปกฺกิเลสตาติ? สจฺจเมตํ, ยสฺมึ ปน สนฺตาเน นีวรณานิ ลทฺธปฺปติฏฺฐานิ, ตตฺถ มหคฺคตกุสลสฺสปิ อสมฺภโว, ปเคว โลกุตฺตรกุสลสฺสฯ ปริตฺตกุสลํ ปน ยถาปจฺจยํ อุปฺปชฺชมานํ นีวรเณหิ อุปหเต สนฺตาเน อุปฺปตฺติยา อปริสุทฺธํ โหนฺตํ อุปกฺกิลิฏฺฐํ นาม โหติ อปริสุทฺธทีปกปลฺลิกวฏฺฏิเตลาทิสนฺนิสฺสโย ปทีโป วิยฯ อปิจ นิปฺปริยายโต อุปฺปชฺชิตุํ อปฺปทาเนเนว เตสํ อุปกฺกิเลสตาติ ทเสฺสโนฺต **“ยทเคฺคน หี”**ติอาทิมาหฯ อารมฺมเณ วิกฺขิตฺตปฺปวตฺติวเสน จุณฺณวิจุณฺณตา เวทิตพฺพาฯ จตุเตฺถ นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ

อุปกฺกิเลสสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. อนุคฺคหิตสุตฺตวณฺณนา

๒๕. ปญฺจเม **สมฺมาทิฏฺฐีติ วิปสฺสนาสมฺมาทิฏฺฐี**ติอาทินา องฺคุตฺตรภาณกานํ มเตน อยํ อตฺถวณฺณนา อารทฺธา, มชฺฌิมภาณกา ปเนตฺถ อญฺญถา อตฺถํ วทนฺติฯ วุตฺตเญฺหตํ **มชฺฌิมฏฺฐกถายํ** (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๔๕๒) –

> **“อนุคฺคหิตา”**ติ ลทฺธูปการาฯ **สมฺมาทิฏฺฐี**ติ อรหตฺตมคฺคสมฺมาทิฏฺฐิฯ ผลกฺขเณ นิพฺพตฺตา เจโตวิมุตฺติ ผลํ อสฺสาติ **เจโตวิมุตฺติผลา**ฯ ตเทว เจโตวิมุตฺติสงฺขาตํ ผลํ อานิสํโส อสฺสาติ **เจโตวิมุตฺติผลานิสํสา**ฯ ทุติยปเทปิ เอเสว นโยฯ เอตฺถ จตุตฺถผลปญฺญา **ปญฺญาวิมุตฺติ** นาม, อวเสสา ธมฺมา **เจโตวิมุตฺตี**ติ เวทิตพฺพาฯ **“สีลานุคฺคหิตา”**ติอาทีสุ **สีล**นฺติ จตุปาริสุทฺธิสีลํฯ **สุต**นฺติ สปฺปายธมฺมสฺสวนํฯ **สากจฺฉา**ติ กมฺมฏฺฐาเน ขลนปกฺขลนเจฺฉทนกถาฯ **สมโถ**ติ วิปสฺสนาปาทิกา อฏฺฐ สมาปตฺติโยฯ **วิปสฺสนา**ติ สตฺตวิธา อนุปสฺสนาฯ จตุปาริสุทฺธิสีลญฺหิ ปูเรนฺตสฺส, สปฺปายธมฺมสฺสวนํ สุณนฺตสฺส, กมฺมฏฺฐาเน ขลนปกฺขลนํ ฉินฺทนฺตสฺส วิปสฺสนาปาทิกาสุ อฏฺฐสุ สมาปตฺตีสุ กมฺมํ กโรนฺตสฺส, สตฺตวิธํ อนุปสฺสนํ ภาเวนฺตสฺส อรหตฺตมโคฺค อุปฺปชฺชิตฺวา ผลํ เทติฯ
>
> ‘‘ยถา หิ มธุรํ อมฺพปกฺกํ ปริภุญฺชิตุกาโม อมฺพโปตกสฺส สมนฺตา อุทกโกฏฺฐกํ ถิรํ กตฺวา พนฺธติ, ฆฏํ คเหตฺวา กาเลน กาลํ อุทกํ อาสิญฺจติ, อุทกสฺส อนิกฺขมนตฺถํ มริยาทํ ถิรํ กโรติฯ ยา โหติ สมีเป วลฺลิ วา สุกฺขทณฺฑโก วา กิปิลฺลิกปุโฏ วา มกฺกฏ

กชาลํ วา, ตํ อปเนติ, ขณิตฺติํ คเหตฺวา กาเลน กาลํ มูลานิ ปริขณติ, เอวมสฺส อปฺปมตฺตสฺส อิมานิ ปญฺจ การณานิ กโรโต โส อโมฺพ วฑฺฒิตฺวา ผลํ เทติ, เอวํ สมฺปทมิทํ เวทิตพฺพํฯ รุกฺขสฺส สมนฺตโต โกฏฺฐกพนฺธนํ วิย หิ สีลํ ทฏฺฐพฺพํ, กาเลน กาลํ อุทกสิญฺจนํ วิย ธมฺมสฺสวนํ, มริยาทาย ถิรภาวกรณํ วิย สมโถ, สมีเป วลฺลิอาทีนํ หรณํ วิย กมฺมฏฺฐาเน ขลนปกฺขลนเจฺฉทนํ, กาเลน กาลํ ขณิตฺติํ คเหตฺวา มูลขณนํ วิย สตฺตนฺนํ อนุปสฺสนานํ ภาวนา, เตหิ ปญฺจหิ การเณหิ อนุคฺคหิตสฺส อมฺพรุกฺขสฺส มธุรผลทานกาโล วิย อิมสฺส ภิกฺขุโน อิเมหิ ปญฺจหิ ธเมฺมหิ อนุคฺคหิตาย สมฺมาทิฏฺฐิยา อรหตฺตผลทานํ เวทิตพฺพ’’นฺติฯ

เอตฺถ จ **ลทฺธูปการา**ติ ยถารหํ นิสฺสยาทิวเสน ลทฺธปจฺจยาฯ วิปสฺสนาสมฺมาทิฏฺฐิยา อนุคฺคหิตภาเวน คหิตตฺตา มคฺคสมฺมาทิฏฺฐีสุ จ อรหตฺตมคฺคสมฺมาทิฏฺฐิ ฯ อนนฺตรสฺส หิ วิธิปฏิเสโธ วา, อคฺคผลสมาธิมฺหิ ตปฺปริกฺขารธเมฺมสฺเยว จ เกวโล เจโตปริยาโย นิรุโฬฺหติ **สมฺมาทิฏฺฐีติ อรหตฺตมคฺคสมฺมาทิฏฺฐิฯ ผลกฺขเณ**ติ อนนฺตรํ กาลนฺตเร จาติ ทุวิเธปิ ผลกฺขเณฯ ปฏิปฺปสฺสทฺธิวเสน สพฺพสํกิเลเสหิ เจโตวิมุจฺจติ เอตายาติ **เจโตวิมุตฺติ,** อคฺคผลปญฺญํ ฐเปตฺวา อวเสสา ผลธมฺมาฯ เตนาห **‘‘เจโตวิมุตฺติ ผลํ อสฺสาติ, เจโตวิมุตฺติสงฺขาตํ ผลํ อานิสํโส’’**ติฯ สพฺพกิเลเสหิ เจตโส วิมุจฺจนสงฺขาตํ ปฏิปฺปสฺสมฺภนสญฺญิตํ ปหานํ ผลํ อานิสํโส จาติ โยชนาฯ อิธ เจโตวิมุตฺติสเทฺทน ปหานมตฺตํ คหิตํ, ปุเพฺพ ปหายกธมฺมาฯ อญฺญถา ผลธมฺมา เอว อานิสํโสติ คยฺหมาเน ปุนวจนํ นิรตฺถกํ สิยาฯ **ปญฺญาวิมุตฺติผลานิสํสา**ติ เอตฺถาปิ เอวเมว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ สมฺมาวาจากมฺมนฺตาชีวา สีลสภาวตฺตา วิเสสโต สมาธิสฺส อุปการา, ตถา สมฺมาสงฺกโปฺป ฌานสภาวตฺตาฯ ตถา หิ โส ‘‘อปฺปนา’’ติ นิทฺทิโฏฺฐฯ สมฺมาสติสมฺมาวายามา ปน สมาธิปกฺขิยา เอวาติ อาห **‘‘อวเสสา ธมฺมา เจโตวิมุตฺตีติ เวทิตพฺพา’’**ติฯ

จตุปาริสุทฺธิสีลนฺติ อริยมคฺคาธิคมสฺส ปทฏฺฐานภูตํ จตุปาริสุทฺธิสีลํฯ **สุตา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ อตฺตโน จิตฺตปฺปวตฺติอาโรจนวเสน สห กถนํ สํกถา, สํกถาว **สากจฺฉา**ฯ อิธ ปน กมฺมฏฺฐานปฺปฏิพทฺธาติ อาห **‘‘กมฺมฏฺฐาเน...เป.... กถา’’**ติฯ ตสฺส กมฺมฏฺฐานสฺส เอกวารํ วิธิยา อปฺปฏิปชฺชนํ ขลนํ, อเนกวารํ ปกฺขลนํ, ตทุภยสฺส วิเจฺฉทนี อปนยนี กถา **ขลนปกฺขลนเจฺฉทนกถาฯ ปูเรนฺตสฺสา**ติ วิวฏฺฏสนฺนิสฺสิตํ กตฺวา ปาเลนฺตสฺส พฺรูเหนฺตสฺส จฯ **สุณนฺตสฺสา**ติ ‘‘ยถาอุคฺคหิตกมฺมฏฺฐานํ ผาติํ คมิสฺสตี’’ติ เอวํ สุณนฺตสฺสฯ เตเนว หิ **‘‘สปฺปายธมฺมสฺสวน’’**นฺติ วุตฺตํฯ **กมฺมํ กโรนฺตสฺสา**ติ ภาวนานุโยคกมฺมํ กโรนฺตสฺสฯ ปญฺจสุปิ ฐาเนสุ อนฺต-สโทฺท เหตุอตฺถโชตโน ทฏฺฐโพฺพฯ เอวญฺหิ ‘‘ยถา หี’’ติอาทินา วุจฺจมานา อมฺพูปมา ยุเชฺชยฺยฯ

อุทกโกฏฺฐกนฺติ ชลาวาฏํฯ **ถิรํ กตฺวา พนฺธตี**ติ อสิถิลํ ทฬฺหํ นาติมหนฺตํ นาติขุทฺทกํ กตฺวา โยเชติฯ **ถิรํ กโรตี**ติ อุทกสิญฺจนกาเล ตโต ตโต ปวตฺติตฺวา อุทกสฺส อนิกฺขมนตฺถํ ชลาวาฏปาฬิํ ถิรตรํ กโรติฯ **สุกฺขทณฺฑโก**ติ ตเสฺสว อมฺพคจฺฉสฺส สุกฺขโก สาขาสีสโก ฯ **กิปิลฺลิกปุโฏ**ติ ตมฺพกิปิลฺลิกปุโฏฯ **ขณิตฺติ**นฺติ กุทาลํฯ **โกฏฺฐกพนฺธนํ วิย สีลํ** สมฺมาทิฏฺฐิยา วฑฺฒนูปายสฺส มูลภาวโตฯ **อุทกสิญฺจนํ วิย ธมฺมสฺสวนํ** ภาวนาย ปริพฺรูหนโตฯ **มริยาทาย ถิรภาวกรณํ วิย สมโถ** ยถาวุตฺตาย ภาวนาธิฏฺฐานาย สีลมริยาทาย ทฬฺหีภาวาปาทนโตฯ สมาหิตสฺส หิ สีลํ ถิรตรํ โหติฯ **สมีเป วลฺลิอาทีนํ หรณํ วิย กมฺมฏฺฐาเน ขลนปกฺขลนเจฺฉทนํ** อิจฺฉิตพฺพภาวนาย วิพนฺธนาปนยนโตฯ **มูลขณนํ วิย สตฺตนฺนํ อนุปสฺสนานํ ภาวนา** ตสฺสา วิพนฺธสฺส มูลภูตานํ ตณฺหามานทิฏฺฐีนํ ปลิขณนโตฯ เอตฺถ จ ยสฺมา สุ

ปริสุทฺธสีลสฺส กมฺมฏฺฐานํ อนุยุญฺชนฺตสฺส สปฺปายธมฺมสฺสวนํ อิจฺฉิตพฺพํ, ตโต ยถาสุเต อเตฺถ สากจฺฉาสมาปชฺชนํ, ตโต กมฺมฏฺฐานวิโสธเนน สมถนิพฺพตฺติ, ตโต สมาหิตสฺส อารทฺธวิปสฺสกสฺส วิปสฺสนาปาริปูริ, ปริปุณฺณา วิปสฺสนา มคฺคสมฺมาทิฏฺฐึ พฺรูเหตีติ เอวเมเตสํ องฺคานํ ปรมฺปราย สมฺมุขา อนุคฺคณฺหนโต อยมานุปุพฺพี กถิตาติ เวทิตพฺพํฯ

อนุคฺคหิตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. วิมุตฺตายตนสุตฺตวณฺณนา

๒๖. ฉฏฺเฐ วิมุตฺติยา วฏฺฏทุกฺขโต วิมุจฺจนสฺส อายตนานิ การณานิ **วิมุตฺตายตนานี**ติ อาห – **"วิมุจฺจนการณานี"**ติฯ **ปาฬิอตฺถํ ชานนฺตสฺสา**ติ "อิธ สีลํ อาคตํ, อิธ สมาธิ, อิธ ปญฺญา"ติอาทินา ตํตํปาฬิอตฺถํ ยาถาวโต ชานนฺตสฺสฯ **ปาฬึ ชานนฺตสฺสา**ติ ตทตฺถโพธินึ ปาฬึ ยาถาวโต อุปธาเรนฺตสฺสฯ **ตรุณปีตี**ติ สญฺชาตมตฺตา มุทุกา ปีติ ชายติฯ กถํ ชายติ? ยถาเทสิตํ ธมฺมํ อุปธาเรนฺตสฺส ตทนุจฺฉวิกเมว อตฺตโน กายวาจามโนสมาจารํ ปริคฺคณฺหนฺตสฺส โสมนสฺสํ ปตฺตสฺส ปโมทลกฺขณํ ปาโมชฺชํ ชายติฯ **ตุฏฺฐาการภูตา พลวปีตี**ติ ปุริมุปฺปนฺนาย ปีติยา วเสน ลทฺธาเสวนตฺตา อติวิย ตุฏฺฐาการภูตา กายจิตฺตทรถสฺส ปสฺสมฺภน สมตฺถตาย ปสฺสทฺธิยา ปจฺจโย ภวิตุํ สมตฺถา พลปฺปตฺตา ปีติ ชายติฯ ยสฺมา นามกาเย ปสฺสทฺเธ รูปกาโยปิ ปสฺสทฺโธ เอว โหติ, ตสฺมา "นามกาโย ปสฺสมฺภตี"ติ วุตฺตํฯ

สุขํ ปฏิลภตีติ วกฺขมานสฺส จิตฺตสมาธานสฺส ปจฺจโย ภวิตุํ สมตฺถํ เจตสิกํ นิรามิสสุขํ ปฏิลภติ วินฺทติฯ **สมาธิยตี**ติ เอตฺถ ปน น โย โกจิ สมาธิ อธิเปฺปโต, อถ โข อนุตฺตรสมาธีติ ทเสฺสโนฺต **"อรหตฺต...เป.... สมาธิยตี"**ติ อาหฯ **"อยํ หี"**ติอาทิ ตสฺสํ เทสนายํ ตาทิสสฺส ปุคฺคลสฺส ยถาวุตฺตสมาธิปฏิลาภสฺส การณภาววิภาวนํ, ยํ ตถา วิมุตฺตายตนภาโวฯ **โอสกฺกิตฺนฺติ** ทสฺสิตํฯ **สมาธิเยว สมาธินิมิตฺตน**ฺติ กมฺมฏฺฐานปาฬิยา อารุฬฺห สมาธิ เอว ปรโต อุปฺปชฺชนกภาวนาสมาธิสฺส การณภาวโต สมาธินิมิตฺตํฯ เตนาห **"อาจริยสฺส สนฺติเก"**ติอาทิฯ

วิมุตฺตายตนสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. สมาธิสุตฺตวณฺณนา

๒๗. สตฺตเม สพฺพโส กิเลสทุกฺขทรถปริฬาหานํ วิคตตฺตา สาติสยเมตฺถ สุขนฺติ วุตฺตํ **"อปฺปิตปฺปิตกฺขเณ สุขตฺตา ปจฺจุปฺปนฺนสุโข"**ติฯ ปุริมสฺส ปุริมสฺส วเสน ปจฺฉิมํ ปจฺฉิมํ ลทฺธาเสวนตาย สนฺตปณีตตรภาวปฺปตฺตํ โหตีติ อาห **"ปุริโม...เป.... สุขวิปาโก"**ติฯ **กิเลสปฺปฏิปฺปสฺสทฺธิยา**ติ กิเลสานํ ปฏิปฺปสฺสมฺภเนน ลทฺธตฺตาฯ **"กิเลสปฺปฏิปฺปสฺสทฺธิภาว**นฺติ กิเลสานํ ปฏิปฺปสฺสมฺภนภาวํฯ **ลทฺธตฺตา** ปตฺตตฺตา ตพฺภาวํ อุปคตตฺตาฯ โลกิยสมาธิสฺส ปจฺจนีกานิ นีวรณปฐมชฺฌานนิกนฺติอาทีนิ นิคฺคเหตพฺพานิ, อญฺญ กิเลสา วาเรตพฺพาฯ อิมสฺส ปน อรหตฺตสมาธิสฺส ปฏิปฺปสฺสทฺธสพฺพกิเลสตฺตา น นิคฺคเหตพฺพํ วาเรตพฺพญฺจ อตฺถีติ มคฺคานนฺตรํ สมาปตฺติกฺขเณ จ อปฺปโยเคน อธิคตตฺตา อปฺปิตตฺตา จ อปริหานิวเสน วา อปฺปิตตฺตา **น สสงฺขารนิคฺคยฺหวาริตคโตฯ สติเวปุลฺลปฺปตฺตตฺตา**ติ เอเตน อปฺปวตฺตมานายปิ สติยา สติพหุลตาย สโต เอว นามาติ ทเสฺสติฯ **ยถาปริจฺฉินฺนกาลวเสนา**ติ เอเตน ปริจฺฉินฺนสฺสติยา สโตติ ทเสฺสติฯ **เสเสสู**ติ ญาเณสุฯ

สมาธิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘-๙. ปญฺจงฺคิกสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๘-๒๙. อฏฺฐเม กโร วุจฺจติ ปุปฺผสมฺภวํ ‘‘คพฺภาสเย กิรียตี’’ติ กตฺวาฯ กรโต ชาโต กาโย **กรชกาโย,** ตทุปนิสฺสโย จตุสนฺตติรูปสมุฏฺฐาโยฯ กามํ นามกาโยปิ วิเวกเชน ปีติสุเขน ตถาลทฺธูปกาโร, ‘‘อภิสเนฺทตี’’ติอาทิวจนโต ปน รูปกาโย อิธ อธิเปฺปโตติ อาห **‘‘อิมํ กรชกาย’’**นฺติฯ **อภิสเนฺทตี**ติ อภิสนฺทนํ กโรติฯ ตํ ปน อภิสนฺทนํ ฌานมเยน ปีติสุเขน กรชกายสฺส ตินฺตภาววาปาทนํ สพฺพตฺถกเมว ลูขภาวาปนยนนฺติ อาห **‘‘เตเมตี’’**ติอาทิฯ ตยิทํ อภิสนฺทนํ อตฺถโต ยถาวุตฺตปีติสุขสมุฏฺฐาเนหิ ปณีตรูเปหิ กายสฺส ปริปฺผรณํ ทฏฺฐพฺพํฯ **ปริสเนฺทตี**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ สพฺพํ เอตสฺส อตฺถีติ สพฺพาวา, ตสฺส **สพฺพาวโต**ฯ อวยวาวยวิสมฺพเนฺธ อวยวินิ สามิวจนนฺติ อวยววิสโย **สพฺพ**-สโทฺท, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘สพฺพโกฏฺฐาสวโต’’**ติฯ **อผุฏํ นาม น โหติ** ยตฺถ ยตฺถ กมฺมชรูปํ, ตตฺถ ตตฺถ จิตฺตชรูปสฺส อภิพฺยาปนโตฯ เตนาห **‘‘อุปาทินฺนกสนฺตตี’’**ติอาทิฯ

เฉโกติ กุสโลฯ ตํ ปนสฺส โกสลฺลํ นหานียจุณฺณานํ กรเณ ปิณฺฑิกรเณ จ สมตฺถตาวเสน เวทิตพฺพนฺติ อาห **‘‘ปฏิพโล’’**ติอาทิฯ **กํส**-สโทฺท ‘‘มหติยา กํสปาติยา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๖๑) สุวเณฺณ อาคโตฯ‘‘กํโส อุปหโต ยถา’’ติอาทีสุ (ธ. ป. ๑๓๔) กิตฺติมโลเหฯ กตฺถจิ ปณฺณตฺติมเตฺต ‘‘อุปกํโส นาม ราชาสิ, มหากํสสฺส อตฺรโช’’ติอาทิ (ชา. อฏฺฐ. ๔.๑๐.๑๖๔ ฆฏปณฺฑิตชาตกวณฺณนา)ฯ อิธ ปน ยตฺถ กตฺถจิ โลเหติ อาห **‘‘เยน เกนจิ โลเหน กตภาชเน’’**ติฯ **เสฺนหานุคตา**ติ อุทกสิเนเหน อนุปฺปวิสนวเสน คตา อุปคตาฯ **เสฺนหปเรตา**ติ อุทกสิเนเหน ปริโต คตา สมนฺตโต ผุฏาฯ ตโต เอว **สนฺตรพาหิรา ผุฏา เสฺนเหน**ฯ เอเตน สพฺพโส อุทเกน เตมิตภาวมาหฯ **น จ ปคฺฆริณี**ติ เอเตน ตินฺตสฺสปิ ตสฺส ฆนถทฺธภาวํ วทติฯ เตนาห **‘‘น พินฺทุพินฺทู’’**ติอาทิฯ

ตาหิ ตาหิ อุทกสิราหิ อุพฺภิชฺชตีติ อุพฺภิทํ, อุพฺภิทํ อุทกํ เอตสฺสาติ **อุพฺภิโททโก**ฯ **อุพฺภินฺนอุทโก**ติ นทีตีเร ขตกูปโก วิย อุพฺภิชฺชนกอุทโกฯ **อุคฺคจฺฉนอุทโก**ติ ธาราวเสน อุฏฺฐหนอุทโกฯ กสฺมา ปเนตฺถ อุพฺภิโททโกว รหโท คหิโต, น อิตโรติ อาห **‘‘เหฏฺฐา อุคฺคจฺฉนอุทกญฺหี’’**ติอาทิฯ **ธารานิปาตพุพฺพุฬเกหี**ติ ธารานิปาเตหิ จ อุทกพุพฺพุเฬหิ จฯ ‘‘เผณปฏเลหิ จา’’ติ วตฺตพฺพํ, **สนฺนิสินฺนเมว** อปริโกฺขภตาย นิจฺจลเมว, สุปฺปสนฺนเมวาติ อธิปฺปาโยฯ **เสสนฺ**ติ ‘‘อภิสเนฺทตี’’ติอาทิกํฯ

อุปฺปลานีติ อุปฺปลคจฺฉานิฯ **เสตรตฺตนีเลสู**ติ อุปฺปเลสุ, เสตุปฺปลรตฺตุปฺปลนีลุปฺปเลสูติ อโตฺถฯ **ยํ กิญฺจิ อุปฺปลํ อุปฺปลเมว** สามญฺญคฺคหณโตฯ **สตปตฺต**นฺติ เอตฺถ **สต**-สโทฺท พหุปริยาโย ‘‘สตคฺฆี’’ติอาทีสุ วิยฯ เตน อเนกสตปตฺตสฺสปิ สงฺคโห สิโทฺธ โหติฯ โลเก ปน รตฺตํ ปทุมํ, เสตํ ปุณฺฑรีกนฺติ วุจฺจติฯ ยาว อคฺคา ยาว จ มูลา อุทเกน อภิสนฺทนาทิสมฺภวทสฺสนตฺถํ **อุทกานุคฺคต**คฺคหณํฯ อิธ อุปฺปลาทีนิ วิย กรชกาโย, อุทกํ วิย ตติยชฺฌานสุขํฯ

ยสฺมา **ปริสุเทฺธน เจตสา**ติ จตุตฺถชฺฌานจิตฺตมาห, ตญฺจ ราคาทิอุปกฺกิเลสมลาปคมโต นิรุปกฺกิเลสํ นิมฺมลํ, ตสฺมา อาห **‘‘นิรุปกฺกิเลสเฏฺฐน ปริสุทฺธ’’**นฺติฯ ยสฺมา ปน ปาริสุทฺธิยา เอว ปจฺจยวิเสเสน ปวตฺติวิเสโส ปริโยทาตตา สุธนฺตสุวณฺณสฺส นิฆํสเนน ปภสฺสรตา วิย, ตสฺมา อาห **‘‘ปภสฺสรเฏฺฐน ปริโยทาตํ เวทิตพฺพ’’**นฺติฯ **อิท**นฺติ โอทาตวจนํฯ **อุตุผรณตฺถ**นฺติ อุตุโน ผรณทสฺสนตฺถํฯ **อุตุผรณํ น โหติ** เสสนฺติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห **‘‘ตงฺขณ ...เป.... พลวํ โหตี’’**ติฯ **วตฺถํ วิย กรชกาโย**ติ โยคิโน กรชกาโย วตฺถํ วิย ทฏฺฐโพฺพ อุตุผรณสทิเสน จตุตฺถชฺฌานสุเขน ผริตพฺพตฺตาฯ ปุริสสฺส สรีรํ วิย จตุตฺถชฺฌานํ ทฏฺฐพฺพํ อุตุผรณฏฺ

ฐานิยสฺส สุขสฺส นิสฺสยภาวโตฯ เตนาห **“ตสฺมา”**ติอาทิฯ ตตฺถ จ **“ปริสุเทฺธน เจตสา”**ติ เจโตคหเณน ฌานสุขํ วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ เตนาห **“อุตุผรณํ วิย จตุตฺถชฺฌานสุข”**นฺติฯ นนุ จ จตุตฺถชฺฌาเน สุขเมว นตฺถีติ? สจฺจํ นตฺถิ, สาตลกฺขณสนฺตสภาวตฺตา ปเนตฺถ อุเปกฺขา ‘‘สุข’’นฺติ อธิเปฺปตาฯ เตน วุตฺตํ **สโมฺมหวิโนทนิยํ** (วิภ. อฎฺฐ. ๒๓๒) ‘‘อุเปกฺขา ปน สนฺตตฺตา, สุขมิเจฺจว ภาสิตา’’ติฯ

ตสฺส ตสฺส สมาธิสฺส สรูปทสฺสนสฺส ปจฺจยตฺตา ปจฺจเวกฺขณญาณํ **ปจฺจเวกฺขณนิมิตฺตํฯ สมภิริโต**ติ สมปฺุโณฯ

มณฺฑภูมีติ ปปาวณฺณภูมิฯ ยตฺถ สลิลสิญฺจเนน วินาว สสฺสานิ ฐิตานิ สมฺปชฺชนฺติฯ ยุเคโยเชตพฺพานิ โยคฺคานิ, เตสํ อาจริโย **โยคฺคาจริโย**ฯ เตสํ สิกฺขาปนโต หตฺถิอาทโยปิ ‘‘โยคฺคา’’ติ วุจฺจนฺตีติ อาห ปาฬิยํ ‘‘อสฺสทมฺมสารถี’’ติฯ **เยน เยนา**ติ จตูสุ มเคฺคสุ เยน เยน มเคฺคนฯ **ยํ ยํ คติ**นฺติ ชวสมชวาทิเภทาสุ คตีสุ ยํ ยํ คติํฯ นวเม นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ

ปญฺจงฺคิกสุตฺตาทิวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๐. นาคิตสุตฺตวณฺณนา

๓๐. ทสเม **อุจฺจาสทฺทมหาสทฺทา**ติ อุทฺธํ อุคฺคตตฺตา อุโจฺจ ปตฺถโฎ มหโนฺต วินิพฺภิชฺชิตฺวา คเหตุํ อสกฺกุเณยฺเยน สโทฺท เอเตสนฺติ อุจฺจาสทฺทมหาสทฺทาฯ วจีโฆโสปิ หิ พหูหิ เอกชฺฌํ ปวตฺติโต อตฺถโต สทฺทโต จ ทุรวโพโธ เกวลํ มหานิโคฺฆโส เอว หุตฺวา โสตปถมาคจฺฉติฯ **มจฺฉวิโลเป**ติ มจฺฉานํ วิลุมฺปิตฺวา วิย คหเณ, มจฺฉานํ วา วิลุมฺปเนฯ เกวฎฺฎานญฺหิ มจฺฉปจฺฉิฐปิตฎฺฐาเน มหาชโน สนฺนิปติตฺวา ‘‘อิธ อญฺญํ เอกํ มจฺฉํ เทหิ, เอกํ มจฺฉผาลํ เทหี’’ติ, ‘‘เอตสฺส เต มหา ทิโนฺน, มยฺหํ ขุทฺทโก’’ติ เอวํ อุจฺจาสทฺทํ มหาสทฺทํ กโรนฺติฯ มจฺฉคฺคหณตฺถํ ชาเล ปกฺขิเตฺตปิ ตสฺมิํ ฐาเน เกวฎฺฎา เจว อเญฺญ จ ‘‘ปวิโฎฺฐ คหิโต’’ติ มหาสทฺทํ กโรนฺติฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **อสุจิสุข**นฺติ กายาสุจิสนฺนิสฺสิตตฺตา กิเลสาสุจิสนฺนิสฺสิตตฺตา จ อสุจิสนฺนิสฺสิตสุขํฯ **เนกฺขมฺมสุขสฺสา**ติ กามโต นิกฺขมนฺตสฺส สุขสฺสฯ **ปวิเวกสุขสฺสา**ติ คณสงฺคณิกโต กิเลสสงฺคณิกโต จ วิคตสฺส สุขสฺสฯ **อุปสมสุขสฺสา**ติ ราคาทิวูปสมาวหสฺส สุขสฺสฯ **สโมฺพธสุข**นฺติ มคฺคสงฺขาตสฺส สโมฺพธสฺส นิฎฺฐปฺปตฺตตฺตาย สุขํฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

นาคิตสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ปญฺจงฺคิกวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๔. สุมนวโคฺค

๑. สุมนสุตฺตวณฺณนา

๓๑. จตุตฺถสฺส ปฐเม **สตกฺกกู**ติ สตสิขโร, อเนกกูโฏติ อโตฺถฯ อิทํ ตสฺส มหาเมฆภาว ทสฺสนํฯ โส หิ มหาวสฺสํ วสฺสติฯ เตเนวาห – **“อิโต จิโต จ อุฎฺฐิเตน วลาหกกูฎสเตน สมนฺนาคโตติ อโตฺถ”**ติฯ **ทสฺสนสมฺปโนฺน**ติ เอตฺถ ทสฺสนํ นาม โสตาปตฺติมโคฺคฯ โส หิ ปฐมํ นิพฺพานทสฺสนโต ‘‘ทสฺสน’’นฺติ วุจฺจติฯ ยทิปิ ตํ โคตฺรภุ ปฐมตรํ ปสฺสติ, ทิสฺวา ปน กตฺตพฺพกิจฺจสฺส กิเลสปฺปหานสฺส อกรณโต น ตํ ‘‘ทสฺสน’’นฺติ วุจฺจติฯ อาวชฺชนฎฺฐานิยญฺหิ ตํ ญาณํฯ มคฺคสฺส นิพฺพานารมฺมณตาสามเญฺญน เจตํ วุตฺตํ, น นิพฺพานปฺปฏิวิชฺฌเนน, ตสฺมา ธมฺมจกฺขุํ ปุนปฺปุนํ นิพฺพตฺตเนน ภาวนํ อปฺปตฺตํ ทสฺสนํ, ธมฺมจกฺขุญฺจ ปริญฺญาทิกิจฺจกรเณน จตุสจฺจธมฺมทสฺสนํ ตทภิสมโยติ นเตฺถตฺถ โคตฺรภุสฺส ทสฺสนภาวาปตฺติฯ เสสเมตฺถ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

สุมนสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. จุนฺทีสุตฺตวณฺณนา

๓๒. ทุติเย ‘‘อริยกเนฺตหิ สีเลหิ สมนฺนาคโต’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๕.๑๗๙) อริยกนฺตานีติ ปญฺจสีลานิ อาคตานิฯ อริยกนฺตานิ หิ ปญฺจสีลานิ อริยานํ กนฺตานิ ปิยานิ, ภวนฺตรคตาปิ อริยา ตานิ น วิชหนฺติฯ อิธ ปน ‘‘ยาวตา, จุนฺท, สีลานิ อริยกนฺตานิ สีลานิ, เตสํ อคฺคมกฺขายติ...เป.... อเคฺค เต ปริปูรการิโน’’ติ วุตฺตตฺตา มคฺคผลานิ สีลานิ อธิเปฺปตานีติ อาห **“อริยกนฺตานิ สีลานีติ มคฺคผลสมฺปยุตฺตานิ สีลานี”**ติฯ

จุนฺทีสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. อุคฺคหสุตฺตวณฺณนา

๓๓. ตติเย **สพฺพปฐมํ อุฎฺฐานสีลา**ติ รตฺติยา วิภายนเวลาย สามิเก ปริชเน เสยฺยาย อวุฎฺฐิเต สพฺพปฐมํ อุฎฺฐานสีลาฯ สามิกํ ทิสฺวา นิสินฺนาสนโต อคฺคิทฑฺฒา วิย ปฐมเมว วุฎฺฐหนฺตีติ วา **ปุพฺพุฎฺฐายินิโยฯ กิํการ**นฺติ กิํกรณียํ, กิํกรณภาเวน ปุจฺฉิตฺวา กาตพฺพเวยฺยาวจฺจนฺติ อโตฺถฯ ตํ ปฏิสฺสุณนฺตา วิจรนฺตีติ **กิํการปฺปฏิสฺสาวินิโย**ฯ มนาปํเยว กิริยํ กโรนฺติ สีเลนาติ **มนาปจารินิโย**ฯ ปิยเมว วทนฺติ สีเลนาติ **ปิยวาทินิโย**ฯ

ตตฺรุปายายาติ ตตฺร กเมฺม สาเธตพฺพอุปายภูตาย วีมํสายฯ เตนาห **“ตสฺมิํ อุณฺณากปฺปาสสํวิธาเน”**ติอาทิฯ **อลํ กาตุ**นฺติ กาตุํ สมตฺถาฯ **อลํ สํวิธาตุ**นฺติ วิจาเรตุํ สมตฺถาฯ เตนาห **“อลํ กาตุํ อลํ สํวิธาตุนฺติ อตฺตนา กาตุมฺปิ ปเรหิ การาเปตุมฺปี”**ติอาทิฯ เสสเมตฺถ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

อุคฺคหสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๔-๕. สีหเสนาปติสุตฺตาทิวณฺณนา

๓๔-๓๕. จตุเตฺถ **สนฺทิฏฺฐิกนฺ**ติ อสมฺปรายิกตาย สามํ ทฏฺฐพฺพํฯ สยํ อนุภวิตพฺพํ อตฺตปจฺจกฺขํ ทิฏฺฐธมฺมิกนฺติ อโตฺถฯ **น สทฺธามตฺตเกเนว ติฏฺฐตี**ติ ‘‘ทานํ นาม สาธุ สุนฺทรํ, พุทฺธาทีหิ ปณฺฑิเตหิ ปสตฺถ’’นฺติ เอวํ สทฺธามตฺตเกเนว น ติฏฺฐติฯ **ยํ ทานํ เทตี**ติ ยํ เทยฺย ธมฺมํ ปรสฺส เทติฯ **ตสฺส ปติ หุตฺวา**ติ ตพฺพิสยํ โลภํ สุฏฺฐุ อภิภวโนฺต ตสฺส อธิปติ หุตฺวา เท ติฯ เตน อนธิภวนียตฺตา **น ทาโส น สหาโย**ติฯ ตตฺถ ตทุภยํ อนฺวยโต พฺยติเรกโต จ ทเสฺสตุํ **‘‘โย หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ทาโส หุตฺวา เทติ** ตณฺหาทาสพฺยสฺส อุปคตตฺตาฯ **สหาโย หุตฺวา เทติ** ตสฺส ปิยภาวาวิสฺสชฺชนโตฯ **สามี หุตฺวา เทติ** ตตฺถ ตณฺหาทาสพฺยโต อตฺตานํ โมเจตฺ วา อภิภุยฺย ปวตฺตนโตฯ อถ วา โย ทานสีลตาย ทายโก ปุคฺคโล, โส ทาเน ปวตฺติเภเทน ทา นทาโส, ทานสหาโย, ทานปตีติ ติปฺปกาโร โหติฯ ตทสฺส ติปฺปการตํ วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘โย หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ทาตพฺพเฏฺฐน **ทานํ,** อนฺนปานาทิฯ

ตตฺถ ยํ อตฺตนา ปริภุญฺชติ, ตณฺหาธิปนฺนตาย ตสฺส วเสน วตฺตนโต ทาโส วิย โหติฯ ยํ ปเรสํ ทียติ, ตตฺถาปิ อนฺนปานสามเญฺญน อิทํ วุตฺตํ **‘‘ทานสงฺขาตสฺส เทยฺยธมฺมสฺส ทาโส หุตฺวา’’**ติฯ **สหาโย หุตฺวา เทติ** อตฺตนา ปริภุญฺชิตพฺพสฺส ปเรสํ ทาตพฺพสฺส จ สมสมํ ฐปน โตฯ **ปติ หุตฺวา เทติ** สยํ เทยฺยธมฺมสฺส วเส อวตฺติตฺวา ตสฺส อตฺตโน วเส วตฺตาปนโตฯ อปโร นโย – โย อตฺตนา ปณีตํ ปริภุญฺชิตฺวา ปเรสํ นิหีนํ เทติ, โส **ทานทาโส** นาม ตนฺนิมิตฺ ตนิหีนภาวาปตฺติโตฯ โย ยาทิสํ อตฺตนา ปริภุญฺชติ, ตาทิสเมว ปเรสํ เทติ, โส **ทานสหาโย** นาม ตนฺนิมิตฺตหีนาธิกภาววิวชฺชเนน สทิสภาวาปตฺติโตฯ โย อตฺตนา นิหีนํ ปริภุญฺชิตฺวา ปเรสํ ปณีตํ เทติ, โส **ทานปติ** นาม ตนฺนิมิตฺตเสฏฺฐภาวาปตฺติโตฯ

นิเตฺตชภูโต เตชหานิปฺปตฺติยาฯ สห พฺยติ คจฺฉตีติ สหโพฺย, สหปวตฺตนโก, ตสฺส ภาโว **สหพฺยตา,** สหปวตฺตีติ อาห **‘‘สหภาวํ เอกีภาวํ คตา’’**ติฯ **อสิตสฺสา**ติ วา อพนฺธสฺส, ตณฺหาพนฺธเนน อพนฺธสฺสาติ อโตฺถฯ ปญฺจมํ อุตฺตานเมวฯ

สีหเสนาปติสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖-๗. กาลทานสุตฺตาทิวณฺณนา

๓๖-๓๗. ฉเฏฺฐ **อารามโต**ติ ผลารามโตฯ **ปฐมุปฺปนฺนานี**ติ สพฺพปฐมํ สุชาตานิฯ **ภาสิตญฺญู**ติ ภิกฺขู ฆรทฺวาเร ฐิตา กิญฺจาปิ ตุณฺหี โหนฺติ, อตฺถโต ปน ‘‘ภิกฺขํ เทถา’’ติ วทนฺติ นาม อริยาย ยาจนายฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘อุทฺทิสฺส อริยา ติฏฺฐนฺติ, เอสา อริยานํ ยาจนา’’ติฯ ตตฺร เย ‘‘มยํ ปจาม, อิเม น ปจนฺติ, ปจมาเน ปตฺวา อลภนฺตา กุหิํ ลภิสฺสนฺตี’’ติ เทยฺยธมฺมํ สํวิภชนฺ ติ, เต **ภาสิตญฺญู** นาม ญตฺวา กตฺตพฺพสฺส กรณโตฯ **ยุตฺตปฺปตฺตกาเล**ติ ทาตุํ ยุตฺตปฺปตฺ ตกาเลฯ **อปฺปฏิวานจิโตฺต**ติ อนิวตฺตนจิโตฺตฯ สตฺตมํ อุตฺตานเมวฯ

กาลทานสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. สทฺธสุตฺตวณฺณนา

๓๘. อฏฺฐเม **อนุกมฺปนฺตี**ติ ‘‘สเพฺพ สตฺตา สุขี โหนฺตุ อเวรา อพฺยาปชฺชา’’ติ เอวํ หิต ผรเณน อนุคฺคณฺหนฺติฯ อปิจ อุปฏฺฐากานํ เคหํ อเญฺญ สีลวเนฺต สพฺรหฺมจาริโน คเหตฺวา ปวิ สนฺตาปิ **อนุคฺคณฺหนฺติ** นามฯ **นีจวุตฺติ**นฺติ ปณิปาตสีลํฯ **โกธมานถทฺธตาย รหิต**นฺติ โก ธมานวเสน อุปฺปโนฺน โย ถทฺธภาโว จิตฺตสฺส อุทฺธุมาตลกฺขโณ, เตน วิรหิตนฺติ อโตฺถฯ **โสร**

เจฺจนาติ ‘‘ตตฺถ กตมํ โสรจฺจํ? โย กายิโก อวีติกฺกโม, วาจสิโก อวีติกฺกโม, กายิกวาจสิโก อวีติกฺกโม, อิทํ วุจฺจติ โสรจฺจํฯ สโพฺพปิ สีลสํวโร โสรจฺจ’’นฺติ เอวมาคเตน สีลสํวรสงฺขาเตน โสรตภาเวนฯ **สขิล**นฺติ ‘‘ตตฺถ กตมํ สาขลฺยํ? ยา สา วาจา ถทฺธกา กกฺกสา ผรุสา กฏุกา อภิสชฺชนี โกธสามนฺตา อสมาธิสํวตฺตนิกา, ตถารูปิํ วาจํ ปหาย ยา สา วาจา เนลา กณฺณสุขา เปมนียา หทยงฺคมา โปรี พหุชนกนฺตา พหุชนมนาปา, ตถารูปิํ วาจํ ภาสิตา โหติฯ ยา ตตฺถ สณฺหวาจตา สขิลวาจตา อผรุสวาจตา, อิทํ วุจฺจติ สาขลฺย’’นฺติ (ธ. ส. ๑๓๕๐) เอวํ วุเตฺตน สโมฺมทกมุทุภาเวน สมนฺนาคตํฯ เตนาห **‘‘สขิลนฺติ สโมฺมทก’’**นฺติฯ

สทฺธสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙-๑๐. ปุตฺตสุตฺตาทิวณฺณนา

๓๙-๔๐. นวเม **ภโต**ติ โปสิโตฯ ตํ ปน ภรณํ ชาตกาลโต ปฏฺฐาย สุขปจฺจยูปหรเณน ทุกฺขปจฺจยาปหรเณน จ ปวตฺติตนฺติ ทเสฺสตุํ **‘‘อเมฺหหี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **หตฺถปาทวฑฺฒนาทีหีติ อาทิ**-สเทฺทน มุเขน สิงฺฆานิกาปนยนนหาปนมณฺฑนาทิญฺจ สงฺคณฺหาติฯ มาตาปิตูนํ สนฺตกํ เขตฺตาทิํ อวินาเสตฺวา รกฺขิตํ เตสํ ปรมฺปราย ฐิติยา การณํ โหตีติ อาห **‘‘อมฺหากํ สนฺตกํ…เป…. กุลวํโส จิรํ ฐสฺสตี’’**ติฯ **สลากภตฺตาทีนิ อนุปจฺฉินฺทิตฺวา**ติ สลากภตฺตาทีนิ อวิจฺฉินฺทิตฺวาฯ ยสฺมา ทายชฺชปฺปฏิลาภสฺส โยคฺยภาเวน วตฺตมาโนเยว ทายสฺส ปฏิปชฺชิสฺสติ, น อิตโรติ อาห **‘‘กุลวํสานุรูปาย ปฏิปตฺติยา’’**ติอาทิ ฯ **อตฺตนา ทายชฺชารหํ กโรโนฺต**ติ อตฺตานํ ทายชฺชารหํ กโรโนฺตฯ มาตาปิตโร หิ อตฺตโน โอวาเท อวตฺตมาเน มิจฺฉาปฏิปเนฺน ทารเก วินิจฺฉยํ คนฺตฺวา อปุเตฺต กโรนฺติ, เต ทายชฺชารหา น โหนฺติฯ โอวาเท วตฺตมาเน ปน กุลสนฺตกสฺส สามิเก กโรนฺติฯ **ตติยทิวสโต ปฏฺฐายา**ติ มตทิวสโต ตติยทิวสโต ปฏฺฐายฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ ทสมํ อุตฺตานเมวฯ

ปุตฺตสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สุมนวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. มุณฺฑราชวคฺค

๑-๒. อาทิยสุตฺตาทิวณฺณนา

๔๑-๔๒. ปญฺจมสฺส ปฐเม **อุฏฺฐานวีริยาธิคเต**หีติ วา อุฏฺฐาเนน จ วีริเยน จ อธิคเตหิฯ ตตฺถ **อุฏฺฐาน**นฺติ กายิกํ วีริยํฯ **วีริย**นฺติ เจตสิกนฺติ วทนฺติฯ **อุฏฺฐาน**นฺติ วา โภคุปฺปาทเน ยุตฺตปฺปยุตฺตตาฯ **วีริยํ** ตโชฺช อุสฺสาโหฯ **ปีณิต**นฺติ ธาตํ สุติตฺตํฯ ตถาภูโต ปน ยสฺมา ถูลสรีโร โหติ, ตสฺมา “**ถูลํ กโรตี**”ติ วุตฺตํฯ ทุติยํ อุตฺตานเมวฯ

อาทิยสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. อิฏฺฐสุตฺตวณฺณนา

๔๓. ตติเย **อปฺปมาทํ ปสํสนฺตี**ติ ‘‘เอตานิ อายุอาทีนิ ปตฺถยเนฺตน อปฺปมาโท กาตโพฺพ’’ติ อปฺปมาทเมว ปสํสนฺติ ปณฺฑิตาฯ ยสฺมา วา ปุญฺญกิริยาสุ ปณฺฑิตา อปฺปมาทํ ปสํสนฺติ, ตสฺมา อายุอาทีนิ ปตฺถยเนฺตน อปฺปมาโทว กาตโพฺพติ อโตฺถฯ ปุริมสฺมิํ อตฺถวิกเปฺป ‘‘ปุญฺญกิริยาสู’’ติ ปทสฺส ‘‘อปฺปมโตฺต’’ติ อิมินา สมฺพโนฺธฯ ยสฺมา ปณฺฑิตา อปฺปมาทํ ปสํสนฺติ, ยสฺมา จ ปุญฺญกิริยาสุ อปฺปมโตฺต อุโภ อเตฺถ อธิคโต โหติ, ตสฺมา อายุอาทีนิ ปตฺถยเนฺตน อปฺปมาโทว กาตโพฺพฯ ทุติยสฺมิํ อตฺถวิกเปฺป ปณฺฑิตา อปฺปมาทํ ปสํสนฺติฯ กตฺถาติ? ปุญฺญกิริยาสุฯ กสฺมาติ เจ? ยสฺมา อปฺปมโตฺต อุโภ อเตฺถ อธิคฺคณฺหาติ ปณฺฑิโต, ตสฺมาติ อโตฺถฯ **อตฺถปฺปฏิลาเภนา**ติ ทิฏฺฐธมฺมิกาทิหิตปฺปฏิลาเภนฯ

อิฏฺฐสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. มนาปทายีสุตฺตวณฺณนา

๔๔. จตุเตฺถ ฌานมเนน นิพฺพตฺตํ **มโนมย**นฺติ อาห “**สุทฺธาวาเสสุ เอกํ ฌานมเนน นิพฺพตฺตํ เทวกาย**”นฺติฯ สติปิ หิ สพฺพสตฺตานํ อภิสงฺขารมนสา นิพฺพตฺตภาเว พาหิรปจฺจเยหิ วินา มนสาว นิพฺพตฺตตฺตา “**มโนมยา**”ติ วุจฺจนฺติ รูปาวจรสตฺตาฯ ยทิ เอวํ กามภเว โอปปาติกสตฺตานมฺปิ มโนมยภาโว อาปชฺชตีติ เจ? น, ตตฺถ พาหิรปจฺจเยหิ นิพฺพเตฺตตพฺพตาสงฺกาย เอว อภาวโต ‘‘มนสาว นิพฺพตฺตา’’ติ อวธารณาสมฺภวโตฯ นิรุโฬฺห วายํ โลเก มโนมยโวหาโร รูปาวจรสเตฺตสุฯ ตถา หิ ‘‘อนฺนมโย, ปาณมโย, มโนมโย, อานนฺทมโย, วิญฺญาณมโย’’ติ ปญฺจธา อตฺตานํ เวทวาทิโนปิ วทนฺติฯ อุเจฺฉทวาทิโนปิ วทนฺติ ‘‘ทิโพฺพ รูปี มโนมโย’’ติ (ที. นิ. ๑.๘๗)ฯ **ตีสุ วา กุลสมฺปตฺตีสู**ติ พฺราหฺมณขตฺติยเวสฺสสงฺขาเตสุ สมฺปนฺนกุเลสุฯ **ฉสุ วา กามสเคฺคสู**ติ ฉสุ กามาวจรเทเวสุฯ

มนาปทายีสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕-๖. ปุญฺญาภิสนฺทสุตฺตาทิวณฺณนา

๔๕-๔๖. ปญฺจเม **อสเงฺขเยฺย**ติ อาฬฺหกคณนาย อสเงฺขเยฺยฯ โยชนวเสน ปนสฺส สงฺขา อตฺถิ เหฏฺฐา มหาปถวิยา อุปริ อากาเสน ปริสมนฺตโต จกฺกวาฬปพฺพเตน มเชฺฌ ตตฺถ ตตฺถ ฐิตเกหิ ทีปปพฺพตปริยเนฺตหิ ปริจฺฉินฺนตฺตา ชานเนฺตน โยชนโต สงฺขาตุํ สกฺกาติ กตฺ

วาฯ มหาสรีรมจฺฉกุมฺภีลยกฺขรกฺขสมหานาคทานวาทีนํ สวิญฺญาณกานํ พลวามุขปาตาลาทีนํ อวิญฺญาณกานํ เภรวารมฺมณานํ วเสน **พหุเภรวํ** ฯ **ปุภูติ** พหูฯ **สวนฺตีติ** สนฺทมานาฯ **อุปยนฺตีติ** อุปคจฺฉนฺติฯ ฉฏฺฐํ อุตฺตานเมวฯ

ปุญฺญาภิสนฺทสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗-๘. ธนสุตฺตาทิวณฺณนา

๔๗-๔๘. สตฺตเม **สทฺธาติ** มเคฺคนาคตา สทฺธาฯ **สีลญฺจ ยสฺส กลฺยาณนฺติ** กลฺยาณสีลํ นาม อริยสาวกสฺส อริยกนฺตํ สีลํ วุจฺจติฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ อริยสาวกสฺส เอกสีลมฺปิ อกนฺตํ นาม นตฺถิ, อิมสฺมึ ปนเตฺถ ภวนฺตเรปิ อปฺปหีนํ ปญฺจสีลํ อธิเปฺปตํฯ อฏฺฐมํ อุตฺตานเมวฯ

ธนสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. โกสลสุตฺตวณฺณนา

๔๙. นวเม **ปติตกฺขโนฺธติ** สมฺมุขา กิญฺจิ โอโลเกตุํ อสมตฺถตาย อโธมุโขฯ **นิปฺปฏิภาโนติ** สหธมฺมิกํ กิญฺจิ วตฺตุํ อวิสหนโต นิปฺปฏิภาโน ปฏิภานรหิโตฯ

โกสลสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. นารทสุตฺตวณฺณนา

๕๐. ทสเม **อโชฺฌมุจฺฉิโตติ** อธิมตฺตาย ตณฺหามุจฺฉาย มุจฺฉิโต, มุจฺฉํ โมหํ ปมาทํ อาปโนฺนฯ เตนาห “**คิลิตฺวา...เป.... อติเรกมุจฺฉาย ตณฺหาย สมนฺนาคโต**”ติฯ **มหจฺจาติ** มหติยาฯ ลิงฺควิปลฺลาเสน เจตํ วุตฺตํฯ เตนาห “**มหตา ราชานุภาเวนา**”ติฯ

นารทสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

มุณฺฑราชวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปฐมปณฺณาสกํ นิฏฺฐิตํฯ

๒. ทุติยปณฺณาสกํ

(๖) ๑. นีวรณวโคฺค

๑-๒. อาวรณสุตฺตาทิวณฺณนา

๕๑-๕๒. ทุติยสฺส ปฐเม อาวรนฺตีติ **อาวรณา,** นีวารยนฺตีติ **นีวรณา**ฯ เอตฺถ จ **อาวรนฺตีติ** กุสลธมฺมุปฺปตฺตึ อาทิโต ปริวาเรนฺติฯ **นีวารยนฺตีติ** นิรวเสสโต วารยนฺตีติ อโตฺถ, ตสฺมา **อาวรณวเสนา**ติ อาทิโต กุสลุปฺปตฺติวารณวเสนฯ **นีวรณวเสนา**ติ นิรวเสสโต วารณวเสนาติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ ยสฺมา ปญฺจ นีวรณา อุปฺปชฺชมานา อนุปฺปนฺนาย โลกิยโลกุตฺตราย ปญฺญาย อุปฺปชฺชิตุํ น เทนฺติ, อุปฺปนฺนาปิ อฏฺฐ สมาปตฺติโย ปญฺจ วา อภิญฺญา อุปจฺฉินฺทิตฺวา ปาเตนฺติ, ตสฺมา **"ปญฺญาย ทุพฺพลีกรณา"**ติ วุจฺจนฺติฯ อุปจฺฉินฺทนํ ปาตนเญฺจตฺถ ตาสํ ปญฺญานํ อนุปฺปนฺนานํ อุปฺปชฺชิตุํ อปฺปทานเมวฯ อิติ มหคฺคตานุตฺตรปญฺญานํ เอกจฺจาย จ ปริตฺตปญฺญาย อนุปฺปตฺติเหตุภูตา นีวรณธมฺมา อิตราสํ สมตฺถตํ วิหนนฺติเยวาติ ปญฺญาย ทุพฺพลีกรณา วุตฺตาฯ ภาวนามนสิกาเรน วินา ปกติยา มนุเสฺสหิ นิพฺพเตฺตตโพฺพ ธโมฺมติ **มนุสฺสธโมฺม,** มนุสฺสตฺตภาวาวโห วา ธโมฺม **มนุสฺสธโมฺม,** อนุฬารํ ปริตฺตกุสลํฯ ยํ อสติปิ พุทฺธุปฺปาเท วตฺตติ, ยญฺจ สนฺธายาห ''หีเนน พฺรหฺมจริเยน, ขตฺติเย อุปปชฺชตี''ติ (ชา. ๑.๘.๗๕)ฯ อลํ อริยาย อริยภาวายาติ อลมริโย, อริยภาวาย สมโตฺถติ วุตฺตํ โหติฯ ญาณทสฺสนเมว ญาณทสฺสนวิเสโส, อลมริโย จ โส ญาณทสฺสนวิเสโส จาติ **อลมริยญาณทสฺสนวิเสโส**ฯ

ญาณทสฺสนนฺติ จ ทิพฺพจกฺขุปิ วิปสฺสนาปิ มโคฺคปิ ผลมฺปิ ปจฺจเวกฺขณญาณมฺปิ สพฺพญฺญุตญฺญาณมฺปิ วุจฺจติฯ ''อปฺปมโตฺต สมาโน ญาณทสฺสนํ อาราเธตี''ติ (ม. นิ. ๑.๓๑๑) หิ เอตฺถ ทิพฺพจกฺขุ ญาณทสฺสนํ นามฯ ''ญาณทสฺสนาย จิตฺตํ อภินีหรติ อภินินฺนาเมตี''ติ (ที. นิ. ๑.๒๓๔) เอตฺถ วิปสฺสนาญาณํฯ ''อภพฺพา เต ญาณาย ทสฺสนาย อนุตฺตราย สโมฺพธายา''ติ (อ. นิ. ๔.๑๙๖) เอตฺถ มโคฺคฯ ''อยมโญฺญ อุตฺตริมนุสฺสธมฺมา อลมริยญาณทสฺสนวิเสโส อธิคโต ผาสุวิหาโร''ติ (ม. นิ. ๑.๓๒๘) เอตฺถ ผลํฯ ''ญาณญฺจ ปน เม ทสฺสนํ อุทปาทิ, อกุปฺปา เม วิมุตฺติ, อยมนฺติมา ชาติ, นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโว''ติ (สํ. นิ. ๕.๑๐๘๑; มหาว. ๑๖; ปฏิ. ม. ๒.๓๐) เอตฺถ ปจฺจเวกฺขณญาณํฯ ''ญาณญฺจ ปน เม ทสฺสนํ อุทปาทิ 'สตฺตาหกาลกโต อาฬาโร กาลาโม'''ติ (ม. นิ. ๑.๒๘๔; ๒.๓๔๐) เอตฺถ สพฺพญฺญุตญฺญาณํฯ อิธ ปน โลกุตฺตรธโมฺม อธิเปฺปโตฯ เอตฺถ จ รูปายตนํ ชานาติ จกฺขุวิญฺญาณํ วิย ปสฺสติ จาติ **ญาณทสฺสนํ,** ทิพฺพจกฺขุฯ สมฺมสนูปจาเร จ ธมฺมลกฺขณตฺตยญฺจ ตถา ชานาติ ปสฺสติ จาติ **ญาณทสฺสนํ,** วิปสฺสนาฯ นิพฺพานํ จตฺตาริ วา สจฺจานิ อสโมฺมหปฺปฏิเวธโต ชานาติ ปสฺสติ จาติ **ญาณทสฺสนํ,** มโคฺคฯ ผลํ ปน นิพฺพานวเสเนว โยเชตพฺพํฯ ปจฺจเวกฺขณา มคฺคาธิคตสฺส อตฺถสฺส สพฺพโส โชตนเฏฺฐน **ญาณทสฺสนํ**ฯ สพฺพญฺญุตา อนาวรณตาย สมนฺตจกฺขุตาย จ **ญาณทสฺสนํฯ พฺยาทิณฺณกาโล**ติ ปริยาทินฺนกาโลฯ ทุติยํ อุตฺตานเมวฯ

อาวรณสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓-๔. ปธานิยงฺคสุตฺตาทิวณฺณนา

๕๓-๕๔. ตติเย ปทหตีติ ปทหโน, ภาวนมนุยุโตฺต โยคี, ตสฺส ภาโว ภาวนานุโยโค **ปทหนภาโว**ฯ ปธานมสฺส อตฺถีติ ปธานิโก, ก-การสฺส ย-การํ กตฺวา **"ปธานิโย"**ติ วุตฺตํฯ ''อภินีหารโต ปฏฺฐาย อาคตตฺตา''ติ วุตฺตตฺตา ปเจฺจกโพธิสตฺตสาวกโพธิสตฺตานมฺปิ

ปณิธานโต ปภุติ อาคตสทฺธา **อาคมนสทฺทา** เอว, อุกฺกฏฺฐนิเทฺทเสน ปน **“สพฺพญฺญุโพธิสตฺตาน”**นฺติ วุตฺตํฯ อธิคมโต สมฺทาคตตฺตา อคฺคมคฺคผลสมฺปยุตฺตา จาปิ **อธิคมสทฺธา นาม,** ยา โสตาปนฺนสฺส องฺคภาเวน วุตฺตาฯ **อจลภาเวนา**ติ ปฏิปเกฺขน อนธิภวนียตฺตา นิจฺจลภาเวนฯ **โอกปฺปนา**นฺติ โอกฺกนฺทิตฺวา อธิมุจฺจนํ, ปสาทุปฺปตฺติยา ปสาทนียวตฺถุสฺมึ ปสีทนเมวฯ **สุปฺปฏิวิทฺธ**นฺติ สุฏฺฐุ ปฏิวิทฺธํฯ ยถา เตน ปฏิวิเทฺธน สพฺพญฺญุตญฺญาณํ หตฺถคตํ อโหสิ, ตถา ปฏิวิทฺธํฯ ยสฺส พุทฺธสุพุทฺธตาย สทฺธา อจลา อสมฺปเวธิ, ตสฺส ธมฺมสุธมฺมตาย สงฺฆสุปฺปฏิปนฺนตาย เตน ปฏิเวเธน สทฺธา น ตถาติ อฏฺฐานเมตํ อนวกาโสฯ เตนาห ภควา – ‘‘โย, ภิกฺขเว, พุเทฺธ ปสโนฺน ธเมฺม ปสโนฺน สเงฺฆ ปสโนฺน’’ติอาทิฯ **ปธานวีริยํ อิชฺฌติ** ‘‘อทฺธา อิมาย ปฏิปทาย ชรามรณโต มุจฺจิสฺสามี’’ติ สกฺกจฺจํ ปทหนโตฯ

อปฺป-สโทฺท อภาวโตฺถ ‘‘อปฺปสทฺทสฺส…เป…. โข ปนา’’ติอาทีสุ วิยาติ อาห **“อโรโค”**ติฯ **สมเวปากินิยา**ติ ยถาภุตฺตมาหารํ สมากาเรเนว ปจนสีลายฯ ทฬฺหํ กตฺวา ปจนฺตี หิ คหณี โฆรภาเวน ปิตฺตวิการาทิวเสน โรคํ ชเนติ, สิถิลํ กตฺวา ปจนฺตี มนฺทภาเวน วาตวิการาทิวเสน เตนาห **“นาติสีตาย นาจฺจุณฺหายา”**ติฯ คหณิเตชสฺส มนฺทปฏุตาวเสน สตฺตานํ ยถากฺกมํ สีตุณฺหสหตาติ อาห **“อติสีตลคฺคหณิโก”**ติอาทิฯ ยาถาวโต อจฺจยเทสนา อตฺตโน อาวิกรณํ นามาติ อาห **“ยถาภูตํ อตฺตโน อคุณํ ปกาเสตา”**ติฯ **อุทยตฺถคามินิยา**ติ สงฺขารานํ อุทยญฺจ วยญฺจ ปฏิวิชฺฌนฺติยาติ อยเมตฺถ อโตฺถติ อาห **“อุทยญฺจา”**ติอาทิฯ **ปริสุทฺธายา**ติ นิรุปกฺกิเลสายฯ **นิพฺพิชฺฌิตุํ สมตฺถายา**ติ ตทงฺควเสน สวิเสสํ ปชหิตุํ สมตฺถายฯ **ตสฺส ทุกฺขสฺส ขยคามินิยา**ติ ยํ ทุกฺขํ อิมสฺมึ ญาเณ อนธิคเต ปวตฺติรหํ, อธิคเต น ปวตฺติ, ตํ สนฺธาย วทติฯ ตถาเหส โยคาวจโร ‘‘จูฬโสตาปโนฺน’’ติ วุจฺจติฯ จตุตฺถํ อุตฺตานเมวฯ

ปธานิยงฺคสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. มาตาปุตฺตสุตฺตวณฺณนา

๕๕. ปญฺจเม **วิสฺสาโส**ติ วิสฺสจฺฉายสนฺตาโน ภาโวฯ **โอตาโร**ติ ตตฺถ จิตฺตสฺส อนุปฺปเวโสฯ **คเหตฺวา**ติ อตฺตโน เอว โอกาสํ คเหตฺวาฯ **เขเปตฺวา**ติ กุสลวารํ เขเปตฺวาฯ

ฆเฏฺฏยฺยาติ อกฺกมนาทิวเสน พาเธยฺยฯ **ตีหิ ปริญฺญาหี**ติ ญาตตีรณปฺปหานสงฺขาตาหิ ตีหิ ปริญฺญาหิฯ นตฺถิ เอเตสํ กุโตจิ ภยนฺติ **อกุโตภยา,** นิพฺภยาติ อโตฺถฯ จตุนฺนํ โอฆานํ, สํสารมโหฆเสฺสว วา ปารํ ปริยนฺตํ คตาฯ เตนาห **“ปารํ วุจฺจติ นิพฺพาน”**นฺติอาทิฯ

มาตาปุตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. อุปชฺฌายสุตฺตวณฺณนา

๕๖. ฉเฏฺฐ มธุรกภาโว นาม สรีรสฺส ถมฺภิตตฺตํ, ตํ ปน ครุภาวปุพฺพกนฺติ อาห **“สญฺชาตครุภาโว”**ติ ฯ **น ปกฺขายนฺตี**ติ นปฺปกาเสนฺติ, นานาการณโต น อุปฏฺฐหนฺติฯ เตนาห **“จตโสฺส ทิสา จ อนุทิสา จ มยฺหํ น อุปฏฺฐหนฺตี”**ติฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

อุปชฺฌายสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. อภิณฺหปจฺจเวกฺขิตพฺพฐานสุตฺตวณฺณนา

๕๗. สตฺตเม **ชราธมฺมนฺติ ธมฺม**-สทฺโท ‘‘อสมฺมสธมฺม นิพฺพาน’’นฺติอาทีสุ (สุ. นิ. ๗๖๓) วิย ปกติปริยาโย, ตสฺมา ชราปกติโก ชิณฺณสภาโวติ อตฺโถฯ เตนาห **‘‘ชราสภาโว’’**ติอาทิฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ กมฺมุนา ทาตพฺพํ อาทิยตีติ **กมฺมทายาโท,** อตฺตนา ยถูปจิตกมฺมผลภาคีติ อตฺโถฯ ตํ ปน ทายชฺชํ การณูปจาเรน วทโนฺต **‘‘กมฺมํ มยฺหํ ทายชฺชํ สนฺตกนฺติ อตฺถ’’**ติ อาห ยถา ‘‘กุสลานํ, ภิกฺขเว, ธมฺมานํ สมาทานเหตุ, เอวมิทํ ปุญฺญํ วฑฺฒตี’’ติ (ที. นิ. ๓.๘๐)ฯ โยนีหิ ผลํ สภาวโต ภินฺนมฺปิ อภินฺนํ วิย มิสฺสิตํ โหติฯ เตนาห **‘‘กมฺมํ มยฺหํ โยนิ การณ’’**นฺติฯ มมตฺตวเสน พชฺฌนฺตีติ พนฺธู, ญาติ สาโลหิโต จ, กมฺมํ ปน เอกนฺตสมฺพนฺธวาติ อาห **‘‘กมฺมํ มยฺหํ พนฺธู’’**ติฯ **ปติฏฺฐา**ติ อวสฺสโยฯ กมฺมสทิโส หิ สตฺตานํ อวสฺสโย นตฺถิฯ

โยพฺพนํ อารพฺภ อุปฺปนฺนมโทติ ‘‘มหลฺลกกาเล ปุญฺญํ กริสฺสาม, ทหรมฺห ตาวา’’ติ โยพฺพนํ อปสฺสาย มานกรณํฯ ‘‘อหํ นิโรโค สฏฺฐิ วา สตฺตติ วา วสฺสานิ อติกฺกนฺตานิ, น เม หรีตกขณฺฑมฺปิ ขาทิตพฺพํ, อิเม ปนเญฺญ ‘อสุกํ โน ฐานํ รุชฺชติ, เภสชฺชํ ขาทามา’ติ วิจรนฺติ, โก อโญฺญ มยา สทิโส นิโรโค นามา’’ติ เอวํ มานกรณํ **อาโรคฺยมโท**ฯ สเพฺพสมฺปิ ชีวิตํ นาม ปภงฺคุรํ ทุกฺขานุพนฺธญฺจ, ตทุภยํ อโนโลเกตฺวา ปพนฺธฏฺฐิติํ ปจฺจยสุลภตญฺจ นิสฺสาย ‘‘จิรํ ชีวิํ, จิรํ ชีวามิ, จิรํ ชีวิสฺสามิ, สุขํ ชีวิํ, สุขํ ชีวามิ, สุขํ ชีวิสฺสามี’’ติ เอวํ มานกรณํ **ชีวิตมโท**ฯ

อุปธิรหิตนฺติ กามูปธิรหิตํฯ จตฺตาโร หิ อุปธี – กามูปธิ, ขนฺธูปธิ, กิเลสูปธิ, อภิสงฺขารูปธีติฯ กามาปิ ‘‘ยํ ปญฺจ กามคุเณ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ สุขํ โสมนสฺสํ, อยํ กามานํ อสฺสาโท’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๖๖) เอวํ วุตฺตสฺส สุขสฺส อธิฏฺฐานภาวโต ‘‘อุปธิยติ เอตฺถ สุข’’นฺติ อิมินา วจนเตฺถน ‘‘อุปธี’’ติ วุจฺจติ, ขนฺธาปิ ขนฺธมูลกสฺส ทุกฺขสฺส อธิฏฺฐานภาวโต, กิเลสาปิ อปายทุกฺขสฺส อธิฏฺฐานภาวโต, อภิสงฺขาราปิ ภวทุกฺขสฺส อธิฏฺฐานภาวโตฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

อภิณฺหปจฺจเวกฺขิตพฺพฏฺฐานสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘-๑๐. ลิจฺฉวิกุมารกสุตฺตาทิวณฺณนา

๕๘-๖๐. อฏฺฐเม **สาปเตยฺย**นฺติ เอตฺถ สํ วุจฺจติ ธนํ, ตสฺส ปตีติ สปติ, ธนสามิโกฯ ตสฺส หิตาวหตฺตา สาปเตยฺยํ, ทฺรพฺยํ, ธนนฺติ อตฺโถฯ อตฺตโน รุจิวเสน คามกิจฺจํ เนตีติ คามนิโย, คามนิโยเยว **คามณิโก**ฯ

อนฺวาย อุปนิสฺสาย ชีวนสีลา **อนุชีวิโน**ติ อาห **‘‘เย จ เอตํ อุปนิสฺสาย ชีวนฺตี’’**ติฯ เอกํ มหากุลํ นิสฺสาย ปณฺณาสมฺปิ สฏฺฐิปิ กุลานิ ชีวนฺติ, เต มนุเสฺส สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ นวมาทีนิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

ลิจฺฉวิกุมารกสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นีวรณวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

(๗) ๒. สญฺญาวโคฺค

๑-๕. สญฺญาสุตฺตาทิวณฺณนา

๖๑-๖๕. ทุติยสฺส ปฐเม **“มหปฺผลา มหานิสํสา”**ติ อุภยเมฺปตํ อตฺถโต เอกํ, พฺยญฺชนเมว นานนฺติ อาห **“มหปฺผลา”**ติอาทิฯ ‘‘ปญฺจิเม คหปตโย อานิสํสา’’ติอาทีสุ (อุทา. ๗๖) อานิสํส-สโทฺท ผลปริยาโยปิ โหติ ฯ มหโต โลกุตฺตรสฺส สุขสฺส ปจฺจยา โหนฺตีติ **มหานิสํสาฯ อมโตคธา**ติ อมตพฺภนฺตรา อมตํ อนุปฺปวิฎฺฐา นิพฺพานทิฎฺฐตฺตา, ตโต ปรํ น คจฺฉนฺติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อมตปริโยสานา’’ติฯ อมตํ ปริโยสานํ อวสานํ เอตาสนฺติ **อมตปริโยสานาฯ มรณสญฺญา**ติ มรณานุปสฺสนาญาเณน สญฺญาฯ **อาหาเร ปฎิกูลสญฺญา**ติ อาหารํ คมนาทิวเสน ปฎิกูลโต ปริคฺคณฺหนฺตสฺส อุปฺปนฺนสญฺญาฯ **อุกฺกณฺฐิตสฺสา**ติ นิพฺพินฺทนฺตสฺส กตฺถจิปิ อสชฺชนฺตสฺสฯ ทุติยาทีนิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

สญฺญาสุตฺตาทิวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๖-๑๐. สาชีวสุตฺตาทิวณฺณนา

๖๖-๗๐. ฉเฎฺฐ สห อาชีวนฺติ เอตฺถาติ **สาชีโว,** ปญฺหสฺส ปุจฺฉนํ วิสฺสชฺชนญฺจฯ เตนาห **“สาชีโวติ ปญฺหปุจฺฉนเญฺจว ปญฺหวิสฺสชฺชนญฺจา”**ติอาทิฯ **อภิสงฺขต**นฺติ จิตํฯ สตฺตมาทีนิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

สาชีวสุตฺตาทิวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

สญฺญาวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

(๘) ๓. โยธาชีววโคฺค

๑-๒. ปฐมเจโตวิมุตฺติผลสุตฺตาทิวณฺณนา

๗๑-๗๒. ตติยสฺส ปฐเม **อวิชฺชาปลิฆ**นฺติ เอตฺถ **อวิชฺชา**ติ วฏฺฏมูลิกา อวิชฺชา, อยํ ปจุรชเนหิ อุกฺขิปิตุํ อสกฺกุเณยฺยภาวโต ทุกฺขิปนเฏฺฐน นิพฺพานทฺวารปฺปเวสวิพนฺธเนน จ ‘‘ปลิโฆ วิยาติ ปลิโฆ’’ติ วุจฺจติฯ เตเนส ตสฺสา อุกฺขิตฺตตฺตา **‘‘อุกฺขิตฺตปลิโฆ’’**ติ วุตฺโตฯ ปุนพฺภวสฺส กรณสีโล, ปุนพฺภวํ วา ผลํ อรหตีติ **โปโนภวิกา,** ปุนพฺภวทายิกาติ อตฺโถฯ **ชาติสํสาโร**ติ ชายนวเสน เจว สํสรณวเสน จ เอวํลทฺธนามานํ ปุนพฺภวกฺขนฺธานํ ปจฺจโย กมฺมาภิสงฺขาโรฯ ชาติสํสาโรติ หิ ผลูปจาเรน การณํ วุตฺตํฯ ตญฺหิ ปุนปฺปุนํ อุปฺปตฺติการณวเสน ปริกฺขิปิตฺวา ฐิตตฺตา **‘‘ปริขา’’**ติ วุจฺจติ สนฺตานสฺส ปริกฺขิปนโตฯ เตเนส ตสฺส สํกิณฺณตฺตา วิกิณฺณตฺตา สพฺพโส ขิตฺตตฺตา วินาสิตตฺตา **‘‘สํกิณฺณปริโข’’**ติ วุตฺโตฯ

ตณฺหาสงฺขาตนฺติ เอตฺถ **ตณฺหา**ติ วฏฺฏมูลิกา ตณฺหาฯ อยญฺหิ คมฺภีรานุคตเฏฺฐน **‘‘เอสิกา’’**ติ วุจฺจติฯ **ลุญฺจิตฺวา** อุทฺธริตฺวาฯ **โอรมฺภาคิยานี**ติ โอรมฺภาคชนกานิ กามภเว อุปฺปตฺติปจฺจยานิ กามราคสํโยชนาทีนิฯ เอตานิ หิ กวาฏํ วิย นครทฺวารํ จิตฺตํ ปิทหิตฺวา ฐิตตฺตา ‘‘อคฺคฬา’’ติ วุจฺจนฺติฯ เตเนส เตสํ นิคฺคตตฺตา ภินฺนตฺตา **‘‘นิรคฺคโฬ’’**ติ วุตฺโตติฯ อคฺคมเคฺคน ปโนฺน อปจิโต มานทฺธโช เอตสฺสาติ **ปนฺนทฺธโชฯ ปนฺนภาโร**ติ ขนฺธภารกิเลสภารอภิสงฺขารภารา โอโรปิตา อสฺสาติ ปนฺนภาโรฯ **วิสํยุโตฺต**ติ จตูหิ โยเคหิ สพฺพกิเลเสหิ จ วิสํยุโตฺตฯ **อสฺมิมาโน**ติ รูเป อสฺมีติ มาโน, เวทนาย, สญฺญาย, สงฺขาเรสุ, วิญฺญาเณ อสฺมิมาโนฯ เอตฺถ หิ ปญฺจปิ ขเนฺธ อวิเสสโต ‘‘อสฺมิ’’ติ คเหตฺวา ปวตฺตมาโน อสฺมิมาโนติ อธิเปฺปโตฯ

นครทฺวารสฺส ปริสฺสยปฏิพาหนตฺถเญฺจว โสธนตฺถญฺจ อุโภสุ ปเสฺสสุ เอสิกาถเมฺภ นิขณิตฺวา ฐเปตีติ อาห **‘‘นครทฺวาเร อุสฺสาปิเต เอสิกาถเมฺภ’’**ติฯ ปาการวิทฺธํสเนเนว ปริขาภูมิสมกรณํ โหตีติ อาห **‘‘ปาการํ ภินฺทิตฺวา ปริขํ วิกิริตฺวา’’**ติฯ **‘‘เอว’’**นฺติอาทิ อุปมาสํสนฺทนํฯ สโนฺต สํวิชฺชมาโน กาโย ธมฺมสมูโหติ **สกฺกาโย,** อุปาทานกฺขนฺธปญฺจกํฯ **ทฺวตฺติํสกมฺมการณา** ทุกฺขกฺขเนฺธ อาคตทุกฺขานิฯ อกฺขิโรคสีสโรคาทโยฯ **อฏฺฐนวุติโรคา,** ราชภยาทีนิ **ปญฺจวีสติมหาภยานิ**ฯ ทุติยํ อุตฺตานเมวฯ

ปฐมเจโตวิมุตฺติผลสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓-๔. ปฐมธมฺมวิหารีสุตฺตาทิวณฺณนา

๗๓-๗๔. ตติเย **นิยกชฺฌเตฺต**ติ อตฺตโน สนฺตาเนฯ เมตฺตาย อุปสํหรณวเสน **หิตํ เอสเนฺตน**ฯ กรุณาย วเสน **อนุกมฺปมาเนนฯ ปริคฺคเหตฺวา**ติ ปริโต คเหตฺวา, ผริตฺวาติ อโตฺถฯ **ปริจฺจา**ติ ปริโต กตฺวา, สมนฺตโต ผริตฺวา อิเจฺจว อโตฺถฯ **‘‘ปฏิจฺจา’’**ติปิ ปาโฐฯ **มา ปมชฺชิตฺถา**ติ ‘‘ฌายถา’’ติ วุตฺตสมถวิปสฺสนานํ อนนุยุญฺชเนน อเญฺญน วา เกนจิ ปมาทการเณน มา ปมาทํ อาปชฺชิตฺถฯ นิยฺยานิกสาสเน อกตฺตพฺพกรณํ วิย กตฺตพฺพากรณมฺปิ ปมาโทติฯ **วิปตฺติกาเล**ติ สตฺตอสปฺปายาทิวิปตฺติยุเตฺต กาเลฯ สเพฺพปิ สาสเน คุณา อิเธว สงฺคหํ คจฺฉนฺตีติ อาห **‘‘ฌายถ มา ปมาทตฺถ…เป.… อนุสาสนี’’**ติฯ จตุเตฺถ นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ

ปฐมธมฺมวิหารีสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ปฐมโยธาชีวสุตฺตวณฺณนา

๗๕. ปญฺจเม ยุชฺฌนํ โยโธ, โส อาชีโว เอเตสนฺติ **โยธาชีวา**ฯ เตนาห **“ยุทฺธูปชีวิโน”**ติฯ **สนฺถมฺภิตฺวา ฐาตุํ น สกฺโกตี**ติ พโทฺธ ธิติสมฺปนฺโน ฐาตุํ น สกฺโกติฯ **สมาคเต**ติ สมฺปตฺเตฯ **พฺยาปชฺชตี**ติ วิการมาปชฺชติฯ เตนาห **“ปกติภาวํ ชหตี”**ติฯ

รชคฺคสฺมินฺติ ปจฺจเตฺต ภุมฺมวจนนฺติ อาห **“กึ ตสฺส ปุคฺคลสฺส รชคฺคํ นามา”**ติฯ **วินิเพฺพเฐตฺวา**ติ คหิตคฺคหณํ วิสฺสชฺชาเปตฺวาฯ **โมเจตฺวา**ติ สรีรโต อปเนตฺวาฯ

ปฐมโยธาชีวสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ทุติยโยธาชีวสุตฺตวณฺณนา

๗๖. ฉเฏฺฐ **จมฺม**นฺติ อิมินา จมฺมมยํ จมฺมมิติ สิพฺพิตํ, อญฺญํ วา เกฏกผลกาทึ สงฺคณฺหาติฯ **ธนุกลาปํ สนฺนยฺหิตฺวา**ติ ธนุเญฺจว ตูณิรเญฺจ สนฺนยฺหิตฺวา สเชฺชตฺวาฯ ธนุทณฺฑสฺส ชิยายตฺตภาวกรณาทิปิ หิ ธนุโน สนฺนยฺหนํฯ เตเนวาห **“ธนุญฺจ สรกลาปญฺจ สนฺนยฺหิตฺวา”**ติฯ **ยุทฺธสนฺนิเวเสน ฐิต**นฺติ ทฺวินฺนํ เสนานํ พฺยูหนสํวิธานนเยน กโต โย สนฺนิเวโส, ตสฺส วเสน ฐิตํ, เสนาพฺยูหสํวิธานวเสน สนฺนิวิฏฺฐนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **อุสฺสาหญฺจ วายามญฺจ กโรตี**ติ ยุชฺฌนวเสน อุสฺสาหํ วายามญฺจ กโรติฯ **ปริยาปาเทนฺตี**ติ มรณปริยนฺติกํ อปรํ ปาเปนฺติฯ เตนาห **“ปริยาปาทยนฺตี”**ติ, ชีวิตํ ปริยาปาทยนฺติ มรณํ ปฏิปชฺชาเปนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ

อรกฺขิเตเนว กาเยนาติอาทีสุ หตฺถปาเท กีฬาเปโนฺต คีวํ วิปริวเตฺตโนฺต กายํ น รกฺขติ นามฯ นานปฺปการํ ทุฏฺฐุลฺลํ กโรโนฺต วาจํ น รกฺขติ นามฯ กามวิตกฺกาทโย วิตเกฺกโนฺต จิตฺตํ น รกฺขติ นามฯ **อนุปฏฺฐิตาย สติยา**ติ กายคตาย สติยา อนุปฏฺฐิตายฯ **ราเคน อนุคโต**ติ ราเคน อนุปหโตฯ **ราคปเรโต**ติ วา ราเคน ผุโฏฺฐ ผุฏฺฐวิเสน วิย สเปฺปนฯ

อนุทหนเฏฺฐนาติ อนุปายปฺปฏิปตฺติยาฯ สมฺปติ อายติญฺจ **มหาภิตาปเฏฺฐน**ฯ อนวตฺถิตสภาวตาย **อิตฺตรปจฺจุปฏฺฐานเฏฺฐน**ฯ มุหุตฺตรมณียตาย **ตาวกาลิกเฏฺฐน**ฯ พฺยเตฺตหิ อภิภวนียตาย **สพฺพงฺคปจฺจงฺคปลิภญฺชนเฏฺฐน**ฯ เฉทนเภทนาทิอธิกรณภาเวน อุคฺฆฏฺฏนสทิสตาย **อธิกุฏฺฏนเฏฺฐน**ฯ อวเณ วณํ อุปฺปาเทตฺวา อโนฺต อนุปวิสนสภาวตาย **วินิวิชฺฌนเฏฺฐน**ฯ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิก อนตฺถนิมิตฺตตาย **สาสงฺกสปฺปฏิภยเฏฺฐน**ฯ

ทุติยโยธาชีวสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗-๘. ปฐมอนาคตภยสุตฺตาทิวณฺณนา

๗๗-๗๘. สตฺตเม **วิเสสสฺส ปตฺติยา** วิเสสสฺส ปาปุณนตฺถํฯ **วีริย**นฺติ ปธานวีริยํฯ ตํ ปน จงฺกมนวเสน กรเณ ‘‘กายิก’’นฺติปิ วตฺตพฺพตํ ลภตีติ อาห – **“ทุวิธมฺปี”**ติฯ **สตฺถกวาตา**ติ สนฺธิพนฺธนานิ กตฺตริยา ฉินฺทนฺตา วิย ปวตฺตวาตาฯ เตนาห – **“สตฺถํ วิยา”**ติอาทิฯ **กตกเมฺมหี**ติ กตโจรกเมฺมหิฯ เต กิร กตกมฺมา ยํ เนสํ เทวตํ อายาจิตฺวา กมฺมํ นิปฺผนฺนํ, ตสฺส อุปการตฺถาย มนุเสฺส มาเรตฺวา คลโลหิตานิ คณฺหนฺติฯ เต ‘‘อเญฺญสุ มนุเสฺสสุ มาริยมาเนสุ โกลาหลํ อุปฺปชฺชิสฺสติ, ปพฺพชิตํ ปริเยสโนฺต นาม นตฺถี’’ติ มญฺญมานา ภิกฺขู คเหตฺวา มาเรนฺติฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **อกตกเมฺมหี**ติ อฏวิโต คามํ อาคมนกาเล กมฺมนิปฺผตฺตตฺถํ ปุ

เรตรํ พลิกมฺมํ กาตุกาเมหิฯ เตเนวาห – **“โจริกํ กตฺวา นิกฺขนฺตา กตกมฺมา นามา”**ติ อาทิฯ อฎฺฐเม นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ

ปฐมอนาคตภยสุตฺตาทิวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๙. ตติยอนาคตภยสุตฺตวณฺณนา

๗๙. นวเม **ปาฬิคมฺภีรา**ติ (สํ. นิ. ฎี. ๒.๒.๒๒๙) ปาฬิวเสน คมฺภีรา อคาธา ทุโกฺขคาหา สลฺลสุตฺตสทิสาฯ **สลฺลสุตฺต**ญฺหิ (สุ. นิ. ๕๗๙) ‘‘อนิมิตฺตมนญฺญาต’’นฺติอาทินา ปาฬิวเสน คมฺภีรํ, น อตฺถคมฺภีรํฯ ตถา หิ ตตฺถ ตา ตา คาถา ทุวิเญฺญยฺยรูปา ติฎฺฐนฺติฯ ทุวิเญฺญยฺยญฺหิ ญาเณน ทุโกฺขคาหนฺติ กตฺวา ‘‘คมฺภีร’’นฺติ วุจฺจติฯ ปุพฺพาปรํเปตฺถ กาสญฺจิ คาถานํ ทุวิเญฺญยฺยตาย ทุโกฺขคาหเมว, ตสฺมา ปาฬิวเสน คมฺภีรํฯ **อตฺถคมฺภีรา**ติ อตฺถวเสน คมฺภีรา มหาเวทลฺลสุตฺตสทิสา, **มหาเวทลฺลสุตฺตสฺส** (ม. นิ. ๑.๔๔๙ อาทโย) อตฺถวเสน คมฺภีรตา ปากฎาเยวฯ โลกํ อุตฺตรตีติ โลกุตฺตโร, โส อตฺถภูโต เอเตสํ อตฺถีติ **โลกุตฺตรา**ฯ เตนาห – **“โลกุตฺตรธมฺมทีปกา”**ติฯ **สุญฺญตาปฎิสํยุตฺตา**ติ สตฺตสุญฺญธมฺมปฺปกาสกา ฯ เตนาห **“ขนฺธธาตุอายตนปจฺจยาการปฺปฎิสํยุตฺตา”**ติฯ **อุคฺคเหตพฺพํ ปริยาปุณิตพฺพ**นฺติ จ ลิงฺควจนวิปลฺลาเสน วุตฺตนฺติ อาห **“อุคฺคเหตเพฺพ เจว วฬเญฺชตเพฺพ จา”**ติฯ กวิโน กมฺมํ **กวิตา**ฯ ยสฺส ปน ยํ กมฺมํ, ตํ เตน กตนฺติ วุจฺจตีติ อาห **“กวิตาติ กวีหิ กตา”**ติฯ **กาเวยฺย**นฺติ กพฺยํ, **กพฺย**นฺติ จ กวินา วุตฺตนฺติ อโตฺถฯ เตนาห **“ตเสฺสว เววจน”**นฺติฯ **จิตฺตกฺขรา**ติ จิตฺราการอกฺขราฯ อิตรํ ตเสฺสว เววจนํฯ **สาสนโต พหิทฺธา ฐิตา**ติ น สาสนาวจราฯ **พาหิรกสาวเก**หีติ ‘‘พุทฺธา’’ติ อปฺปญฺญาตานํ เยสํ เกสญฺจิ สาวเกหิฯ **สุสฺสูสิสฺสนฺตี**ติ อกฺขรจิตฺตตาย เจว สรสมฺปตฺติยา จ อตฺตมนา หุตฺวา สามเณรทหรภิกฺขุมาตุคามมหาคหปติกาทโย ‘‘เอส ธมฺมกถิโก’’ติ สนฺนิปติตฺวา โสตุกามา ภวิสฺสนฺติฯ

ตติยอนาคตภยสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๐. จตุตฺถอนาคตภยสุตฺตวณฺณนา

๘๐. ทสเม **ปญฺจวิเธน สํสเคฺคนา**ติ ‘‘สวนสํสโคฺค, ทสฺสนสํสโคฺค, สมุลฺลาปสํสโคฺค, สโมฺภคสํสโคฺค, กายสํสโคฺค’’ติ เอวํ วุเตฺตน ปญฺจวิเธน สํสเคฺคนฯ สํสชฺชติ เอเตนาติ สํสโคฺค, ราโคฯ สวนเหตุโก, สวนวเสน วา ปวโตฺต สํสโคฺค **สวนสํสโคฺค**ฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **กายสํสโคฺค** ปน กายปรามาโสฯ เตสุ ปเรหิ วา กถิยมานํ รูปาทิสมฺปตฺติํ อตฺตนา วา สิตลปิตคีตสทฺทํ สุณนฺตสฺส โสตวิญฺญาณวีถิวเสน อุปฺปโนฺน ราโค **สวนสํสโคฺค** นามฯ วิสภาครูปํ โอโลเกนฺตสฺส ปน จกฺขุวิญฺญาณวีถิวเสน อุปฺปโนฺน ราโค **ทสฺสนสํสโคฺค** นามฯ อญฺญมญฺญอาลาปสลฺลาปวเสน อุปฺปนฺนราโค **สมุลฺลาปสํสโคฺค** นามฯ ภิกฺขุโน ภิกฺขุนิยา สนฺตกํ, ภิกฺขุนิยา ภิกฺขุสฺส สนฺตกํ คเหตฺวา ปริโภคกรณวเสน อุปฺปนฺนราโค **สโมฺภคสํสโคฺค** นามฯ หตฺถคฺคาหาทิวเสน อุปฺปโนฺน ราโค **กายสํสโคฺค** นามฯ

อเนกวิหิตนฺติ อนฺนสนฺนิธิปานสนฺนิธิวตฺถสนฺนิธิยานสนฺนิธิสยนสนฺนิธิคนฺธสนฺนิธิ- อามิสสนฺนิธิวเสน อเนกปฺปการํฯ **สนฺนิธิกตสฺสา**ติ เอเตน ‘‘สนฺนิธิการปริโภค’’นฺติ (ธ. ส. ติกมาติกา ๑๐) เอตฺถ การ-สทฺทสฺส กมฺมตฺถตํ ทเสฺสติฯ ยถา วา ‘‘อาจยํ คามิโน’’ติ วตฺตเพฺพ อนุนาสิกโลเปน ‘‘อาจยคามิโน’’ติ นิเทฺทโส กโต, เอวํ ‘‘สนฺนิธิการํ ปริโภค’’นฺติ วตฺตเพฺพ อนุนาสิกโลเปน **“สนฺนิธิการปริโภค”**นฺติ วุตฺตํ, สนฺนิธิํ กตฺวา ปริโภคนฺติ อโตฺถฯ

‘‘สนฺนิธิกตสฺส ปริโภค’’นฺติ เอตฺถ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๒) ปน ทุวิธา กถา วินยวเสน สเลฺลขวเสน จฯ วินยวเสน ตาว ยํ กิญฺจิ อนฺนํ อชฺช ปฏิคฺคหิตํ อปรชฺชุ สนฺนิธิการํ โหติ, ตสฺส ปริโภเค ปาจิตฺติยํฯ อตฺตนา ลทฺธํ ปน สามเณรานํ ทตฺวา เตหิ ลทฺธํ วา ปาเปตฺวา ทุติยทิวเส ภุญฺชิตุํ วฏฺฏติ, สเลฺลโข ปน น โหติฯ ปานสนฺนิธิมฺหิปิ เอเสว นโยฯ วตฺถสนฺนิธิมฺหิ อนธิฏฺฐิต าวิกปฺปิตํ สนฺนิธิ จ โหติ, สเลฺลขญฺจ โกเปติฯ อยํ นิปฺปริยายกถาฯ ปริยายโต ปน ติจีวรสนฺตุเฏฺฐน ภวิตพฺพํ, จตุตฺถํ ลภิตฺวา อญฺญสฺส ทาตพฺพํฯ สเจ ยสฺส กสฺสจิ ทาตุํ น สโกฺกติ, ยสฺส ปน ทาตุกาโม โหติ, โส อุเทฺทสตฺถาย วา ปริปุจฺฉตฺถาย วา คโต, อาคตมเตฺต ทาตพฺพํ, อทาตุํ น วฏฺฏติฯ จีวเร ปน อปฺปโหเนฺต, สติยา วา ปจฺจาสาย อนุญฺญาตกาลํ ฐเปตุํ วฏฺฏติฯ สูจิสุตฺตจีวรการกานํ อลาเภ ตโตปิ วินยกมฺมํ กตฺวา ฐเปตุํ วฏฺฏติ ‘‘อิมสฺมึ ชิเณฺณ ปุน อีทิสํ กุโต ลภิสฺสามี’’ติ ปน ฐเปตุํ น วฏฺฏติ, สนฺนิธิ จ โหติ, สเลฺลขญฺจ โกเปติฯ

ยานสนฺนิธิมฺหิ **ยานํ** นาม วยฺหํ รโถ สกฏํ สนฺทมานิกา ปาฏงฺกีติฯ น ปเนตํ ปพฺพชิตสฺส ยานํ, อุปาหนํ ปน ยานํฯ เอกภิกฺขุสฺส หิ เอโก อรญฺญวาสตฺถาย, เอโก โธตปาทกตฺถายาติ อุกฺกํสโต เทฺว อุปาหนสงฺฆาฏกา วฏฺฏนฺติ, ตติยํ ลภิตฺวา อญฺญสฺส ทาตโพฺพฯ ‘‘อิมสฺมึ ชิเณฺณ อญฺญํ กุโต ลภิสฺสามี’’ติ ฐเปตุํ น วฏฺฏติ, สนฺนิธิ จ โหติ, สเลฺลขญฺจ โกเปติฯ สยนสนฺนิธิมฺหิ **สยน**นฺติ มโญฺจฯ เอกสฺส ภิกฺขุโน เอโก สยนคเพฺภ, เอโก ทิวาฏฺฐาเนติ อุกฺกํสโต เทฺว มญฺจา วฏฺฏนฺติฯ ตโต อุตฺตรึ ลภิตฺวา อญฺญสฺส ภิกฺขุโน, คณสฺส วา ทาตโพฺพ, อทาตุํ น วฏฺฏติ, สนฺนิธิ เจว โหติ, สเลฺลโข จ กุปฺปติฯ คนฺธสนฺนิธิมฺหิ ภิกฺขุโน กณฺฑุกจฺฉุฉวิโทสาทิอาพาเธ สติ คนฺธา วฏฺฏนฺติฯ คนฺธตฺถิเกน คนฺธญฺจ อาหราเปตฺวา ตสฺมึ โรเค วูปสเนฺต อเญฺญสํ วา อาพาธิกานํ ทาตพฺพํ, ทฺวาเร ปญฺจงฺคุลิฆรธูปนาทีสุ วา อุปเนตพฺพํฯ ‘‘ปุน โรเค สติ ภวิสฺสตี’’ติ ฐเปตุํ น วฏฺฏติ, คนฺธสนฺนิธิ จ โหติ, สเลฺลขญฺจ โกเปติฯ

อามิสนฺติ วุตฺตาวเสสํ ทฏฺฐพฺพํฯ เสยฺยถิทํ – อิเธกโจฺจ ภิกฺขุ ‘‘ตถารูเป กาเล อุปการาย ภวิสฺสนฺตี’’ติ ติลตณฺฑุลมุคฺคมาสนาฬิเกรโลณมจฺฉสปฺปิเตลกุลาลภาชนาทีนิ อาหราเปตฺวา ฐเปติฯ โส วสฺสกาเล กาลเสฺสว สามเณเรหิ ยาคุํ ปจาเปตฺวา ปริภุญฺชิตฺวา ‘‘สามเณร อุทกกทฺทเม ทุกฺขํ คามํ ปวิสิตุํ, คจฺฉ อสุกกุลํ คนฺตฺวา มยฺหํ วิหาเร นิสินฺนภาวํ อาโรเจหิ, อสุกกุลโต ทธิอาทีนิ อาหรา’’ติ เปเสติฯ ภิกฺขูหิ ‘‘กึ, ภเนฺต , คามํ ปวิสิสฺสามา’’ติ วุเตฺตปิ ‘‘ทุปฺปเวโส, อาวุโส, อิทานิ คาโม’’ติ วทติฯ เต ‘‘โหตุ, ภเนฺต, อจฺฉถ ตุเมฺห, มยํ ภิกฺขํ ปริเยสิตฺวา อาหริสฺสามา’’ติ คจฺฉนฺติฯ อถ สามเณโร ทธิอาทีนิ อาหริตฺวา ภตฺตญฺจ พฺยญฺชนญฺจ สมฺปาเทตฺวา อุปเนติ, ตํ ภุญฺชนฺตเสฺสว อุปฏฺฐากา ภตฺตํ ปหิณนฺติ, ตโตปิ มนาปมนาปํ ภุญฺชติฯ อถ ภิกฺขู ปิณฺฑปาตํ คเหตฺวา อาคจฺฉนฺติ, ตโตปิ มนาปมนาปํ ภุญฺชติเยวฯ เอวํ จตุมาสมฺปิ วีตินาเมติฯ อยํ วุจฺจติ ภิกฺขุ มุณฺฑกุฏุมฺพิกชีวิกํ ชีวติ, น สมณชีวิกนฺติฯ เอวรูโป **อามิสสนฺนิธิ** นาม โหติฯ ภิกฺขุโน ปน วสนฏฺฐาเน เอกา ตณฺฑุลนาฬิ เอโก คุฬปิโณฺฑ กุฑุวมตฺตํ สปฺปีติ เอตฺตกํ นิเธตุํ วฏฺฏติ อกาเล สมฺปตฺตโจรานํ อตฺถายฯ เต หิ เอตฺตกํ อามิสปฏิสนฺถารํ อลภนฺตา ชีวิตา โวโรเปยฺยุํ, ตสฺมา สเจ หิ เอตฺตกํ นตฺถิ, อาหราเปตฺวาปิ ฐเปตุํ วฏฺฏติฯ อผาสุกกาเล จ ยเทตฺถ กปฺปิยํ, ตํ อตฺตนาปิ ปริภุญฺชิตุํ วฏฺฏติฯ กปฺปิยกุฏิยํ ปน พหุํ ฐเปนฺตสฺสปิ สนฺนิธิ นาม นตฺถิฯ

จตุตฺถอนาคตภยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

โยธาชีววคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

(๙) ๔. เถรวโคฺค

๑-๒. รชนียสุตฺตาทิวณฺณนา

๘๑-๘๒. จตุตฺถสฺส ปฐมํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ ทุติเย คุณมกฺขนาย ปวโตฺตปิ อตฺตโน การกํ คูเถน ปหรนฺตํ คูโถ วิย ปฐมตรํ มเกฺขตีติ มโกฺข, โส เอตสฺส อตฺถีติ **มกฺขี**ฯ ปฬาสตีติ ปฬาโส, ปรสฺส คุเณ ฑํสิตฺวา วิย อปเนตีติ อโตฺถฯ โส เอตสฺส อตฺถีติ **ปฬาสี**ฯ ปฬาสี ปุคฺคโล หิ ทุติยสฺส ธุรํ น เทติ, สมฺปสาเรตฺวา ติฎฺฐติฯ เตนาห **“ยุคคฺคาหลกฺขเณน ปฬาเสน สมนฺนาคโต”**ติฯ

รชนียสุตฺตาทิวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. กุหกสุตฺตวณฺณนา

๘๓. ตติเย **ตีหิ กุหนวตฺถูหี**ติ สามนฺตชปฺปนอิริยาปถสนฺนิสฺสิตปจฺจยปฺปฏิเสวนเภทโต ติปฺปเภเทหิ กุหนวตฺถูหิฯ ติวิเธน กุหนวตฺถุนา โลกํ กุหยติ วิมฺหาปยติ ‘‘อโห อจฺฉริยปุริโส’’ติ อตฺตนิ ปเรสํ วิมฺหยํ อุปฺปาเทตีติ **กุหโก**ฯ ลาภสกฺการตฺถิโก หุตฺวา ลปติ อตฺตานํ ทายกํ วา อุกฺขิปิตฺวา ยถา โส กิญฺจิ ททาติ, เอวํ อุกฺกาเจตฺวา กเถตีติ **ลปโก**ฯ นิมิตฺตํ สีลํ ตสฺสาติ **เนมิตฺติโก,** นิมิเตฺตน วา จรติ, นิมิตฺตํ วา กโรตีติ เนมิตฺติโกฯ **นิมิตฺตน**ฺติ จ ปเรสํ ปจฺจยทานสญฺญุปฺปาทกํ กายวจีกมฺมํ วุจฺจติ ฯ นิเปฺปโส สีลมสฺสาติ **นิเปฺปสิโก**ฯ นิปฺปิสตีติ วา นิเปฺปโส, นิเปฺปโสเยว **นิเปฺปสิโกฯ นิเปฺปโส**ติ จ สฐปุริโส วิย ลาภสกฺการตฺถํ อโกฺกสนุปฺปณฺฑนปรปิฎฺฐิมํสิกตาทิฯ

กุหกสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๖-๗. ปฎิสมฺภิทาปฺปตฺตสุตฺตาทิวณฺณนา

๘๖-๘๗. ฉเฎฺฐ ปฎิสมฺภิทาสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฎฺฐา วุตฺตเมวฯ **อุจฺจาวจานี**ติ อุจฺจนีจานิฯ เตนาห **“มหนฺตขุทฺทกานี”ติฯ กิํกรณียานี**ติ ‘‘กิํ กโรมี’’ติ เอวํ วตฺวา กตฺตพฺพกมฺมานิฯ ตตฺถ **อุจฺจกมฺมานิ** นาม จีวรสฺส กรณํ, รชนํ, เจติเย สุธากมฺมํ, อุโปสถาคารเจติยฆรโพธิฆเรสุ กตฺตพฺพกมฺมนฺติ เอวมาทิฯ **อวจกมฺมํ** นาม ปาทโธวนมกฺขนาทิ ขุทฺทกกมฺมํฯ **ตตฺรุปายาสา**ติ ตตฺรุปคมนิยา, ตตฺร ตตฺร มหเนฺต ขุทฺทเก จ กเมฺม สาธนวเสน อุปคจฺฉนฺติยาติ อโตฺถฯ ตสฺส ตสฺส กมฺมสฺส นิปฺผาทเน สมตฺถายาติ วุตฺตํ โหติฯ **ตตฺรุปายายา**ติ วา ตตฺร ตตฺร กเมฺม สาเธตเพฺพ อุปายภูตายฯ **อลํ กาตุ**นฺติ กาตุํ สมโตฺถ โหติฯ **อลํ สํวิธาตุ**นฺติ วิจาเรตุํ สมโตฺถฯ สตฺตมํ อุตฺตานเมวฯ

ปฎิสมฺภิทาปฺปตฺตสุตฺตาทิวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๘. เถรสุตฺตวณฺณนา

๘๘. อฎฺฐเม **ถิรภาวปฺปโตฺต**ติ สาสเน ถิรภาวํ อนิวตฺติภาวํ ปโตฺถฯ ปพฺพชิโต หุตฺวา พหู รตฺติโย ชานาตีติ **รตฺตญฺญู**ฯ เตนาห **“ปพฺพชิตทิวสโต ปฎฺฐายา”**ติอาทิฯ **ปากโฎ**ติ อยถาภูตคุเณหิ เจว ยถาภูตคุเณหิ จ สมฺคโตฯ ยโส เอตสฺส อตฺถีติ **ยสสฺสี,** ยสํ สิโต นิสฺสิ

โต วา **ยสสฺสี**ฯ เตนาห **“ยสนิสฺสิโต”**ติฯ อสตํ อสาธูนํ ธมฺมา **อสทฺธมฺมา,** อสนฺตา วา อสุนฺทรา คารยฺหา ลามกา ธมฺมาติ **อสทฺธมฺมา**ฯ วิปริยาเยน **สทฺธมฺมา** เวทิตพฺพาฯ

เถรสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. ปฐมเสขสุตฺตวณฺณนา

๘๙. นวเม อารมิตพฺพเฏฺฐน กมฺมํ อาราโม เอตสฺสาติ กมฺมาราโม, ตสฺส ภาโว **กมฺมารามตา**ฯ ตตฺถ **กมฺมนฺ**ติ อิติกตฺตพฺพํ กมฺมํ วุจฺจติฯ เสยฺยถิทํ – จีวรวิจารณํ จีวรกมฺมกรณํ อุปตฺถมฺภนํ ปตฺตตฺถวิกอํสพทฺธกายพนฺธนธมฺมกรณอาธารกปาทกถลิกสมฺมชฺชนิอาทีนํ กรณนฺติฯ เอกโจฺจ หิ เอตานิ กโรโนฺต สกลทิวสํ เอตาเนว กโรติ, ตํ สนฺธาเยส ปฏิเกฺขโปฯ โย ปน เอเตสํ กรณเวลายเมว ตานิ กโรติ, อุเทฺทสเวลาย อุเทฺทสํ คณฺหาติ, สชฺฌายเวลาย สชฺฌายติ, เจติยงฺคณวตฺตเวลาย เจติยงฺคณวตฺตํ กโรติ, มนสิการเวลาย มนสิการํ กโรติ, น โส กมฺมาราโม นามฯ **ภสฺสารามตา**ติ เอตฺถ โย อิตฺถิวณฺณปุริสวณฺณาทิวเสน อาลาปสลฺลาปํ กโรโนฺตเยว ทิวสญฺจ รตฺติญฺจ วีตินาเมติ, เอวรูโป ภเสฺส ปริยนฺตการี น โหติ, อยํ ภสฺสาราโม นามฯ โย ปน รตฺติมฺปิ ทิวสมฺปิ ธมฺมํ กเถติ, ปญฺหํ วิสฺสเชฺชติ, อยํ อปฺปภโสฺส ภเสฺส ปริยนฺตการีเยวฯ กสฺมา? ‘‘สนฺนิปติตานํ โว, ภิกฺขเว, ทฺวยํ กรณียํ ธมฺมี วา กถา, อริโย วา ตุณฺหีภาโว’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๗๓; อุทา. ๑๒, ๒๘, ๒๙) วุตฺตตฺตาฯ

นิทฺทารามตาติ เอตฺถ โย คจฺฉโนฺตปิ นิสิโนฺนปิ นิปโนฺนปิ ถินมิทฺธาภิภูโต นิทฺทายติเยว, อยํ นิทฺทาราโม นามฯ ยสฺส ปน กรชกาเย เคลเญฺญน จิตฺตํ ภวงฺค โอตรติ, นายํ นิทฺทาราโมฯ เตเนวาห – ‘‘อภิชานามิ โข ปนาหํ, อคฺคิเวสฺสน, คิมฺหานํ ปจฺฉิเม มาเส ปจฺฉาภตฺตํ ปิณฺฑปาตปฺปฏิกฺกโนฺต จตุคฺคุณํ สงฺฆาฏิํ ปญฺญาเปตฺวา ทกฺขิเณน ปเสฺสน สโต สมฺปชาโน นิทฺทํ โอกฺกมิตา’’ติ (ม. นิ. ๑.๓๘๗)ฯ **สงฺคณิการามตา**ติ เอตฺถ โย เอกสฺส ทุติโย, ทฺวินฺนํ ตติโย, ติณฺณํ จตุโตฺถติ เอวํ สํสโฏฺฐว วิหรติ, เอกโก อสฺสาทํ น ลภติ, อยํ สงฺคณิการาโมฯ โย ปน จตูสุ อิริยาปเถสุ เอกโกว อสฺสาทํ ลภติ, นายํ สงฺคณิการาโม เวทิตโพฺพฯ เสขานํ ปฏิลทฺธคุณสฺส ปริหานาสมฺภวโต **“อุปริคุเณหี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ปฐมเสขสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ทุติยเสขสุตฺตวณฺณนา

๙๐. ทสเม **อติปาโตวา**ติ สพฺพรตฺติํ นิทฺทายิตฺวา พลวปจฺจูเส โกฏิสมฺมุญฺชนิยา โถกํ สมฺมชฺชิตฺวา มุขํ โธวิตฺวา ยาคุภิกฺขตฺถาย ปาโตว ปวิสติฯ **ตํ อติกฺกมิตฺวา**ติ คิหิสํสคฺควเสน กาลํ วีตินาเมโนฺต มชฺฌนฺหิกสมยํ อติกฺกมิตฺวา ปกฺกมติฯ ปาโตเยว หิ คามํ ปวิสิตฺวา ยาคุํ อาทาย อาสนสาลํ คนฺตฺวา ปิวิตฺวา เอกสฺมิํ ฐาเน นิปโนฺน นิทฺทายิตฺวา มนุสฺสานํ โภชนเวลาย ‘‘ปณีตภิกฺขํ ลภิสฺสามี’’ติ อุปกเฏฺฐ มชฺฌนฺหิเก อุฏฺฐาย ธมฺมกรเณน อุทกํ คเหตฺวา อกฺขีนิ ปุญฺฉิตฺวา ปิณฺฑาย จริตฺวา ยาวทตฺถํ ภุญฺชิตฺวา คิหิสํสโฏฺฐ กาลํ วีตินาเมตฺวา มชฺฌเนฺห วีติวเตฺต ปฏิกฺกมติฯ

อปฺปิจฺฉกถาติ, ‘‘อาวุโส, อตฺริจฺฉตา ปาปิจฺฉตาติ อิเม ธมฺมา ปหาตพฺพา’’ติ เตสุ อาทีนวํ ทเสฺสตฺวา ‘‘เอวรูปํ อปฺปิจฺฉตํ สมาทาย วตฺติตพฺพ’’นฺติอาทินยปฺปวตฺตา กถาฯ **ตีหิ วิเวเกหี**ติ กายวิเวโก, จิตฺตวิเวโก, อุปธิวิเวโกติ อิเมหิ ตีหิ วิเวเกหิฯ ตตฺถ เอโก คจฺฉติ, เอโก

ติฏฺฐติ, เอโก นิสีทติ, เอโก เสยฺยํ กปฺเปติ, เอโก คามํ ปิณฺฑาย ปวิสติ, เอโก ปฏิกฺกมติ, เอโก จงฺกมํ อธิฏฺฐาติ, เอโก จรติ, เอโก วิหรตีติ อยํ **กายวิเวโก** นามฯ อฏฺฐ สมาปตฺติโยปน **จิตฺตวิเวโก** นามฯ นิพฺพานํ **อุปธิวิเวโก** นามฯ วุตฺตมฺปิ เหตํ – ‘‘กายวิเวโก จ วิเวกฏฺฐกายานํ เนกฺขมฺมาภิรตานํ, จิตฺตวิเวโก จ ปริสุทฺธจิตฺตานํ ปรมโวทานปฺปตฺตานํ, อุปธิวิเวโก จ นิรุปธีนํ ปุคฺคลานํ วิสงฺขารคตาน’’นฺติ (มหานิ. ๕๗)ฯ **ทุวิธํ วีริย**นฺติ กายิกํ, เจตสิกญฺจ วีริยํฯ **สีล**นฺติ จตุปาริสุทฺธิสีลํฯ **สมาธิ**นฺติ วิปสฺสนาปาทกา อฏฺฐ สมาปตฺติโยฯ **วิมุตฺติกถา**ติ วา อริยผลํ อารพฺภ ปวตฺตา กถาฯ เสสํ อุตฺตานเมวฯ

ทุติยเสขสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

เถรวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

(๑๐) ๕. กกุธวโคฺค

๑-๑๐. ปฐมสมฺปทาสุตฺตาทิวณฺณนา

๙๑-๑๐๐. ปญฺจมสฺส ปฐเม ทุติเย จ นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ ตติเย อาชานนฺโต **อญฺญา,** อุปริมคฺคปญฺญา เหฏฺฐิมมเคฺคน ญาตปริญฺญาย เอว ชานนฺโตฯ ตสฺสา ปน ผลภาวโต มคฺคผลปญฺญา ตํสหคตา สมฺมาสงฺกปฺปาทโย จ อิธ ‘‘อญฺญา’’ติ วุตฺตาฯ อญฺญาย พฺยากรณานิ **อญฺญาพฺยากรณานิ**ฯ เตเนวาห **‘‘อญฺญาพฺยากรณานีติ อรหตฺตพฺยากรณานี’’**ติฯ **อธิคตมาเนนา**ติ อปฺปตฺเต ปตฺตสญฺญี, อนธิคเต อธิคตสญฺญี หุตฺวา อธิคตํ มยาติ มาเนนฯ จตุตฺถาทีนิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

ปฐมสมฺปทาสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

กกุธวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ทุติยปณฺณาสกํ นิฏฺฐิตํฯ

๓. ตติยปณฺณาสกํ

(๑๑) ๑. ผาสุวิหารวโคฺค

๑-๔. สารชฺชสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๐๑-๔. ตติยสฺส ปฐเม นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ ทุติเย ปิณฺฑปาตาทิอตฺถาย อุปสงฺกมิตุํ ยุตฺตฏฺฐานํ โคจโร, เวสิยา โคจโร อสฺสาติ **เวสิยาโคจโร,** มิตฺตสนฺถววเสน อุปสงฺกมิตพฺพฏฺฐานนฺติ อโตฺถฯ เวสิยา นาม รูปูปชีวินิโย, ตา มิตฺตสนฺถววเสน น อุปสงฺกมิตพฺพา สมณภาวสฺส อนฺตรายกรตฺตา, ปริสุทฺธาสยสฺสปิ ครหาเหตุโต, ตสฺมา ทกฺขิณาทานวเสน สติํ อุปฏฺฐเปตฺวา อุปสงฺกมิตพฺพํฯ **วิธวา** วุจฺจนฺติ มตปติกา, ปวุตฺถปติกา วาฯ **ถุลฺลกุมาริโย**ติ มหลฺลิกา อนิวิทฺธา กุมาริโยฯ **ปณฺฑกา**ติ นปุํสกาฯ เต หิ อุสฺสนฺนกิเลสา อวูปสนฺตปริฬาหา โลกามิสนิสฺสิตกถาพหุลา, ตสฺมา น อุปสงฺกมิตพฺพาฯ ***ภิกฺขุนิโย*** นาม อุสฺสนฺนพฺรหฺมจริยาฯ ตถา ***ภิกฺขูปิ***ฯ อญฺญมญฺญํ วิสภาควตฺถุภาวโต สนฺถววเสน อุปสงฺกมเน กติปาเหเนว พฺรหฺมจริยนฺตราโย สิยา, ตสฺมา น อุปสงฺกมิตพฺพา, คิลานปุจฺฉนาทิวเสน อุปสงฺกมเน สโตการินา ภวิตพฺพํฯ ตติยจตุตฺถานิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

สารชฺชสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ผาสุวิหารสุตฺตวณฺณนา

๑๐๕. ปญฺจเม เมตฺตา เอตสฺส อตฺถีติ เมตฺตํ, ตํสมุฏฺฐานํ กายกมฺมํ **เมตฺตํ กายกมฺมํ**ฯ เอส นโย เสสทฺวเยปิฯ **อาวี**ติ ปกาสนํฯ ปกาสภาโว เจตฺถ ยํ อุทฺทิสฺส ตํ กายกมฺมํ กรียติ, ตสฺส สมฺมุขภาวโตติ อาห **"สมฺมุขา"**ติฯ **รโห**ติ อปฺปกาสํฯ อปฺปกาสตา จ ยํ อุทฺทิสฺส ตํ กายกมฺมํ กรียติ, ตสฺส อปจฺจกฺขภาวโตติ อาห **"ปรมฺมุขา"**ติฯ อิมานิ เมตฺตกายกมฺมาทีนิ ภิกฺขูนํ วเสน อาคตานิ เตสํ เสฏฺฐปริสภาวโต, คิหีสุปิ ลพฺภนฺติเยวฯ ภิกฺขูนญฺหิ เมตฺตจิตฺเตน อาภิสมาจาริกปูรณํ เมตฺตํ กายกมฺมํ นาม ฯ คิหีนํ เจติยวนฺทนตฺถาย โพธิวนฺทนตฺถาย สงฺฆนิมนฺตนตฺถาย คมนํ คามํ ปิณฺฑาย ปวิฏฺเฐ ภิกฺขู ทิสฺวา ปจฺจุคฺคมนํ ปตฺตปฺปฏิคฺคหณํ อาสนปญฺญาปนํ อนุคมนนฺติ เอวมาทิกํ เมตฺตํ กายกมฺมํ นามฯ ภิกฺขูนํ เมตฺตจิตฺเตน อาจารปญฺญตฺติสิกฺขาปนํ กมฺมฏฺฐานกถนํ ธมฺมเทสนา เตปิฏกมฺปิ พุทฺธวจนํ เมตฺตํ วจีกมฺมํ นามฯ คิหีนํ "เจติยวนฺทนาย คจฺฉาม, โพธิวนฺทนาย คจฺฉาม, ธมฺมสฺสวนํ กริสฺสาม, ทีปมาลํ ปุปฺผปูชํ กริสฺสาม, ตีณิ สุจริตานิ สมาทาย วตฺติสฺสาม, สลากภตฺตาทีนิ ทสฺสาม, วสฺสาวาสิกํ ทสฺสาม, อชฺช สงฺฆสฺส จตฺตาโร ปจฺจเย ทสฺสาม, สงฺฆํ นิมนฺเตตฺวา ขาทนียาทีนิ สํวิทหถ, อาสนานิ ปญฺญเปถ, ปานียํ อุปฏฺฐเปถ, สงฺฆํ ปจฺจุคฺคนฺตฺวา อาเนถ, ปญฺญตฺตาสเน นิสีทาเปถ, ฉนฺทชาตา อุสฺสาหชาตา เวยฺยาวจฺจํ กโรถ"ติอาทิกถนกาเล เมตฺตํ วจีกมฺมํ นามฯ ภิกฺขูนํ ปาโตว อุฏฺฐาย สรีรปฺปฏิชคฺคนํ กตฺวา เจติยงฺคณํ คนฺตฺวา วตฺตาทีนิ กตฺวา วิวิตฺตเสนาสเน นิสีทิตฺวา "อิมสฺมิํ วิหาเร ภิกฺขู สุขี โหนฺตุ อเวรา อพฺยาปชฺชา"ติ จินฺตนํ เมตฺตํ มโนกมฺมํ นาม, คิหีนํ "อยฺยา สุขี โหนฺตุ อเวรา อพฺยาปชฺชา"ติ จินฺตนํ เมตฺตํ มโนกมฺมํ นามฯ

ตตฺถ นวกานํ จีวรกมฺมาทีสุ สหายภาวคมนํ สมฺมุขา กายกมฺมํ นาม, เถรานํ ปน ปาทโธวนสิญฺจนพีชนทานาทิเภทมฺปิ สพฺพํ สามีจิกมฺมํ สมฺมุขา กายกมฺมํ นาม, อุภเยหิปิ ทุนฺนิกฺขิตฺตานํ ทารุภณฺฑาทีนํ เตสุ อวญฺญํ อกตฺวา อตฺตนา ทุนฺนิกฺขิตฺตานํ วิย ปฏิสามนํ ปรมฺมุขา เมตฺตํ กายกมฺมํ นามฯ "เทวเตฺถโร ติสฺสเตฺถโร"ติ วุตฺตํ เอวํ ปคฺคยฺหวจนํ สมฺมุขา เมตฺตํ วจีกมฺมํ นาม, วิหาเร อสนฺตํ ปน ปฏิปุจฺฉนฺตสฺส "กุหิํ อมฺหากํ เทวเตฺถโร, กุหิํ อมฺหากํ ติสฺส

เตฺถโร, กทา นุ โข อาคมิสฺสตี’’ติ เอวํ ปิยวจนํ ปรมฺมุขา เมตฺตํ วจีกมฺมํ นามฯ เมตฺตาสิเนหสินิทฺธานิ ปน นยนานิ อุมฺมีเลตฺวา ปสนฺเนน มุเขน โอโลกนํ สมฺมุขา เมตฺตํ มโนกมฺมํ นาม, ‘‘เทวเตฺถโร ติสฺสเตฺถโร อโรโค โหตุ อพฺยาปโชฺช’’ติ สมนฺนาหรณํ ปรมฺมุขา เมตฺตํ มโนกมฺมํ นามฯ กามเญฺจตฺถ เมตฺตาสิเนหสินิทฺธานํ นยนานํ อุมฺมีลนํ, ปสนฺเนน มุเขน โอโลกนญฺจ เมตฺตํ กายกมฺมเมวฯ ยสฺส ปน จิตฺตสฺส วเสน นยนานํ เมตฺตาสิเนหสินิทฺธตา, มุขสฺส จ ปสนฺนตา, ตํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘เมตฺตํ มโนกมฺมํ นามา’’ติฯ สมาธิสํวตฺตนปฺปโยชนานิ **สมาธิสํวตฺตนิกานิ**ฯ

สมานสีลตํ คโตติ เตสุ เตสุ ทิสาภาเคสุ วิหรเนฺตหิ ภิกฺขูหิ สทฺธิํ สมานสีลตํ คโตฯ **ยาย**นฺติ ยา อยํ มยฺหเญฺจว ตุมฺหากญฺจ ปจฺจกฺขภูตาฯ **ทิฎฺฐี**ติ สมฺมาทิฎฺฐิฯ **อริยา**ติ นิโทฺทสาฯ **นิยฺยาตี**ติ วฎฺฎทุกฺขโต นิสฺสรติ นิคฺคจฺฉติฯ สยํ นิยฺยนฺตีเยว หิ ตํสมงฺคิปุคฺคลํ วฎฺฎทุกฺขโต นิยฺยาเปตีติ วุจฺจติฯ ยา สตฺถุ อนุสิฎฺฐิ, ตํ กโรตีติ **ตกฺกโร** , ตสฺส, ยถานุสิฎฺฐํ ปฎิปชฺชกสฺสาติ อโตฺถฯ **ทุกฺขกฺขยายา**ติ สพฺพทุกฺขกฺขยตฺถํฯ **ทิฎฺฐิสามญฺญคโต**ติ สมานทิฎฺฐิภาวํ อุปคโตฯ

ผาสุวิหารสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๖-๑๐. อานนฺทสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๐๖-๑๑๐. ฉเฎฺฐ **อธิสีเล**ติ นิมิตฺตเตฺถ ภุมฺมํ, สีลนิมิตฺตํ น อุปวทติ น นินฺทตีติ อโตฺถฯ อตฺตนิ กเมฺม จ อนุ อนุ เปกฺขติ สีเลนาติ **อตฺตานุเปกฺขี**ฯ สตฺตมาทีนิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

อานนฺทสุตฺตาทิวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ผาสุวิหารวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

(๑๒) ๒. อนฺธกวินฺทวคฺค

๑-๔. กุลูปกสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๑๑-๑๑๔. ทุติยสฺส ปฐเม อสนฺถเวสุ กุเลสุ วิสฺสาโส เอตสฺสาติ **อสนฺถววิสฺสาสี**ฯ อนิสฺสโร หุตฺวา วิกเปฺปติ สํวิทหติ สีเลนาติ **อนิสฺสรวิกปฺปี**ฯ วิสฺสฎฺฐานิ วิสุํ ขิตฺตานิ เภเทน อวตฺถิตานิ กุลานิ ฆฎฺเฏนฺตถาย อุปเสวติ สีเลนาติ **วิสฺสฎฺฐุปเสวี**ฯ ทุติยาทีนิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

กุลูปกสุตฺตาทิวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๕-๑๓. มจฺฉรินีสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๑๕-๑๒๓. ปญฺจเม อาวาสมจฺฉริยาทีนิ ปญฺจ อิธ ภิกฺขุนิยา วเสน อาคตานิ, ภิกฺขุสฺส วเสนปิ ตานิ เวทิตพฺพานิฯ อาวาสมจฺฉริเยน หิ สมนฺนาคโต ภิกฺขุ อาคนฺตุกํ ทิสฺวา ‘‘เอตฺถ เจติยสฺส วา สงฺฆสฺส วา ปริกฺขาโร ฐปิโต’’ติอาทีนิ วตฺวา สงฺฆิกอาวาสํ น เทติฯ กุลมจฺฉริเยน สมนฺนาคโต ภิกฺขุ เตหิ เตหิ การเณหิ อาทีนวํ ทเสฺสตฺวา อตฺตโน อุปฎฺฐาเก กุเล อเญฺญสํ ปเวสมฺปิ นิวาเรติฯ ลาภมจฺฉริเยน สมนฺนาคโต สงฺฆิกมฺปิ ลาภํ มจฺฉรายโนฺต ยถา อเญฺญ น ลภนฺติ, เอวํ กโรติ อตฺตนา วิสมนิสฺสิตตาย พลวนิสฺสิตตาย จฯ วณฺณมจฺฉริเยน สมนฺนาคโต อตฺตโน วณฺณํ วเณฺณติ, ปเรสํ วเณฺณ ‘‘กึ วโณฺณ เอโส’’ติ ตํ ตํ โทสํ วทติฯ **วโณฺณ**ติ เจตฺถ สรีรวโณฺณปิ, คุณวโณฺณปิ เวทิตโพฺพฯ

ธมฺมมจฺฉริเยน สมนฺนาคโต – ‘‘อิมํ ธมฺมํ ปริยาปุณิตฺวา เอโส มํ อภิภวิสฺสตี’’ติ อญฺญสฺส น เทติฯ โย ปน – ‘‘อยํ อิมํ ธมฺมํ อุคฺคเหตฺวา อญฺญถา อตฺถํ วิปริวเตฺตตฺวา นาเสสฺสตี’’ติ ธมฺมนุคฺคเหน วา – ‘‘อยํ อิมํ ธมฺมํ อุคฺคเหตฺวา อุทฺธโต อุนฺนโฬ อวูปสนฺตจิโตฺต อปุญฺญํ ปสวิสฺสตี’’ติ ปุคฺคลานุคฺคเหน วา น เทติ, น ตํ มจฺฉริยํฯ **ธโมฺม**ติ เจตฺถ ปริยตฺติธโมฺม อธิเปฺปโตฯ ปฎิเวธธโมฺม หิ อริยานํเยว โหติ, เต จ นํ น มจฺฉรายนฺติ มจฺฉริยสฺส สพฺพโส ปหีนตฺตาติ ตสฺส อสมฺภโว เอวฯ ตตฺถ อาวาสมจฺฉริเยน โลหเคเห ปจฺจติ, ยโกฺข วา เปโต วา หุตฺวา ตเสฺสว อาวาสสฺส สงฺการํ สีเสน อุกฺขิปิตฺวา จรติฯ กุลมจฺฉริเยน อปฺปโภโค โหติฯ ลาภมจฺฉริเยน คูถนิรเย นิพฺพตฺตติ, สงฺฆสฺส วา คณสฺส วา ลาภํ มจฺฉรายิตฺวา ปุคฺคลิกปริโภเคน วา ปริภุญฺชิตฺวา ยโกฺข วา เปโต วา มหาอชคโร วา หุตฺวา นิพฺพตฺตติฯ วณฺณมจฺฉริเยน ภเวสุ นิพฺพตฺตสฺส วโณฺณ นาม น โหติฯ ธมฺมมจฺฉริเยน กุกฺกุฬนิรเย นิพฺพตฺตติฯ ฉฎฺฐาทีนิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

มจฺฉรินีสุตฺตาทิวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

อนฺธกวินฺทวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

(๑๓) ๓. คิลานวโคฺค

๑๒๔-๑๓๐. ตติโย วโคฺค อุตฺตานโตฺถเยวฯ

(๑๔) ๔. ราชวโคฺค

๑. ปฐมจกฺกานุวตฺตนสุตฺตวณฺณนา

๑๓๑. จตุตฺถสฺส ปฐเม **อตฺถญฺญู**ติ หิตญฺญู ฯ หิตปริยาโย เหตฺถ อตฺถ-สโทฺท ‘‘อตฺต โตฺถ ปรโตฺถ’’ติอาทีสุ (มหานิ. ๖๙; จูฬนิ. โมฆราชมาณวปุจฺฉานิเทฺทโส ๘๕; ปฏิ. ม. ๓.๕) วิย ฯ ยสฺมา เจส ปเรสํ หิตํ ชานโนฺต เต อตฺตนิ รเญฺชติ, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘รญฺชิตุํ ชานาตี’’**ติ ฯ **ทเณฺฑ**ติ อปราธานุรูเป ทณฺฑเน ฯ **พลมฺหี**ติ พลกาเย ฯ **ปญฺจ อเตฺถ**ติ อตฺตโตฺถ, ปรโตฺถ, อุภยโตฺถ, ทิฏฺฐธมฺมิโก อโตฺถ, สมฺปรายิโก อโตฺถติ เอวํ ปญฺจปฺปเภเท อเตฺถ ฯ **จตฺตาโร ธเมฺม**ติ จตุสจฺจธเมฺม, กามรูปารูปโลกุตฺตรเภเท วา จตฺตาโร ธเมฺม ฯ ปฏิคฺคหณปริโภคมตฺตญฺญุตาย เอว ปริเยสนวิสฺสชฺชนมตฺตญฺญุตาปิ โพธิตา โหนฺตีติ **‘‘ปฏิคฺคหณปริโภคมตฺตํ ชานาติ’’**อิเจฺจว วุตฺตํ ฯ

อุตฺตรติ อติกฺกมติ, อภิภวตีติ วา อุตฺตรํ, นตฺถิ เอตฺถ อุตฺตรนฺติ **อนุตฺตรํ** ฯ อนติสยํ, อปฺปฏิภาคํ วา อเนกาสุ เทวมนุสฺสปริสาสุ อเนกสตกฺขตฺตุํ เตสํ อริยสจฺจปฺปฏิเวธสมฺปาทนวเสน ปวตฺตา ภควโต ธมฺมเทสนา **ธมฺมจกฺกํ** ฯ อปิจ สพฺพปฐมํ อญฺญาตโกณฺฑญฺญปฺปมุขายอฎฺฐารสปริสคณาย พฺรหฺมโกฏิยา จตุสจฺจสฺส ปฏิเวธวิธายินี ยา ธมฺมเทสนา, ตสฺสา สาติสยา ธมฺมจกฺกสมญฺญา ฯ ตตฺถ สติปฏฺฐานาทิธโมฺม เอว ปวตฺตนเฏฺฐน จกฺกนฺติ **ธมฺมจกฺกํ** ฯ **จกฺกน**ฺติ วา อาณา ธมฺมโต อนเปตตฺตา, ธมฺมญฺจ ตํ จกฺกญฺจาติ **ธมฺมจกฺกํ** ฯ ธเมฺมน ญาเยน จกฺกนฺติปิ **ธมฺมจกฺกํ** ฯ ยถาห ‘‘ธมฺมญฺจ ปวเตฺตติ จกฺกญฺจาติ ธมฺมจกฺกํ, จกฺกญฺจ ปวเตฺตติ ธมฺมญฺจาติ ธมฺมจกฺกํ, ธเมฺมน ปวเตฺตตีติ ธมฺมจกฺก’’นฺติอาทิ (ปฏิ. ม. ๒.๔๐-๔๑) ฯ **อปฺปฏิวตฺติย**นฺติ ธมฺมิสฺสรสฺส ภควโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ธมฺมจกฺกสฺส อนุตฺตรภาวโต อปฺปฏิเสธนียํ ฯ เกหิ ปน อปฺปฏิวตฺติยนฺติ อาห – **‘‘สมเณน วา’’**ติอาทิ ฯ ตตฺถ **สมเณนา**ติ ปพฺพชฺชํ อุปคเตน ฯ **พฺราหฺมเณนา**ติ ชาติพฺราหฺมเณน ฯ สาสนปรมตฺถสมณพฺราหฺมณานญฺหิ ปฏิโลมจิตฺตํเยว นตฺถิ ฯ **เทเวนา**ติ กามาวจรเทเวน ฯ **เกนจี**ติ เยน เกนจิ อวสิฏฺฐปาริสเชฺชน ฯ เอตฺตาวตา อฏฺฐนฺนมฺปิ ปริสานํ อนวเสสปริยาทานํ ทฏฺฐพฺพํ ฯ **โลกสฺมิ**นฺติ สตฺตโลเก ฯ

ปฐมจกฺกานุวตฺตนสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตา ฯ

๒. ทุติยจกฺกานุวตฺตนสุตฺตวณฺณนา

๑๓๒. ทุติเย **จกฺกวตฺติวตฺตน**ฺติ ทสวิธํ, ทฺวาทสวิธํ วา จกฺกวตฺติภาวาวหํ วตฺตํ ฯ ตตฺถ อโนฺตชนสฺมิํ พลกาเย ธมฺมิกาเยว รกฺขาวรณคุตฺติยา สํวิธานํ, ขตฺติเยสุ, อนุยเนฺตสุ, พฺราหฺมณคหปติเกสุ, เนคมชานปเทสุ, สมณพฺราหฺมเณสุ, มิคปกฺขีสุ, อธมฺมิกปฏิเกฺขโป, อธนานํ ธนานุปฺปทานํ, สมณพฺราหฺมเณ อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺหปุจฺฉนนฺติ อิทํ ทสวิธํ จกฺกวตฺติวตฺตํ ฯ อิทเมว จ คหปติเก ปกฺขิชาเต จ วิสุํ กตฺวา คหณวเสน ทฺวาทสวิธํ ฯ **ปิตรา ปวตฺติตเมว อนุปฺปวเตฺตตี**ติ ทสวิธํ วา ทฺวาทสวิธํ วา จกฺกวตฺติวตฺตํ ปูเรตฺวา นิสินฺนสฺส ปุตฺตสฺส อญฺญํ ปาตุภวติ, โส ตํ ปวเตฺตติ ฯ รตนมยตฺตา ปน สทิสเฏฺฐน ตเทเวตนฺติ กตฺวา ‘‘ปิตรา ปวตฺติต’’นฺติ วุตฺตํ ฯ ยสฺมา วา โส ‘‘อโปฺปสฺสุโกฺก, ตฺวํ เทว, โหหิ, อหมนุสาสิสฺสามี’’ติ อาห ฯ ตสฺมา ปิตรา ปวตฺติตํ อาณาจกฺกํ อนุปฺปวเตฺตติ นามาติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพ ฯ ยญฺหิ อตฺตโน ปุญฺญานุภาวสิทฺธํ จกฺกรตนํ, ตํ นิปฺปริยายโต เตน ปวตฺติตํ นาม, เนตรนฺติ ปฐมนโย วุโตฺต ฯ ยสฺมา

ปวตฺติตเสฺสว อนุวตฺตนํ, ปฐมนโย จ ตํสทิเส ตโพฺพหารวเสน วุโตฺตติ ตํ อนาทิยิตฺวา ทุติยน โย วุโตฺตฯ

ทุติยจกฺกานุวตฺตนสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. ยสฺสํทิสํสุตฺตวณฺณนา

๑๓๔. จตุเตฺถ **"อุภโต สุชาโต"**ติ เอตฺตเก วุเตฺต เยหิ เกหิจิ ทฺวีหิ ภาเคหิ สุชาตตา ปญฺญาเปยฺย, สุชาต-สโทฺท จ ''สุชาโต จารุทสฺสโน''ติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๓๙๙; สุ. นิ. ๕๕๓; เถรคา. ๘๑๘) อาโรหสมฺปตฺติปริยาโยติ ชาติวเสน สุชาตตํ วิภาเวตุํ **"มาติโต จ ปิติโต จา"**ติ วุตฺตํฯ อโนรสปุตฺตวเสนปิ โลเก มาตุปิตุสมญฺญา ทิสฺสติ, อิธ ปน สา โอรสปุตฺตวเสน อิจฺฉิตาติ ทเสฺสตุํ **"สํสุทฺธคฺคหณิโก"**ติ วุตฺตํฯ คพฺภํ คณฺหาติ ธาเรตีติ **คหณี,** คพฺภาส ยสญฺญิโต มาตุกุจฺฉิปฺปเทโสฯ เตนาห **"สํสุทฺธาย มาตุกุจฺฉิยา สมนฺนาคโต"**ติฯ ยถาภุตฺ ตสฺส อาหารสฺส วิปาจนวเสน คณฺหนโต อฉฑฺฑนโต **คหณี,** เตโชธาตุฯ ปิตา จ มาตา จ ปิต โรฯ ปิตูนํ ปิตโร ปิตามหาฯ เตสํ ยุโค ปิตามหยุโค, ตสฺมา **ยาว สตฺตมา ปิตามหยุคา,** ปิตา มหทฺวนฺทาติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ เอวญฺหิ ปิตามหคฺคหเณเนว มาตามโหปิ คหิโตติ โส อฏฺฐกถายํ วิสุํ น อุทฺธโตฯ ยุค-สโทฺท เจตฺถ เอกเสสนเยน ทฏฺฐโพฺพ ''ยุโค จ ยุโค จ ยุโค''ติฯ เอวญฺหิ ตตฺถ ตตฺถ ทฺวินฺนํ คหิตเมว โหติฯ เตนาห **"ตโต อุทฺธํ สเพฺพปิ ปุพฺพปุริสา ปิตามหคฺคหเณเนว คหิตา"**ติฯ ปุริสคฺคหณเญฺจตฺถ อุกฺกฏฺฐนิเทฺทสวเสน กตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอวญฺหิ ''มาติโต''ติ ปาฬิวจนํ สมตฺถิตํ โหติฯ

อกฺขิโตฺตติ อปฺปตฺตเกฺขโปฯ **อนวกฺขิโตฺต**ติ สมฺปตฺตวิวาทาทีสุ น อวกฺขิโตฺต น ฉฑฺฑิ โตฯ ชาติวาเทนาติ เหตุมฺหิ กรณวจนนฺติ ทเสฺสตุํ **"เกน การเณนา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ เอตฺถ จ ''อุภโต...เป.... ปิตามหยุคา''ติ เอเตน ขตฺติยสฺส โยนิโทสาภาโว ทสฺสิโต สํสุทฺธคฺคหณิก ภาวกิตฺตนโตฯ ''อกฺขิโตฺต''ติ อิมินา กิริยาปราธาภาโวฯ กิริยาปราเธน หิ สตฺตา เขปํ ปา ปุณนฺติฯ ''อนุปกฺกุโฏฺฐ''ติ อิมินา อยุตฺตสํสคฺคาภาโวฯ อยุตฺตสํสคฺคญฺหิ ปฏิจฺจ สตฺตา อ โกฺกสํ ลภนฺติฯ

อฑฺฒตา นาม วิภวสมฺปนฺนตา, สา ตํ ตํ อุปาทายุปาทาย วุจฺจตีติ อาห **"โย โกจิ อตฺต โน สนฺตเกน วิภเวน อโฑฺฒ โหตี"**ติฯ ตถา มหทฺธนตาปีติ ตํ อุกฺกํสคตํ ทเสฺสตุํ **"มหตา อปริมาณสงฺขเยน ธเนน สมนฺนาคโต"**ติ วุตฺตํฯ ภุญฺชิตพฺพโต ปริภุญฺชิตพฺพโต วิเสสโต กามา โภคา นามาติ อาห **"ปญฺจกามคุณวเสนา"**ติฯ โกฏฺฐํ วุจฺจติ ธญฺญสฺส อาวสนฏฺฐานํ, โกฏฺฐภูตํ อคารํ **โกฏฺฐาคารํ**ฯ เตนาห **"ธเญฺญน จ ปริปุณฺณโกฏฺฐาคาโร"**ติฯ เอวํ สาร คพฺภํ โกโส, ธญฺญปริฏฺฐปนฏฺฐานญฺจ โกฏฺฐาคารนฺติ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตโต อญฺญถา ตํ ท เสฺสตุํ **"อถ วา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ยถา อสิโน ติกฺขภาวปริหารโก ปฏิจฺฉโท ''โกโส''ติ วุจฺจ ติฯ เอวํ รโญฺญ ติกฺขภาวปริหารํ กตฺวา จตุรงฺคินี เสนา โกโสติ อาห **"จตุพฺพิโธ โกโส หตฺถี อสฺสา รถา ปตฺตี"**ติฯ วตฺถโกฏฺฐาคารคฺคหเณเนว สพฺพสฺสปิ ภณฺฑฏฺฐปนฏฺฐานสฺส คหิตตฺ ตา **"ติวิธํ โกฏฺฐาคาร"**นฺติ วุตฺตํฯ

ยสฺสา ปญฺญาย วเสน ปุริโส ''ปณฺฑิโต''ติ วุจฺจติ, ตํ ปณฺฑิจฺจนฺติ อาห **"ปณฺฑิเจฺจน สมนฺนาคโต"**ติฯ ตํตํอิติกตฺตพฺพตาสุ เฉกภาโว พฺยตฺตภาโว **เวยฺยตฺติยํ**ฯ สโมฺมหํ หึสติ วิ ธมตีติ เมธา, สา เอตสฺส อตฺถีติ **เมธาวี**ฯ ฐาเน ฐาเน อุปฺปตฺติ เอติสฺสา อตฺถีติ **ฐานุปฺปตฺติ,** ฐานโส อุปฺปชฺชนปญฺญาฯ **วฑฺฒิอเตฺถ**ติ วฑฺฒิสงฺขาเต อเตฺถฯ

ยสฺสํทิสํสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕-๙. ปตฺถนาสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๓๕-๙. ปญฺจเม **หตฺถิสฺมินฺ**ติ หตฺถิสิเปฺปฯ หตฺถีติ หิ หตฺถิวิสยตฺตา หตฺถิสนฺนิสฺสิตตฺตา จ หตฺถิสิปฺปํ คหิตํฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ วยตีติ วโย, โสภเนสุ กตฺถจิ อปกฺขลนฺโต อวิตฺถายนฺโต ตานิ สนฺธาเรตุํ สโกฺกตีติ อโตฺถฯ น วโย อวโย, ตานิ อตฺถโต สทฺทโต จ สนฺธาเรตุํ น สโกฺกติฯ อวโย น โหตีติ **อนวโย**ฯ เทฺว ปฏิเสธา ปกติํ คเมนฺตีติ อาห **“อนวโยติ สมโตฺถ”**ติฯ ฉฏฺฐาทีนิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

ปตฺถนาสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. โสตสุตฺตวณฺณนา

๑๔๐. ทสเม **ติพฺพานนฺ**ติ ติกฺขานํฯ **ขรานนฺ**ติ กกฺกสานํฯ **กฏุกานนฺ**ติ ทารุณานํฯ **อสาตานนฺ**ติ นสาตานํ อปฺปิยานํฯ น ตาสุ มโน อเปฺปติ, น ตา มนํ อปฺปายนฺติ วเฑฺฒนฺตีติ **อมนาปา**ฯ

โสตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ราชวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

(๑๕) ๕. ติกณฺฑกีวโคฺค

๑. อวชานาติสุตฺตวณฺณนา

๑๔๑. ปญฺจมสฺส ปฐเม **ทตฺวา อวชานาตี**ติ เอตฺถ เอโก ภิกฺขุ มหาปุญฺโญ จตุปจฺจยลาภี โหติ, โส จีวราทีนิ ลภิตฺวา อญฺญํ อปฺปปุญฺญํ อาปุจฺฉติฯ โสปิ ตสฺมึ ปุนปฺปุนํ อาปุจฺฉนฺเตปิ คณฺหาติเยวฯ อถสฺส อิตโร โถกํ กุปิโต หุตฺวา มงฺกุภาวํ อุปฺปาเทตุกาโม วทติ ‘‘อยํ อตฺตโน ธมฺมตาย จีวราทีนิ น ลภติ, อเมฺห นิสฺสาย ลภตี’’ติฯ เอวมฺปิ **ทตฺวา อวชานา**ติ นามฯ เอโก ปน เอเกน สทฺธึ เทฺว ตีณิ วสฺสานิ วสโนฺต ปุเพฺพ ตํ ปุคฺคลํ ครุํ กตฺวา คจฺฉเนฺต คจฺฉเนฺต กาเล จิตฺตีการํ น กโรติ, อาสนนิสินฺนฏฺฐานมฺปิ น คจฺฉติฯ อยมฺปิ ปุคฺคโล **สํวาเสน อวชานาติ** นามฯ **อาเธยฺยมุโข**ติ อาทิโต เธยฺยมุโข, ปฐมวจนสฺมึเยว ฐปิตมุโขติ อโตฺถฯ ตตฺถายํ นโย – เอโก ปุคฺคโล สารุปฺปํเยว ภิกฺขุํ ‘‘อสารุโปฺป เอโส’’ติ กเถติฯ ตํ สุตฺวา เอส นิฏฺฐํ คจฺฉติ, ปุน อเญฺญน สภาเคน ภิกฺขุนา ‘‘สารุโปฺป อย’’นฺติ วุเตฺตปิ ตสฺส วจนํ น คณฺหาติฯ อสุเกน นาม ‘‘อสารุโปฺป อย’’นฺติ อมฺหากํ กถิตนฺติ ปุริมภิกฺขุโนว กถํ คณฺหาติฯ อปโร ปิสฺส ทุสฺสีลํ ‘‘สีลวา’’ติ กเถติฯ ตสฺส วจนํ สทฺทหิตฺวา ปุน อเญฺญน ‘‘อสารุโปฺป เอโส ภิกฺขุ, นายํ ตุมฺหากํ สนฺติกํ อุปสงฺกมิตุํ ยุโตฺต’’ติ วุเตฺตปิ ตสฺส วจนํ อคฺคเหตฺวา ปุริมํเยว กถํ คณฺหาติฯ อปโร วณฺณมฺปิ กถิตํ คณฺหาติ, อวณฺณมฺปิ กถิตํ คณฺหาติเยวฯ อยมฺปิ **อาเธยฺยมุโข**เยว นาม อาธาตพฺพมุโข, ยํ ยํ สุณาติ, ตตฺถ ตตฺถ ฐปิตมุโขติ อโตฺถฯ

โลโลติ สทฺธาทีนํ อิตฺตรกาลปฺปตฺติตตฺตา อสฺสทฺธิยาทีหิ ลุลิตภาเวน โลโลฯ **อิตฺตรภตฺตี**ติอาทีสุ ปุนปฺปุนํ ภชเนน สทฺธาว ภตฺติเปมํฯ สทฺธาเปมมฺปิ เคหสฺสิตเปมมฺปิ วฏฺฏติ, ปสาโท สทฺธาปสาโทฯ **เอวํ ปุคฺคโล โลโล โหตี**ติ เอวํ อิตฺตรสทฺธาทิตาย ปุคฺคโล โลโล นาม โหติฯ หลิทฺทิราโค วิย, ถุสราสิมฺหิ โกฏฺฏิตขานุโก วิย, อสฺสปิฏฺฐิยํ ฐปิตกุมฺภณฺฑํ วิย จ อนิพทฺธฏฺฐาเน มุหุเตฺตน กุปฺปติฯ **มโนฺท โมมูโห**ติ อญฺญาณภาเวน มโนฺท, อวิสยตาย โมมูโห, มหามูโฬฺหติ อโตฺถฯ

อวชานาติสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒-๓. อารภติสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๔๒-๓. ทุติเย **อารภตี**ติ เอตฺถ **อารมฺภ**-สโทฺท กมฺมกิริยหึสนวีริยโกปนาปตฺติวีติกฺกเมสุ วตฺตติฯ ตถา เหส ‘‘ยํ กิญฺจิ ทุกฺขํ สโมฺภติ, สพฺพํ อารมฺภปจฺจยา’’ติ (สุ. นิ. ๗๔๙) กเมฺม อาคโตฯ ‘‘มหารมฺภา มหายญฺญา, น เต โหนฺติ มหปฺผลา’’ติ (สํ. นิ. ๑.๑๒๐; อ. นิ. ๔.๓๙) กิริยายฯ ‘‘สมณํ โคตมํ อุทฺทิสฺส ปาณํ อารภนฺตี’’ติ (ม. นิ. ๒.๕๑) หึสเนฯ ‘‘อารมฺภถ นิกฺขมถ, ยุญฺชถ พุทฺธสาสเน’’ติ (สํ. นิ. ๑.๑๘๕; เนตฺติ. ๒๙; เปฏโก. ๓๘; มิ. ป. ๕.๑.๔) วีริเยฯ ‘‘พีชคามภูตคามสมารมฺภา ปฏิวิรโต โหตี’’ติ (ที. นิ. ๑.๑๐, ๑๙๕; ม. นิ. ๑.๒๙๓) โกปเนฯ ‘‘อารภติ จ วิปฺปฏิสารี จ โหตี’’ติ (อ. นิ. ๕.๑๔๒; ปุ. ป. ๑๙๑) อยํ ปน อาปตฺติวีติกฺกเม อาคโต, ตสฺมา อาปตฺติวีติกฺกมวเสน อารภติ เจว, ตปฺปจฺจยา จ วิปฺปฏิสารี โหตีติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ **ยถาภูตํ นปฺปชานาตี**ติ อนธิคตตฺตา ยถาสภาวโต น ชานาติฯ **ยตฺถสฺสา**ติ ยสฺมึ อสฺส, ยํ ฐานํ ปตฺวา เอตสฺส ปุคฺคลสฺส อุปฺปนฺนา ปาปกา อกุสลา ธมฺมา อปริเสสา นิรุชฺฌนฺตีติ อโตฺถฯ กึ ปน ปตฺวา เต นิรุชฺฌนฺตีติ? อรหตฺตมคฺคํ, ผลปฺปตฺตสฺส ปน นิรุทฺธา นาม โหนฺติฯ เอวํ สเนฺตปิ อิธ มคฺคกิจฺจวเสน ปน ผลเมว วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

อารภตี น วิปฺปฏิสารี โหตีติ อาปตฺตึ อาปชฺชติ, ตํ ปเนส เทเสตุํ สภาคปุคฺคลํ ปริเยส ติ, ตสฺมา น วิปฺปฏิสารี โหติฯ **น อารภติ วิปฺปฏิสารี โหตี**ติ อาปตฺตึ น อาปชฺชติ, วินย ปญฺญตฺติยํ ปน อโกวิทตฺตา อนาปตฺติยา อาปตฺติสญฺญี หุตฺวา วิปฺปฏิสารี โหตีติ เอวเมตฺถ อ โตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **“น อารภติ น วิปฺปฏิสารี โหตี”**ติ โย วุโตฺต, กตโร โส ปุคฺคโล? โอสฺสฏฺฐวีริยปุคฺคโลฯ โส หิ ‘‘กึ เม อิมสฺมึ กาเล ปรินิพฺพาเนน, อนาคเต เมเตฺตยฺยสมฺมาสมฺ พุทฺธกาเล ปรินิพฺพายิสฺสามี’’ติ วิสุทฺธสีโลปิ ปฏิปตฺตึ น ปูเรติฯ โส หิ ‘‘กิมตฺถํ อายสฺมา ปม โตฺต วิหรติ, ปุถุชฺชนสฺส นาม คติ อนิพทฺธา, ตสฺมา หิ เมเตฺตยฺยสมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สมฺมุขีภาวํ ลเภยฺยาสิ, อรหตฺตตฺถาย วิปสฺสนํ ภาเวหี’’ติ โอวทิตโพฺพฯ

สาธูติ อายาจนเตฺถ นิปาโตฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยาว อปรทฺธํ วต อายสฺมตา, เอวํ สเนฺตปิ มยํ อายสฺมนฺตํ ยาจาม, เทเสตพฺพยุตฺตกสฺส เทสนาย, วุฏฺฐาตพฺพยุตฺตกสฺส วุฏฺฐาเนน, อาวิ กาตพฺพยุตฺตกสฺส อาวิกิริยาย อารมฺภเช อาสเว ปหาย สุทฺธเนฺต ฐิตภาวปจฺจเวกฺขเณน วิปฺปฏิสารเช อาสเว ปฏิวิโนเทตฺวา นีหริตฺวา วิปสฺสนาจิตฺตเญฺจว วิปสฺสนาปญฺญญฺจ วเฑฺฒ ตูติฯ **อมุนา ปญฺจเมน ปุคฺคเลนา**ติ เอเตน ปญฺจเมน ขีณาสวปุคฺคเลนฯ **สมสโม ภวิสฺ สตี**ติ โลกุตฺตรคุเณหิ สมภาเวเนว สโม ภวิสฺสตีติ เอวํ ขีณาสเวน โอวทิตโพฺพติ อโตฺถฯ ตติยํ อุตฺตานเมวฯ

อารภติสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔-๖. ติกณฺฑกีสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๔๔-๖. จตุเตฺถ **ปฏิกูเล**ติ อมนุเญฺญ อนิเฏฺฐฯ **อปฺปฏิกูลสญฺญี**ติ อิฏฺฐากาเรเนว ปวตฺตจิโตฺตฯ **อิฏฺฐสฺมึ วตฺถุสฺมึ อสุภาย วา ผรติ, อนิจฺจโต วา อุปสํหรติ** อุปเนติ ปวเตฺต ติฯ **อนิฏฺฐสฺมึ วตฺถุสฺมินฺ**ติ อนิเฏฺฐ สตฺตสญฺญิเต อารมฺมเณฯ **เมตฺตาย วา ผรตี**ติ เมตฺตํ หิ เตสิตํ อุปสํหรโนฺต สพฺพตฺถกเมว วา ตเตฺถ ผรติฯ **ธาตุโต วา อุปสํหรตี**ติ ธมฺมสภาว จินฺตเนน ธาตุโต ปจฺจเวกฺขณาย ธาตุมนสิการํ วา ตเตฺถ ปวเตฺตติฯ **ตทุภยํ อภินิวเชฺชตฺวา**ติ สภาวโต อานุภาวโต จ อุปติฏฺฐนฺตํ อารมฺมเณ ปฏิกูลภาวํ อปฺปฏิกูลภาวญฺจาติ ตํ อุภยํ ปหาย อคฺคเหตฺวา, สพฺพสฺมึ ปน ตสฺมึ มชฺฌโตฺต หุตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ มชฺฌโตฺต หุตฺวา วิหริตุ กาโม ปน กึ กโรตีติ? อิฏฺฐานิเฏฺฐสุ อาปาถํ คเตสุ เนว โสมนสฺสิโต โหติ, น โทมนสฺสิโต โห ติฯ **อุเปกฺขโก วิหเรยฺยา**ติ อิเฏฺฐ อรชฺชโนฺต อนิเฏฺฐ อทุสฺสโนฺต ยถา อเญฺญ อสมเปกฺขเนน โมหํ อุปฺปาเทนฺติ, เอวํ อนุปฺปาเทโนฺต ฉสุ อารมฺมเณสุ ฉฬงฺคุเปกฺขาย อุเปกฺขโก วิหเรยฺยฯ เตเนวาห **“ฉฬงฺคุเปกฺขาวเสน ปญฺจโม”**ติฯ อิฏฺฐานิฏฺฐฉฬารมฺมณาปาเถ ปริสุทฺธปกติภา วาวิชหนลกฺขณาย ฉสุ ทฺวาเรสุ ปวตฺตนโต ‘‘ฉฬงฺคุเปกฺขา’’ติ ลทฺธนามาย ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺ ขาย วเสน ปญฺจโม วาโร วุโตฺตติ อโตฺถฯ ปญฺจมํ ฉฏฺฐญฺจ อุตฺตานเมวฯ

ติกณฺฑกีสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗-๑๐. อสปฺปุริสทานสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๔๗-๑๕๐. สตฺตเม **อสกฺกจฺจนฺ**ติ อนาทรํ กตฺวาฯ เทยฺยธมฺมสฺส อสกฺกจฺจกรณํ นาม อสมฺปนฺนํ กโรตีติ อาห **“น สกฺกริตฺวา สุจึ กตฺวา เทตี”**ติ, อุตฺตณฺฑุลาทิโทสวิรหิตํ สุจิสมฺ ปนฺนํ กตฺวา น เทตีติ อโตฺถฯ **อจิตฺตีกตฺวา**ติ น จิเตฺต กตฺวา, น ปูเชตฺวาติ อโตฺถฯ ปูเชโนฺต หิ ปูเชตพฺพวตฺถุํ จิเตฺต ฐเปติ, น ตโต พหิ กโรติฯ จิตฺตํ วา อจฺฉริยํ กตฺวา ปฏิปตฺติวิกรณํ สมฺภา

วนกิริยา, ตปฺปฏิเกฺขปโต **อจิตฺตีกรณํ** อสมฺภาวนกิริยาฯ **อคารเวน เทตี**ติ ปุคฺคเล อครุํ กโรนฺต นิสีทนฏฺฐาเน อสมฺมชฺชิตฺวา ยตฺถ วา ตตฺถ วา นิสีทาเปตฺวา ยํ วา ตํ วา อาธารกํ ฐเปตฺวา ทานํ เทติฯ **อสหตฺถา**ติ น อตฺตโน หเตฺถน เทติ, ทาสกมฺมกโรทีหิ ทาเปติฯ **อปวิทฺธํ เทตี**ติ อนฺตรา อปวิทฺธํ วิเจฺฉทํ กตฺวา เทติฯ เตนาห **“น นิรนฺตรํ เทตี”**ติฯ อถ วา **อปวิทฺธํ เทตี**ติ อุจฺฉิฏฺฐาทิฉฑฺฑนียธมฺมํ วิย อวกฺขิตฺตกํ กตฺวา เทติฯ เตนาห **“ฉเฑฺฑตุกาโม วิย เทตี”**ติฯ ‘‘อทฺธา อิมสฺส ทานสฺส ผลเมว อาคจฺฉตี’’ติ เอวํ ยสฺส กมฺมสฺสกตาทิฏฺฐิ อตฺถิ, โส อาคมนทิฏฺฐิโก, อยํ ปน น ตาทิโสติ **อนาคมนทิฏฺฐิโก**ฯ เตนาห **“กตสฺส นาม ผลํ อาคมิสฺสตี”**ติอาทิฯ อฏฺฐมาทีสุ นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ

อสปฺปุริสทานสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ติกณฺฑกีวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ตติยปณฺณาสกํ นิฏฺฐิตํฯ

๔. จตุตฺถปณฺณาสกํ

(๑๖) ๑. สทฺธมฺมวโคฺค

๑๕๑-๑๖๐. ปฐโม วโคฺค อุตฺตานโตฺถเยวฯ

(๑๗) ๒. อาฆาตวโคฺค

๑-๕. ปฐมอาฆาตปฏิวินยสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๖๑-๑๖๕. ทุติยสฺส ปฐเม นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ ทุติเย อาฆาโต ปฏิวินยติ เอตฺถ, เอเตหีติ วา **อาฆาตปฏิวินยา**ฯ เตนาห **“อาฆาโต เอเตหิ ปฏิวิเนตโพฺพ”**ติอาทิฯ

นนฺตกนฺติ อนนฺตกํ, อนฺตวิรหิตํ วตฺถขณฺฑํฯ ยทิ หิ ตสฺส อโนฺต ภเวยฺย, ‘‘ปิโลติกา’’ติ สงฺขํ น คเจฺฉยฺยฯ

เสวาเลนาติ พีชกณฺณิกเกสราทิเภเทน เสวาเลนฯ **อุทกปปฺปฏเกนา**ติ นีลมณฺฑูกปิฏฺฐิวเณฺณน อุทกปิฏฺฐึ ฉาเทตฺวา นิพฺพเตฺตน อุทกปิฏฺฐิเกนฯ **ฆเมฺมน อนุคโต**ติ ฆเมฺมน ผุโฏฺฐ อภิภูโตฯ **จิตฺตุปฺปาทน**ฺติ ปฏิฆสมฺปยุตฺตจิตฺตุปฺปาทํฯ

วิสภาคเวทนุปฺปตฺติยา กกเจเนว อิริยาปถปวตฺตินิวารเณน ฉินฺทโนฺต อาพาธตีติ ปีเฬตีติ อาพาโธ, โส อสฺส อตฺถีติ **อาพาธิโก**ฯ ตํสมุฏฺฐาเนน **ทุกฺขิโต** สญฺชาตทุโกฺขฯ **พาฬฺหคิลาโน**ติ อธิมตฺตคิลาโนฯ **คามนฺตนายกสฺสา**ติ คามนฺตสมฺปาปกสฺสฯ

ปสนฺนภาเวน อุทกสฺส อจฺฉภาโว เวทิตโพฺพติ อาห **“อโจฺฉทกาติ ปสโนฺนทกา”**ติฯ สาทุรสตาย สาตตาติ อาห **“มธุโรทกา”**ติฯ ตนุกเมว สลิลํ วิเสสโต สีตลํ, น พหลาติ อาห **“ตนุสีตสลิลา”**ติฯ **เสตกา**ติ นิกฺกทฺทมาฯ สจิกฺขลฺลาทิวเสน หิ อุทกสฺส วิวณฺณตาฯ สภาวโต ปน ตํ เสตวณฺณเมวฯ ตติยาทีนิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

ปฐมอาฆาตปฏิวินยสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. นิโรธสุตฺตวณฺณนา

๑๖๖. ฉเฏฺฐ **อมริสนเตฺถ**ติ อสหนเตฺถฯ **อนาคตวจนํ กต**นฺติ อนาคตสทฺทปฺปโยโค กโต, อโตฺถ ปน วตฺตมานกาลิโกวฯ อกฺขรจินฺตกา (ปาณินิ. ๓.๓.๑๔๕-๑๔๖) หิ อีทิเสสุ ฐาเนสุ อโนกปฺปนามริสนตฺถวเสน อตฺถิสเทฺท อุปปเท วตฺตมานกาเลปิ อนาคตวจนํ กโรนฺติฯ

นิโรธสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗-๙. โจทนาสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๖๗-๙. สตฺตเม **วตฺถุสนฺทสฺสนา**ติ ยสฺมึ วตฺถุสฺมึ อาปตฺติ, ตสฺส สรูปโต ทสฺสนํฯ **อาปตฺติสนฺทสฺสนา**ติ ยํ อาปตฺตึ โส อาปโนฺน, ตสฺสา ทสฺสนํฯ **สํวาสปฺปฏิเกฺขโป**ติ อุโปสถปฺปวารณาทิสํวาสสฺส ปฏิกฺขิปนํ อกรณํฯ **สามีจิปฺปฏิเกฺขโป**ติ อภิวาทนาทิสามีจิกิริยาย อกรณํฯ **โจทยมาเนนา**ติ โจเทเนฺตนฯ **จุทิตกสฺส กาโล**ติ จุทิตกสฺส โจเทตพฺพกาโลฯ **ปุคฺคล**นฺติ โจเทตพฺพปุคฺคลํฯ **อุปปริกฺขิตฺวา**ติ ‘‘อยํ จุทิตกลกฺขเณ ติฏฺฐติ, น ติฏฺฐตี’’ติ วีมํสิตฺวาฯ **อยสํ อาโรเปตี**ติ ‘‘อิเม มํ อภูเตน อพฺภาจิกฺขนฺตา อยสํ พฺยสนํ อุปฺปาเทนฺตี’’ติ ภิกฺขูนํ อยสํ อุปฺปาเทติฯ อฏฺฐมนวมานิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

โจทนาสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ภทฺทชิสุตฺตวณฺณนา

๑๗๐. ทสเม **อภิภวิตฺวา ฐิโต** อิเม สเตฺตติ อธิปฺปาโยฯ ยสฺมา ปน โส ‘‘ปาสํสภาเวน อุตฺตมภาเวน จ เต สเตฺต อภิภวิตฺวา ฐิโต’’ติ อตฺตานํ มญฺญติ, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘เชฏฺฐโก’’**ติฯ **อญฺญทตฺถุ ทโส**ติ ทสฺสเน อนฺตรายาภาววจเนน เญยฺยวิเสสปริคฺคาหิกภาเวน จ อนาวรณทสฺสาวิตํ ปฏิชานาตีติ อาห **‘‘สพฺพํ ปสฺสตีติ อธิปฺปาโย’’**ติฯ

ภทฺทชิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อาฆาตวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

(๑๘) ๓. อุปาสกวโคฺค

๑-๖. สารชฺชสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๗๑-๑๗๖. ตติยสฺส ปฐมทุติยตติยจตุเตฺถ นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ ปญฺจเม **อุปาสกปจฺฉิมโก**ติ อุปาสกนิหีโนฯ ‘‘อิมินา ทิฏฺฐาทินา อิทํ นาม มงฺคลํ ภวิสฺสตี’’ติ เอวํ พาลชนปริกปฺปิตโกตูหลสงฺขาเตน ทิฏฺฐสุตมุตมงฺคเลน สมนฺนาคโต **โกตูหลมงฺคลิโก**ฯ เตนาห **‘‘อิมินา อิทํ ภวิสฺสตี’’**ติอาทิฯ **มงฺคลํ ปเจฺจตี**ติ ทิฏฺฐมงฺคลาทิเภทํ มงฺคลเมว ปตฺติยายติฯ **โน กมฺมน**ฺติ กมฺมสฺสกตํ โน ปตฺติยายติฯ **อิมมฺหา สาสนา**ติ อิโต สพฺพญฺญุพุทฺธสาสนโตฯ **พหิทฺธา**ติ พาหิรกสมเยฯ **ทกฺขิเณยฺยํ ปริเยสตี**ติ ‘‘ทุปฺปฏิปนฺนา ทกฺขิเณยฺยา’’ติ สญฺญี คเวสติฯ เอตฺถ ทกฺขิณปริเยสนปุพฺพกาเร เอกํ กตฺวา ปญฺจ ธมฺมา เวทิตพฺพาฯ ฉฏฺฐํ อุตฺตานเมวฯ

สารชฺชสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗-๘. วณิชฺชาสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๗๗-๘. สตฺตเม **สตฺถวณิชฺชา**ติ อาวุธภณฺฑํ กตฺวา วา กาเรตฺวา วา กตํ วา ปฏิลภิตฺวา ตสฺส วิกฺกโยฯ **อาวุธภณฺฑํ กาเรตฺวา ตสฺส วิกฺกโย**ติ อิทํ ปน นิทสฺสนมตฺตํฯ **สูกรมิคาทโย โปเสตฺวา เตสํ วิกฺกโย**ติ สูกรมิคาทโย โปเสตฺวา เตสํ มํสํ สมฺปาเทตฺวา วิกฺกโยฯ เอตฺถ จ สตฺถวณิชฺชา ปโรปราธนิมิตฺตตาย อกรณียา วุตฺตา, สตฺตวณิชฺชา อภุชิสฺสภาวกรณโต, มํสวิสวณิชฺชา วธเหตุโต, มชฺชวณิชฺชา ปมาทฏฺฐานโตฯ อฏฺฐมํ อุตฺตานเมวฯ

วณิชฺชาสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. คิหิสุตฺตวณฺณนา

๑๗๙. นวเม **อาภิเจตสิกาน**นฺติ **อภิเจโต**ติ อภิกฺกนฺตํ วิสุทฺธจิตฺตํ วุจฺจติ อธิจิตฺตํ วา, อภิเจตสิ ชาตานิ อาภิเจตสิกานิ, อภิเจโต สนฺนิสฺสิตานีติ วา อาภิเจตสิกานิฯ เตเนวาห **‘‘อุตฺตมจิตฺตนิสฺสิตาน’’**นฺติฯ **ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหาราน**นฺติ ทิฏฺฐธเมฺม สุขวิหารานํฯ **ทิฏฺฐธโมฺม**ติ ปจฺจกฺโข อตฺตภาโว วุจฺจติ, ตตฺถ สุขวิหารานนฺติ อโตฺถฯ รูปาวจรชฺฌานานเมตํ อธิวจนํฯ ตานิ หิ อเปฺปตฺวา นิสินฺนา ฌายิโน อิมสฺมิํเยว อตฺตภาเว อสํกิลิฏฺฐํ เนกฺขมฺมสุขํ วินฺทนฺติ, ตสฺมา ‘‘ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารานี’’ติ วุจฺจนฺติฯ

จตุพฺพิธเมรยนฺติ ปุปฺผาสโว, ผลาสโว, คุฬาสโว, มธุวาสโวติ เอวํ จตุปฺปเภทํ เมรยํฯ **ปญฺจวิธญฺจ สุร**นฺติ ปูวสุรา, ปิฏฺฐสุรา, โอทนสุรา, กิณฺณปกฺขิตฺตา, สมฺภารสํยุตฺตาติ เอวํ ปญฺจปฺปเภทํ สุรํฯ ปุญฺญํ อโตฺถ เอตสฺสาติ **ปุญฺญโตฺถ**ฯ ยสฺมา ปเนส ปุเญฺญน อตฺถิโก นาม โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘ปุเญฺญน อตฺถิกสฺสา’’**ติฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

คิหิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. คเวสีสุตฺตวณฺณนา

๑๘๐. ทสเม **สุการณ**นฺติ โพธิปริปาจนสฺส เอกนฺติกํ สุนฺทรํ การณํฯ **มนฺทหสิต**นฺติ อีสกํ หสิตํฯ **กหํ กห**นฺติ หาสสทฺทสฺส อนุกรณเมตํฯ **หฏฺฐปฺปหฏฺฐาการมตฺต**นฺติ หฏฺฐสฺส ปหฏฺฐาการมตฺตํฯ ยถา คหิตสเงฺกตา ''ปหโฏฺฐ ภควา''ติ สญฺชานนฺติ, เอวํ อาการนิทสฺสนมตฺตํฯ

อิทานิ อิมินา ปสเงฺคน หาสสมุฏฺฐานํ วิภาคโต ทเสฺสตุํ **''หสิตญฺจ นาเมต''**นฺติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ อชฺฌุเปกฺขนวเสนปิ หาโส น สมฺภวติ, ปเคว โทมนสฺสวเสนาติ อาห **''เตรสหิ โสมนสฺสสหคตจิเตฺตหี''**ติฯ นนุ จ เกจิ โกธวเสนปิ หสนฺตีติ? น, เต สมฺปิยนฺติ โกธวตฺถุํ ตตฺถ ''มยํ ทานิ ยถากามการิตํ อาปชฺชิสฺสามา''ติ ทุวิเญฺญยฺยนฺตเรน โสมนสฺสจิเตฺตเนว หาสสฺส อุปฺปชฺชนโตฯ **เตสู**ติ ปญฺจสุ โสมนสฺสสหคตกิริยจิเตฺตสุฯ **พลวารมฺมเณ**ติ อุฬารตเม อารมฺมเณ ยมกปาฏิหาริยสทิเสฯ **ทุพฺพลารมฺมเณ**ติ อนุฬารอารมฺมเณฯ

''อิมสฺมิํ ปน ฐาเน…เป…. อุปฺปาเทตี''ติ อิทํ โปราณฏฺฐกถายํ ตถา อาคตตฺตา วุตฺตํ, น สเหตุกโสมนสฺสสหคตจิเตฺตหิ ภควโต สิตํ น โหตีติ ทสฺสนตฺถํฯ **อภิธมฺมฏีกายํ** (ธ. ส. มูลฏี. ๙๖๘) ปน ''อตีตํสาทีสุ อปฺปฏิหตํ ญาณํ วตฺวา 'อิเมหิ ธเมฺมหิ สมนฺนาคตสฺส พุทฺธสฺส ภควโต สพฺพํ กายกมฺมํ ญาณปุพฺพงฺคมํ ญาณานุปริวตฺตี'ติอาทิวจนโต (มหานิ. ๑๕๖; ปฏิ. ม. ๓.๕) 'ภควโต อิทํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชตี'ติ วุตฺตวจนํ วิจาเรตพฺพ''นฺติ วุตฺตํฯ ตตฺถ อิมินา หสิตุปฺปาทจิเตฺตน ปวตฺติยมานมฺปิ ภควโต สิตกรณํ ปุเพฺพนิวาสอนาคตํสสพฺพญฺญุตญฺญาณานํ อนุวตฺตกตฺตา ญาณานุปริวตฺติเยวาติ เอวํ ปน ญาณานุปริวตฺติภาเว สติ น โกจิ ปาฬิอฏฺฐกถานํ วิโรโธฯ ตถา หิ **อภิธมฺมฏฺฐกถายํ** (ธ. ส. อฏฺฐ. ๕๖๘) ''เตสํ ญาณานํ จิณฺณปริยเนฺต อิทํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชตี''ติ วุตฺตํฯ อวสฺสเญฺจตํ เอวํ อิจฺฉิตพฺพํ, อญฺญถา อาวชฺชนจิตฺตสฺสปิ ภควโต ตถารูเป กาเล น ยุเชฺชยฺยฯ ตสฺสปิ หิ วิญฺญตฺติสมุฏฺฐาปกภาวสฺส นิจฺฉิตตฺตาฯ ตถา หิ วุตฺตํ ''เอวญฺจ กตฺวา มโนทฺวาราวชฺชนสฺสปิ วิญฺญตฺติสมุฏฺฐาปกตฺตํ อุปปนฺนํ โหตี''ติ (ธ. ส. มูลฏี. ๑ กายกมฺมทฺวารกถาวณฺณนา) น จ วิญฺญตฺติสมุฏฺฐาปกเตฺต ตํสมุฏฺฐานกายวิญฺญตฺติยา กายกมฺมาทิภาวํ อาปชฺชนภาโว วิสฺสชฺชตีติฯ

หสิตนฺติ สิตเมว สนฺธาย วทติฯ เตนาห **''เอวํ อปฺปมตฺตกมฺปิ''**ติฯ **สโมสริตา วิชฺชุลตา**ฯ สา หิ อิตรวิชฺชุลตา วิย ขณฏฺฐิติยา สีฆนิโรธา จ น โหติ, อปิจ โข ทนฺธนิโรธา, น จ สพฺพกาลิกาฯ ทีธิติ ปาวกมหาเมฆโต วา จาตุทฺทีปิกมหาเมฆโต วา นิจฺฉรติฯ เตนาห **''จาตุทฺทีปิกมหาเมฆมุขโต''**ติฯ อยํ กิร ตาสํ รสฺมีนํ ธมฺมตา, ยทิทํ ติกฺขตฺตุํ สีสํ ปทกฺขิณํ กตฺวา **ทาฐเคฺคสุเยว อนฺตรธานํ**ฯ เสสเมตฺถ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

คเวสีสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อุปาสกวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

(๑๙) ๔. อรญฺญวคฺค

๑. อารญฺญิกสุตฺตวณฺณนา

๑๘๑. จตุตฺถสฺส ปฐเม **อปฺปิจฺฉตํเยว นิสฺสายา**ติอาทีสุ ‘‘อิติ อปฺปิโจฺฉ ภวิสฺสามี’’ติ อิทํ เม อารญฺญิกงฺคํ อปฺปิจฺฉตาย สํวตฺติสฺสติ, ‘‘อิติ สนฺตุฏฺโฐ ภวิสฺสามี’’ติ อิทํ เม อารญฺญิกงฺคํ สนฺตุฏฺฐิยา สํวตฺติสฺสติ, ‘‘อิติ กิเลเส สลฺลิขิสฺสามี’’ติ อิทํ เม อารญฺญิกงฺคํ กิเลสสลฺลิขนตฺถาย สํวตฺติสฺสตีติ อารญฺญิโก โหติฯ **อโคฺค**ติ เชฏฺฐโกฯ เสสานิ ตเสฺสว เววจนานิฯ

ควา ขีรนฺติ คาวิโต ขีรํ นาม โหติ, น คาวิยา ทธิฯ **ขีรมฺหา ทธี**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **เอวเมว**นฺติ ยถา เอเตสุ ปญฺจสุ โครเสสุ สปฺปิมโณฺฑ อโคฺค, เอวเมวํ อิเมสุ ปญฺจสุ อารญฺญิเกสุ โย อยํ อปฺปิจฺฉตาทีนิ นิสฺสาย อารญฺญิโก โหติ, อยํ อโคฺค เจว เสโฏฺฐ จ โมโกฺข จ ปวโร จฯ อิเมสุ อารญฺญิเกสุ ชาติอารญฺญิกา เวทิตพฺพา, น อารญฺญิกนามมเตฺตน อารญฺญิกาติ เวทิตพฺพาฯ **ปํสุกูลิกา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ

อารญฺญิกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อรญฺญวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

(๒๐) ๕. พฺราหฺมณวโคฺค

๑. โสณสุตฺตวณฺณนา

๑๙๑. ปญฺจมสฺส ปฐเม **สมฺปิเยเนวา**ติ อญฺญมญฺญเปเมเนว กาเยน จ จิเตฺตน จ มิสฺสีภูตา สงฺฆฏฺฏิตา สํสฏฺฐา หุตฺวา สํวาสํ วเตฺตนฺติ, น อปฺปิเยน นิคฺคเหน วาติ วุตฺตํ โหติฯ เตนาห **“ปิย”**นฺติอาทิฯ อุทรํ อวทิหติ อุปจิโนติ ปูเรตีติ **อุทราวเทหกํ**ฯ ภาวนปุํสกเณฺจตํ, อุทราวเทหกํ กตฺวา อุทรํ ปูเรตฺวาติ อโตฺถฯ เตนาห **“อุทรํ อวทิหิตฺวา”**ติอาทิฯ

โสณสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. โทณพฺราหฺมณสุตฺตวณฺณนา

๑๙๒. ทุติเย **ปวตฺตาโร**ติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๒๘๕) ปาวจนภาเวน วตฺตาโรฯ ยสฺมา เต เตสํ มนฺตานํ ปวตฺตนกา, ตสฺมา อาห **“ปวตฺตยิตาโร”**ติฯ สฺเทฺท พหิ กตฺวา รโหภาสิตพฺพเฏฺฐน มนฺตา เอว ตํตํอตฺถปฺปฏิปตฺติเหตุตาย **มนฺตปทํ**ฯ อนุปนีตาสาธารณตาย รหสฺสภาเวน วตฺตพฺพกิริยาย อธิคมูปายํฯ **สชฺฌายิต**นฺติ คายนวเสน สชฺฌายิตํฯ ตํ ปน อุทตฺตานุทตฺตาทีนํ สรานํ สมฺปทาวเสเนว อิจฺฉิตนฺติ อาห **“สรสมฺปตฺติวเสนา”**ติฯ **อเญฺญสํ วุตฺต**นฺติ ปาวจนภาเวน อเญฺญสํ วุตฺตํฯ **สมฺปพฺยูฬฺห**นฺติ สงฺคเหตฺวา อุปรูปริ สญฺญูฬฺหํฯ **ราสิกต**นฺติ อิรุเวทยชุเวทสามเวทาทิวเสน, ตตฺถาปิ ปเจฺจกํ มนฺตพฺรหฺมาทิวเสน, อชฺฌายานุวากาทิวเสน จ ราสิกตํฯ **เตส**นฺติ มนฺตานํ กตฺตูนํฯ **ทิเพฺพน จกฺขุนา โอโลเกตฺวา**ติ ทิพฺพจกฺขุปริภเณฺฑน ยถากมฺมูปคญาเณน สตฺตานํ กมฺมสฺสกตาทิํ, ปจฺจกฺขโต ทสฺสนเฏฺฐน ทิพฺพจกฺขุสทิเสน ปุเพฺพนิวาสญาเณน อตีตกเปฺป พฺราหฺมณานํ มนฺตเชฺฌนวิธิญฺจ โอโลเกตฺวาฯ **ปาวจเนน สหสํสเนฺทตฺวา**ติ กสฺสปสมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ยํ วจนํ วฏฺฏสนฺนิสฺสิตํ, เตน สห อวิรุทฺธํ กตฺวาฯ น หิ เตสํ วิวฏฺฏสนฺนิสฺสิโต อโตฺถ ปจฺจโกฺข โหติฯ **อปราปเร**ติ อฏฺฐกาทีหิ อปราปเร ปจฺฉิมา โอกฺกากราชกาลาทีสุ อุปฺปนฺนาฯ **ปกฺขิปิตฺวา**ติ อฏฺฐกาทีหิ คนฺถิตมนฺตปเทสุ กิเลสสนฺนิสฺสิตปทานํ ตตฺถ ตตฺถ ปเท ปกฺขิปนํ กตฺวาฯ **วิรุเทฺธ อกํสู**ติ **พฺราหฺมณธมฺมิกสุตฺตาทีสุ** (สุ. นิ. พฺราหฺมณธมฺมิกสุตฺตํ ๒๘๖ อาทโย) อาคตนเยน สํกิเลสตฺถทีปนโต ปจฺจนีกภูเต อกํสุฯ

อุสูนํ อสนกมฺมํ อิสฺสตฺถํ, ธนุสิเปฺปน ชีวิกาฯ อิธ ปน อิสฺสตฺถํ วิยาติ **อิสฺสตฺถํ,** สพฺพอาวุธชีวิกาติ อาห **“โยธาชีวกเมฺมนา”**ติ, อาวุธํ คเหตฺวา อุปฏฺฐานกเมฺมนาติ อโตฺถฯ **ราชโปริสํ** นาม วินา อาวุเธน โปโรเหจฺจามจฺจกมฺมาทิราชกมฺมํ กตฺวา ราชุปฏฺฐานํฯ **สิปฺปญฺญตเรนา**ติ คหิตาวเสเสน หตฺถิอสฺสสิปฺปาทินาฯ กุมารภาวโต ปภุติ จรเณน **โกมารพฺรหฺมจริยํ**ฯ

อุทกํ ปาเตตฺวา เทนฺตีติ ทฺวาเร ฐิตเสฺสว พฺราหฺมณสฺส หเตฺถ อุทกํ อาสิญฺจนฺตา ‘‘อิทํ เต, พฺราหฺมณ, ภริยํ โปสาปนตฺถาย เทมา’’ติ วตฺวา เทนฺติฯ กสฺมา ปน เต เอวํ พฺรหฺมจริยํ จริตฺวาปิ ทารํ ปริเยสนฺติ, น ยาวชีวํ พฺรหฺมจาริโน โหนฺตีติ? มิจฺฉาทิฏฺฐิวเสนฯ เตสญฺหิ เอวํ ทิฏฺฐิ โหติ ‘‘โย ปุตฺตํ น อุปฺปาเทติ, โส กุลวํสเจฺฉทกโร โหติ, ตโต นิรเย ปจฺจตี’’ติฯ จตฺตาโร กิร อภายิตพฺพํ ภายนฺติ คณฺฑุปฺปาทโก, กิกี, โกนฺตินี, พฺราหฺมโณติฯ คณฺฑุปฺปาทา กิร มหาปถวิยา ขยนภเยน มตฺตโภชนา โหนฺติ, น พหุํ มตฺติกํ ขาทนฺติฯ กิกี สกุณิกา อากาสปตนภเยน อณฺฑสฺส อุปริ อุตฺตานา เสติฯ โกนฺตินี สกุณี ปถวีกมฺปนภเยน ปาเทหิ ภูมิํ น สุฏฺฐุ อกฺกมติฯ พฺราหฺมณา กุลวํสูปเจฺฉทภเยน ทารํ ปริเยสนฺติฯ อาหุ เจตฺถ –

‘‘คณฺฑุปฺปาโท กิกี เจว, โกนฺตี พฺราหฺมณธมฺมิโก;
เอเต อภยํ ภายนฺติ, สมฺมูฬฺหา จตุโร ชนา’’ติฯ (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒๙๓);

เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

โทณพฺราหฺมณสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. สงฺคารวสุตฺตวณฺณนา

๑๙๓. ตติเย (สํ. นิ. ฏี. ๒.๕.๒๓๖) **ปฐมเญฺญวาติ** ปุเรตรํเยว, อสชฺฌายกตานํ มนฺตานํ อปฺปฏิภานํ ปเคว ปฐมํเยว สิทฺธํ, ตตฺถ วตฺตพฺพเมว นตฺถีติ อธิปฺปาโยฯ ปริยุฏฺฐานํ นาม อภิภโว คหณนฺติ อาห **‘‘กามราคปริยุฏฺฐิเตนาติ กามราคคฺคหิเตนา’’**ติฯ วิกฺขเมฺภติ อปเนตีติ วิกฺขมฺภนํ, ปฏิปกฺขโต นิสฺสรติ เอเตนาติ นิสฺสรณํฯ วิกฺขมฺภนญฺจ ตํ นิสฺสรณญฺจาติ **วิกฺขมฺภนนิสฺสรณํ**ฯ เตนาห **‘‘ตตฺถา’’**ติอาทิฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ อตฺตนา อรณีโย ปตฺตโพฺพ อโตฺถ **อตฺตโตฺถ**ฯ ตถา **ปรโตฺถ** เวทิตโพฺพฯ

‘‘อนิจฺจโต อนุปสฺสโนฺต นิจฺจสญฺญํ ปชหตี’’ติอาทีสุ (ปฏิ. ม. ๑.๕๒) พฺยาปาทาทีนํ อนาคตตฺตา พฺยาปาทวาเร ตทงฺคนิสฺสรณํ น คหิตํฯ กิญฺจาปิ น คหิตํ, ปฏิสงฺขานวเสน ตสฺส วิโนเทตพฺพตาย ตทงฺคนิสฺสรณมฺปิ ลพฺภเตวาติ สกฺกา วิญฺญาตุํฯ **อาโลกสญฺญา** อุปจารปฺปตฺตา วา อปฺปนาปฺปตฺตา วาฯ โย โกจิ กสิณชฺฌานาทิเภโท **สมโถฯ ธมฺมววตฺถานํ** อุปจารปฺปนาปฺปตฺตวเสน คเหตพฺพํฯ

กุธิโตติ ตโตฺตฯ **อุสฺสูรกชาโต**ติ ตเสฺสว กุธิตภาวสฺส อุสฺสูรกํ อจฺจุณฺหตํ ปโตฺตฯ เตนาห **‘‘อุสุมกชาโต’’**ติฯ **ติลพีชกาทิเภเทนา**ติ ติลพีชกณฺณิกเกสราทิเภเทน เสวาเลนฯ **ปณเกนา**ติ อุทกปิจฺฉิเลฺลนฯ **อปฺปสโนฺน** อากุลตายฯ **อสนฺนิสิโนฺน** กลลุปฺปตฺติยาฯ **อนาโลกฏฺฐาเน**ติ อาโลกรหิเต ฐาเนฯ

สงฺคารวสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. การณปาลีสุตฺตวณฺณนา

๑๙๔. จตุเตฺถ **ปณฺฑิโต มเญฺญ**ติ เอตฺถ **มเญฺญ**ติ อิทํ ‘‘มญฺญตี’’ติ อิมินา สมานตฺถํ นิปาตปทํฯ ตสฺส อิติ-สทฺทํ อาเนตฺวา อตฺถํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ปณฺฑิโตติ มญฺญตี’’**ติ อาหฯ อนุมติปุจฺฉาวเสน เจตํ วุตฺตํฯ เตเนวาห **‘‘อุทาหุ โน’’**ติฯ ‘‘ตํ กิํ มญฺญติ ภวํ ปิงฺคิยานี สมณสฺส โคตมสฺส ปญฺญาเวยฺยตฺติย’’นฺติ วุตฺตเมวตฺถํ ปุน คณฺหโนฺต ‘‘ปณฺฑิโต มเญฺญ’’ติ อาห, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘*ภวํ ปิงฺคิยานี สมณํ โคตมํ ปณฺฑิโตติ มญฺญติ อุทาหุ โน*’’**ติ, ยถา เต ขเมยฺย, ตถา นํ กเถหีติ อธิปฺปาโยฯ **อหํ โก นาม,** มม อวิสโย เอโสติ ทเสฺสติฯ **โก จา**ติ เหตุนิสฺสเกฺก ปจฺจตฺตวจนนฺติ อาห **‘‘กุโต จา’’**ติฯ ตถา จาห **‘‘เกน การเณน ชานิสฺสามี’’**ติ, เยน การเณน สมณสฺส โคตมสฺส ปญฺญาเวยฺยตฺติยํ ชาเนยฺยํ , ตํ การณํ มยิ นตฺถีติ อธิปฺปาโยฯ **พุโทฺธเยว *ภเวยฺย*** อพุทฺธสฺส สพฺพถา พุทฺธญาณานุภาวํ ชานิตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตาติฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘อปฺปมตฺตกํ ปเนตํ, ภิกฺขเว, โอรมตฺตกํ สีลมตฺตกํ, เยน ปุถุชฺชโน ตถาคตสฺส วณฺณํ วทมาโน วเทยฺย (ที. นิ. ๑.๗)ฯ อตฺถิ, ภิกฺขเว, อเญฺญว ธมฺมา คมฺภีรา ทุทฺทสา ทุรนุโพธา…เป.… เยหิ ตถาคตสฺส ยถาภูตํ วณฺณํ สมฺมา วทมาโน วเทยฺยา’’ติ (ที. นิ. ๑.๒๘) จฯ **เอตฺถา**ติ ‘‘โสปิ นูนสฺส ตาทิโส’’ติ เอตสฺมิํ ปเทฯ

ปสตฺถปฺปสโตฺถติ ปสเตฺถหิ ปาสํเสหิ อตฺตโน คุเณหเว โส ปสโตฺถ, น ตสฺส กิตฺตินา, ปสํสาสภาเวเนว ปาสํโสติ อโตฺถฯ เตนาห **“สพฺพคุณาน”**นฺติอาทิฯ **มณิรตน**นฺติ จกฺกวตฺติโน มณิรตนํฯ

สเทวเก ปาสํสานมฺปิ ปาสํโสติ ทเสฺสตุํ **“ปสเตฺถหิ วา”**ติ ทุติยวิกโปฺป คหิโตฯ อรณียโต อโตฺถ, โส เอว วสตีติ วโสติ **อตฺถวโส**ฯ ตสฺส ตสฺส ปโยคสฺส อานิสํสภูตํ ผลนฺติ อาห **“อตฺถวสนฺติ อตฺถานิสํส”**นฺติฯ อโตฺถ วา ผลํ ตทธีนวุตฺติตาย วโส เอตสฺสาติ **อตฺถวโส,** การณํฯ

ขุทฺทกมธูติ ขุทฺทกมกฺขิกาหิ กตทณฺฑกมธุฯ **อเนฬก**นฺติ นิโทฺทสํ อปคตมกฺขิกณฺฑกํฯ

อุทาหรียติ อุเพฺพคปีติวเสนาติ **อุทานํ,** ตถา วา อุทาหรณํ **อุทานํ**ฯ เตนาห **“อุทาหารํ อุทาหรี”**ติฯ ยถา ปน ตํ วจนํ อุทานนฺติ วุจฺจติ, ตํ ทเสฺสตุํ **“ยถา หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

การณปาลีสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ปิงฺคิยานีสุตฺตวณฺณนา

๑๙๕. ปญฺจเม **สพฺพสงฺคาหิก**นฺติ สรีรคตสฺส เจว วตฺถาลงฺการคตสฺส จาติ สพฺพสฺส นีลภาวสฺส สงฺคาหกวจนํฯ **ตเสฺสวา**ติ นีลาทิสพฺพสงฺคาหิกวเสน วุตฺตอตฺถเสฺสวฯ **วิภาคทสฺสน**นฺติ ปเภททสฺสนํฯ ยถา เต ลิจฺฉวิราชาโน อปีตาทิวณฺณา เอว เกจิ เกจิ วิเลปนวเสน ปีตาทิวณฺณา ขายิํสุ, เอวํ อนีลาทิวณฺณา เอว เกจิ วิเลปนวเสน นีลาทิวณฺณา ขายิํสุฯ เต กิร สุวณฺณวิจิเตฺตหิ มณิโอภาเสหิ เอกนีลา วิย ขายนฺติฯ

โกกนทนฺติ วา ปทุมวิเสสนํ ยถา ‘‘โกกาสก’’นฺติฯ ตํ กิร พหุปตฺตํ วณฺณสมฺปนฺนํ อติวิยสุคนฺธญฺจ โหติฯ อยเญฺหตฺถ อโตฺถ – ยถา โกกนทสงฺขาตํ ปทุมํ ปาโต สูริยุคฺคมนเวลาย ผุลฺลํ วิกสิตํ อวีตคนฺธํ สิยา วิโรจมานํ, เอวํ สรีรคเนฺธน คุณคเนฺธน จ สุคนฺธํ, สรทกาเล อนฺตลิเกฺข อาทิจฺจมิว อตฺตโน เตชสา ตปนฺตํ, องฺคหิ นิจฺฉรนฺตชุติตาย องฺคีรสํ สมฺพุทฺธํ ปสฺสาติฯ

ปิงฺคิยานีสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. มหาสุปินสุตฺตวณฺณนา

๑๙๖. ฉเฏฺฐ **ธาตุโกฺขภกรณปจฺจโย** นาม วิสภาคเภสชฺชเสนาสนาหาราทิปจฺจโยฯ **อตฺถกามตาย วา อนตฺถกามตาย วา**ติ ปสนฺนา อตฺถกามตาย, กุทฺธา อนตฺถกามตายฯ **อตฺถาย วา อนตฺถาย วา**ติ สภาวโต ภวิตพฺพาย อตฺถาย วา อนตฺถาย วาฯ **อุปสํหรนฺตี**ติ อตฺตโน เทวานุภาเวน อุปเนนฺติฯ **โพธิสตฺตมาตา วิย ปุตฺตปฏิลาภนิมิตฺต**นฺติ ตทา กิร ปุเร ปุณฺณมาย สตฺตมทิวสโต ปฏฺฐาย วิคตสุราปานํ มาลาคนฺธาทิวิภูติสมฺปนฺนํ นกฺขตฺตกีฬํ อนุภวมานา โพธิสตฺตมาตา สตฺตเม ทิวเส ปาโตว อุฏฺฐาย คโนฺธทเกน นหายิตฺวา สพฺพาลงฺการภูสิตา วรโภชนํ ภุญฺชิตฺวา อุโปสถงฺคานิ อธิฏฺฐาย สิริคพฺภํ ปวิสิตฺวา สิริสยเน นิปนฺนา นิทฺทํ โอกฺกมมานา อิมํ สุปินํ อทฺทส – จตฺตาโร กิร นํ มหาราชาโน สยเนเนว สทฺธิํ อุกฺขิปิตฺ

วา อโนตตฺตทหํ เนตฺวา นหาเปตฺวา ทิพฺพวตฺถํ นิวาเสตฺวา ทิพฺพคนฺเธหิ วิลิมฺเปตฺวา ทิพฺพปุปฺผานิ ปิฬนฺธตฺวา ตโต อวิทูเร รชตปพฺพโต, ตสฺส อนฺโต กนกวิมานํ อตฺถิ, ตสฺมิํ ปาจีนโต สีสํ กตฺวา นิปชฺชาเปสุํฯ อถ โพธิสตฺโต เสตวรวารโณ หุตฺวา ตโต อวิทูเร เอโก สุวณฺณปพฺพโต, ตตฺถ จริตฺวา ตโต โอรุยฺห รชตปพฺพตํ อารุหิตฺวา กนกวิมานํ ปวิสิตฺวา มาตรํ ปทกฺขิณํ กตฺวา ทกฺขิณปสฺสํ ผาเลตฺวา กุจฺฉิํ ปวิฏฺฐสทิโส อโหสิฯ อิมํ สุปินํ สนฺธาย เอตํ วุตฺตํ ‘‘โพธิสตฺตมาตา วิย ปุตฺตปฏิลาภนิมิตฺต’’นฺติฯ

โกสลราชา วิย โสฬส สุปิเนติ –

‘‘อุสภา รุกฺขา คาวิโย ควา จ,
อโสฺส กํโส สิงฺคาลี จ กุมฺโภ;
โปกฺขรณี จ อปากจนฺทนํ,
ลาพูนิ สีทนฺติ สิลาปฺลวนฺติฯ

‘‘มณฺฑูกิโย กณฺหสเปฺป คิลนฺติ,
กากํ สุวณฺณา ปริวารยนฺติ;
ตสา วกา เอฬกานํ ภยา หี’’ติฯ (ชา. ๑.๑.๗๗) –

อิเม โสฬส สุปิเน ปสฺสโนฺต โกสลราชา วิยฯ

๑. เอกทิวสํ กิร โกสลมหาราชา รตฺติํ นิทฺทูปคโต ปจฺฉิมยาเม โสฬส มหาสุปิเน ปสฺสิ (ชา. อฏฺฐ. ๑.๑.๗๖ มหาสุปินชาตกวณฺณนา)ฯ ตตฺถ จตฺตาโร อญฺชนวณฺณา กาฬอุสภา ‘‘ยุชฺฌิสฺสามา’’ติ จตูหิ ทิสาหิ ราชงฺคณํ อาคนฺตฺวา ‘‘อุสภยุทฺธํ ปสฺสิสฺสามา’’ติ มหาชเน สนฺนิปติเต ยุชฺฌนาการํ ทเสฺสตฺวา นทิตฺวา คชฺชิตฺวา อยุชฺฌิตฺวาว ปฏิกฺกนฺตาฯ อิมํ ปฐมํ สุปินํ อทฺทสฯ

๒. ขุทฺทกา รุกฺขา เจว คจฺฉา จ ปถวิํ ภินฺทิตฺวา วิทตฺถิมตฺตมฺปิ รตนมตฺตมฺปิ อนุคฺคนฺตฺวาว ปุปฺผนฺติ เจว ผลนฺติ จฯ อิมํ ทุติยํ อทฺทสฯ

๓. คาวิโย ตทหุชาตานํ วจฺฉานํ ขีรํ ปิวนฺติโย อทฺทสฯ อยํ ตติโย สุปิโนฯ

๔. ธุรวาเห อาโรหปริณาหสมฺปเนฺน มหาโคเณ ยุคปรมฺปราย อโยเชตฺวา ตรุเณ โคทเมฺม ธุเร โยเชเนฺต อทฺทสฯ เต ธุรํ วหิตุํ อสโกฺกนฺตา ฉเฑฺฑตฺวา อฏฺฐํสุ, สกฏานิ นปฺปวตฺติํสุฯ อยํ จตุโตฺถ สุปิโนฯ

๕. เอกํ อุภโตมุขํ อสฺสํ อทฺทสฯ ตสฺส อุโภสุ ปเสฺสสุ ยวสํ เทนฺติ, โส ทฺวีหิปิ มุเขหิ ขาทติฯ อยํ ปญฺจโม สุปิโนฯ

๖. มหาชโน สตสหสฺสคฺฆนิกํ สุวณฺณปาติํ สมฺมชฺชิตฺวา ‘‘อิธ ปสฺสาวํ กโรหี’’ติ เอกสฺส ชรสิงฺคาลสฺส อุปนาเมสิฯ ตํ ตตฺถ ปสฺสาวํ กโรนฺตํ อทฺทสฯ อยํ ฉโฏฺฐ สุปิโนฯ

๗. เอโก ปุริโส รชฺชุํ วเฏฺฏตฺวา ปาทมูเล นิกฺขิปติฯ เตน นิสินฺนปีฐสฺส เหฏฺฐา สยิตา ฉาตสิงฺคาลี ตสฺส อชานนฺตเสฺสว ตํ ขาทติฯ อิมํ สตฺตมํ สุปินํ อทฺทสฯ

๘. ราชทฺวาเร พหูหิ ตุจฺฉกุมฺเภหิ ปริวาเรตฺวา ฐปิตํ เอกํ มหนฺตํ ปูริตกุมฺภํ อทฺทสฯ จตฺตาโรปิ ปน วณฺณา จตูหิ ทิสาหิ จตูหิ อนุทิสาหิ จ ฆเฏหิ อุทกํ อาเนตฺวา ปูริตกุมฺภเมว ปูเรนฺติ, ปูริตํ ปูริตํ อุทกํ อุตฺตริตฺวา ปลายติฯ เตปิ ปุนปฺปุนํ ตเตฺถว อุทกํ อาสิญฺจนฺติ, ตุจฺฉกุมฺเภ โอโลเกนฺตาปิ นตฺถิฯ อยํ อฏฺฐโม สุปิโนฯ

๙. เอกํ ปญฺจปทุมสญฺฉนฺนํ คมฺภีรํ สพฺพโตติตฺถํ โปกฺขรณึ อทฺทสฯ สมนฺตโต ทฺวิปทจตุปฺปทา โอตริตฺวา ตตฺถ ปานียํ ปิวนฺติฯ ตสฺส มชฺเฌ คมฺภีรฏฺฐาเน อุทกํ อาวิลํ, ตีรปฺปเทเส ทฺวิปทจตุปฺปทานํ อกฺกมนฏฺฐาเน อจฺฉํ วิปฺปสนฺนมนาวิลํฯ อยํ นวโม สุปิโนฯ

๑๐. เอกิสฺสาเยว กุมฺภิยา ปจฺจมานํ โอทนํ อปากํ อทฺทสฯ ‘‘อปาก’’นฺติ วิจาเรตฺวา วิภชิตฺวา ฐปิตํ วิย ตีหากาเรหิ ปจฺจมานํ เอกสฺมึ ปเสฺส อติกิลิโนฺน โหติ, เอกสฺมึ อุตฺตณฺฑุโล, เอกสฺมึ สุปโกฺกติฯ อยํ ทสโม สุปิโนฯ

๑๑. สตสหสฺสคฺฆนกํ จนฺทนสารํ ปูติตเกฺกน วิกฺกิณเนฺต อทฺทสฯ อยํ เอกาทสโม สุปิโนฯ

๑๒. ตุจฺฉลาพูนิ อุทเก สีทนฺตานิ อทฺทสฯ อยํ ทฺวาทสโม สุปิโนฯ

๑๓. มหนฺตมหนฺตา กูฏาคารปฺปมาณา ฆนสิลา นาวา วิย อุทเก ปฺลวมานา อทฺทสฯ อยํ เตรสโม สุปิโนฯ

๑๔. ขุทฺทกมธุกปุปฺผปฺปมาณา มณฺฑูกิโย มหเนฺต กณฺหสเปฺป เวเคน อนุพนฺธิตฺวา อุปฺปลนาเฬ วิย ฉินฺทิตฺวา มํสํ ขาทิตฺวา คิลนฺติโย อทฺทสฯ อยํ จุทฺทสโม สุปิโนฯ

๑๕. ทสหิ อสทฺธเมฺมหิ สมนฺนาคตํ คามโคจรํ กากํ กญฺจนวณฺณวณฺณตาย ‘‘สุวณฺณา’’ติ ลทฺธนาเม สุวณฺณราชหํเส ปริวาเรเนฺต อทฺทสฯ อยํ ปนฺนรสโม สุปิโนฯ

๑๖. ปุเพฺพ ทีปิโน เอฬเก ขาทนฺติฯ เต ปน เอฬเก ทีปิโน อนุพนฺธิตฺวา มุรมุราติ ขาทเนฺต อทฺทสฯ อถเญฺญ ตสา วกา เอฬเก ทูรโตว ทิสฺวา ตสิตา ตาสปฺปตฺตา หุตฺวา เอฬกานํ ภยา ปลายิตฺวา คุมฺพคหนานิ ปวิสิตฺวา นิลียิํสุฯ อยํ โสฬสโม สุปิโนฯ

๑. ตตฺถ อธมฺมิกานํ ราชูนํ, อธมฺมิกานญฺจ มนุสฺสานํ กาเล โลเก วิปริวตฺตมาเน กุสเล โอสเนฺน อกุสเล อุสฺสเนฺน โลกสฺส ปริหานกาเล เทโว น สมฺมา วสิสฺสติ, เมฆปาทา ปจฺฉิชฺชิสฺสนฺติ, สสฺสานิ มิลายิสฺสนฺติ, ทุพฺภิกฺขํ ภวิสฺสติ, วสฺสิตุกามา วิย จตูหิ ทิสาหิ เมฆา อุฏฺฐหิตฺวา อิตฺถิกาหิ อาตเป ปตฺถฏานํ วีหิอาทีนํ เตมนภเยน อโนฺตปเวสิตกาเล ปุริเสสุ กุทาลปิฏเก อาทาย อาฬิพนฺธนตฺถาย นิกฺขเนฺตสุ วสฺสนาการํ ทเสฺสตฺวา คชฺชิตฺวา วิชฺชุลตา นิจฺฉาเรตฺวา อุสภา วิย อยุชฺฌิตฺวา อวสฺสิตฺวาว ปลายิสฺสนฺติฯ อยํ ปฐมสฺส วิปาโกฯ

๒. โลกสฺส ปริหีนกาเล มนุสฺสานํ ปริตฺตายุกกาเล สตฺตา ติพฺพราคา ภวิสฺสนฺติ, อสมฺปตฺตวยาว กุมาริโย ปุริสนฺตรํ คนฺตฺวา อุตุนิโย เจว คพฺภินิโย จ หุตฺวา ปุตฺตธีตาหิ วฑฺฒิสฺสนฺติฯ ขุทฺทกรุกฺขานํ ปุปฺผํ วิย หิ ตาสํ อุตุนิภาโว, ผลํ วิย จ ปุตฺตธีตโร ภวิสฺสนฺติฯ อยํ ทุติยสฺส วิปาโกฯ

๓. มนุสฺสานํ เชฏฺฐาปจายิกกมฺมสฺส นฏฺฐกาเล สตฺตา มาตาปิตูสุ วา สสฺสุสสุเรสุ วา ลชฺชํ อนุปฏฺฐเปตฺวา สยเมว กุฏุมฺพํ สํวิทหนฺตาว ฆาสจฺฉาทนมตฺตมฺปิ มหลฺลกานํ ทาตุกามา ทสฺสนฺติ, อทาตุกามา น ทสฺสนฺติฯ มหลฺลกา อนาถา หุตฺวา อสยํวสี ทารเก อาราเธตฺวา ชีวิสฺสนฺติ ตทหุชาตานํ วจฺฉกานํ ขีรํ ปิวนฺติโย มหาคาวิโย วิยฯ อยํ ตติยสฺส วิปาโกฯ

๔. อธมฺมิกราชูนํ กาเล อธมฺมิกราชาโน ปณฺฑิตานํ ปเวณิกุสลานํ กมฺมนิตฺถรณสมตฺถานํ มหามตฺตานํ ยสํ น ทสฺสนฺติ, ธมฺมสภายํ วินิจฺฉยฏฺฐาเนปิ ปณฺฑิเต โวหารกุสเล มหลฺลเก อมจฺเจ น ฐเปสฺสนฺติ, ตพฺพิปรีตานํ ปน ตรุณตรุณานํ ยสํ ทสฺสนฺติ, ตถารูเป เอว จ วินิจฺฉยฏฺฐาเน ฐเปสฺสนฺติฯ เต ราชกมฺมานิ เจว ยุตฺตายุตฺตญฺจ อชานนฺตา เนว ตํ ยสํ อุกฺขิปิตุํ สกฺขิสฺสนฺติ, น ราชกมฺมานิ นิตฺถริตุํฯ เต อสโกฺกนฺตา กมฺมธุรํ ฉฑฺเฑสฺสนฺติ, มหลฺลกาปิ ปณฺฑิตามจฺจา ยสํ อลภนฺตา กิจฺจานิ นิตฺถริตุํ สมตฺถาปิ ‘‘กึ อมฺหากํ เอเตหิ, มยํ พาหิรกา ชาตา, อพฺภนฺตริกา ตรุณทารกา ชานิสฺสนฺตี’’ติ อุปฺปนฺนานิ กมฺมานิ น กริสฺสนฺติฯ เอวํ สพฺพถาปิ เตสํ ราชูนํ หานิเยว ภวิสฺสติ, ธุรํ วหิตุํ อสมตฺถานํ วจฺฉทมฺมานํ ธุเร โยชิตกาโล วิย ทูรวาหานญฺจ มหาโคณานํ ยุคปรมฺปราย อโยชิตกาโล วิย ภวิสฺสติฯ อยํ จตุตฺถสฺส วิปาโกฯ

๕. อธมฺมิกราชกาเลเยว อธมฺมิกพาลราชาโน อธมฺมิเก โลลมนุเสฺส วินิจฺฉเย ฐเปสฺสนฺติ, เต ปาปปุญฺญสุ อนาทรา พาลา สภายํ นิสีทิตฺวา วินิจฺฉยํ เทนฺตา อุภินฺนมฺปิ อตฺถปจฺจตฺถิกานํ หตฺถโต ลญฺชํ คเหตฺวา ขาทิสฺสนฺติ อโสฺส วิย ทฺวีหิ มุเขหิ ยวสํฯ อยํ ปญฺจมสฺส วิปาโกฯ

๖. อธมฺมิกาเยว วิชาติราชาโน ชาติสมฺปนฺนานํ กุลปุตฺตานํ อาสงฺกาย ยสํ น ทสฺสนฺติ, อกุลีนานํเยว ทสฺสนฺติฯ เอวํ มหากุลานิ ทุคฺคตานิ ภวิสฺสนฺติ, ลามกกุลานิ อิสฺสรานิฯ เต จ กุลีนปุริสา ชีวิตุํ อสโกฺกนฺตา ‘‘อิเม นิสฺสาย ชีวิสฺสามา’’ติ อกุลีนานํ ธีตโร ทสฺสนฺติ, อิติ ตาสํ กุลธีตานํ อกุลีเนหิ สทฺธึ สํวาโส ชรสิงฺคาลสฺส สุวณฺณปาติยํ ปสฺสาวกรณสทิโส ภวิสฺสติฯ อยํ ฉฏฺฐสฺส วิปาโกฯ

๗. คจฺฉเนฺต คจฺฉเนฺต กาเล อิตฺถิโย ปุริสโลลา สุราโลลา อลงฺการโลลา วิสิขาโลลา อามิสโลลา ภวิสฺสนฺติ ทุสฺสีลา ทุราจาราฯ ตา สามิเกหิ กสิโครกฺขาทีนิ กมฺมานิ กตฺวา กิเจฺฉน กสิเรน สมฺภตํ ธนํ ชาเรหิ สทฺธึ สุรํ ปิวนฺติโย มาลาคนฺธวิเลปนํ ธารยมานา อโนฺตเคเห อจฺจายิกมฺปิ กิจฺจํ อโนโลเกตฺวา เคหปริเกฺขปสฺส อุปริภาเคนปิ ฉิทฺทฏฺฐาเนหิปิ ชาเร อุปธารยมานา เสฺว วปิตพฺพยุตฺตกํ พีชมฺปิ โกเฏฺฏตฺวา ยาคุภตฺตขชฺชกานิ ปจิตฺวา ขาทมานา วิลุมฺปิสฺสนฺติ เหฏฺฐาปีฐเก นิปนฺนฉาตสิงฺคาลี วิย วเฏฺฏตฺวา วเฏฺฏตฺวา ปาทมูเล นิกฺขิตฺตรชฺชุํฯ อยํ สตฺตมสฺส วิปาโกฯ

๘. คจฺฉเนฺต คจฺฉเนฺต กาเล โลโก ปริหายิสฺสติ, รฏฺฐํ นิโรชํ ภวิสฺสติ, ราชาโน ทุคฺคตา กปณา ภวิสฺสนฺติฯ โย อิสฺสโร ภวิสฺสติ, ตสฺส ภณฺฑาคาเร สตสหสฺสมตฺตา ภวิสฺสนฺติฯ เต เอวํทุคฺคตา สเพฺพ ชานปเท อตฺตโนว กมฺมํ กาเรสฺสนฺติ, อุปทฺทุตา มนุสฺสา สเก กมฺมเนฺต ฉเฑฺฑตฺวา ราชูนํเยว อตฺถาย ปุพฺพณฺณาปรณฺณานิ วปนฺตา รกฺขนฺตา ลายนฺตา มทฺทนฺตา ปเวเสนฺตา อุจฺฉุเกฺขตฺตานิ กโรนฺตา ยนฺตานิ วาเหนฺตา ผาณิตาทีนิ ปจนฺตา ปุปฺผาราเม ผลาราเม จ กโรนฺตา ตตฺถ ตตฺถ นิปฺผนฺนานิ ปุพฺพณฺณาทีนิ อาหริตฺวา รโญฺญ โกฏฺฐาคารเมว ปูเรสฺสนฺติฯ อตฺตโน เคเหสุ ตุจฺฉโกเฏฺฐ โอโลเกนฺตาปิ น ภวิสฺสนฺติ, ตุจฺฉกุเมฺภ อโนโลเกตฺวา ปูริตกุมฺภปูรณสทิสเมว ภวิสฺสติฯ อยํ อฏฺฐมสฺส วิปาโกฯ

๙. คจฺฉเนฺต คจฺฉเนฺต กาเล ราชาโน อธมฺมิกา ภวิสฺสนฺติ, ฉนฺทาทิวเสน อคตึ คจฺฉนฺตา รชฺชํ กาเรสฺสนฺติ, ธเมฺมน วินิจฺฉยํ นาม น ทสฺสนฺติ ลญฺชวิตฺตกา ภวิสฺสนฺติ ธนโลลา, รฏฺฐวาสิเกสุ เตสํ ขนฺติเมตฺตานุทฺทยา นาม น ภวิสฺสนฺติ, กกฺขฬา ผรุสา อุจฺฉุยเนฺต อุจฺฉุภณฺฑิกา วิย มนุเสฺส ปีเฬนฺตา นานปฺปการํ พลึ อุปฺปาเทตฺวา ธนํ คณฺหิสฺสนฺติฯ มนุสฺสา พลิปีฬิตา กิญฺจิ ทาตุํ อสโกฺกนฺตา คามนิคมาทโย ฉเฑฺฑตฺวา ปจฺจนฺตํ คนฺตฺวา วาสํ กเปฺปสฺสนฺติฯ มชฺฌิมชนปโท สุโญฺญ ภวิสฺสติ, ปจฺจโนฺต ฆนวาโส เสยฺยถาปิ โปกฺขรณิยา มเชฺฌ อุทกํ อาวิลํ ปริยเนฺต วิปฺปสนฺนํฯ อยํ นวมสฺส วิปาโกฯ

๑๐. คจฺฉเนฺต คจฺฉเนฺต กาเล ราชาโน อธมฺมิกา ภวิสฺสนฺติ, เตสุ อธมฺมิเกสุ ราชยุตฺตาปิ พฺราหฺมณคหปติกาปิ เนคมชานปทาปีติ สมณพฺราหฺมเณ อุปาทาย สเพฺพ มนุสฺสา อธมฺมิกา ภวิสฺสนฺติฯ ตโต เตสํ อารกฺขเทวตา, พลิปฏิคฺคาหิกเทวตา, รุกฺขเทวตา, อากาสฏฺฐเทวตาติ เอวํ เทวตาปิ อธมฺมิกา ภวิสฺสนฺติฯ อธมฺมิกราชูนํ รเชฺช วาตา วิสมา ขรา วายิสฺสนฺติ, เต อากาสฏฺฐกวิมานานิ กเมฺปสฺสนฺติฯ เตสุ กมฺปิเตสุ เทวตา กุปิตา เทวํ วสฺสิตุํ น ทสฺสนฺติฯ วสฺสมาโนปิ สกลรเฏฺฐ เอกปฺปหาเรเนว น วสฺสิสฺสติ, วสฺสมาโนปิ สพฺพตฺถ กสิกมฺมสฺส วา วปฺปกมฺมสฺส วา อุปกาโร หุตฺวา น วสฺสิสฺสติฯ ยถา จ รเฏฺฐ, เอวํ ชนปเทปิ คาเมปิ เอกตฬากสเรปิ เอกปฺปหาเรน น วสฺสิสฺสติ, ตฬากสฺส อุปริภาเค วสฺสโนฺต เหฏฺฐาภาเค น วสฺสิสฺสติ, เหฏฺฐา วสฺสโนฺต อุปริ น วสฺสิสฺสติฯ เอกสฺมึ ภาเค สสฺสํ อติวเสฺสน นสฺสิสฺสติ, เอกสฺมึ อวสฺสเนน มิลายิสฺสติ, เอกสฺมึ สมฺมา วสฺสมาโน สมฺปาเทสฺสติฯ เอวํ เอกสฺส รโญฺญ รเชฺช วุตฺตสสฺสา วิปาโกฯ ติปฺปการา ภวิสฺสนฺติ เอกกุมฺภิยา โอทโน วิยฯ อยํ ทสมสฺส วิปาโกฯ

๑๑. คจฺฉเนฺต คจฺฉเนฺตเยว กาเล สาสเน ปริหายเนฺต ปจฺจยโลลา อลชฺชิกา พหู ภิกฺขู ภวิสฺสนฺติฯ เต ภควตา ปจฺจยโลลุปฺปํ นิมฺมเถตฺวา กถิตธมฺมเทสนํ จีวราทิจตุปจฺจยเหตุ ปเรสํ เทเสสฺสนฺติฯ ปจฺจเยหิ มุจฺฉิตฺวา นิตฺถรณปเกฺข ฐิตา นิพฺพานาภิมุขํ กตฺวา เทเสตุํ น สกฺขิสฺสนฺติฯ เกวลํ “ปทพฺยญฺชนสมฺปตฺติเญฺจว มธุรสทฺทญฺจ สุตฺวา มหคฺฆานิ จีวราทีนิ ทสฺสนฺติ”อิเจฺจวํ เทเสสฺสนฺติฯ อปเร อนฺตรวีถิจตุกฺกราชทฺวาราทีสุ นิสีทิตฺวา กหาปณอฑฺฒกหาปณปาทมาสกรูปาทีนิปิ นิสฺสาย เทเสสฺสนฺติฯ อิติ ภควตา นิพฺพานคฺฆนกํ กตฺวา เทสิตํ ธมฺมํ จตุปจฺจยตฺถาย เจว กหาปณาทิอตฺถาย จ วิกฺกิณิตฺวา เทเสนฺตา สตสหสฺสคฺฆนกํ จนฺทนสารํ ปูติตเกฺกน วิกฺกิณนฺตา วิย ภวิสฺสนฺติฯ อยํ เอกาทสมสฺส วิปาโกฯ

๑๒. อธมฺมิกราชกาเล โลเก วิปริวตฺตเนฺตเยว ราชาโน ชาติสมฺปนฺนานํ กุลปุตฺตานํ ยสํ น ทสฺสนฺติ, อกุลีนานเญฺญว ทสฺสนฺติฯ เต อิสฺสรา ภวิสฺสนฺติ, อิตรา ทลิทฺทาฯ ราชสมฺมุเขปิ ราชทฺวาเรปิ อมจฺจสมฺมุเขปิ วินิจฺฉยฏฺฐาเนปิ ตุจฺฉลาพุสทิสานํ อกุลีนานํเยว กถา โอสีทิตฺวา ฐิตา วิย นิจฺจลา สุปฺปติฏฺฐิตา ภวิสฺสติฯ สงฺฆสนฺนิปาเตปิ สงฺฆกมฺมคณกมฺมฏฺฐาเนสุ เจว ปตฺตจีวรปริเวณาทิวินิจฺฉยฏฺฐาเนสุ จ ทุสฺสีลานํ ปาปปุคฺคลานํเยว กถา นิยฺยานิกา ภวิสฺสติ, น ลชฺชิภิกฺขูนนฺติ เอวํ สพฺพตฺถาปิ ตุจฺฉลาพูนํ สีทนกาโล วิย ภวิสฺสติฯ อยํ ทฺวาทสมสฺส วิปาโกฯ

๑๓. ตาทิเสเยว กาเล อธมฺมิกราชาโน อกุลีนานํ ยสํ ทสฺสนฺติฯ เต อิสฺสรา ภวิสฺสนฺติ, กุลีนา ทุคฺคตาฯ เตสุ น เกจิ คารวํ กริสฺสนฺติ, อิตเรสฺเยว กริสฺสนฺติฯ ราชสมฺมุเข วา อมจฺจสมฺมุเข วา วินิจฺฉยฏฺฐาเน วา วินิจฺฉยกุสลานํ ฆนสิลาสทิสานํ กุลปุตฺตานํ กถา น โอคาหิตฺวา ปติฏฺฐหิสฺสติฯ เตสุ กเถเนฺตสุ “กึ อิเม กเถนฺตี”ติ อิตเร ปริหาสเมว กริสฺสนฺติฯ ภิกฺขุสนฺนิปา

เตปิ วุตฺตปฺปกาเรสุ ฐาเนสุ เนว เปสเล ภิกฺขู ครุกาตเพฺพ มญฺญิสฺสนฺติ, นาปิ เนสํ กถา ปริโย คาหิตฺวา ปติฏฺฐหิสฺสติ, สิลานํ ปฺลวนกาโล วิย ภวิสฺสติฯ อยํ เตรสมสฺส วิปาโกฯ

๑๔. โลเก ปริหายเนฺตเยว มนุสฺสา ติพฺพราคาทิชาติกา กิเลสานุวตฺตกา หุตฺวา ตรุณานํ อตฺตโน ภริยานํ วเส วตฺติสฺสนฺติฯ เคเห ทาสกมฺมการาทโยปิ โคมหึสาทโยปิ หิรญฺญสุวณฺณมฺปิ สพฺพํ ตาสํเยว อายตฺตํ ภวิสฺสติฯ ‘‘อสุกํ หิรญฺญสุวณฺณํ วา ปริจฺฉทาทิชาตํ วา กห’’นฺติ วุเตฺต ‘‘ยตฺถ วา ตตฺถ วา โหตุ, กึ ตุยฺหิมินา พฺยาปาเรน, ตฺวํ มยฺหํ ฆเร สนฺตํ วา อสนฺตํ วา ชานิตุกาโม ชาโต’’ติ วตฺวา นานปฺปกาเรหิ อโกฺกสิตฺวา มุขสตฺตีหิ โกเฏฺฏตฺวา ทาสเจเฏเก วิย วเส กตฺวา อตฺตโน อิสฺสริยํ ปวเตฺตสฺสนฺติฯ เอวํ มธุกปุปฺผปฺปมาณานํ มณฺฑูกีนํ อาสิวิเส กณฺหสเปฺป คิลนกาโล วิย ภวิสฺสติฯ อยํ จุทฺทสมสฺส วิปาโกฯ

๑๕. ทุพฺพลราชกาเล ปน ราชาโน หตฺถิสิปฺปาทีสุ อกุสลา ยุเทฺธสุ อวิสารทา ภวิสฺสนฺติฯ เต อตฺตโน ราชาธิปจฺจํ อาสงฺกมานา สมานชาติกานํ กุลปุตฺตานํ อิสฺสริยํ อทตฺวา อตฺตโน ปาทมูลิกนหาปนกปฺปกาทีนํ ทสฺสนฺติฯ ชาติโคตฺตสมฺปนฺนา กุลปุตฺตา ราชกุเล ปติฏฺฐํ อลภมานา ชีวิกํ กเปฺปตุํ อสมตฺถา หุตฺวา อิสฺสริเย ฐิเต ชาติโคตฺตหีเน อกุลีเน อุปฏฺฐหนฺตา วิจริสฺสนฺติ, สุวณฺณราชหํเสหิ กากสฺส ปริวาริตกาโล วิย ภวิสฺสติฯ อยํ ปนฺนรสมสฺส วิปาโกฯ

๑๖. อธมฺมิกราชกาเลเยว จ อกุลีนาว ราชวลฺลภา อิสฺสรา ภวิสฺสนฺติ, กุลีนา อปญฺญาตา ทุคฺคตาฯ เต ราชานํ อตฺตโน กถํ คาหาเปตฺวา วินิจฺฉยฏฺฐานาทีสุ พลวโนฺต หุตฺวา ทุพฺพลานํ ปเวณิอาคตานิ เขตฺตวตฺถาทีนิ ‘‘อมฺหากํ สนฺตกานี’’ติ อภิยุญฺชิตฺวา เต ‘‘น ตุมฺหากํ, อมฺหาก’’นฺติ อาคนฺตฺวา วินิจฺฉยฏฺฐานาทีสุ วิวทเนฺต เวตฺตลตาทีหิ ปหราเปตฺวา คีวายํ คเหตฺวา อปกฑฺฒาเปตฺวา ‘‘อตฺตโน ปมาณํ น ชานาถ, อเมฺหหิ สทฺธึ วิวทถ, อิทานิ โว ปหราเปตฺวา รโญฺญ กเถตฺวา หตฺถปาทเจฺฉทาทีนิ กาเรสฺสามา’’ติ สนฺตเชฺชสฺสนฺติฯ เต เตสํ ภเยน อตฺตโน สนฺตกานิ วตฺถูนิ ‘‘ตุมฺหากํเยว ตานิ, คณฺหถา’’ติ นิยฺยาเตตฺวา อตฺตโน เคหานิ ปวิสิตฺวา ภีตา นิปชฺชิสฺสนฺติฯ ปาปภิกฺขูปิ เปสเล ภิกฺขู ยถารุจิ วิเหเฐสฺสนฺติฯ เปสลา ภิกฺขู ปฏิสรณํ อลภมานา อรญฺญํ ปวิสิตฺวา คหนฏฺฐาเนสุ นิลียิสฺสนฺติฯ เอวํ หีนชเจฺจหิ เจว ปาปภิกฺขูหิ จ อุปทฺทุตานํ ชาติมนฺตกุลปุตฺตานเญฺจว เปสลภิกฺขูนญฺจ เอฬกานํ ภเยน ตสวกานํ ปลายนกาโล วิย ภวิสฺสติฯ อยํ โสฬสมสฺส วิปาโกฯ เอวํ ตสฺส ตสฺส อนตฺถสฺส ปุพฺพนิมิตฺตภูเต โสฬส มหาสุปิเน ปสฺสิฯ เตน วุตฺตํ ‘‘โกสลราชา วิย โสฬส สุปิเน’’ติฯ เอตฺถ จ ปุพฺพนิมิตฺตโต อตฺตโน อตฺถานตฺถนิมิตฺตํ สุปินํ ปสฺสโนฺต อตฺตโน กมฺมานุภาเวน ปสฺสติฯ โกสลราชา วิย โลกสฺส อตฺถานตฺถนิมิตฺตํ สุปินํ ปสฺสโนฺต ปน สพฺพสตฺตสาธารณกมฺมานุภาเวน ปสฺสตีติ เวทิตพฺพํฯ

กุทฺธา หิ เทวตาติ มหานาควิหาเร มหาเถรสฺส กุทฺธา เทวตา วิยฯ โรหเณ กิร มหานาควิหาเร มหาเถโร ภิกฺขุสงฺฆํ อนปโลเกตฺวาว เอกํ นาครุกฺขํ ฉินฺทาเปสิฯ รุเกฺข อธิวตฺถา เทวตา เถรสฺส กุทฺธา ปฐมเมว นํ สจฺจสุปิเนน ปโลเภตฺวา ปจฺฉา ‘‘อิโต เต สตฺตทิวสมตฺถเก อุปฏฺฐาโก ราชา มริสฺสตี’’ติ สุปิเน อาโรเจสิฯ เถโร ตํ กถํ อาหริตฺวา ราโชโรธานํ อาจิกฺขิฯ ตา เอกปฺปหาเรเนว มหาวิรวํ วิรวึสุฯ ราชา ‘‘กึ เอต’’นฺติ ปุจฺฉิฯ ตา ‘‘เอวํ เถเรน วุตฺต’’นฺติ อาโรจยึสุฯ ราชา ทิวสํ คณาเปตฺวา สตฺตาเห วีติวเตฺต เถรสฺส หตฺถปาเท ฉินฺทาเปสิฯ **เอกนฺตํ สจฺจเมว โหตี**ติ ผลสฺส สจฺจภาวโต วุตฺตํ, ทสฺสนํ ปน วิปลฺลตฺถเมว ฯ เตเนว ปหีนวิปลฺลาสา ปุพฺพนิมิตฺตภูตมฺปิ สุปินํ น ปสฺสนฺติฯ ทุวีหิ ตีหิปิ การเณหิ กทาจิ สุปินํ ปสฺสตีติ อาห

“สํสคฺคเภทโต”ติฯ ‘‘อเสขา น ปสฺสนฺติ ปหีนวิปลฺลาสตฺตา’’ติ วจนโต จตุนฺนมฺปิ การณานํ วิปลฺลาสา เอว มูลการณนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ตนฺติ สุปินกาเล ปวตฺตํ ภวงฺคจิตฺตํฯ **รูปนิมิตฺตาทิอารมฺมณ**นฺติ กมฺมกมฺมนิมิตฺตคตินิมิตฺตโต อญฺญํ รูปนิมิตฺตาทิอารมฺมณํ น โหติฯ **อีทิสานี**ติ ปจฺจกฺขโต อนุภูตปุพฺพปริกปฺปิตรูปาทิอารมฺมณานิ เจว ราคาทิสมฺปยุตฺตานิ จฯ **สโพฺพหาริกจิเตฺตนา**ติ ปกติจิเตฺตนฯ

ทฺวีหิ อเนฺตหิ มุโตฺตติ กุสลากุสลสงฺขาเตหิ ทฺวีหิ อเนฺตหิ มุโตฺตฯ **อาวชฺชนตทารมฺมณกฺขเณ**ติ อิทํ ยาว ตทารมฺมณุปฺปตฺติ, ตาว ปวตฺตจิตฺตวารํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ‘‘สุปิเนเนว ทิฏฺฐํ วิย เม, สุตํ วิย เมติ กถนกาเล ปน อพฺยากโตเยว อาวชฺชนมตฺตเสฺสว อุปฺปชฺชนโต’’ติ วทนฺติฯ เอวํ วทเนฺตหิ ปญฺจทฺวาเร ทุติยโมฆวาเร วิย มโนทฺวาเรปิ อาวชฺชนํ ทฺวตฺติกฺขตฺตุํ อุปฺปชฺชิตฺวา ชวนฏฺฐาเน ฐตฺวา ภวงฺคํ โอตรตีติ อธิเปฺปตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ เอกจิตฺตกฺขณิกสฺส อาวชฺชนสฺส อุปฺปตฺติยํ ‘‘ทิฏฺฐํ วิย เม, สุตํ วิย เม’’ติ กปฺปนาย อสมฺภวโตฯ เอตฺถ จ ‘‘สุปินเนฺตปิ ตทารมฺมณวจนโต ปจฺจุปฺปนฺนวเสน อตีตวเสน วา สภาวธมฺมา สุปินเนฺต อารมฺมณํ โหนฺตี’’ติ วทนฺติฯ ‘‘ยทิปิ สุปินเนฺต วิภูตํ หุตฺวา อุปฏฺฐิเต รูปาทิวตฺถุมฺหิ ตทารมฺมณํ วุตฺตํ, ตถาปิ สุปินเนฺต อุปฏฺฐิตนิมิตฺตสฺส ปริกปฺปวเสน คเหตพฺพตาย ทุพฺพลภาวโต ทุพฺพลวตฺถุกตฺตาติ วุตฺต’’นฺติ วทนฺติฯ เกจิ ปน ‘‘กรชกายสฺส นิรุสฺสาหสนฺตภาวปฺปตฺติโต ตนฺนิสฺสิตหทยวตฺถุ น สุปฺปสนฺนํ โหติ, ตโต ตนฺนิสฺสิตาปิ จิตฺตปฺปวตฺติ น สุปฺปสนฺนา อสุปฺปสนฺนวฏฺฏินิสฺสิตทีปปฺปภา วิย, ตสฺมา **ทุพฺพลวตฺถุกตฺตา**ติ เอตฺถ ทุพฺพลหทยวตฺถุกตฺตา’’ติ อตฺถํ วทนฺติฯ วีมํสิตฺวา ยุตฺตตรํ คเหตพฺพํฯ

สุปินนฺตเจตนาติ มโนทฺวาริกชวนวเสน ปวตฺตา สุปินนฺตเจตนาฯ สุปินญฺหิ ปสฺสโนฺต มโนทฺวาริเกเนว ชวเนน ปสฺสติ, น ปญฺจทฺวาริเกนฯ ปฏิพุชฺฌโนฺต จ มโนทฺวาริเกเนว ปฏิพุชฺฌติ, น ปญฺจทฺวาริเกนฯ นิทฺทายนฺตสฺส หิ มหาวฏฺฏึ ชาเลตฺวา ทีเป จกฺขุสมีปํ อุปนีเต ปฐมํ จกฺขุทฺวาริกํ อาวชฺชนํ ภวงฺคํ น อาวเฏฺฏติ, มโนทฺวาริกเมว อาวเฏฺฏติฯ อถ ชวนํ ชวิตฺวา ภวงฺคํ โอตรติฯ ทุติยวาเร จกฺขุทฺวาริกอาวชฺชนํ ภวงฺคํ อาวเฏฺฏติ , ตโต จกฺขุวิญฺญาณาทีนิ ชวนปริโยสานานิ ปวตฺตนฺติ, ตทนนฺตรํ ภวงฺคํ ปวตฺตติฯ ตติยวาเร มโนทฺวาริกอาวชฺชเนน ภวเงฺค อาวฏฺฏิเต มโนทฺวาริกชวนํ ชวติฯ เตน จิเตฺตน ‘‘กึ อยํ อิมสฺมึ ฐาเน อาโลโก’’ติ ชานาติฯ ตถา นิทฺทายนฺตสฺส กณฺณสมีเป ตูริเยสุ ปคฺคหิเตสุ , ฆานสมีเป สุคเนฺธสุ วา ทุคฺคเนฺธสุ วา ปุเปฺผสุ อุปนีเตสุ, มุเข สปฺปิมฺหิ วา ผาณิเต วา ปกฺขิเตฺต, ปิฏฺฐิยํ ปาณินา ปหาเร ทิเนฺน ปฐมํ โสตทฺวาริกาทีนิ อาวชฺชนานิ ภวงฺคํ น อาวเฏฺฏนฺติ, มโนทฺวาริกเมว อาวเฏฺฏติ, อถ ชวนํ ชวิตฺวา ภวงฺคํ โอตรติฯ ทุติยวาเร โสตทฺวาริกาทีนิ อาวชฺชนานิ ภวงฺคํ อาวเฏฺฏนฺติ, ตโต โสตฆานชิวฺหากายวิญฺญาณาทีนิ ชวนปริโยสานานิ ปวตฺตนฺติ, ตทนนฺตรํ ภวงฺคํ วตฺตติฯ ตติยวาเร มโนทฺวาริกอาวชฺชเนน ภวเงฺค อาวฏฺฏิเต มโนทฺวาริกชวนํ ชวติ, เตน จิเตฺตน ญตฺวา ‘‘กึ อยํ อิมสฺมึ ฐาเน สโทฺท, สงฺขสโทฺท เภริสโทฺท’’ติ วา ‘‘กึ อยํ อิมสฺมึ ฐาเน คโนฺธ, มูลคโนฺธ’’ติ วา ‘‘กึ อิทํ มยฺหํ มุขํ ปกฺขิตฺตํ, สปฺปีติ วา ผาณิต’’นฺติ วา ‘‘เกนมฺหิ ปิฏฺฐิยํ ปหโฏ, อติพโทฺธ เม ปหาโร’’ติ วา วตฺตา โหติฯ เอวํ มโนทฺวาริกชวเนเนว ปฏิพุชฺฌติ, น ปญฺจทฺวาริเกนฯ สุปินมฺปิ เตเนว ปสฺสติ, น ปญฺจทฺวาริเกนฯ เสสเมตฺถ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

มหาสุปินสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. วสฺสสุตฺตวณฺณนา

๑๙๗. สตฺตเม **อุตุสมุฏฺฐาน**นฺติ วสฺสิเก จตฺตาโร มาเส อุปฺปนฺนํฯ **อกาเลปี**ติ จิตฺตเวสาขมาเสสุปิฯ วสฺสวลาหกเทวปุตฺตานญฺหิ อตฺตโน รติยา กีฬิตุกามตาจิเตฺต อุปฺปเนฺน อกาเลปิ เทโว วสฺสติฯ ตตฺริทํ วตฺถุ – เอโก กิร วสฺสวลาหกเทวปุโตฺต วาการกุฏฺฏกวาสิขีณาสวเตฺถรสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา วนฺทิตฺวา อฏฺฐาสิฯ เถโร ‘‘โกสิ ตฺว’’นฺติ ปุจฺฉิฯ อหํ, ภเนฺต, วสฺสวลาหกเทวปุโตฺตติฯ ตุมฺหากํ กิร จิเตฺตน เทโว วสฺสตีติฯ อาม, ภเนฺตติฯ ปสฺสิตุกามา มยนฺติฯ เตมิสฺสถ, ภเนฺตติฯ เมฆสีสํ วา คชฺชิตํ วา น ปญฺญายติ, กถํ เตมิสฺสามาติฯ ภเนฺต, อมฺหากํ จิเตฺตน เทโว วสฺสติ, ตุเมฺห ปณฺณสาลํ ปวิสถาติฯ ‘‘สาธุ, เทวปุตฺตา’’ติ ปาเท โธวิตฺวา ปณฺณสาลํ ปาวิสิฯ เทวปุโตฺต ตสฺมิํ ปวิสเนฺตเยว เอกํ คีตํ คายิตฺวา หตฺถํ อุกฺขิปิ, สมนฺตา ติโยชนฏฺฐานํ เอกเมฆํ อโหสิฯ เถโร อทฺธติโนฺต ปณฺณสาลํ ปวิโฏฺฐติฯ

วสฺสสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘-๙. วาจาสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๙๘-๙. อฏฺฐเม **อเงฺคหี**ติ การเณหิฯ องฺคียนฺติ เหตุภาเวน ญายนฺตีติ **องฺคานิ,** การณานิฯ การณเตฺถ จ องฺค-สโทฺทฯ **ปญฺจหี**ติ เหตุมฺหิ นิสฺสกฺกวจนํฯ **สมนฺนาคตา**ติ สมนฺอาคตา ปวตฺตา ยุตฺตา จฯ **วาจา**ติ สมฺลปน-วาจาฯ ยา ‘‘วาจา คิรา พฺยปฺปโถ’’ติ (ธ. ส. ๖๓๖) จ, ‘‘เนลา กณฺณสุขา’’ติ (ที. นิ. ๑.๙) จ อาคจฺฉติฯ ยา ปน ‘‘วาจาย เจ กตํ กมฺม’’นฺติ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑ กายกมฺมทฺวาร) เอวํ วิญฺญตฺติ จ, ‘‘ยา จตูหิ วจีทุจฺจริเตหิ อารติ…เป.… อยํ วุจฺจติ สมฺมาวาจา’’ติ (ธ. ส. ๒๙๙) เอวํ วิรติ จ, ‘‘ผรุสวาจา, ภิกฺขเว, อาเสวิตา ภาวิตา พหุลีกตา นิรยสํวตฺตนิกา โหตี’’ติ (อ. นิ. ๘.๔๐) เอวํ เจตนา จ วาจาติ อาคตา, น สา อิธ อธิเปฺปตาฯ กสฺมา? อภาสิตพฺพโตฯ ‘‘สุภาสิตา โหติ, โน ทุพฺภาสิตา’’ติ หิ วุตฺตํฯ **สุภาสิตา**ติ สุฏฺฐุ ภาสิตาฯ เตนสฺสา อตฺถาวหตํ ทีเปติฯ **อนวชฺชา**ติ ราคาทิอวชฺชรหิตาฯ อิมินาสฺส การณสุทฺธิํ อคติคมนาทิปฺปวตฺตโทสาภาวญฺจ ทีเปติฯ ราคโทสาทิวิมุตฺตญฺหิ ยํ ภาสโต อนุโรธวิวชฺชนโต อคติคมนํ ทุรสมุสฺสิตเมวาติฯ **อนนุวชฺชา**ติ อนุวาทวิมุตฺตาฯ อิมินาสฺสา สพฺพาการสมฺปตฺติํ ทีเปติฯ สติ หิ สพฺพาการสมฺปตฺติยํ อนนุวชฺชตาติฯ **วิญฺญูน**นฺติ ปณฺฑิตานํฯ เตน นินฺทาปสํสาสุ พาลา อปฺปมาณาติ ทีเปติฯ

อิเมหิ โขติอาทีนิ ตานิ องฺคานิ ปจฺจกฺขโต ทเสฺสโนฺต ตํ วาจํ นิคเมติฯ ยญฺจ อเญฺญ ปฏิญฺญาทีหิ อวยเวหิ, นามาทีหิ ปเทหิ, ลิงฺควจนวิภตฺติกาลการกสมฺปตฺตีหิ จ สมนฺนาคตํ มุสาวาทาทิวาจมฺปิ สุภาสิตนฺติ มญฺญนฺติ, ตํ ปฏิเสเธติฯ อวยวาทิสมนฺนาคตาปิ หิ ตถารูปี วาจา ทุพฺภาสิตาว โหติ อตฺตโน จ ปเรสญฺจ อนตฺถาวหตฺตาฯ อิเมหิ ปน ปญฺจหเงฺคหิ สมนฺนาคตา สเจปิ มิลกฺขุภาสาปริยาปนฺนา ฆฏเจฏิกาคีติกปริยาปนฺนาปิ โหติ, ตถาปิ สุภาสิตาว โลกิยโลกุตฺตรหิตสุขาวหตฺตาฯ ตถา หิ มคฺคปเสฺส สสฺสํ รกฺขนฺติยา สีหฬเจฏิกาย สีหฬเกเนว ชาติชรามรณยุตฺตํ คีติกํ คายนฺติยา สทฺทํ สุตฺวา มคฺคํ คจฺฉนฺตา สฏฺฐิมตฺตา วิปสฺสกภิกฺขู อรหตฺตํ ปาปุณิํสุฯ

ตถา ติโสฺส นาม อารทฺธวิปสฺสโก ภิกฺขุ ปทุมสฺสรสมีเปน คจฺฉโนฺต ปทุมสฺสเร ปทุมานิ ภญฺชิตฺวา –

> ‘‘ปาโตว ผุลฺลิตโกกนทํ,
> สูริยาโลเกน ภิชฺชิยเต;
> เอวํ มนุสฺสตฺตํ คตา สตฺตา,

ชราภิเวเคน มทฺทียนฺตี’’ติฯ (สํ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๒๑๓; สุ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๔๕๒ สุภาสิตสุตฺตวณฺณนา) –

อิมํ คีตํ คายนฺติยา เจฏิกาย สุตฺวา อรหตฺตํ ปโตฺตฯ

พุทฺธนฺตเรปิ อญฺญตโร ปุริโส สตฺตหิ ปุเตฺตหิ สทฺธิํ อฏวิโต อาคมฺม อญฺญตราย อิตฺถิยา มุสเลน ตณฺฑุเล โกเฏฺฏนฺติยา –

‘‘ชราย ปริมทฺทิตํ เอตํ, มิลาตจมฺมนิสฺสิตํ;
มรเณน ภิชฺชติ เอตํ, มจฺจุสฺส ฆาสมามิสํฯ

‘‘กิมีนํ อาลยํ เอตํ, นานากุณเปน ปูริตํ;
อสุจิภาชนํ เอตํ, ตทลิกฺขนฺธสมํ อิท’’นฺติฯ (สํ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๒๑๓; สุ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๔๕๒ สุภาสิตสุตฺตวณฺณนา) –

อิมํ คีตํ สุตฺวา ปจฺจเวกฺขโนฺต สห ปุเตฺตหิ ปเจฺจกโพธิํ ปโตฺตฯ เอวํ อิเมหิ ปญฺจหิ อเงฺคหิ สมนฺนาคตา วาจา สเจปิ มิลกฺขุภาสาย ปริยาปนฺนา ฆฏเจฏิกาคีติกปริยาปนฺนา วาจา โหติ, ตถาปิ สุภาสิตาติ เวทิตพฺพาฯ สุภาสิตา เอว อนวชฺชา อนนุวชฺชา จ วิญฺญูนํ อตฺถตฺถิกานํ กุลปุตฺตานํ อตฺถปฺปฏิสรณานํ, โน พฺยญฺชนปฺปฏิสรณานนฺติฯ นวมํ อุตฺตานเมวฯ

วาจาสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. นิสฺสารณียสุตฺตวณฺณนา

๒๐๐. ทสเม นิสฺสรนฺตีติ นิสฺสรณียาติ วตฺตเพฺพ ทีฆํ กตฺวา นิเทฺทโสฯ กตฺตริ เหส อนีย-สโทฺท ยถา ‘‘นิยฺยานิยา’’ติฯ เตนาห **‘‘นิสฺสฏา’’**ติฯ กุโต ปน นิสฺสฏา? ยถาสกํ ปฏิปกฺขโตฯ นิชฺชีวเฏฺฐน ธาตุโยติ อาห **‘‘อตฺตสุญฺญสภาวา’’**ติฯ อตฺถโต ปน ธมฺมธาตุมโนวิญฺญาณธาตุวิเสโส ฯ ตาทิสสฺส ภิกฺขุโน กิเลสวเสน กาเมสุ มนสิกาโร นตฺถีติ อาห **‘‘วีมํสนตฺถ’’**นฺติ, ‘‘เนกฺขมฺมนิยตํ อิทานิ เม จิตฺตํ, กิํ นุ โข กามวิตโกฺกปิ อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติ วีมํสนฺตสฺสาติ อโตฺถฯ **ปกฺขนฺทนํ** นาม อนุปฺปเวโสฯ โส ปน ตตฺถ นตฺถีติ อาห **‘‘นปฺปวิสตี’’**ติฯ **ปสีทนํ** นาม อภิรุจิฯ **สนฺติฏฺฐนํ** ปติฏฺฐานํฯ **วิมุจฺจนํ** อธิมุจฺจนนฺติฯ ตํ สพฺพํ ปฏิกฺขิปโนฺต วทติ **‘‘ปสาทํ นาปชฺชตี’’**ติอาทิฯ เอวํภูตํ ปนสฺส จิตฺตํ ตสฺส กถํ ติฏฺฐตีติ อาห **‘‘ยถา’’**ติอาทิฯ

ตนฺติ ปฐมชฺฌานํฯ **อสฺสา**ติ ภิกฺขุโนฯ **จิตฺตํ ปกฺขนฺทตี**ติ ปริกมฺมจิเตฺตน สทฺธิํ ฌานจิตฺตํ เอกตฺตวเสน เอกชฺฌํ กตฺวา วทติฯ **โคจเร คตตฺตา**ติ อตฺตโน อารมฺมเณ เอว ปวตฺตตฺตาฯ **อหานภาคิยตฺตา**ติ ฐิติภาคิยตฺตาฯ **สุฏฺฐุ วิมุตฺตนฺ**ติ วิกฺขมฺภนวิมุตฺติยา สมฺมเทว วิมุตฺตํฯ จิตฺตสฺส จ กายสฺส จ วิหนนโต **วิฆาโต**ฯ ทุกฺขํ ปริทหนโต **ปริฬาโห**ฯ **กามเวทนํ น เวทิยติ** อนุปฺปชฺชนโตฯ นิสฺสรนฺติ ตโตติ **นิสฺสรณํ**ฯ เก นิสฺสรนฺติ? กามาฯ เอวญฺจ **กามานนฺ**ติ กตฺตุสามิวจนํ สุฏฺฐุ ยุชฺชติฯ ยทเคฺคน กามา ตโต นิสฺสฏาติ วุจฺจนฺติ, ตทเคฺคน ฌานมฺปิ กามโต นิสฺสฏนฺติ วตฺตพฺพตํ ลภตีติ วุตฺตํ **‘‘กาเมหิ นิสฺสฏตฺตา’’**ติฯ เอวํ วิกฺขมฺภนวเสน กามนิสฺสรณํ วตฺวา อิทานิ สมุเจฺฉทวเสน อจฺจนฺตโต นิสฺสรณํ ทเสฺสตุํ **‘‘โย ปนา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เสสปเทสู**ติ เสสโกฏฺฐาเสสุฯ

อยํ ปน วิเสโสติ วิเสสํ วทเนฺตน ตํ ฌานํ ปาทกํ กตฺวาติอาทิโก อวิเสโสติ กตฺวา ทุติยตติยวาเรสุ สพฺพโส อนามโฏฺฐ, จตุตฺถวาเร ปน อยมฺปิ วิเสโสติ ทเสฺสตุํ **“อจฺจนฺตนิสฺสรณเญฺจตฺถ อรหตฺตผลํ โยเชตพฺพ”**นฺติ วุตฺตํฯ ยสฺมา อรูปชฺฌานํ ปาทกํ กตฺวา อคฺคมคฺคํ อธิคนฺตฺวา อรหเตฺต ฐิตสฺส จิตฺตํ สพฺพโส รูเปหิ นิสฺสฎํ นาม โหติฯ ตสฺส หิ ผลสมาปตฺติโต วุฎฺฐาย วีมํสนตฺถํ รูปาภิมุขํ จิตฺตํ เปเสนฺตสฺสฯ **อิทมกฺขาต**นฺติ สมถยานิกานํ วเสน เหฎฺฐา จตฺตาโร วารา คหิตาฯ อิทํ ปน สุกฺขวิปสฺสกสฺส วเสนาติ อาห **“สุทฺธสงฺขาเร”**ติอาทิฯ **“ปุน สกฺกาโย นตฺถี”ติ อุปฺปนฺน**นฺติ ‘‘อิทานิ เม สกฺกายปฺปพโนฺธ นตฺถี’’ติ วีมํสนฺตสฺส อุปฺปนฺนํฯ

นิสฺสารณียสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

พฺราหฺมณวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

จตุตฺถปณฺณาสกํ นิฎฺฐิตํฯ

๕. ปญฺจมปณฺณาสกํ

(๒๑) ๑. กิมิลวโคฺค

๑-๔. กิมิลสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๐๑-๔. ปญฺจมสฺส ปฐมทุติยานิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ ตติเย อธิวาสนํ ขมนํ, ปเรสํ ทุกฺกฏํ ทุรุตฺตญฺจ ปฏิวิโรธากรเณน อตฺตโน อุปริ อาโรเปตฺวา วาสนํ อธิวาสนํ, ตเทว ขนฺตีติ **อธิวาสนกฺขนฺติ**ฯ สุเภ รโตติ สูรโต, สุฏฺฐุ วา ปาปโต โอรโต วิรโต โสรโต, ตสฺส ภาโว **โสรจฺจํ**ฯ เตนาห “**โสรเจฺจนาติ สุจิสีลตายา**”ติฯ สา หิ โสภนกมฺมรตตา, สุฏฺฐุ วา ปาปโต โอรตภาโว วิรตตาฯ จตุเตฺถ นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ

กิมิลสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. เจโตขิลสุตฺตวณฺณนา

๒๐๕. ปญฺจเม **เจโตขิลา** นาม อตฺถโต วิจิกิจฺฉา โกโธ จฯ เต ปน ยสฺมึ สนฺตาเน อุปฺปชฺชนฺติ, ตสฺส ขรภาโว กกฺขฬภาโว หุตฺวา อุปติฏฺฐนฺติ, ปเคว อตฺตนา สมฺปยุตฺตจิตฺตสฺสาติ อาห “**จิตฺตสฺส ถทฺธภาวา**”ติฯ ยถา ลกฺขณปาริปูริยา คหิตาย สพฺพา สตฺถุ รูปกายสิรี คหิตา เอว นาม โหติ เอวํ สพฺพญฺญุตาย สพฺพธมฺมกายสิรี คหิตา เอว นาม โหตีติ ตทุภยวตฺถุกเมว กงฺขํ ทเสฺสโนฺต “**สรีเร กงฺขมาโน**”ติอาทิมาหฯ **วิจินโนฺต**ติ ธมฺมสภาวํ วีมํสโนฺตฯ **กิจฺฉตี**ติ กิลมติฯ **วินิเจฺฉตุํ น สโกฺกตี**ติ สนฺนิฏฺฐาตุํ น สโกฺกติฯ อาตปติ กิเลเสติ **อาตปฺปํ,** สมฺมาวายาโมติ อาห “**อาตปฺปายาติ กิเลสสนฺตาปนวีริยกรณตฺถายา**”ติฯ **ปุนปฺปุนํ โยคายา**ติ ภาวนํ ปุนปฺปุนํ ยุญฺชนายฯ **สตตกิริยายา**ติ ภาวนาย นิรนฺตรปฺปโยคายฯ

ปฏิเวธธเมฺม กงฺขมาโนติ เอตฺถ กถํ โลกุตฺตรธเมฺม กงฺขา ปวตฺตตีติ? น อารมฺมณกรณวเสน , อนุสฺสุตาการปริวิตกฺกลเทฺธ ปริกปฺปิตรูเป กงฺขา ปวตฺตตีติ ทเสฺสโนฺต อาห “**วิปสฺสนา…เป…. วทนฺติ, ตํ อตฺถิ นุ โข นตฺถีติ กงฺขตี**”ติฯ **สิกฺขา**ติ เจตฺถ ปุพฺพภาคสิกฺขา เวทิตพฺพาฯ กามเญฺจตฺถ วิเสสุปฺปตฺติยา มหาสาวชฺชตาย เจว สํวาสนิมิตฺตํ ฆฏนาเหตุ อภิณฺหุปฺปตฺติกตาย จ สพฺรหฺมจารีสูติ โกปสฺส วิสโย วิเสเสตฺวา วุโตฺต, อญฺญตฺถาปิ โกโป น เจโตขิโลติ น สกฺกา วิญฺญาตุนฺติ เกจิฯ ยทิ เอวํ วิจิกิจฺฉายปิ อยํ นโย อาปชฺชติ, ตสฺมา ยถารุตวเสน คเหตพฺพํฯ

เจโตขิลสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖-๘. วินิพนฺธสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๐๖-๘. ฉเฏฺฐ ปวตฺติตุํ อปฺปทานวเสน กุสลจิตฺตํ วินิพนฺธนฺตีติ **เจตโสวินิพนฺธา**ฯ ตํ ปน วินิพนฺธนฺตา มุฏฺฐิคฺคาหํ คณฺหนฺตา วิย โหนฺตีติ อาห “**จิตฺตํ วินิพนฺธิตฺวา**”ติอาทิฯ กามคิโทฺธ ปุคฺคโล วตฺถุกาเมปิ กิเลสกาเมปิ อสฺสาเทติ อภินนฺทตีติ วุตฺตํ “**วตฺถุกาเมปิ กิเลสกาเมปี**”ติฯ **อตฺตโน กาเย**ติ อตฺตโน นามกาเย, อตฺตภาเว วาฯ **พหิทฺธารูเป**ติ ปเรสํ กาเย อนินฺทฺริยพทฺธรูเป จฯ อุทรํ อวทิหติ อุปจิโนติ ปูเรตีติ **อุทราวเทหกํฯ เสยฺยสุข**นฺติ เสยฺยาย สยนวเสน อุปฺปชฺชนกสุขํฯ **สมฺปริวตฺตก**นฺติ สมฺปริวตฺติตฺวาฯ **ปณิธายา**ติ ตณฺหาวเสเนว ปณิทหิตฺวาฯ อิติ ปญฺจวิโธปิ โลภวิเสโส เอว ‘‘เจโตวินิพโนฺธ’’ติ วุโตฺตติ เวทิตโพฺพฯ สตฺตมฏฺฐเมสุ นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ

วินิพนฺธสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙-๑๐. คีตสฺสรสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๐๙-๒๑๐. นวเม **อายตโก นาม คีตสฺสโร** ตํ ตํ วตฺตํ ภินฺทิตฺวา อกฺขรานิ วินาเสตฺวา ปวตฺตติ อาห “**อายตเกนา**”ติอาทิฯ ธมฺมหิ สุตฺตวตฺตํ นาม อตฺถิ, คาถาวตฺตํ นาม อตฺถิ, ตํ วินาเสตฺวา อติทีฆํ กาตุํ น วฏฺฏติฯ ธมฺมณฺหิ ภาสเนฺตน จตุรเสฺสน วเตฺตน ปริมณฺฑลานิ ปทพฺยญฺชนานิ ทเสฺสตพฺพานิฯ ‘‘อนุชานามิ, ภิกฺขเว, สรภญฺญ’’นฺติ (จูฬว. ๒๔๙) จ วจนโต สเรน ธมฺมํ ภณิตุํ วฏฺฏติฯ สรภเญฺญ กิร ตรงฺควตฺตโธตกวตฺตภาคคฺคหกวตฺตาทีนิ ทฺวตฺติํส วตฺตานิ อตฺถิฯ เตสุ ยํ อิจฺฉติ, ตํ กาตุํ ลภตีติฯ ทสเม นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ

คีตสฺสรสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

กิมิลวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

(๒๒) ๒. อโกฺกสกวโคฺค

๑-๒. อโกฺกสกสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๑๑-๒. ทุติยสฺส ปฐเม **ทสหิ อโกฺกสวตฺถูหิ อโกฺกสโก**ติ ‘‘พาโลสิ, มูโฬฺหสิ, โอโฏฺฐสิ, โคโณสิ, คทฺรโภสี’’ติอาทินา ทสหิ อโกฺกสวตฺถูหิ อโกฺกสโกฯ ‘‘โหตุ, มุณฺฑก สมณ, อทโณฺฑ อหนฺติ กโรสิ, อิทานิ เต ราชกุลํ คนฺตฺวา ทณฺฑํ อาโรเปสฺสามี’’ติอาทีนิ วทโนฺต ปริภาสโก นามาติ อาห **‘‘ภยทสฺสเนน ปริภาสโก’’**ติฯ โลกุตฺตรธมฺมา อปายมคฺคสฺส ปริปนฺถภาวโต **ปริปโนฺถ** นามาติ อาห **‘‘โลกุตฺตรปริปนฺถสฺส ฉินฺนตฺตา’’**ติ, โลกุตฺตรสงฺขาตสฺส อปายมคฺคปริปนฺถสฺส ฉินฺนตฺตาติ อโตฺถฯ ทุติเย นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ

อโกฺกสกสุตฺตาทิวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓-๑๐. สีลสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๑๓-๒๒๐. ตติเย (ที. นิ. ฏี. ๒.๑๔๙) **ทุสฺสีโล**ติ เอตฺถ **ทุ**-สโทฺท อภาวโตฺถ ‘‘ทุปฺปโญฺญ’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๔๔๙) วิย, น ครหณโตฺถติ อาห **‘‘อสีโล นิสฺสีโล’’**ติฯ **ภินฺนสํวโร**ติ เอตฺถ สมาทินฺนสีโล เกนจิ การเณน สีลเภทํ ปโตฺต, โส ตาว ภินฺนสํวโร โหตุฯ โย ปน สเพฺพน สพฺพํ อสมาทินฺนสีโล อาจารหีโน, โส กถํ ภินฺนสํวโร นาม โหตีติ ? โสปิ สาธุสมาจารสฺส ปริหรณียสฺส เภทิตตฺตา ภินฺนสํวโร เอว นามฯ วินฎฺฐสํวโร สํวรรหิโตติ หิ วุตฺตํ โหติฯ **ตํ ตํ** สิปฺปฎฺฐานํฯ **มาฆาตกาเล**ติ ‘‘มา ฆาเตถ ปาณีน’’นฺติ เอวํ มาฆาตโฆสนํ โฆสิตทิวเสฯ **อพฺภุคฺคจฺฉติ** ปาปโก กิตฺติสโทฺทฯ **อชฺฌาสเยน มงฺกุ โหติเยว** วิปฺปฎิสาริภาวโตฯ

ตสฺสาติ ทุสฺสีลสฺสฯ **สมาทาย วตฺติตฎฺฐาน**นฺติ อุฎฺฐาย สมุฎฺฐาย กตการณํฯ **อาปาถํ อาคจฺฉตี**ติ ตํ มนโส อุปฎฺฐาติฯ **อุมฺมีเลตฺวา อิธโลก**นฺติ อุมฺมีลนกาเล อตฺตโน ปุตฺตทาราทิวเสน อิธโลกํ ปสฺสติฯ **นิมีเลตฺวา ปรโลก**นฺติ นิมีลนกาเล คตินิมิตฺตุปฎฺฐานวเสน ปรโลกํ ปสฺสติฯ เตนาห **‘‘จตฺตาโร อปายา’’**ติอาทิฯ **ปญฺจมปทน**ฺติ ‘‘กายสฺส เภทา’’ติอาทินา วุโตฺต ปญฺจโม อาทีนวโกฎฺฐาโสฯ **วุตฺตวิปริยาเยนาติ** วุตฺตตฺถาย อาทีนวกถาย วิปริยาเยน ‘‘อปฺปมโตฺต ตํ ตํ กสิวณิชฺชาทิํ ยถากาลํ สมฺปาเทตุํ สโกฺกตี’’ติอาทินาฯ ปาสํสํ สีลมสฺส อตฺถีติ **สีลวาฯ สีลสมฺปโนฺน**ติ สีเลน สมนฺนาคโต สมฺปนฺนสีโลติ เอวมาทิกํ ปน อตฺถวจนํ สุกรนฺติ อนามฎฺฐํฯ จตุตฺถาทีนิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

สีลสุตฺตาทิวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

อโกฺกสกวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

(๒๓) ๓. ทีฆจาริกวโคฺค

๑-๑๐. ปฐมทีฆจาริกสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๒๑-๒๓๐. ตติยสฺส ปฐมาทีนิ สุวิเญฺญยฺยานิฯ ปญฺจเม **รโห นิสชฺชาย อาปชฺชตีติ** ‘‘โย ปน ภิกฺขุ มาตุคาเมน สทฺธิํ เอโก เอกาย รโห นิสชฺชํ กเปฺปยฺย, ปาจิตฺติย’’นฺติ อิมสฺมิํ **สิกฺขาปเท** (ปาจิ. ๒๙๐) วุตฺตํ อาปตฺติํ อาปชฺชติฯ **ปฏิจฺฉเนฺน อาสเน อาปชฺชตีติ** ‘‘โย ปน ภิกฺขุ มาตุคาเมน รโห ปฏิจฺฉเนฺน อาสเน นิสชฺชํ กเปฺปยฺย, ปาจิตฺติย’’นฺติ อิมสฺมิํ วุตฺตํ อาปตฺติํ อาปชฺชติฯ **มาตุคามสฺส อุตฺตริ ฉปฺปญฺจวาจาหิ ธมฺมํ เทเสโนฺต อาปชฺชตีติ** ‘โย ปน ภิกฺขุ มาตุคามสฺส อุตฺตริ ฉปฺปญฺจวาจาหิ ธมฺมํ เทเสยฺย อญฺญตฺร วิญฺญุนา ปุริสวิคฺคเหนา’’ติ (ปาจิ. ๖๓) เอวํ วุตฺตํ อาปตฺติํ อาปชฺชติฯ เตนาห **‘‘เตสํ เตสํ สิกฺขาปทานํ วเสน เวทิตพฺพานี’’**ติฯ ฉฏฺฐาทีนิ อุตฺตานตฺถานิฯ

ปฐมทีฆจาริกสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ทีฆจาริกวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒๓๑-๓๐๒. จตุตฺถวคฺคาทีนิ อุตฺตานตฺถานิฯ

อิติ มโนรถปูรณิยา องฺคุตฺตรนิกาย-อฏฺฐกถาย

ปญฺจกนิปาตวณฺณนาย อนุตฺตานตฺถทีปนา สมตฺตาฯ

ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

องฺคุตฺตรนิกาเย

ฉกฺกนิปาต-ฏีกา

๑. ปฐมปณฺณาสกํ

๑. อาหุเนยฺยวคฺค

๑. ปฐมอาหุเนยฺยสุตฺตวณฺณนา

๑. ฉกฺกนิปาตสฺส ปฐเม **จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา**ติ นิสฺสยโวหาเรน วุตฺตํฯ สสมฺภารกนิเทฺทโสยํ ยถา ‘‘ธนุนา วิชฺฌตี’’ติ, ตสฺมา นิสฺสยสีเสน นิสฺสิตสฺส คหณํ ทฏฺฐพฺพํฯ เตนายมตฺโถ ‘‘จกฺขุทฺวาเร รูปารมฺมเณ อาปาถคเต ตํ รูปํ จกฺขุวิญฺญาเณน ทิสฺวา’’ติฯ **เนว สุมโน โหตี**ติ ชวนกฺขเณ อิฏฺเฐ อารมฺมเณ ราคํ อนุปฺปาเทนฺโต เนว สุมโน โหติ เคหสฺสิตเปมวเสนปิ มเคฺคน สพฺพโส ราคสฺส สมุจฺฉินฺนตฺตาฯ **น ทุมฺมโน**ติ อนิฏฺเฐ อทุสฺสนฺโต น ทุมฺมโนฯ ปสาทญฺญถตฺตวเสนปิ อิฏฺเฐปิ อนิฏฺเฐปิ มชฺฌเตฺตปิ อารมฺมเณ น สมํ สมฺมา อโยนิโส คหณํ **อสมเปกฺขนํ**ฯ อยญฺจสฺส ปฏิปตฺติ สติเวปุลฺลปฺปตฺติยา ปญฺญาเวปุลฺลปฺปตฺติยา จาติ อาห **‘‘สโต สมฺปชาโน หุตฺวา’’**ติฯ สติยา ยุตฺตตฺตา **สโต**ฯ สมฺปชเญฺญน ยุตฺตตฺตา **สมฺปชาโน**ฯ ญาณุปฺปตฺติปจฺจยรหิตกาเลปิ ปวตฺติเภทนโต **‘‘สตตวิหาโร กถิโต’’**ติ วุตฺตํฯ **สตตวิหาโร**ติ ขีณาสวสฺส นิจฺจวิหาโร สพฺพทา ปวตฺตนกวิหาโรฯ ฐเปตฺวา หิ สมาปตฺติเวลํ ภวงฺคเวลญฺจ ขีณาสวา อิมินาว ฉฬงฺคุเปกฺขาวิหาเรน วิหรนฺติฯ

เอตฺถ จ ‘‘ฉสุ ทฺวาเรสุปิ อุเปกฺขโก วิหรตี’’ติ อิมินา ฉฬงฺคุเปกฺขา กถิตาฯ ‘‘สมฺปชาโน’’ติ วจนโต ปน จตฺตาริ ญาณสมฺปยุตฺตจิตฺตานิ ลพฺภนฺติ เตหิ วินา สมฺปชานตาย อสมฺภวโตฯ สตตวิหารภาวโต อฏฺฐ มหากิริยจิตฺตานิ ลพฺภนฺติฯ ‘‘เนว สุมโน น ทุมฺมโน’’ติ วจนโต อฏฺฐ มหากิริยจิตฺตานิ, หสิตุปฺปาโท, โวฏฺฐพฺพนญฺจาติ ทส จิตฺตานิ ลพฺภนฺติฯ ราคโทสสหชาตานํ โสมนสฺสโทมนสฺสานํ อภาโว เตสมฺปิ สาธารโณติ ฉฬงฺคุเปกฺขาวเสน อาคตานํ อิเมสํ สตตวิหารานํ โสมนสฺสํ กถํ ลพฺภตีติ เจ? อาเสวนโตฯ กิญฺจาปิ ขีณาสโว อิฏฺฐานิฏฺฐปิ อารมฺมเณ มชฺฌโตฺต วิย พหุลํ อุเปกฺขโก วิหรติ อตฺตโน ปริสุทฺธปกติภาวาวิชหนโต, กทาจิ ปน ตถา เจโตภิสงฺขาราภาเว ยํ ตํ สภาวโต อิฏฺฐํ อารมฺมณํ, ตสฺส ยาถาวสภาวคฺคหณวเสนปิ อรหโต จิตฺตํ ปุพฺพาเสวนวเสน โสมนสฺสสหคตํ หุตฺวา ปวตฺตเตวฯ

ปฐมอาหุเนยฺยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒-๗. ทุติยอาหุเนยฺยสุตฺตาทิวณฺณนา

๒-๗. ทุติเย (วิสุทฺธิ. ๒.๓๘๐) **อเนกวิหิต**นฺติ อเนกวิธํ นานปฺปการํฯ **อิทฺธิวิธ**นฺติ อิทฺธิโกฏฺฐาสํฯ **ปจฺจนุโภตี**ติ ปจฺจนุภวติ, ผุสติ สจฺฉิกโรติ ปาปุณาตีติ อโตฺถฯ อิทานิสฺส อเนกวิหิตภาวํ ทเสฺสนฺโต **‘‘เอโกปิ หุตฺวา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ‘‘เอโกปิ หุตฺวา’’ติ อิมินา กรณโต ปุเพฺพว ปกติยา เอโกปิ หุตฺวาฯ **พหุธา โหตี**ติ พหูนํ สนฺติเก จงฺกมิตุกาโม วา สชฺฌายํ กาตุกาโม วา ปญฺหํ ปุจฺฉิตุกาโม วา หุตฺวา สตมฺปิ สหสฺสมฺปิ โหติฯ **อาวิภาวํ ติโรภาว**นฺติ เอตฺถ อาวิภาวํ กโรติ, ติโรภาวํ กโรตีติ อยมโตฺถฯ อิทเมว หิ สนฺธาย **ปฏิสมฺภิทายํ** (ปฏิ. ม. ๓.๑๑) วุตฺตํ – ‘‘อาวิภาวนฺติ เกนจิ อนาวุฏํ โหติ อปฺปฏิจฺฉนฺนํ วิวฏํ, ติโรภาวนฺติ เกนจิ อาวุฏํ โหติ ปฏิจฺฉนฺนํ ปิหิตํ ปฏิกุชฺชิต’’นฺติฯ **ติโรกุฏฺฏํ ติโรปาการํ ติโรปพฺพตํ อสชฺชมาโน คจฺฉติ เสยฺยถาปิ อากาเส**ติ เอตฺถ **ติโรกุฏฺฏ**นฺติ ปรกุฏฺฏํ, กุฏฺฏสฺส ปรภาคนฺติ วุตฺตํ โหติฯ เอส นโย อิตเรสุฯ **กุโฏฺฏ**ติ จ เคหภิตฺติยา เอตํ อธิวจนํฯ **ปากาโร**ติ เคหวิหารคามาทีนํ ปริเกฺขปปากาโรฯ **ปพฺพโต**ติ ปํสุปพฺพโต วา ปาสาณปพฺพโต วาฯ **อสชฺชมาโน**ติ อลคฺคมาโน เสยฺยถาปิ อากาเส วิยฯ

อุมฺมุชฺชนิมุชฺชนฺติ เอตฺถ **อุมฺมุชฺชน**ฺติ อุฏฺฐานํ วุจฺจติฯ **นิมุชฺชน**ฺติ สํสีทนํฯ อุมฺมุชฺชญฺจ นิมุชฺชญฺจ **อุมฺมุชฺชนิมุชฺชํฯ อุทเกปิ อภิชฺชมาเน**ติ เอตฺถ ยํ อุทกํ อกฺกมิตฺวา สํสีทติ, ตํ ภิชฺชมานนฺติ วุจฺจติ, วิปรีตํ **อภิชฺชมานํฯ ปลฺลงฺเกน** คจฺฉติฯ **ปกฺขี สกุโณ**ติ ปกฺขหิ ยุตฺตสกุโณฯ **อิเมปิ จนฺทิมสูริเย เอวํมหิทฺธิเก เอวํมหานุภาเว ปาณินา ปรามสตี**ติ เอตฺถ จนฺทิมสูริยานํ ทฺวาจตฺตาลีสโยชนสหสฺสสฺส อุปริ จรเณน มหิทฺธิกตา, ตีสุ ทีเปสุ เอกกฺขเณ อาโลกกรเณน มหานุภาวตา เวทิตพฺพาฯ เอวํ อุปริจรณอาโลกกรเณหิ มหิทฺธิเก มหานุภาเวฯ **ปรามสตี**ติ คณฺหาติ, เอกเทเส วา ฉุปติฯ **ปริมชฺชตี**ติ สมนฺตโต อาทาสตลา วิย ปริมชฺชติฯ **ยาว พฺรหฺมโลกาปี**ติ พฺรหฺมโลกมฺปิ ปริเจฺฉทํ กตฺวาฯ **กาเยน วสํ วเตฺตตี**ติ ตตฺร พฺรหฺมโลเก กาเยน อตฺตโน วสํ วเตฺตติฯ

ทิพฺพาย โสตธาตุยาติ เอตฺถ ทิพฺพสทิสตฺตา **ทิพฺพา**ฯ เทวตานญฺหิ สุจริตกมฺมนิพฺพตฺตา ปิตฺตเสมฺหรุหิราทีหิ อปลิพุทฺธา อุปกฺกิเลสวิมุตฺตตาย ทูเรปิ อารมฺมณสมฺปฏิจฺฉนสมตฺถา ทิพฺพา ปสาทโสตธาตุ โหติฯ อยญฺจาปิ อิมสฺส ภิกฺขุโน วีริยภาวนาพเลน นิพฺพตฺตา ญาณโสตธาตุ ตาทิสาเยวาติ ทิพฺพสทิสตฺตา ทิพฺพาฯ อปิจ ทิพฺพวิหารวเสน ปฏิลทฺธตฺตา อตฺตนา จ ทิพฺพวิหารสนฺนิสฺสิตตฺตาปิ **ทิพฺพา**ฯ สวนเฏฺฐน นิชฺชีวเฏฺฐน จ โสตธาตุฯ โสตธาตุกิจฺจกรเณน โสตธาตุ วิยาติปิ โสตธาตุฯ ตาย **โสตธาตุยาฯ วิสุทฺธายา**ติ สุทฺธาย นิรุปกฺกิเลสายฯ **อติกฺกนฺตมานุสิกายา**ติ มนุสฺสูปจารํ อติกฺกมิตฺวา สทฺทสวเน มานุสิกํ มํสโสตธาตุํ อติกฺกนฺตาย วีติวเตฺตตฺวา ฐิตายฯ **อุโภ สเทฺท สุณาตี**ติ เทฺว สเทฺท สุณาติฯ กตเม เทฺว? **ทิเพฺพ จ มานุเส จ,** เทวานญฺจ มนุสฺสานญฺจ สเทฺทติ วุตฺตํ โหติฯ เอเตน ปเทสปริยาทานํ เวทิตพฺพํฯ **เย ทูเร สนฺติเก จา**ติ เย สทฺทา ทูเร ปรจกฺกวาเฬปิ, เย จ สนฺติเก อนฺตมโส สเทหสนฺนิสฺสิตปาณกสทฺทาปิ, เต สุณาตีติ วุตฺตํ โหติฯ เอเตน นิปฺปเทสปริยาทานํ เวทิตพฺพํฯ

ปรสตฺตานนฺติ อตฺตานํ ฐเปตฺวา เสสสตฺตานํฯ **ปรปุคฺคลาน**นฺติ อิทมฺปิ อิมินา เอกตฺถเมวฯ เวเนยฺยวเสน ปน เทสนาวิลาเสน จ พฺยญฺชนนานตฺตํ กตํฯ **เจตสา เจโต**ติ อตฺตโน จิเตฺตน เตสํ จิตฺตํฯ **ปริจฺจา**ติ ปริจฺฉินฺทิตฺวาฯ **ปชานาตี**ติ สราคาทิวเสน นานปฺปการโต ชานาติฯ **สราคํ วา จิตฺต**นฺติอาทีสุ ปน อฏฺฐโลภสหคตจิตฺตํ สราคํ จิตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ อวเสสํ จาตุภูมกํ กุสลาพฺยากตจิตฺตํ **วีตราคํ**ฯ เทฺว โทมนสฺสจิตฺตานิ, เทฺว วิจิกิจฺฉุทฺธจฺจจิตฺตานีติ อิมานิ ปน จตฺตาริ จิตฺตานิ อิมสฺมึ ทุเก สงฺคหํ น คจฺฉนฺติฯ เกจิ ปน เถรา ตานิปิ สงฺคณฺหนฺติฯ ทุวิธํ ปน โทมนสฺสจิตฺตํ **สโทสํ จิตฺตํ** นามฯ สพฺพมฺปิ จาตุภูมกํ กุสลาพฺยากตจิตฺตํ **วีตโทสํ**ฯ เสสานิ ทส อกุสลจิตฺตานิ อิมสฺมึ ทุเก สงฺคหํ น คจฺฉนฺติฯ เกจิ ปน เถรา ตานิปิ สงฺคณฺหนฺติฯ **สโมหํ วีตโมห**นฺติ เอตฺถ ปน ปาฏิปุคฺคลิกนเยน วิจิกิจฺฉุทฺธจฺจสหคตทฺวยเมว สโมหํฯ โมหสฺส ปน สพฺพากุสเลสุ สมฺภวโต ทฺวาทสวิธมฺปิ อกุสลจิตฺตํ **สโมหํ จิตฺต**นฺติ เวทิตพฺพํฯ อวเสสํ **วีตโมหํ**ฯ ถินมิทฺธานุคตํ ปน **สํขิตฺตํ,** อุทฺธจฺจานุคตํ **วิกฺขิตฺตํ**ฯ รูปาวจรารูปาวจรํ **มหคฺคตํ,** อวเสสํ **อมหคฺคตํ**ฯ สพฺพมฺปิ เตภูมกํ **สอุตฺตรํ,** โลกุตฺตรํ **อนุตฺตรํ**ฯ อุปจารปฺปตฺตํ อปฺปนาปฺปตฺตญฺจ **สมาหิตํ,** อุภยมปฺปตฺตํ **อสมาหิตํ**ฯ ตทงฺควิกฺขมฺภนสมุเจฺฉทปฺปฏิปฺปสฺสทฺธินิสฺสรณวิมุตฺตึ ปตฺตํ ปญฺจวิธมฺปิ เอตํ **วิมุตฺตํ,** วิมุตฺติมปฺปตฺตํ วา **อวิมุตฺต**นฺติ เวทิตพฺพํฯ

อเนกวิหิตนฺติ (ปารา. อฏฺฐ. ๑.๑๒) อเนกวิธํ, อเนเกหิ วา ปกาเรหิ ปวตฺติตํ สํวณฺณิตนฺติ อโตฺถฯ **ปุเพฺพนิวาส**นฺติ สมนนฺตราตีตภวํ อาทึ กตฺวา ตตฺถ ตตฺถ นิวุตฺถสนฺตานํฯ **อนุสฺสรตี**ติ ขนฺธปฏิปาฏิวเสน, จุติปฏิสนฺธิวเสน วา อนุคนฺตฺวา อนุคนฺตฺวา สรติฯ เสยฺยถิทํ – **เอกมฺปิ**

ชาตึ…เป…. ปุเพฺพนิวาสํ อนุสฺสรตีติฯ ตตฺถ **เอกมฺปิ ชาติ**นฺติ เอกมฺปิ ปฏิสนฺธิมูลํ จุติปริโยสานํ เอกภวปริยาปนฺนํ ขนฺธสนฺตานํฯ เอส นโย **เทฺวปิ ชาติโย**ติอาทีสุปิฯ **อเนเกปิ สํวฏฺฏกปฺเป**ติอาทีสุ ปน ปริหายมาโน กปฺโป **สํวฏฺฏกปฺโป,** วฑฺฒมาโน **วิวฏฺฏกปฺโป**ติ เวทิตพฺโพฯ ตตฺถ สํวฏฺเฏน สํวฏฺฏฏฺฐายี คหิโต โหติ ตํมูลกตฺตา, วิวฏฺเฏน วิวฏฺฏฏฺฐายีฯ เอวญฺหิ สติ ยานิ ตานิ ''จตฺตาริมานิ, ภิกฺขเว, กปฺปสฺส อสงฺเขยฺยยานิฯ กตมานิ จตฺตาริ? สํวโฏฺฏ สํวฏฺฏฏฺฐายี วิวโฏฺฏ วิวฏฺฏฏฺฐายี''ติ (อ. นิ. ๔.๑๕๖) วุตฺตานิ, ตานิ ปริคฺคหิตานิ โหนฺติฯ

อมุตฺราสินฺติ อมุมฺหิ สํวฏฺฏกปฺเป อหํ อมุมฺหิ ภเว วา โยนิยา วา คหิยา วา วิญฺญาณฏฺฐิติยา วา สตฺตาวาเส วา สตฺตนิกาเย วา อาสึฯ **เอวํนาโม**ติ ติโสฺส วา ผุโสฺส วาฯ **เอวํโคโตฺต**ติ โคตโม วา กจฺจายโน วา กสฺสโป วาฯ อิทมสฺส อตีตภเว อตฺตโน นามโคตฺตานุสฺสรณวเสน วุตฺตํฯ สเจ ปน ตสฺมึ กาเล อตฺตโน วณฺณสมฺปตฺติลูขปณีตชีวิกภาวํ สุขทุกฺขพหุลตํ อปฺปายุกทีฆายุกภาวํ วา อนุสฺสริตุกาโม โหติ, ตมฺปิ อนุสฺสรติเยวฯ เตนาห **''เอวํวโณฺณ…เป. … เอวมายุปริยโนฺต''**ติฯ ตตฺถ **เอวํวโณฺณ**ติ โอทาโต วา สาโม วาฯ **เอวมาหาโร**ติ สาลิมํโสทนาหาโร วา ปวตฺตผลโภชโน วาฯ **เอวํสุขทุกฺขปฺปฏิสํเวที**ติ อเนน ปกาเรน กายิกเจตสิกานํ สามิสนิรามิสาทิปฺปเภทานํ สุขทุกฺขานํ ปฏิสํเวทีฯ **เอวมายุปริยโนฺต**ติ เอวํ วสฺสสตปริมาณายุปริยโนฺต วา จตุราสีติกปฺปสหสฺสายุปริยโนฺต วาฯ **โส ตโต จุโต อมุตฺร อุทปาทิ**นฺติ โส อหํ ตโต ภวโต โยนิโต คหิโต วิญฺญาณฏฺฐิติโต สตฺตาวาสโต สตฺตนิกายโต วา จุโต ปุนอมุกสฺมึ นาม ภเว โยนิยา คติยา วิญฺญาณฏฺฐิติยา สตฺตาวาเส สกฺกนิกาเย วา อุทปาทึฯ **ตตฺราปาสิ**นฺติ ตตฺราปิ ภเว โยนิยา คติยา วิญฺญาณฏฺฐิติยา สตฺตาวาเส สตฺตนิกาเย วา ปุน อโหสึฯ **เอวํนาโม**ติอาทิ วุตฺตนยเมวฯ

อปิจ **อมุตฺราสิ**นฺติ อิทํ อนุปุเพฺพน อาโรหนฺตสฺส ยาวทิจฺฉกํ อนุสฺสรณํฯ **โส ตโต**ติ ปฏินิวตฺตนฺตสฺส ปจฺจเวกฺขณํ, ตสฺมา **''อิธูปปโนฺน''**ติ อิมิสฺสา อิธูปปตฺติยา อนนฺตรเมว อุปฺปตฺติฏฺฐานํ สนฺธาย ''อมุตฺร อุทปาทิ''นฺติ อิทํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ **ตตฺราปาสิ**นฺติ เอวมาทิ ปนสฺส ตตฺราปิ อิมิสฺสา อุปฺปตฺติยา อนฺตเร อุปฺปตฺติฏฺฐาเน นามโคตฺตาทีนํ อนุสฺสรณทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ **โส ตโต จุโต อิธูปปโนฺน**ติ สฺวาหํ ตโต อนนฺตรุปฺปตฺติฏฺฐานโต จุโต อิธ อมุกสฺมึ นาม ขตฺติยกุเล วา พฺราหฺมณกุเล วา นิพฺพโตฺตติฯ **อิตี**ติ เอวํฯ **สาการํ สอุเทฺทส**นฺติ นามโคตฺตวเสน สอุเทฺทสํ, วณฺณาทิวเสน สาการํฯ นามโคเตฺตน หิ สโตฺต ''ติโสฺส กสฺสโป''ติ อุทฺทิสียติ, วณฺณาทีหิ ''สาโม โอทาโต''ติ นานตฺตโต ปญฺญายติ, ตสฺมา นามโคตฺตํ อุเทฺทโส, อิตเร อาการาฯ

ทิเพฺพนาติอาทีสุ ทิพฺพสทิสตฺตา ทิพฺพํฯ เทวตานญฺหิ สุจริตกมฺมนิพฺพตฺตํ ปิตฺตเสมฺหรุหิราทีหิ อปลิพุทฺธํ อุปกฺกิเลสวิมุตฺตตาย ทูเรปิ อารมฺมณสมฺปฏิจฺฉนสมตฺถํ ทิพฺพํ ปสาทจกฺขุ โหติฯ อิทญฺจาปิ วีริยภาวนาพเลน นิพฺพตฺตํ ญาณจกฺขุ ตาทิสเมวาติ ทิพฺพสทิสตฺตา ทิพฺพํฯ ทิพฺพวิหารวเสน ปฏิลทฺธตฺตา อตฺตโน จ ทิพฺพวิหารสนฺนิสฺสิตตฺตาปิ ทิพฺพํฯ อาโลกปริคฺคเหน มหาชุติกตฺตาปิ ทิพฺพํฯ ติโรกุฏฺฏาทิคตรูปทสฺสเนน มหาคติกตฺตาปิ **ทิพฺพํ**ฯ ตํ สพฺพํ สทฺทสตฺถานุสาเรน เวทิตพฺพํฯ ทสฺสนเฏฺฐน จกฺขุฯ จกฺขุกิจฺจกรเณน จกฺขุมิวาติปิ จกฺขุฯ จุตูปปาตทสฺสเนน ทิฏฺฐิวิสุทฺธิเหตุตฺตา วิสุทฺธํฯ โย หิ จุติเมว ปสฺสติ, น อุปปาตํ, โส อุเจฺฉททิฏฺฐึ คณฺหาติฯ โย อุปปาตเมว ปสฺสติ, น จุตึ, โส นวสตฺตปาตุภาวทิฏฺฐึ คณฺหาติฯ โย ปน ตทุภยํ ปสฺสติ, โส ยสฺมา ทุวิธมฺปิ ตํ ทิฏฺฐิคตํ อติวตฺตติ, ตสฺมา ตํ ทสฺสนํ ทิฏฺฐิวิสุทฺธิเหตุ โหติฯ อุภยมฺปิ เจตํ พุทฺธปุตฺตา ปสฺสนฺติฯ เตน วุตฺตํ ''จุตูปปาตทสฺสเนน ทิฏฺฐิวิสุทฺธิเหตุตฺตา วิสุทฺธ''นฺติฯ มนุสฺสูปจารํ อติกฺกมิตฺวา รูปทสฺสเนน อติกฺกนฺตมานุสกํ, มานุสํ วา มํส

จกฺขุํ อติกฺกนฺตตฺตา อติกฺกนฺตมานุสกนฺติ เวทิตพฺพํฯ เตน **ทิเพฺพน จกฺขุนา วิสุเทฺธน อติกฺกนฺตมานุสเกน**ฯ

สเตฺต ปสฺสตีติ มนุสฺสานํ มํสจกฺขุนา วิย สเตฺต โอโลเกติฯ **จวมาเน อุปปชฺชมาเน**ติ เอตฺถ จุติกฺขเณ วา อุปปตฺติกฺขเณ วา ทิพฺพจกฺขุนา ทฏฺฐุํ น สกฺกาฯ เย ปน อาสนฺนจุติกา อิทานิ จวิสฺสนฺติ, เต จวมานาติ, เย จ คหิตปฺปฏิสนฺธิกา สมฺปตินิพฺพตฺตา จ, เต อุปปชฺชมานาติ อธิเปฺปตาฯ เต เอวรูเป จวมาเน อุปปชฺชมาเน จ ปสฺสตีติ ทเสฺสติฯ **หีเน**ติ โมหนิสฺสนฺทยุตฺตตฺตา หีนานํ ชาติกุลโภคาทีนํ วเสน หีฬิเต อุญฺญาเตฯ **ปณีเต**ติ อโมหนิสฺสนฺทยุตฺตตฺตา ตพฺพิปรีเตฯ **สุวเณฺณ**ติ อโทสนิสฺสนฺทยุตฺตตฺตา อิฏฺฐกนฺตมนาปวณฺณยุเตฺตฯ **ทุพฺพเณฺณ**ติ โทสนิสฺสนฺทยุตฺตตฺตา อนิฏฺฐากนฺตามนาปวณฺณยุเตฺต, วิรูปวิรูเปติปิ อโตฺถฯ **สุคเต**ติ สุคติคเต, อโลภนิสฺสนฺทยุตฺตตฺตา วา อเฑฺฒ มหทฺธเนฯ **ทุคฺคเต**ติ ทุคฺคติคเต, โลภนิสฺสนฺทยุตฺตตฺตา วา ทลิเทฺท อปฺปนฺนปาเนฯ

ยถากมฺมูปเคติ ยํ ยํ กมฺมํ อุปจิตํ, เตน เตน อุปคเตฯ **กายทุจฺจริเตนา**ติอาทีสุ ทุฏฺฐุ จริตํ กิเลสปูติกตฺตาติ ทุจฺจริตํฯ กาเยน ทุจฺจริตํ, กายโต วา อุปฺปนฺนํ ทุจฺจริตนฺติ **กายทุจฺจริตํ**ฯ อิตเรสุปิ เอเสว นโยฯ **สมนฺนาคตา**ติ สมงฺคิภูตาฯ **อริยานํ อุปวาทกา**ติ พุทฺธปเจฺจกพุทฺธสาวกานํ อริยานํ อนฺตมโส คิหิโสตาปนฺนานมฺปิ อนตฺถกามา หุตฺวา อนฺติมวตฺถุนา วา คุณปริธํสเนน วา อุปวาทกา, อโกฺกสกา ครหกาติ วุตฺตํ โหติฯ **มิจฺฉาทิฏฺฐิกา**ติ วิปรีตทสฺสนา ฯ **มิจฺฉาทิฏฺฐิกมฺมสมาทานา**ติ มิจฺฉาทิฏฺฐิวเสน สมาทินฺนนานาวิธกมฺมา, เยปิ มิจฺฉาทิฏฺฐิมูลเกสุ กายกมฺมาทีสุ อเญฺญปิ สมาทาเปนฺติฯ

กายสฺส เภทาติ อุปาทินฺนกฺขนฺธปริจฺจาคาฯ **ปรํ มรณา**ติ ตทนนฺตรํ อภินิพฺพตฺตกฺขนฺธคฺคหณาฯ อถ วา **กายสฺส เภทา**ติ ชีวิตินฺทฺริยสฺสูปเจฺฉทาฯ **ปรํ มรณา**ติ จุติจิตฺตโต อุทฺธํฯ **อปายนฺ**ติ เอวมาทิ สพฺพํ นิรยเววจนเมวฯ นิรโย หิ สคฺคโมกฺขเหตุภูตา ปุญฺญสมฺมตา อยา อเปตตฺตา, สุขานํ วา อายสฺส อภาวา **อปาโย**ฯ ทุกฺขสฺส คติ ปฏิสรณนฺติ **ทุคฺคติ,** โทสพหุลตาย วา ทุเฏฺฐน กมฺมุนา นิพฺพตฺตา คตีติ **ทุคฺคติ**ฯ วิวสา นิปตนฺติ ตตฺถ ทุกฺกฏการิโนติ **วินิปาโต,** วินสฺสนฺตา วา เอตฺถ ปตนฺติ สมฺภิชฺชมานงฺคปจฺจงฺคาติ **วินิปาโต**ฯ นตฺถิ เอตฺถ อสฺสาทสญฺญิโต อโยติ **นิรโย**ฯ

อถ วา **อปาย**คฺคหเณน ติรจฺฉานโยนึ ทีเปติฯ ติรจฺฉานโยนิ หิ อปาโย สุคติโต อเปตตฺตา , น ทุคฺคติ มเหสกฺขานํ นาคราชาทีนํ สมฺภวโตฯ **ทุคฺคติ**คฺคหเณน เปตฺติวิสยญฺจฯ โส หิ อปาโย เจว ทุคฺคติ จ สุคติโต อเปตตฺตา ทุกฺขสฺส จ คติภูตตฺตา, น ตุ วินิปาโต อสุรสทิสํ อวินิปติตตฺตาฯ **วินิปาต**คฺคหเณน อสุรกายํฯ โส หิ ยถาวุเตฺตน อเตฺถน อปาโย เจว ทุคฺคติ จ สพฺพสมุสฺสเยหิ วินิปติตตฺตา วินิปาโตติ วุจฺจติฯ **นิรย**คฺคหเณน อวีจิอาทิกมเนกปฺปการํ นิรยเมวาติฯ **อุปปนฺนา**ติ อุปคตา, ตตฺถ อภินิพฺพตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ วุตฺตวิปริยาเยน สุกฺกปโกฺขเวทิตโพฺพฯ อยํ ปน วิเสโส – ตตฺถ **สุคติ**คฺคหเณน มนุสฺสาคติปิ สงฺคยฺหติ, **สคฺค**คฺคหเณน เทวคติเยวฯ ตตฺถ สุนฺทรา คตีติ **สุคติ**ฯ รูปาทีหิ วิสเยหิ สุฏฺฐุ อโคฺคติ **สโคฺค**ฯ โส สโพฺพปิ ลุชฺชนปฺปลุชฺชนเฏฺฐน โลโกติ อยเมตฺถ สเงฺขโปฯ วิตฺถาโร ปน สพฺพากาเรน **วิสุทฺธิมคฺคสํวณฺณนาโต** คเหตโพฺพฯ ตติยาทีนิ อุตฺตานตฺถานิฯ

ทุติยอาหุเนยฺยสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. อนุตฺตริยสุตฺตวณฺณนา

๘. อฏฺฐเม นตฺถิ เอเตสํ อุตฺตรานิ วิสิฏฺฐานีติ อนุตฺตรานิ, อนุตฺตรานิ เอว **อนุตฺตริยานิ** ยถา ‘‘อนนฺตเมว อนนฺตริย’’นฺติ อาห **‘‘นิรุตฺตรานี’’**ติฯ **ทสฺสนานุตฺตริยํ นาม** ผลวิเสสาวหตฺตาฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **สตฺตวิธอริยธนลาโภ**ติ สตฺตวิธสทฺธาทิโลกุตฺตรธนลาโภฯ **สิกฺขาตฺตยสฺส ปูรณ**นฺติ อธิสีลสิกฺขาทีนํ ติสฺสนฺนํ สิกฺขานํ ปูรณํฯ ตตฺถ ปูรณํ นิปฺปริยายโต อเสกฺขานํ วเสน เวทิตพฺพํฯ กลฺยาณปุถุชฺชนโต ปฏฺฐาย หิ สตฺต เสขา ติโสฺส สิกฺขา ปูเรนฺติ นาม, อรหา ปริปุณฺณสิโกฺขติฯ อิติ อิมานิ อนุตฺตริยานิ โลกิยโลกุตฺตรานิ กถิตานิฯ

อนุตฺตริยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. อนุสฺสติฏฺฐานสุตฺตวณฺณนา

๙. นวเม อนุสฺสติโย เอว ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกาทิหิตสุขานํ การณภาวโต ฐานานีติ **อนุสฺสติฏฺฐานานิฯ พุทฺธคุณารมฺมณา สตี**ติ ยถา พุทฺธานุสฺสติ วิเสสาธิคมสฺส ฐานํ โหติ, เอวํ ‘‘อิติปิ โส ภควา’’ติอาทินา พุทฺธคุเณ อารพฺภ อุปฺปนฺนา สติฯ เอวํ อนุสฺสรโต หิ ปีติ อุปฺปชฺชติ, โส ตํ ปีตึ ขยโต วยโต ปฏฺฐเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ อุปจารกมฺมฏฺฐานํ นาเมตํ คิหีนมฺปิ ลพฺภติฯ **อุปจารกมฺมฏฺฐาน**นฺติ จ ปจฺจกฺขโต อุปจารชฺฌานาวหํ กมฺมฏฺฐานปรมฺปราย สมฺมสนํ ยาว อรหตฺตา โลกิยโลกุตฺตรวิเสสาวหํฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ

อนุสฺสติฏฺฐานสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. มหานามสุตฺตวณฺณนา

๑๐. ทสเม **ตสฺมิํ สมเย**ติ พุทฺธาคุณานุสฺสรณสมเยฯ **ราคปริยุฏฺฐิต**นฺติ ราเคน ปริยุฏฺฐิตํฯ ปริยุฏฺฐานปฺปตฺตํปิ, ราเคน วา สํหิตํ จิตฺตํ อรญฺญมิว โจเรหิ เตน ปริยุฏฺฐิตนฺติ วุตฺตํ, ตสฺส ปริยุฏฺฐานฏฺฐานภาวโตปิ ปริยุฏฺฐิตราคนฺติ อโตฺถฯ พฺยญฺชนํ ปน อนาทิยิตฺวา อตฺถมตฺตํ ทเสฺสโนฺต **‘‘อุปฺปชฺชมาเนน ราเคน อุฏฺฐหิตฺวา คหิต’’**นฺติ อาหฯ **อุชุกเมวา**ติ ปเคว กายวงฺกาทีนํ อปนีตตฺตา จิตฺตสฺส จ อนุชุภาวกรานํ มานาทีนํ อภาวโต, ราคาทิปริยุฏฺฐานาภาเวน วา โอณติอุณฺณติวิรหโต อุชุภาวเมว คตํฯ อถ วา **อุชุกเมวา**ติ กมฺมฏฺฐานสฺส ถินํ มิทฺธํ โอติณฺณตาย ลีนุทฺธจฺจวิคมโต มชฺฌิมสมถนิมิตฺตปฺปฏิปตฺติยา อุชุภาวเมว คตํฯ **อฏฺฐกถํ นิสฺสายา**ติ ภวชาติอาทีนํ ปทานํ อตฺถํ นิสฺสายฯ **อตฺถเวท**นฺติ วา เหตุผลํ ปฏิจฺจ อุปฺปนฺนํ ตุฏฺฐิมาหฯ **ธมฺมเวท**นฺติ เหตุํ ปฏิจฺจ อุปฺปนฺนํ ตุฏฺฐิํฯ ‘‘อารกตฺตา อรห’’นฺติ อนุสฺสรนฺตสฺส หิ ยทิทํ ภควโต กิเลเสหิ อารกตฺตํ, โส เหตุฯ ญาปโก เจตฺถ เหตุ อธิเปฺปโต, น การโก สมฺปาปโกฯ ตโตเนน ญายมาโน อรหตฺตโตฺถ ผลํฯ อิมินา นเยน เสสปเทสุปิ เหตุโส ผลวิปาโก เวทิตโพฺพฯ **ธมฺมานุสฺสติ**อาทีสุปิ หิ อาทิมชฺฌปริโยสานกลฺยาณตาทโย สุปฺปฏิปตฺติอาทโย จ ตตฺถ ตตฺถ เหตุภาเวน นิทฺทิฏฺฐาเยวฯ **ธมฺมูปสํหิต**นฺติ ยถาวุตฺตเหตุผลสงฺขาตคุณูปสํหิตํฯ

มหานามสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อาหุเนยฺยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. สารณียวโคฺค

๑. ปฐมสารณียสุตฺตวณฺณนา

๑๑. ทุติยสฺส ปฐเม **สริตพฺพยุตฺตกา**ติ อนุสฺสรณารหาฯ มิชฺชติ สินิยฺหติ เอตายาติ เมตฺตา, มิตฺตภาโวฯ เมตฺตา เอตสฺส อตฺถีติ **เมตฺตํ,** กายกมฺมํฯ ตํ ปน ยสฺมา เมตฺตาสหคตจิตฺตสมุฏฺฐานํ, ตสฺมา วุตฺตํ **"เมเตฺตน จิเตฺตน กาตพฺพํ กายกมฺม"**นฺติฯ เอส นโย เสสทฺวเยปิฯ **อิมานี**ติ เมตฺตกายกมฺมาทีนิฯ **ภิกฺขูนํ วเสน อาคตานิ** เตสํ เสฏฺฐปริสภาวโตฯ ยถา ปน ภิกฺขุนีสุปิ ลพฺภนฺติ, เอวํ คิหีสุปิ ลพฺภนฺติ จตุปริสสาธารณตฺตาติ ตํ ทเสฺสโนฺต **"ภิกฺขูนญฺหี"**ติอาทิมาหฯ ภิกฺขุโน สพฺพมฺปิ อนวชฺชกายกมฺมํ อาภิสมาจาริกกมฺมโนฺตคธเมวาติ อาห **"เมเตฺตน จิเตฺตน...เป.... กายกมฺมํ นามา"**ติฯ ภตฺติวเสน ปวตฺติยมานา เจติยโพธีนํ วนฺทนา เมตฺตาสิทฺธาติ กตฺวา ตทตฺถาย คมนํ ''เมตฺตํ กายกมฺม''นฺติ วุตฺตํฯ **อาทิ**-สเทฺทน เจติยโพธิภิกฺขูสุ วุตฺตาวเสสาปจายนาทิวเสน ปวตฺตเมตฺตาวเสน ปวตฺตํ กายิกํ กิริยํ สงฺคณฺหาติฯ

เตปิฏกมฺปิ พุทฺธวจนํ กถิยมานนฺติ อธิปฺปาโยฯ เตปิฏกมฺปิ พุทฺธวจนํ ปริปุจฺฉนอตฺถกถนวเสน ปวตฺติยมานเมว **เมตฺตํ วจีกมฺมํ นาม** หิตชฺฌาสเยน ปวตฺติตพฺพโตฯ **ตีณิ สุจริตานี**ติ กายวจีมโนสุจริตานิฯ **จินฺตน**นฺติ เอวํ จินฺตนมตฺตมฺปิ มโนกมฺมํ, ปเคว ปฏิปนฺนา ภาวนาติ ทเสฺสติฯ

อาวีติ ปกาสํฯ ปกาสภาโว เจตฺถ ยํ อุทฺทิสฺส ตํ กายกมฺมํ กรียติ, ตสฺส สมฺมุขภาวโตติ อาห **"สมฺมุขา"**ติฯ **รโห**ติ อปฺปกาสํฯ อปฺปกาสตา จ ยํ อุทฺทิสฺส ตํ กายกมฺมํ กรียติ, ตสฺส อปจฺจกฺขภาวโตติ อาห **"ปรมฺมุขา"**ติฯ **สหายภาวคมนํ** เตสํ ปุรโตฯ เตสุ กโรเนฺตสุเยว หิ สหายภาวคมนํ สมฺมุขา กายกมฺมํ นาม โหติฯ **อุภเยหี**ติ นวเกหิ เถเรหิ จฯ **ปคฺคยฺหา**ติ ปคฺคณฺหิตฺวา อุทฺธํ กตฺวา เกวลํ ''เทโว''ติ อวตฺวา คุเณหิ ถิรภาวโชตนํ ''เทวเตฺถโร''ติ วจนํ ปคฺคยฺห วจนํฯ มมตฺตโพธนํ วจนํ **มมายนวจนํ**ฯ เอกนฺตปรมฺมุขสฺส มโนกมฺมสฺส สมฺมุขตา นาม วิญฺญตฺติสมุฏฺฐาปนวเสน โหติ, ตญฺจ โข โลเก กายกมฺมนฺติ ปากฏํ ปญฺญาตํฯ หตฺถวิการาทีนิ อนามสิตฺวา เอว ทเสฺสโนฺต **"นยนานิ อุมฺมีเลตฺวา"**ติอาทิมาหฯ กามํ เมตฺตาสิเนหสินิทฺธานํ นยนานํ อุมฺมีลนา ปสเนฺนน มุเขน โอโลกนญฺจ เมตฺตํ กายกมฺมเมว, ยสฺส ปน จิตฺตสฺส วเสน นยนานํ เมตฺตาสิเนหสินิทฺธตา มุขสฺส จ ปสนฺนตา, ตํ สนฺธาย วุตฺตํ **"เมตฺตํ มโนกมฺมํ นามา"**ติฯ

ลาภ-สโทฺท กมฺมสาธโน ''ลาภา วต, โภ, ลโทฺธ''ติอาทีสุ วิยฯ โส เจตฺถ ''ธมฺมลทฺธา''ติ วจนโต อตีตกาลิโกติ อาห **"จีวราทโย ลทฺธปจฺจยา"**ติฯ ธมฺมโต อาคตาติ **ธมฺมิกา,** ปริสุทฺธคมนา ปจฺจยาฯ เตนาห ''ธมฺมลทฺธา''ติฯ อิมเมว หิ อตฺถํ ทเสฺสตุํ **"กุหนาที"**ติอาทิ วุตฺตํฯ น สมฺมา คยฺหมานา หิ ธมฺมลทฺธา นาม น โหนฺตีติ ตปฺปฏิเสธนตฺถํ ปาฬิยํ ''ธมฺมลทฺธา''ติ วุตฺตํฯ เทยฺยํ ทกฺขิเณยฺยญฺจ อปฺปฏิวิภตฺตํ กตฺวา ภุญฺชตีติ **อปฺปฏิวิภตฺตโภคี** นาม โหติฯ เตนาห **"เทฺว ปฏิวิภตฺตานิ นามา"**ติอาทิฯ **จิเตฺตน วิภชน**นฺติ เอเตน จิตฺตุปฺปาทมเตฺตนปิ วิภชนํ ปฏิวิภตฺตํ นาม, ปเคว ปโยคโตติ ทเสฺสติฯ จิเตฺตน วิภชนปุพฺพกํ วา กาเยน วิภชนนฺติ มูลเมว ทเสฺสตุํ **"เอวํ จิเตฺตน วิภชน"**นฺติ วุตฺตํฯ เตน จิตฺตุปฺปาทมเตฺตน ปฏิวิภาโค กาตโพฺพติ ทเสฺสติฯ **อปฺปฏิวิภตฺต**นฺติ ภาวนปุํสกนิเทฺทโส, อปฺปฏิวิภตฺตํ ลาภํ ภุญฺชตีติ กมฺมนิเทฺทโส วาฯ **ตํ เนว คิหีนํ เทติ** อตฺตโน อาชีวโสธนตฺถํฯ **น อตฺตนา ปริ**

ภุญฺชติ ‘‘มยฺหํ อสาธารณโภคิตา มา โหตู’’ติฯ **ปฏิคฺคณฺหนฺโต จ…เป…. ปสฺสตี**ติ อิมินา อาคมนโต ปฏฺฐาย สาธารณพุทฺธึ อุปฏฺฐาเปติฯ เอวํ หิสฺส สาธารณโภคิตา สุกรา, สารณียธ โมฺม จสฺส ปูโร โหติฯ

อถ วา **ปฏิคฺคณฺหนฺโต จ…เป…. ปสฺสตี**ติ อิมินา ตสฺส ลาภสฺส ตีสุ กาเลสุ สาธารณ โต ฐปนํ ทสฺสิตํฯ **ปฏิคฺคณฺหนฺโต จ สเงฺฆน สาธารณํ โหตู**ติ อิมินา ปฏิคฺคหณกาโล ทสฺ สิโตฯ **คเหตฺวา…เป…. ปสฺสตี**ติ อิมินา ปฏิคฺคหิตกาโลฯ ตทุภยํ ปน ตาทิเสน ปุพฺพภาเคน วินา น โหตีติ อตฺถสิโทฺธ ปุริมกาโลฯ ตยิทํ ปฏิคฺคหณโต ปุเพฺพวสฺส โหติ ‘‘สเงฺฆน สา ธารณํ โหตูติ ปฏิคฺคณฺหิสฺสามี’’ติ, ปฏิคฺคณฺหนฺตสฺส โหติ ‘‘สเงฺฆน สาธารณํ โหตูติ ปฏิคฺคณฺหามี’’ติ, ปฏิคฺคเหตฺวา โหติ ‘‘สเงฺฆน สาธารณํ โหตูติ หิ ปฏิคฺคหิตํ มยา’’ติฯ เอวํ ติลกฺขณสมฺปนฺนํ กตฺวา ลทฺธํ ลาภํ โอสารณลกฺขณํ อวิโกเปตฺวา ปริภุญฺชนฺโต สาธารณโภคี อปฺปฏิวิภตฺตโภคี จ โหติฯ

อิมํ ปน สารณียธมฺมนฺติ อิมํ จตุตฺถํ สริตพฺพยุตฺตธมฺมํฯ **น หิ…เป…. คณฺหนฺติ,** ตสฺมา สาธารณโภคิตา ทุสฺสีลสฺส นตฺถีติ อารโมฺภปิ ตาว น สมฺภวติ, กุโต ปูรณนฺติ อธิปฺปาโยฯ **ปริ สุทฺธสีโล**ติ อิมินา ลาภสฺส ธมฺมิกภาวํ ทเสฺสติฯ **วตฺตํ อขเณฺฑโนฺต**ติ อิมินา อปฺปฏิวิภตฺต โภคิตํ สาธารณโภคิตญฺจ ทเสฺสติฯ สติ ปน ตทุภเย สารณียธโมฺม ปูริโต เอว โหตีติ อาห **‘‘ปูเรตี’’**ติฯ **โอทิสฺสกํ กตฺวา**ติ เอเตน อโนทิสฺสกํ กตฺวา ปิตุโน, อาจริยุปชฺฌายาทีนํ วา เถราสนโต ปฏฺฐาย เทนฺตสฺส สารณียธโมฺมเยว โหตีติ ทเสฺสติฯ **ทาตพฺพนฺ**ติ อวสฺสํ ทาตพฺพํฯ **สารณียธโมฺม ปนสฺส น โหติ** ปฏิชคฺคฏฺฐาเน โอทิสฺสกํ กตฺวา ทินฺนตฺตาฯ เต นาห **‘‘ปลิโพธชคฺคนํ นาม โหตี’’**ติฯ **มุตฺตปลิโพธสฺส วฎฺฎติ** อมุตฺตปลิโพธสฺส ปูเรตุํ อ สกฺกุเณยฺยตฺตาฯ ยทิ เอวํ สเพฺพน สพฺพํ สารณียธมฺมํ ปูเรนฺตสฺส โอทิสฺสกทานํ วฎฺฎติ, น วฎฺฎตีติ? โน น วฎฺฎติ ยุตฺตฏฺฐาเนติ ทเสฺสโนฺต **‘‘เตน ปนา’’**ติอาทิมาหฯ อิมินา โอทิสฺสก ทานํ ปนสฺส น สพฺพตฺถ วาริตนฺติ ทเสฺสติฯ คิลานาทีนญฺหิ โอทิสฺสกํ กตฺวา ทานํ อปฺปฏิวิ ภาคปกฺขิกํ ‘‘อสุกสฺส น ทสฺสามี’’ติ ปฏิเกฺขปสฺส อภาวโตฯ พฺยติเรกปฺปธาโน หิ ปฏิภาโคฯ เตนาห **‘‘อวเสส’’**นฺติอาทิฯ **อทาตุมฺปี**ติ **ปิ**-สเทฺทน ทาตุมฺปิ วฎฺฎตีติ ทเสฺสติฯ ตญฺจ โข กรุณายนวเสน, น วตฺตปริปูรณวเสน, ตสฺมา ทุสฺสีลสฺสปิ อตฺถิกสฺส สติ สมฺภเว ทาตพฺพํฯ ทานญฺหิ นาม น กสฺสจิ นิวาริตํฯ

สุสิกฺขิตายาติ สารณียปูรณวิธิมฺหิ สุสิกฺขิตาย, สุกุสลายาติ อโตฺถฯ อิทานิ ตสฺส โก สลฺลํ ทเสฺสตุํ **‘‘สุสิกฺขิตาย หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ทฺวาทสหิ วเสฺสหิ ปูเรหิ, น ตโต โอรนฺ**ติ อิมิ นา ตสฺส ทุปฺปูรตํ ทเสฺสติฯ ตถา หิ โส มหปฺผโล มหานิสํโส ทิฏฺฐธมฺมิเกหิปิ ตาวครุตเรหิ ผลานิสํเสหิ อนุคโตติ ตํสมงฺคี จ ปุคฺคโล วิเสสลาภี อริยปุคฺคโล วิย โลเก อจฺฉริยพฺภุตธมฺม สมนฺนาคโต โหติฯ ตถา หิ โส ทุปฺปชหทานมยสฺส สีลมยสฺส ปุญฺญสฺส ปฏิปกฺขธมฺมํ สุทูเร วิกฺขมฺภิตํ กตฺวา วิสุเทฺธน เจตสา โลเก ปากโฏ ปญฺญาโต หุตฺวา วิหรติฯ ตสฺสิมมตฺถํ พฺยติ เรกโต อนฺวยโต จ วิภาเวตุํ **‘‘สเจ หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

อิทานิสฺส สมฺปรายิเก ทิฏฺฐธมฺมิเก จ อานิสํเส ทเสฺสตุํ **‘‘เอวํ ปูริตสารณียธมฺมสฺ สา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เนว อิสฺสา น มจฺฉริยํ โหติ** จิรกาลภาวนาย วิธุตภาวโตฯ **มนุสฺสานํ ปิโย โหติ** ปริจฺจาคสีลตาย วิสฺสุตตฺตาฯ เตนาห ‘‘ททํ ปิโย โหติ ภชนฺติ นํ พหู’’ติอาทิ (อ. นิ. ๕.๓๔)ฯ **สุลภปจฺจโย โหติ** ทานวเสน อุฬารชฺฌาสยานํ ปจฺจยลาภสฺส อิธานิสํสภาว โต ทานสฺสฯ **ปตฺตคตมสฺส ทิยฺยมานํ น ขียติ** ปตฺตคตเสฺสว ทฺวาทสวสฺสิกสฺส มหา

วตฺตสฺส อวิเจฺฉเทน ปูริตตฺตาฯ **อคฺคภณฺฑํ ลภติ** เทวสิกํ ทกฺขิเณยฺยานํ อคฺคโต ปฏฺฐาย ทานสฺส ทินฺนตฺตาฯ **ภเย วา…เป…. อาปชฺชนฺติ** เทยฺยปฺปฏิคฺคาหกวิกปฺปํ อกตฺวา อตฺตนิ นิรเปกฺขจิเตฺตน จิรกาลํ ทานสฺส ปูริตาย ปสาริตจิตฺตตฺตาฯ

ตตฺราติ เตสุ อานิสํเสสุ วิภาเวตเพฺพสุฯ **อิมานิ** ผลานิ **วตฺถูนิ** การณานิฯ **มหาคิริคาโม** นาม นาคทีปเสฺส เอโก คาโมวฯ **อลภนฺตาปี**ติ อปฺปปุญฺญตาย อลาภิโน สมานาปิฯ **ภิกฺขาจารมคฺคสภาค**นฺติ สภาคํ ตพฺภาคิยํ ภิกฺขาจารมคฺคํ ชานนฺติฯ อนฺตฺตริมนุสฺสธมฺมตฺตา เถรานํ สํสยวิโนทนตฺถญฺจ **“สารณียธโมฺม เม, ภเนฺต, ปูริโต”**ติ อาหฯ ตถา หิ ทฺติ ยวตฺถุสฺมิมฺปิ เถเรน อตฺตา ปกาสิโตฯ ทหรกาเล เอวํ กิร สารณียธมฺมปูรโก อโหสิฯ มนุสฺสานํ ปิยตาย สุลภปจฺจยตายปิ อิทํ วตฺถุเมวฯ ปตฺตคตาขียนสฺส ปน วิเสสํ วิภาวนโต **“อิทํ ตาว… เป…. เอตฺถ วตฺถู”**ติ วุตฺตํฯ

คิริภณฺฑมหาปูชายาติ เจติยคิริมฺหิ สกลลงฺกาทีเป โยชนปฺปมาเณ สมุเทฺท จ นาวาสงฺฆาฏาทิเก ฐเปตฺวา ทีปปุปฺผคนฺธาทีหิ กริยมานาย มหาปูชายฯ ตสฺสา จ ปฏิปตฺติยา อวณฺณภาววิภาวนตฺถํ **“เอเต มยฺหํ ปาปุณิสฺสนฺตี”**ติ อาหฯ **ปริยาเยนปิ** เลเสนปิฯ **อนุจฺฉวิก**นฺติ ‘‘สารณียธมฺมปูรโก’’ติ ยถาภูตปเวทนํ ตุมฺหากํ อนุจฺฉวิกนฺติ อโตฺถฯ

อนาโรเจตฺวาว ปลายึสุ โจรภเยนฯ ‘‘อตฺตโน ทุชฺชีวิกายา’’ติปิ วทนฺติฯ อหํ สารณียธมฺมปูริกา, มม ปตฺตปริยาปเนฺนนปิ สพฺพาปิมา ภิกฺขุนิโย ยาเปสฺสนฺตีติ อาห **“มา ตุเมฺห เตสํ คตภาวํ จินฺตยิตฺถา”**ติฯ **วฏฺฏิสฺสตี**ติ กปฺปิสฺสติฯ **เถรี สารณียธมฺมปูริกา อโหสิ,** เถรสฺส ปน สีลเตเชเนว เทวตา อุสฺสุกฺกํ อาปชฺชิฯ

นตฺถิ เอเตสํ ขณฺฑนฺติ อขณฺฑานิฯ ตํ ปน เนสํ ขณฺฑํ ทเสฺสตุํ **“ยสฺสา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ อุปสมฺปนฺนสีลานํ อุเทฺทสกฺกเมน อาทิอนฺตา เวทิตพฺพาฯ เตนาห **“สตฺตสู”**ติอาทิฯ น หิ อโญฺญ โกจิ อาปตฺติกฺขนฺธานํ อนุกฺกโม อตฺถิ, อนุปสมฺปนฺนสีลานํ สมาทานกฺกเมนปิ อาทิอนฺตา ลพฺภนฺติฯ **ปริยเนฺต ฉินฺนสาฏโก วิยา**ติ ตตฺรเนฺต ทสเนฺต วา ฉินฺนวตฺถํ วิยฯ วิสทิสุทาหรณเญฺจตํ ‘‘อขณฺฑานี’’ติ อิมสฺส อธิกตตฺตาฯ เอวํ เสสานมฺปิ อุทาหรณานิฯ ขณฺฑิกตาภินฺนตา ขณฺฑํ, ตํ เอตสฺส อตฺถีติ **ขณฺฑํ,** สีลํฯ **ฉิทฺทนฺ**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **เวมเชฺฌ ภินฺนํ** วินิวิชฺฌนวเสนฯ วิสภาควเณฺณน คาวี วิยาติ สมฺพโนฺธฯ วิสภาควเณฺณน อุปฑฺฒํ ตติยภาคคตํ สมฺภินฺนวณฺณํ **สพลํ,** วิสภาควเณฺณเหว พินฺทูหิ อนฺตรนฺตราหิ วิมิสฺสํ **กมฺมาสํ**ฯ อยํ อิเมสํ วิเสโสฯ สพลรหิตานิ **อสพลานิ,** ตถา **อกมฺมาสานิ**ฯ สีลสฺส ตณฺหาทาสพฺยโต โมจนํ วิวฏฺฏูปนิสฺสยภาวาปาทนํ, ตสฺมา ตณฺหาทาสพฺยโต โมจนวจเนน เตสํ สีลานํ วิวฏฺฏูปนิสฺสยตมาหฯ **ภุชิสฺสภาวกรณโต**ติ อิมินา ภุชิสฺสกรานิ **ภุชิสฺสานี**ติ อุตฺตรปทโลเปนายํ นิเทฺทโสติ ทเสฺสติฯ ยสฺมา วา ตํสมงฺคิปุคฺคโล เสรี สยํวสี ภุชิโสฺส นาม โหติ, ตสฺมาปิ **ภุชิสฺสานิ**ฯ อวิญฺญูนํ อปฺปมาณตาย **“วิญฺญุปฺปสตฺถานี”**ติ วุตฺตํฯ สุปริสุทฺธภาเวน วา สมฺปนฺนตฺตา วิญฺญูหิ ปสตฺถานีติ **วิญฺญุปฺปสตฺถานิ**ฯ

ตณฺหาทิฏฺฐีหิ อปรามฏฺฐตฺตาติ ‘‘อิมินาหํ สีเลน เทโว วา ภวิสฺสามิ เทวญฺญตโร วา’’ติ ตณฺหาปรามาเสน, ‘‘อิมินาหํ สีเลน เทโว หุตฺวา ตตฺถ นิโจฺจ ธุโว สสฺสโต ภวิสฺสามี’’ติ ทิฏฺฐิปรามาเสน จ อปรามฏฺฐตฺตาฯ **ปรามฏฺฐุ**นฺติ ‘‘อยํ เต สีเลสุ โทโส’’ติ จตูสุ วิปตฺตีสุ ยาย กายจิ วิปตฺติยา ทสฺสเนน ปรามฏฺฐุํ, อนุทฺธํเสตุํ โจเทตุนฺติ อโตฺถฯ สีลํ นาม อวิปฺปฏิสาราทิปารมฺปริเยน ยาวเทว สมาธิสมฺปาทนตฺถนฺติ อาห **“สมาธิสํวตฺตนิกานี”**ติฯ สมาธิสํวตฺตนปฺปโยชนานิ **สมาธิสํวตฺตนิกานิ**ฯ

สมานภาโว สามญฺญํ, ปริปุณฺณจตุปาริสุทฺธิภาเวน มเชฺฌ ภินฺนสุวณฺณสฺส วิย เภทาภาวโต สีเลน สามญฺญํ สีลสามญฺญํ, ตํ คโต อุปคโตติ **สีลสามญฺญคโต**ฯ เตนาห **“สมานภาวูปคตสีโล”**ติ, สีลสมฺปตฺติยา สมานภาวํ อุปคตสีโล สภาควุตฺติโกติ อโตฺถฯ กามํ ปุถุชฺชนานมฺปิ จตุปาริสุทฺธิสีเล นานตฺตํ น สิยา, ตํ ปน น เอกนฺติกํ, อิทํ เอกนฺติกํ นิยตภาวโตติ อาห **“นตฺถิ มคฺคสีเล นานตฺต”**นฺติฯ **ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺต**นฺติ มคฺคสีลํ สนฺธาย ตํ “ยานิ ตานิ สีลานี”ติอาทิ วุตฺตํฯ

ยายนฺติ ยา อยํ มยฺหเญฺจว ตุมฺหากญฺจ ปจฺจกฺขภูตาฯ **ทิฏฺฐี**ติ มคฺคสมฺมาทิฏฺฐิฯ **นิโทฺทสา**ติ นิทฺธุตโทสา, สมุจฺฉินฺนราคาทิปาปธมฺมาติ อโตฺถฯ **นิยฺยาตี**ติ วฏฺฏทุกฺขโต นิสฺสรติ นิคฺคจฺฉติฯ สยํ นิยฺยนฺตีเยว หิ ตํสมงฺคิปุคฺคลํ วฏฺฏทุกฺขโต นิยฺยาเปตีติ วุจฺจติฯ ยา สตฺถุ อนุสิฏฺฐิ, ตํ กโรตีติ **ตกฺกโร,** ตสฺส, ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชนฺตสฺสาติ อโตฺถฯ **สมานทิฏฺฐิภาว**นฺติ สทิสทิฏฺฐิภาวํ สจฺจสมฺปฏิเวเธน อภินฺนทิฏฺฐิภาวํฯ

ปฐมสารณียสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ทุติยสารณียสุตฺตวณฺณนา

๑๒. ทุติเย **สพฺรหฺมจารีน**นฺติ สหธมฺมิกานํฯ ปิยํ ปิยายิตพฺพกํ กโรนฺตีติ **ปิยกรณา**ฯ ครุํ ครุฏฺฐานิยํ กโรนฺตีติ **ครุกรณาฯ สงฺคณฺหนตฺถายา**ติ สงฺคหวตฺถุวิเสสภาวโต สพฺรหฺมจารีนํ สงฺคหณาย สํวตฺตนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ **อวิวทนตฺถายา**ติ สงฺคหวตฺถุภาวโต เอว น วิวทนตฺถายฯ สติ จ อวิวทนเหตุภูตสงฺคหกเตฺต เตสํ วเสน สพฺรหฺมจารีนํ สมคฺคภาโว เภทาภาโว สิโทฺธเยวาติ อาห **“สามคฺคิยา”**ติอาทิฯ

ทุติยสารณียสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. นิสฺสารณียสุตฺตวณฺณนา

๑๓. ตติเย **วฑฺฒิตา**ติ ภาวนาปาริปูริวเสน ปริพฺรูหิตาฯ **ปุนปฺปุนํ กตา**ติ ภาวนาย พหุลีกรเณน อปราปรํ ปวตฺติตาฯ **ยุตฺตยานสทิสา กตา**ติ ยถา ยุตฺตมาชญฺญยานํ เฉเกน สารถินา อธิฏฺฐิตํ ยถารุจิ ปวตฺตติ, เอวํ ยถารุจิ ปวตฺติรหํ คหิตาฯ **วตฺถุกตา**ติ วา อธิฏฺฐานเฏฺฐน วตฺถุ วิย กตา, สพฺพโส อุปกฺกิเลสวิโสธเนน อิทฺธิวิเสสตาย ปวตฺติฏฺฐานภาวโต สุวิโสธิตปริสฺสยวตฺถุ วิย กตาติ วุตฺตํ โหติฯ **อธิฏฺฐิตา**ติ ปฏิปกฺขทูรีภาวโต สุภาวิตภาเวน ตํตํอธิฏฺฐานโยคฺยตาย ฐปิตาฯ **สมนฺตโต จิตา**ติ สพฺพภาเคน ภาวนูปจยํ คมิตาฯ เตนาห **“อุปจิตา**’ติฯ **สุฏฺฐุ สมารทฺธา**ติ อิทฺธิภาวนาสิขาปฺปตฺติยา สมฺมเทว สมฺภาวิตาฯ **อภูตพฺยากรณํ พฺยากโรตี**ติ “เมตฺตา หิ โข เม เจโตวิมุตฺติ ภาวิตา”ติอาทินา อตฺตนิ อวิชฺชมานคุณาภิพฺยาหารํ พฺยาหรติฯ เจโตวิมุตฺติสทฺทํ อเปกฺขิตฺวา **“นิสฺสฏา”**ติ วุตฺตํฯ **ปุน พฺยาปาโท นตฺถี**ติ อิทานิ มม พฺยาปาโท นาม สพฺพโส นตฺถีติ ญตฺวาฯ

พลววิปสฺสนาติ ภยตุปฏฺฐาเน ญาณํ, อาทีนวานุปสฺสเน ญาณํ มุจฺจิตุกมฺยตาญาณํ, ภงฺคญาณนฺติ จตุนฺนํ ญาณานํ อธิวจนํฯ เยสํ นิมิตฺตานํ อภาเวน อรหตฺตผลสมาปตฺติยา อนิมิตฺตตา, ตํ ทเสฺสตุํ **“สา หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ราคสฺส นิมิตฺตํ, ราโค เอว วา นิมิตฺตํ **ราคนิมิตฺตํฯ อาทิ**-สเทฺทน โทสนิมิตฺตาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ รูปเวทนาทิสงฺขารนิมิตฺตํ **รูปนิมิตฺตาทิ**ฯ เตสํเยว นิจฺจาทิวเสน อุปฏฺฐานํ **นิจฺจนิมิตฺตาทิ**ฯ ตยิทํ นิมิตฺตํ ยสฺมา สเพฺพน

สพฺพํ อรหตฺตผเล นตฺถิ, ตสฺมา วุตฺตํ “สา หิ…เป…. อนิมิตฺตา”ติฯ นิมิตฺตํ อนุสฺสรติ อนุคจฺฉติ อารพฺภ ปวตฺตตีติ สีเลนาติ **นิมิตฺตานุสารี**ฯ เตนาห **“วุตฺตปฺปเภทํ นิมิตฺตํ อนุสรณสภาว”**นฺติฯ

อสฺมิมาโนติ “อสฺมี”ติ ปวตฺโต อตฺตวิสโย มาโนฯ **อยํ นาม อหมสฺมี**ติ รูปลกฺขโณ เวทนาทีสุ วา อญฺญตรลกฺขโณ อยํ นาม อตฺตา อหํ อสฺมีติฯ อสฺมิมาโน สมุคฺฆาตียติ เอเตนาติ **อสฺมิมานสมุคฺฆาโต,** อรหตฺตมคฺโคฯ **ปุน อสฺมิมาโน นตฺถี**ติ ตสฺส อนุปฺปตฺติธมฺมตาปาทนํ กิเตฺตโนฺต สมุคฺฆาตตฺตเมว วิภาเวติฯ

นิสฺสารณียสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔-๕. ภทฺทกสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๔-๑๕. จตุเตฺถ อารมิตพฺพเฏฺฐน วา กมฺมํ อาราโม เอตสฺสาติ **กมฺมาราโม**ฯ กเมฺมรโต น คนฺถธุเร วิปสฺสนาธุเร วาติ **กมฺมรโตฯ ปุนปฺปุนํ ยุโตฺต**ติ ตปฺปรภาเวน อนุ อนุ ยุโตฺต ปสุโตฯ **อาลาปสลฺลาโป**ติ อิตฺถิวณฺณปุริสวณฺณาทิวเสน ปุนปฺปุนํ ลปนํฯ ปญฺจเม นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ

ภทฺทกสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. นกุลปิตุสุตฺตวณฺณนา

๑๖. ฉเฏฺฐ วิสภาคเวทนุปฺปตฺติยา กกเจเนว จตุอิริยาปถํ ฉินฺทโนฺต อาพาธยตีติ อาพาโธ, โส ยสฺส อตฺถีติ **อาพาธิโก**ฯ ตํสมุฏฺฐานทุเกฺขน **ทุกฺขิโตฯ อธิมตฺตคิลาโน**ติ ธาตุสงฺขเยน ปริกฺขีณสรีโรฯ

สปฺปฏิภยกนฺตารสทิสา โสฬสวตฺถุกา อฏฺฐวตฺถุกา จ วิจิกิจฺฉา ติณฺณา อิมายาติ **ติณฺณวิจิกิจฺฉา**ฯ วิคตา สมุจฺฉินฺนา ปวตฺติอาทีสุ “เอวํ นุ โข น นุ โข”ติ เอวํ ปวตฺติกา กถํกถา อสฺสาติ **วิคตกถํกถา**ฯ สารชฺชกรานํ ปาปธมฺมานํ ปหีนตฺตา ราควิเกฺขเปสุ สีลาทิคุเณสุ จ ติฏฺฐกตฺตา เวสารชฺชํ, วิสารทภาวํ เวยฺยตฺติยํ ปตฺตาติ **เวสารชฺชปฺปตฺตา**ฯ อตฺตนา เอว ปจฺจกฺขโต ทิฏฺฐตฺตา น ปรํ ปเจฺจติ, นสฺส ปโร ปเจฺจตโพฺพ อตฺถีติ **อปรปฺปจฺจยา**ฯ

คิลานา วุฏฺฐิโตติ คิลานภาวโต วุฏฺฐาย ฐิโตฯ ภาวปฺปธาโน หิ อยํ นิเทฺทโสฯ **คิลาโน หุตฺวา วุฏฺฐิโต**ติ อิทํ ปน อตฺถมตฺตนิทสฺสนํฯ

นกุลปิตุสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. โสปฺปสุตฺตวณฺณนา

๑๗. สตฺตเม **ปฏิสลฺลานา วุฏฺฐิโต**ติ เอตฺถ **ปฏิสลฺลาน**นฺติ เตหิ เตหิ สทฺธิวิหาริกอเนฺตวาสิกอุปาสกาทิสเตฺตหิ เจว รูปารมฺมณาทิสงฺขาเรหิ จ ปฏินิวตฺติตฺวา อปสกฺกิตฺวา นิลียนํ วิเวจนํฯ กายจิเตฺตหิ ตโต วิวิโตฺต เอกีภาโว ปวิเวโกติ อาห **“เอกีภาวายา”**ติอาทิฯ **เอกีภาวโต**ติ จ อิมินา กายวิเวกโต วุฏฺฐานมาหฯ **ธมฺมนิชฺฌานกฺขนฺติโต**ติอาทินา จิตฺตวิเวกโตฯ **วุฏฺฐิโต**ติ ตโต ทุวิธวิเวกโต ภวงฺคุปฺปตฺติยา สพฺรหฺมจารีหิ สมาคเมน อุเปโตฯ

โสปฺปสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. มจฺฉพนฺธสุตฺตวณฺณนา

๑๘. อฏฺฐเม **มจฺฉฆาตก**นฺติ มจฺฉพนฺธํ เกวฏฺฏํฯ **โอรพฺภิกา**ทีสุ **อุรพฺภา** วุจฺจนฺติ เอฬก า, อุรพฺเภ หนฺตีติ **โอรพฺภิโกฯ สูกริกา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ

มจฺฉพนฺธสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. ปฐมมรณสฺสติสุตฺตวณฺณนา

๑๙. นวเม **เอวํนามเก คาเม**ติ นาติกานามกํ คามํ นิสฺสายฯ ทฺวินฺนํ จูฬปิตุมหาปิตุปุตฺตานํ เทฺว คามา, เตสุ เอกสฺมึ คาเมฯ ญาตีนญฺหิ นิวาสฏฺฐานภูโต คาโม ญาติโก, ญาติโกเยว **นาติโก** ญ-การสฺส น-การาเทโส ''อนิมิตฺตา น นายเร''ติอาทีสุ (วิสุทฺธิ. ๑.๑๗๔; สํ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๒๐; ชา. อฏฺฐ. ๒.๒.๓๔) วิยฯ โส กิร คาโม เยสํ ตทา เตสํ ปุพฺพปุริเสน อตฺตโน ญาตีนํ สาธารณภาเวน นิวสิโต, เตน ญาติโกติ ปญฺญายิตฺถฯ อถ ปจฺฉา ทฺวีหิ ทายาเทหิ ทฺวิธา วิภชิตฺวา ปริภุตฺโตฯ คิญฺชกา วุจฺจติ อิฏฺฐกา, คิญฺชกาหิเยว กโต อาวสโถติ **คิญฺชกาวสโถ**ฯ โส หิ อาวาโส ยถา สุธาปริกมฺเมน ปโยชนํ นตฺถิ, เอวํ อิฏฺฐกาหิ เอว จินิตฺวา ฉาเทตฺวา กโตฯ ตสฺมึ กิร ปเทเส มตฺติกา สกฺขรมรุมฺปวาลุกาทีหิ อสมฺมิสฺสา กถินา สณฺหสุขุมา, ตาย กตานิ กุลาลภาชนานิปิ สิลามยานิ วิย ทฬฺหานิฯ ตสฺมา เต อุปาสกา ตาย มตฺติกาย ทีฆปุถุอิฏฺฐกา กาเรตฺวา ฐเปตฺวา ฐเปตฺวา ทฺวารวาตปานกวาฏตุลาโย สพฺพํ ทพฺพสมฺภาเรน วินาตาหิ อิฏฺฐกาหิเยว ปาสาทํ กาเรสุํฯ เตน วุตฺตํ **''อิฏฺฐกามเย ปาสาเท''**ติฯ

รตฺตินฺทิวนฺติ เอกรตฺติทิวํฯ **ภควโต สาสน**นฺติ อริยมคฺคปฺปฏิเวธาวหํ สตฺถุ โอวาทํฯ **พหุ วต เม กตํ อสฺสา**ติ พหุ วต มยา อตฺตหิตํ ปพฺพชิตกิจฺจํ กตํ ภเวยฺยฯ

ตทนฺตรนฺติ ตตฺตกํ เวลํฯ **เอกปิณฺฑปาต**นฺติ เอกํ ทิวสํ ยาปนปฺปโหนกํ ปิณฺฑปาตํฯ **ยาว อโนฺต ปวิฏฺฐวาโต พหิ นิกฺขมติ, พหิ นิกฺขนฺตวาโต วา อโนฺต ปวิสตี**ติ เอกเสฺสว ปเวสนิกฺขโม วิย วุตฺตํ, ตํ นาสิกาวาตภาวสามญฺญนาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ปฐมมรณสฺสติสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ทุติยมรณสฺสติสุตฺตวณฺณนา

๒๐. ทสเม **นิกฺขเนฺต**ติ วีติวเตฺตฯ **ปติคตายา**ติ ปจฺจาคตาย, สมฺปตฺตายาติ อโตฺถฯ เตนาห **''ปฏิปนฺนายา''**ติฯ **โส มมสฺส อนฺตราโย**ติ ยถาวุตฺตา น เกวลํ กาลกิริยาว, มม อติทุลฺลภํ ขณํ ลภิตฺวา ตสฺส สตฺถุสาสนมนสิการสฺส เจว ชีวิตสฺส จ สคฺคโมกฺขานญฺจ อนฺตราโย อสฺส, ภเวยฺยาติ อโตฺถฯ เตนาห **''ติวิโธ อนฺตราโย''**ติอาทิฯ **วิปเชฺชยฺยา**ติ วิปตฺตึ คเจฺฉยฺยฯ สตฺถเกน วิย องฺคปจฺจงฺคานํ กนฺตนการกา กาเย สนฺธิพนฺธนเจฺฉทกวาตา **สตฺถกวาตาฯ กตฺตุกมฺยตาฉโนฺท**ติ นิยฺยานาวโห กตฺตุกมฺยตากุสลจฺฉโนฺทฯ **ปโยควีริย**นฺติ ภาวนานุโยควีริยํฯ น ปฏิวาติ น ปฏินิวตฺตตีติ **อปฺปฏิวานี,** อนฺตรา โวสานานาปชฺชนวีริยํฯ เตนาห **''อนุกฺกณฺฐนา อปฺปฏิสงฺฆรณา''**ติฯ

ทุติยมรณสฺสติสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. อนุตฺตริยวโคฺค

๑-๒. สามกสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๑-๒๒. ตติยสฺส ปฐเม **เกวลกปฺป**นฺติ เอตฺถ **เกวล**-สโทฺท อนวเสสโตฺถ, **กปฺป**-สโทฺท สมนฺตภาวโตฺถฯ ตสฺมา เกวลกปฺปํ โปกฺขรณิยนฺติ เอวมโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ อนวเสสํ ผริตุํ สมตฺถสฺสปิ โอภาสสฺส เกนจิ การเณน เอกเทสผรณมฺปิ สิยา, อยํ ปน สพฺพโสว ผรตีติ ทเสฺสตุํ สมนฺตโตฺถ กปฺป-สโทฺท คหิโตฯ **อตฺตโน โอภาเสน ผริตฺวา**ติ วตฺถาลงฺการสรีรสมุฏฺฐิเตน โอภาเสน ผริตฺวา, จนฺทิมา วิย เอโกภาสํ เอกปโชฺชตํ กริตฺวาติ อโตฺถฯ **สมนุโญฺญ**ติ สมฺมเทว กตมนุโญฺญฯ เตนาห **“สมานจิโตฺต”**ติ, สมานชฺฌาสโยติ อโตฺถฯ ทุกฺขํ วโจ เอตสฺมินฺติ ทุพฺพโจ, ตสฺส กมฺมํ โทวจสฺสํ, ตสฺส ปุคฺคลสฺส อนาทริยวเสน ปวตฺตา เจตนา, ตสฺส ภาโว อตฺถิตา **โทวจสฺสตา**ฯ อถ วา โทวจสฺสเมว **โทวจสฺสตา**ฯ สา อตฺถโต สงฺขารกฺขโนฺธ โหติฯ เจตนาปธาโน หิ สงฺขารกฺขโนฺธฯ จตุนฺนํ วา ขนฺธานํ อปทกฺขิณคฺคาหิตากาเรน ปวตฺตานํ เอตํ อธิวจนนฺติ วทนฺติฯ ปาปา อสฺสทฺธาทโย ปุคฺคลา เอตสฺส มิตฺตาติ ปาปมิโตฺต, ตสฺส ภาโว **ปาปมิตฺตตา**ฯ สาปิ อตฺถโต โทวจสฺสตา วิย ทฏฺฐพฺพาฯ ยาย หิ เจตนาย ปุคฺคโล ปาปมิโตฺต ปาปสมฺปวโงฺก นาม โหติ, สา เจตนา ปาปมิตฺตตาฯ จตฺตาโรปิ วา อรูปิโน ขนฺธา ตทาการปฺปวตฺตา ปาปมิตฺตตาฯ ทุติยํ อุตฺตานเมวฯ

สามกสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ภยสุตฺตวณฺณนา

๒๓. ตติเย สมฺภวติ ชาติมรณํ เอเตนาติ **สมฺภโว,** อุปาทานนฺติ อาห **“ชาติยา จ มรณสฺส จ สมฺภเว ปจฺจยภูเต”**ติฯ **อนุปาทา**ติ อนุปาทายฯ เตนาห **“อนุปาทิยิตฺวา”**ติฯ ชาติมรณานิ สมฺมา ขียนฺติ เอตฺถาติ **ชาติมรณสงฺขโย,** นิพฺพานนฺติ อาห **“ชาติมรณานํ สงฺขยสงฺขาเต นิพฺพาเน”**ติฯ **สพฺพทุกฺขํ อุปจฺจคุ**นฺติ สกลมฺปิ วฏฺฏทุกฺขํ อติกฺกนฺตา จริมจิตฺตนิโรเธน วฏฺฏทุกฺขเลสสฺสปิ อสมฺภวโตฯ

ภยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. หิมวนฺตสุตฺตวณฺณนา

๒๔. จตุเตฺถ **สมาปตฺติกุสโล โหตี**ติ สมาปชฺชนกุสโล โหติฯ เตนาห **“สมาปชฺชิตุํ กุสโล”**ติฯ ตตฺถ อโนฺตคตเหตฺวโตฺถ ฐิติ-สโทฺท, ตสฺมา ฐปนกุสโลติ อโตฺถติ อาห **“สมาธิํ ฐเปตุํ สโกฺกตีติ อโตฺถ”**ติฯ ตตฺถ **ฐเปตุํ สโกฺกตี**ติ สตฺตฏฺฐอจฺฉรามตฺตํ ขณํ ฌานํ ฐเปตุํ สโกฺกติ อธิฏฺฐานวสิภาวสฺส นิปฺผาทิตตฺตาฯ **ยถาปริเจฺฉทนา**ติ ยถาปริจฺฉินฺนกาเลนฯ **วุฏฺฐาตุํ สโกฺกติ** วุฏฺฐานวสิภาวสฺส นิปฺผาทิตตฺตาฯ กลฺลํ สญฺชาตํ อสฺสาติ กลฺลิตํ, ตสฺมิํ กลฺลิเต กลฺลิตภาเว กุสโล **กลฺลิตกุสโลฯ หาเสตุํ** โตเสตุํ สมฺปหํเสตุํฯ **กลฺลํ กาตุ**นฺติ สมาธานสฺส ปฏิปกฺขธมฺมานํ ทูรีกรเณน สหการีการณานญฺจ สมปฺปธาเนน สมาปชฺชเน จิตฺตํ สมตฺถํ กาตุํฯ **สมาธิสฺส โคจรกุสโล**ติ สมาธิสฺมิํ นิปฺผาเทตเพฺพ ตสฺส โคจเร กมฺมฏฺฐานสญฺญิเต ปวตฺติฏฺฐาเน ภิกฺขาจารโคจเร สติสมฺปชญฺญโยคโต กุสโล เฉโกฯ เตนาห **“สมาธิสฺส อสปฺปาเย อนุปการเก ธเมฺม วเชฺชตฺวา”**ติอาทิฯ **ปฐมชฺฌานาทิสมาธิํ อภินีหริตุ**นฺติ ปฐมชฺฌานาทิสมาธิํ วิเสสภาคิยตาย อภินีหริตุํ อุปเนตุํฯ

หิมวนฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. อนุสฺสติฏฺฐานสุตฺตวณฺณนา

๒๕. ปญฺจเม **อนุสฺสติการณานี**ติ อนุสฺสติโย เอว ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกาทิหิตสุขานํ เหตุภาวโต การณานิฯ **นิกฺขนฺตนฺ**ติ นิสฺสฏํฯ **มุตฺตนฺ**ติ วิสฺสฏฺฐํฯ **วุฏฺฐิตนฺ**ติ อเปตํฯ สพฺพเมตํ วิกฺขมฺภนเมว สนฺธาย วทติฯ **เคธมฺหา**ติ ปญฺจกามคุณโตฯ **อิทมฺปี**ติ พุทฺธานุสฺสติวเสน ลทฺธํ อุปจารชฺฌานมาหฯ **อารมฺมณํ กริตฺวา**ติ ปจฺจยํ กริตฺวา, ปาทกํ กตฺวาติ อโตฺถฯ

อนุสฺสติฏฺฐานสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. มหากจฺจานสุตฺตวณฺณนา

๒๖. ฉฏฺเฐ **สมฺพาเธ**ติ วา ตณฺหาสํกิเลสาทีนํ สมฺปีเฬ สงฺกเร ฆราวาเสฯ **โอกาสา วุจฺจนฺตี**ติ มคฺคผลสุขาธิคมาย โอกาสภาวโต โอกาสาติ วุจฺจนฺติฯ **โอกาสาธิคโม**ติ โลกุตฺตรธมฺมสฺส อธิคมาย อธิคนฺตพฺพโอกาโสฯ **วิสุชฺฌนตฺถายา**ติ ราคาทีหิ มเลหิ อภิชฺฌาวิสมโลภาทีหิ จ อุปกฺกิลิฏฺฐจิตฺตานํ วิสุทฺธตฺถายฯ สา ปนายํ จิตฺตสฺส วิสุทฺธิ สิชฺฌมานา ยสฺมา โสกาทีนํ อนุปาทาย สํวตฺตติ, ตสฺมา วุตฺตํ **“โสกปริเทวานํ สมติกฺกมายา”**ติอาทิฯ ตตฺถ โสจนํ ญาติพฺยสนาทินิมิตฺตํ เจตโส สนฺตาโป อโนฺตตาโป อโนฺตนิชฺฌานํ **โสโก,** ญาติพฺยสนาทินิมิตฺตเมว โสจิกตาฯ ‘‘กหํ เอกปุตฺตกา’’ติอาทินา (ม. นิ. ๒.๓๕๓-๓๕๔; สํ. นิ. ๒.๖๓) ปริเทวนวเสน ลปนํ **ปริเทโวฯ สมติกฺกมนตฺถายา**ติ ปหานายฯ อายติํ อนุปฺปชฺชนญฺหิ อิธ สมติกฺกโมฯ **ทุกฺขโทมนสฺสานํ อตฺถงฺคมายา**ติ กายิกทุกฺขสฺส จ เจตสิกโทมนสฺสสฺส จาติ อิเมสํ ทฺวินฺนํ อตฺถงฺคมาย, นิโรธายาติ อโตฺถฯ ญายติ นิจฺฉเยน กมติ นิพฺพานํ, ตํ วา ญายติ ปฏิวิชฺฌติ เอเตนาติ **ญาโย,** อริยมโคฺคฯ อิธ ปน สห ปุพฺพภาเคน อริยมโคฺค คหิโตติ อาห **“สหวิปสฺสนกสฺส มคฺคสฺส อธิคมนตฺถายา”**ติฯ **อปจฺจยปรินิพฺพานสฺสา**ติ อนุปาทิเสสนิพฺพานํ สนฺธาย วทติฯ ปจฺจยวเสน อนุปฺปนฺนํ อสงฺขตํ อมตธาตุเมวฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

มหากจฺจานสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ปฐมสมยสุตฺตวณฺณนา

๒๗. สตฺตเม **วเฑฺฒตี**ติ มนโส วิวฏฺฏนิสฺสิตํ วฑฺฒิํ อาวหติฯ **มโนภาวนีโย**ติ วา มนสา ภาวิโต สมฺภาวิโตฯ ยญฺจ อาวชฺชโต มนสิ กโรโต จิตฺตํ วินีวรณํ โหติฯ อิมสฺมิํ ปเกฺข กมฺมสาธโน สมฺภาวนโตฺถ ภาวนีย-สโทฺทฯ **“ถินมิทฺธวิโนทนกมฺมฏฺฐาน”**นฺติ วตฺวา ตเทว วิภาเวโนฺต **“อาโลกสญฺญํ วา”**ติอาทิมาหฯ **วีริยารมฺภวตฺถุอาทีนํ วา**ติ เอตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน อิธ อวุตฺตานํ อติโภชเน นิมิตฺตคฺคาหาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘ฉ ธมฺมา ถินมิทฺธสฺส ปหานาย สํวตฺตนฺติ อติโภชเน นิมิตฺตคฺคาโห, อิริยาปถสมฺปริวตฺตนตา, อาโลกสญฺญามนสิกาโร, อโพฺภกาสวาโส, กลฺยาณมิตฺตตา, สปฺปายกถา’’ติ (อิติวุ. อฏฺฐ. ๑๑)ฯ อนฺตรายสทฺทปริยาโย อิธ **อนฺตรา**-สโทฺทติ อาห **“อนนฺตราเยนา”**ติฯ

ปฐมสมยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. ทุติยสมยสุตฺตวณฺณนา

๒๘. อฏฺฐเม มณฺฑลสณฺฐานมาฬสงฺขเปน กตา โภชนสาลา **มณฺฑลมาฬ**ติ อธิเปฺปตาติ อาห **“โภชนสาลายา”**ติฯ เสสเมตฺถ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

ทุติยสมยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. อุทายีสุตฺตวณฺณนา

๒๙. นวเม ทิฏฺฐธมฺมํ วุจฺจติ ปจฺจกฺโข อตฺตภาโวติ อาห **“อิมสฺมิํเยว อตฺตภาเว”**ติฯ **สุขวิหารตฺถายา**ติ นิกฺกิเลสตาย นิรามิเสน สุเขน วิหารตฺถายฯ **อาโลกสญฺญํ มนสิ กโรตี**ติ สูริยจนฺทปโชฺชตมณิอุกฺกาวิชฺชุอาทีนํ อาโลโก ทิวา รตฺติญฺจ อุปลทฺโธ, ยถาลทฺธวเสเนว อาโลกํ มนสิ กโรติ, จิเตฺต ฐเปติฯ ตถา จ นํ มนสิ กโรติ, ยถาสฺส สุภาวิตาโลกกสิณสฺส วิย กสิณาโลโก ยถิจฺฉกํ ยาวทิจฺฉกญฺจ โส อาโลโก รตฺติยํ อุปติฏฺฐติฯ เยน ตตฺถ ทิวาสญฺญํ ฐเปติ, ทิวาริว วิคตถินมิทฺโธ โหติฯ เตนาห **“ยถา ทิวา ตถา รตฺติ”**นฺติฯ **ทิวาติ สญฺญํ ฐเปตี**ติ วุตฺตนเยน มนสิ กตฺวา ทิวาริว สญฺญํ อุปฺปาเทติฯ **ยถาเนน ทิวา…เป.… ตเถว ตํ มนสิ กโรตี**ติ ยถาเนน ทิวา อุปลทฺโธ สูริยาโลโก, เอวํ รตฺติมฺปิ ทิวา ทิฏฺฐากาเรเนว ตํ อาโลกํ มนสิ กโรติฯ **ยถา จเนน รตฺติํ…เป.… มนสิ กโรตี**ติ ยถา รตฺติยํ จนฺทาโลโก อุปลทฺโธ, เอวํ ทิวาปิ รตฺติํ ทิฏฺฐากาเรเนว ตํ อาโลกํ มนสิ กโรติ, จิเตฺต ฐเปติฯ **วิวเฏนา**ติ ถินมิเทฺธน อปิหิตตฺตา วิวเฏนฯ **อโนนเทฺธนา**ติ อสญฺฉาทิเตนฯ **สโหภาสก**นฺติ สญฺญาโณภาสํฯ ทิพฺพจกฺขุญาณํ รูปคตสฺส ทิพฺพสฺส อิตรสฺส จ ทสฺสนเฏฺฐน อิธ ญาณทสฺสนนฺติ อธิเปฺปตนฺติ อาห **“ทิพฺพจกฺขุสงฺขาตสฺสา”**ติอาทิฯ

อุทฺธํ ชีวิตปริยาทานาติ ชีวิตกฺขยโต อุปริ มรณโต ปรํฯ **สมุคฺคเตนา**ติ อุฏฺฐิเตนฯ **ธุมาตตฺตา**ติ อุทฺธํ อุทฺธํ ธุมาตตฺตา สูนตฺตา ฯ เสตรเตฺตหิ วิปริภินฺนํ วิมิสฺสิตํ นีลํ, ปุริมวณฺณวิปริณามภูตํ วา นีลํ วินีลํ, วินีลเมว **วินีลก**นฺติ ก-กาเรน ปทวฑฺฒนมาห อนตฺถนฺตรโต ยถา ‘‘ปีตกํ โลหิตก’’นฺติฯ **ปฏิกูลตฺตา**ติ ชิคุจฺฉนียตฺตาฯ กุจฺฉิตํ วินีลํ **วินีลก**นฺติ กุจฺฉนโตฺถ วา อยํ ก-กาโรติ ทเสฺสตุํ วุตฺตํ ยถา ‘‘ปาปโก กิตฺติสโทฺท อพฺภุคฺคจฺฉตี’’ติ (ที. นิ. ๓.๓๑๖; อ. นิ. ๕.๒๑๓)ฯ **ปริภินฺนฏฺฐาเนหิ** กากธงฺกาทีหิ ฯ **วิสฺสนฺทมานํ ปุพฺพ**นฺติ วิสฺสวนฺตปุพฺพํ, ตหํ ตหํ ปคฺฆรนฺตปุพฺพนฺติ อโตฺถฯ **ตถาภาว**นฺติ วิสฺสนฺทมานปุพฺพตํฯ

โส ภิกฺขูติ โย ‘‘ปเสฺสยฺย สรีรํ สีวถิกาย ฉฑฺฑิต’’นฺติ วุโตฺต, โส ภิกฺขุฯ **อุปสํหรติ** สทิสตํฯ **อยมฺปิ โข**ติอาทิ อุปสํหรณาการทสฺสนํฯ **อายู**ติ รูปชีวิตินฺทฺริยํฯ อรูปชีวิตินฺทฺริยํ ปเนตฺถ วิญฺญาณคติกเมวฯ **อุสฺมา**ติ กมฺมชเตโชฯ **เอวํปูติกสภาโว**ติ เอวํ อติวิย ปูติสภาโว อายุอาทิวิคเม วิยาติ อธิปฺปาโยฯ เอทิโส ภวิสฺสตีติ เอวํภาวีติ อาห **“เอวเมวํ อุทฺธุมาตาทิเภโท ภวิสฺสตี”**ติฯ

ลุญฺจิตฺวา ลุญฺจิตฺวาติ อุปฺปาเฏตฺวา อุปฺปาเฏตฺวาฯ **เสสาวเสสมํสโลหิตยุตฺต**นฺติ สพฺพโส อกฺขาทิตตฺตา ตหํ ตหํ เสเสน อปฺปาวเสเสน มํสโลหิเตน ยุตฺตํฯ **อเญฺญน หตฺถฏฺฐิก**นฺติ อวิเสเสน หตฺถฏฺฐิกานํ วิปฺปกิณฺณตา โชติตาติ อนวเสสโต เตสํ วิปฺปกิณฺณตํ ทเสฺสโนฺต **“จตุสฏฺฐิเภทมฺปิ”**ติอาทิมาหฯ **เตโรวสฺสิกานี**ติ ติโรวสฺสคตานิฯ ตานิ ปน สํวจฺฉรํ วีติวตฺตานิ โหนฺตีติ อาห **“อติกฺกนฺตสํวจฺฉรานี”**ติฯ ปุราณตาย ฆนภาววิคเมน วิจุณฺณตา อิธ ปูติภาโวฯ โส ยถา โหติ, ตํ ทเสฺสโนฺต **“อโพฺภกาเส”**ติอาทิมาหฯ **อเนกธาตูน**นฺติ จกฺขุธาตุอาทีนํ, กามธาตุอาทีนํ วาฯ **สติยา จ ญาณสฺส จ อตฺถายา**ติ ‘‘อภิกฺกเนฺต

ปฏิกฺกเนฺต สมฺปชานการี โหตี’’ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๒๑๔; ๒.๓๗๖; ม. นิ. ๑.๑๐๙) วุตฺตาย สตฺตฏฺฐานิกาย สติยา เจว ตํสมฺปยุตฺตญาณสฺส จ อตฺถายฯ

อุทายีสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. อนุตฺตริยสุตฺตวณฺณนา

๓๐. ทสเม **นิหีน**นฺติ ลามกํ, กิลิฏฺฐํ วาฯ **คามวาสิกาน**นฺติ พาลานํฯ ปุถุชฺชนานํ อิทนฺติ **โปถุชฺชนิกํ**ฯ เตนาห **‘‘ปุถุชฺชนานํ สนฺตก’’**นฺติ, ปุถุชฺชเนหิ เสวิตพฺพตฺตา เตสํ สนฺตกนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **อนริย**นฺติ น นิโทฺทสํฯ นิโทฺทสโฏฺฐ หิ อริยโฏฺฐฯ เตนาห **‘‘น อุตฺตมํ น ปริสุทฺธ’’**นฺติฯ อริเยหิ วา น เสวิตพฺพนฺติ **อนริยํฯ อนตฺถสํหิต**นฺติ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกาทิวิวิธวิปุลานตฺถสหิตํฯ ตาทิสญฺจ อตฺถสนฺนิสฺสิตํ น โหตีติ อาห **‘‘น อตฺถสนฺนิสฺสิต’’**นฺติฯ **น วเฏฺฏ นิพฺพินฺทนตฺถายา**ติ จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานาภาวโตฯ อสติ ปน วเฏฺฏ นิพฺพิทาย วิราคาทีนํ อสมฺภโวเยวาติ อาห **‘‘น วิราคายา’’**ติอาทิฯ

อนุตฺตมํ **อนุตฺตริย**นฺติ อาห **‘‘เอตํ อนุตฺตร’’**นฺติฯ **หตฺถิสฺมิ**นฺติ นิมิตฺตเตฺถ ภุมฺมนฺติ อาห **‘‘หตฺถินิมิตฺตํ สิกฺขิตพฺพ’’**นฺติฯ หตฺถิวิสยตฺตา หตฺถิสนฺนิสฺสิตตฺตา จ หตฺถิสิปฺปํ ‘‘หตฺถี’’ติ คเหตฺวา ‘‘หตฺถิสฺมิมฺปิ สิกฺขตี’’ติ วุตฺตํฯ ตสฺมา หตฺถิสิเปฺป สิกฺขตีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ

ลิงฺคพฺยตฺตเยน วิภตฺติพฺยตฺตเยน **ปาริจริเย**ติ วุตฺตนฺติ อาห **‘‘ปาริจริยาย ปจฺจุปฏฺฐิตา’’**ติฯ เสสเมตฺถ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

อนุตฺตริยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อนุตฺตริยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. เทวตาวโคฺค

๑-๔. เสขสุตฺตาทิวณฺณนา

๓๑-๓๔. จตุตฺถสฺส ปฐเม เสขานํ ปฎิลทฺธคุณสฺส ปริหานิ นาม นตฺถีติ อาห “**อุปรูปริคุณปริหานายา**”ติ, อุปรูปริลทฺธพฺพานํ มคฺคผลานํ ปริหานาย อนุปฺปาทายาติ อโตฺถฯ ตติยาทีนิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

เสขสุตฺตาทิวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๕. วิชฺชาภาคิยสุตฺตวณฺณนา

๓๕. ปญฺจเม สมฺปโยควเสน วิชฺชํ ภชนฺติ, สหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยสมฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตาทิปจฺจยวเสน ตาย สห เอกีภาวํ คจฺฉนฺตีติ **วิชฺชาภาคิยา**ฯ อถ วา วิชฺชาภาเค วิชฺชาโกฎฺฐาเส วตฺตนฺติ วิชฺชาสภาคตาย ตเทกเทเส วิชฺชาโกฎฺฐาเส ปวตฺตนฺตีติ **วิชฺชาภาคิยา**ฯ ตตฺถ วิปสฺสนาญาณํ, มโนมยิทฺธิ, ฉ อภิญฺญาติ อฎฺฐ วิชฺชาฯ ปุริเมน อเตฺถน ตาหิ สมฺปยุตฺตธมฺมา วิชฺชาภาคิยาฯ ปจฺฉิเมน อเตฺถน ตาสุ ยา กาจิ เอกาว วิชฺชา วิชฺชา, เสสา วิชฺชาภาคิยาฯ เอวํ วิชฺชาปิ วิชฺชาย สมฺปยุตฺตธมฺมาปิ ‘‘วิชฺชาภาคิยา’’เตฺวว เวทิตพฺพาฯ อิธ ปน วิปสฺสนาญาณสมฺปยุตฺตา สญฺญาว วิชฺชาภาคิยาติ อาคตา, สญฺญาสีเสน เสสสมฺปยุตฺตธมฺมาปิ วุตฺตา เอวาติ ทฎฺฐพฺพํฯ **อนิจฺจานุปสฺสนาญาเณ**ติ อนิจฺจานุปสฺสนาญาเณ นิสฺสยปจฺจยภูเต อุปฺปนฺนสญฺญา, เตน สหคตาติ อโตฺถฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ

วิชฺชาภาคิยสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๖. วิวาทมูลสุตฺตวณฺณนา

๓๖. ฉเฎฺฐ **โกธโน**ติ กุชฺฌนสีโลฯ ยสฺมา โส อปฺปหีนโกธตาย อธิคตโกโธ นาม โหติ, ตสฺมา “**โกเธน สมนฺนาคโต**”ติ อาหฯ อุปนาโห เอตสฺส อตฺถีติ **อุปนาหี,** อุปนยฺหนสีโลติ วา **อุปนาหี**ฯ วิวาโท นาม อุปฺปชฺชมาโน เยภุเยฺยน ปฐมํ ทฺวินฺนํ วเสน อุปฺปชฺชตีติ วุตฺตํ “**ทฺวินฺนํ ภิกฺขูนํ วิวาโท**”ติฯ โส ปน ยถา พหูนํ อนตฺถาวโห โหติ, ตํ นิทสฺสนมุเขน นิทเสฺสโนฺต “**กถ**”นฺติอาทิมาหฯ **อพฺภนฺตรปริสายา**ติ ปริสพฺภนฺตเรฯ

คุณมกฺขนาย ปวโตฺตปิ อตฺตโน การกํ คูเถน ปหรนฺตํ คูโถ วิย ปฐมตรํ มเกฺขตีติ มโกฺข, โส เอตสฺส อตฺถีติ **มกฺขี**ฯ ปฬาสตีติ ปฬาโส, ปรสฺส คุเณ ฑํสิตฺวา วิย อปเนตีติ อโตฺถฯ โส เอตสฺส อตฺถีติ **ปฬาสี**ฯ ปฬาสี ปุคฺคโล หิ ทุติยสฺส ธุรํ น เทติ, สมํ หริตฺวา อติวทติฯ เตนาห “**ยุคคฺคาหลกฺขเณน ปฬาเสน สมนฺนาคโต**”ติฯ อิสฺสตีติ **อิสฺสุกี**ฯ มจฺฉรายตีติ มจฺฉรํ, ตํ เอตสฺส อตฺถีติ **มจฺฉรี**ฯ สฐยติ น สมฺมา ภาสตีติ **สโฐ** อญฺญถา สนฺตํ อตฺตานํ อญฺญถา ปเวทนโตฯ มายา เอตสฺส อตฺถี **มายาวี**ฯ มิจฺฉา ปาปิกา วิญฺญุครหิตา เอตสฺส ทิฎฺฐีติ **มิจฺฉาทิฎฺฐิ,** กมฺมปถปริยาปนฺนาย ‘‘นตฺถิ ทินฺน’’นฺติอาทิวตฺถุกาย มิจฺฉตฺตปริยาปนฺนาย อนิยฺยานิกาย ทิฎฺฐิยา สมนฺนาคโตติ อโตฺถฯ เตนาห **“นตฺถิกวาที”**ติอาทิฯ

สํ อตฺตโน ทิฎฺฐิํ, สยํ วา อตฺตนา ยถาคหิตํ ปรามสติ, สภาวํ อติกฺกมิตฺวา ปรโต อามสตีติ **สนฺทิฎฺฐิปรามาสี**ฯ อาธานํ ทฬฺหํ คณฺหาตีติ **อาธานคฺคาหี,** ทฬฺหคฺคาหี, ‘‘อิทเมว

สจฺจ’’นฺติ ถิรคฺคาหีติ อโตฺถฯ ยุตฺตํ การณํ ทิสฺวาว ลทฺธิํ ปฏินิสฺสชฺชตีติ ปฏินิสฺสคฺคี, ทุเกฺขน กิเจฺฉน กสิเรน พหุมฺปิ การณํ ทเสฺสตฺวา น สกฺกา ปฏินิสฺสคฺคํ กาตุนฺติ **ทุปฺปฏินิสฺสคฺคี**ฯ โย อตฺตโน อุปฺปนฺนทิฏฺฐิํ ‘‘อิทเมว สจฺจ’’นฺติ ทฬฺหํ คณฺหิตฺวา อปิ พุทฺธาทีหิ การณํ ทเสฺสตฺวา วุจฺจมาโน น ปฏินิสฺสชฺชติฯ ตเสฺสตํ อธิวจนํฯ ตาทิโส หิ ปุคฺคโล ยํ ยเทว ธมฺมํ วา อธมฺมํ วา สุณาติ, ตํ สพฺพํ ‘‘เอวํ อมฺหากํ อาจริเยหิ กถิตํ, เอวํ อเมฺหหิ สุต’’นฺติ กุมฺมฺมว องฺคานิ สเก กปาเล อโนฺตเยว สโมทหติฯ ยถา หิ กจฺฉโป อตฺตโน หตฺถปาทาทิเก อเงฺค เกนจิ ฆฏิเต สพฺพานิ องฺคานิ อตฺตโน กปาเลเยว สโมทหติ, น พหิ นีหรติ, เอวมยมฺปิ ‘‘น สุนฺทโร ตว คาโห, ฉเฑฺฑหิ น’’นฺติ วุโตฺต ตํ น วิสฺสชฺชติ, อโนฺตเยว อตฺตโน หทเย เอว ฐเปตฺวา วิจรติ, กุมฺภีลคฺคาหํ คณฺหาติฯ ยถา สุสุมารา คหิตํ น ปฏินิสฺสชฺชนฺติ, เอวํ คณฺหาติฯ

วิวาทมูลสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ฉฬงฺคทานสุตฺตวณฺณนา

๓๗. สตฺตเม ทกฺขนฺติ วฑฺฒนฺติ เอตายาติ **ทกฺขิณา,** ปริจฺจาคมยํ ปุญฺญํ, ตสฺสูปกรณภูโต เทยฺยธโมฺม จฯ อิธ ปน เทยฺยธโมฺม อธิเปฺปโตฯ เตเนวาห **‘‘ทกฺขิณํ ปติฏฺฐาเปตี’’**ติฯ **อิโต อุฏฺฐิเตนา**ติ อิโต เขตฺตโต อุปฺปเนฺนนฯ ราโค วินยติ เอเตนาติ **ราควินโย,** ราคสฺส สมุเจฺฉทิกา ปฏิปทาฯ เตนาห **‘‘ราควินยปฏิปทํ ปฏิปนฺนา’’**ติฯ

‘‘ปุเพฺพว ทานา สุมโน’’ติอาทิคาถาย ปุเพฺพว ทานา มุญฺจเจตนาย ปุเพฺพ ทานูปกรณสมฺภรณโต ปฏฺฐาย สุมโน ‘‘สมฺปตฺตีนํ นิทานํ อนุคามิกทานํ ทสฺสามี’’ติ โสมนสฺสิโต ภเวยฺยฯ **ททํ จิตฺตํ ปสาทเย**ติ ททโนฺต เทยฺยธมฺมํ ทกฺขิเณยฺยหเตฺถ ปติฏฺฐาเปโนฺต ‘‘อสารโต ธนโต สาราทานํ กโรมี’’ติ อตฺตโน จิตฺตํ ปสาเทยฺยฯ **ทตฺวา อตฺตมโน โหตี**ติ ทกฺขิเณยฺยานํ เทยฺยธมฺมํ ปริจฺจชิตฺวา ‘‘ปณฺฑิตปญฺญตฺตํ นาม มยา อนุฏฺฐิตํ, อโห สาธุ สุฏฺฐู’’ติ อตฺตมโน ปมุทิโต ปีติโสมนสฺสชาโต โหติฯ **เอสา**ติ ยา อยํ ปุพฺพเจตนา มุญฺจเจตนา อปรเจตนาติ อิมาสํ กมฺมผลานํ สทฺธานุคตานํ โสมนสฺสปริคฺคหิตานํ ติวิธานํ เจตนานํ ปาริปูรี, เอสาฯ

สีลสญฺญเมนาติ กายิกวาจสิกสํวเรนฯ **หตฺถปาเท**ติ ทกฺขิเณยฺยานํ หตฺถปาเทฯ **มุขํ วิกฺขาเลตฺวา**ติ เตสํเยว มุขํ วิกฺขาเลตฺวา, อตฺตนาว มุโขทกํ ทตฺวาติ อธิปฺปาโยฯ

ฉฬงฺคทานสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘-๑๑. อตฺตการีสุตฺตาทิวณฺณนา

๓๘-๔๑. อฏฺฐเม กุสลกิริยาย อาทิอารมฺภภาเวน ปวตฺตวีริยํ ฐิตสภาวตาย สภาวธารณเฏฺฐน ธาตูติ วุตฺตนฺติ อาห – **‘‘อารมฺภธาตูติ อารภนวเสน ปวตฺตวีริย’’**นฺติฯ ลทฺธาเสวนํ วีริยํ พลปฺปตฺตํ หุตฺวา ปฏิปเกฺข วิธมตีติ อาห **‘‘นิกฺกมธาตูติ โกสชฺชโต นิกฺขมนสภาวํ วีริย’’**นฺติฯ **ปรกฺกมนสภาโว**ติ อธิมตฺตตรานํ ปฏิปกฺขธมฺมานํ วิธมนสมตฺถตาย ปฏุปฏุตรภาเวน ปรํ ปรํ ฐานํ อกฺกมนสภาโวฯ นวมาทีสุ นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ

อตฺตการีสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๒. นาคิตสุตฺตวณฺณนา

๔๒. ทฺวาทสเม **มาหํ นาคิต ยเสน สมาคม**นฺติ มา อหํ ยเสน สมาคมนํ ปเตฺถมิฯ **มา จ มยา ยโส**ติ ยโส จ มยา มา สมาคจฺฉตูติ อโตฺถฯ อิมินา อตฺตโน ลาภสกฺการเรน อนตฺถิกตํ วิภาเวติฯ **ปญฺจหิ วิมุตฺตีหี**ติ ตทงฺควิมุตฺติอาทีหิ ปญฺจหิ วิมุตฺตีหิฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

นาคิตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

เทวตาวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ธมฺมิกวโคฺค

๑. นาคสุตฺตวณฺณนา

๔๓. ปญฺจมสฺส ปฐเม **ปริสิญฺจิตุ**นฺติ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒๗๒) โย จุณฺณมตฺติกาทีหิ คตฺตานิ อุพฺพฏฺเฏนฺโต มลฺลกมุฏฺฐาทีหิ วา ฆํสนฺโต นหายติ, โส ''นหายตี''ติ วุจฺจติฯ โย ตถา อกตฺวา ปกติยาว นหายติ, โส ''ปริสิญฺจตี''ติ วุจฺจติ ฯ ภควโต จ สรีเร ตถา หริตพฺพํ รโชชลฺลํ นาม นุปลิมฺปติ อจฺฉวิภาวโต, อุตฺคฺคหณตฺถํ ปน ภควา เกวลํ อุทเก โอตรติฯ เตนาห **''คตฺตานิ ปริสิญฺจิตุ''**นฺติฯ

ปุพฺพโกฏฺฐโกติ ปาจีนโกฏฺฐโกฯ สาวตฺถิยํ กิร เชตวนวิหาโร กทาจิ มหา, กทาจิ ขุทฺทโกฯ ตถา หิ โส วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล โยชนิโก อโหสิ, สิขิสฺส ติคาวุโต, เวสฺสภุสฺส อฑฺฒโยชนิโก, กกุสนฺธสฺส คาวุตปฺปมาโณ, โกณาคมนสฺส อฑฺฒคาวุตปฺปมาโณ, กสฺสปสฺส วีสติอุสภปฺปมาโณ, อมฺหากํ ภควโต กาเล อฏฺฐกรีสปฺปมาโณ ชาโตฯ ตมฺปิ นครํ ตสฺส วิหารสฺส กทาจิ ปาจีนโต โหติ, กทาจิ ทกฺขิณโต, กทาจิ ปจฺฉิมโต, กทาจิ อุตฺตรโตฯ เชตวนคนฺธกุฏิยํ ปน จตุนฺนํ มญฺจปาทานํ ปติฏฺฐิตฏฺฐานํ อจลเมวฯ จตฺตาริ หิ อจลเจติยฏฺฐานานิ นาม มหาโพธิปลฺลงฺกฏฺฐานํ, อิสิปตเน ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนฏฺฐานํ, สงฺกสฺสนคเร เทโวโรหนกาเล โสปานสฺส ปติฏฺฐานฏฺฐานํ, มญฺจปาทฏฺฐานนฺติฯ อยํ ปน ปุพฺพโกฏฺฐโก กสฺสปทสพลสฺส วีสติอุสภวิหารกาเล ปาจีนทฺวารโกฏฺฐโก อโหสิฯ โส อิทานิ ''ปุพฺพโกฏฺฐโก''เตฺวว ปญฺญายติฯ

กสฺสปทสพลสฺส กาเล อจิรวตี นครํ ปริกฺขิปิตฺวา สนฺทมานา ปุพฺพโกฏฺฐกํ ปตฺวา อุทเกน ภินฺทิตฺวา มหนฺตํ อุทกรหทํ มาเปสิ สมติตฺติกํ อนุปุพฺพคมฺภีรํฯ ตตฺถ เอกํ รโญฺญ นฺหานติตฺถํ, เอกํ นาครานํ, เอกํ ภิกฺขุสงฺฆสฺส, เอกํ พุทฺธานนฺติ เอวํ ปาฏิเอกฺกานิ นฺหานติตฺถานิ โหนฺติ รมณียานิวิปฺปกิณฺณรชตปฏฺฏสทิสวาลุกานิฯ อิติ ภควตา อายสฺมตา อานนฺเทน สทฺธึ เยน อยํ เอวรูโป ปุพฺพโกฏฺฐโก, เตนุปสงฺกมิ คตฺตานิ ปริสิญฺจิตุํฯ อถายสฺมา อานนฺโท อุทกสาฏิกํ อุปนาเมสิฯ ภควา สุรตฺตทุปฏฺฏํ อปเนตฺวา อุทกสาฏิกํ นิวาเสสิฯ เถโร ทุปฏฺฏฏฺน สทฺธึ มหาจีวรํ อตฺตโน หตฺถคตํ อกาสิฯ ภควา อุทกํ โอตริ, สโหตรเณเนวสฺส อุทเก มจฺฉกจฺฉปา สเพฺพ สุวณฺณวณฺณา อเหสุํ, ยนฺตนาฬิกาหิ สุวณฺณรสธารานิ สิญฺจนกาโล วิย สุวณฺณปฏฺฏปฺปสารณกาโล วิย จ อโหสิฯ อถ ภควโต นหานวตฺตํ ทเสฺสตฺวา ปจฺจุตฺติณฺณสฺส เถโร สุรตฺตทุปฏฺฏํ อุปนาเมสิฯ ภควา ตํ นิวาเสตฺวา วิชฺชุลฺลตาสทิสํ กายพนฺธนํ พนฺธิตฺวา มหาจีวรํ อนฺตเนฺตน สํหริตฺวา ปทุมคพฺภสทิสํ กตฺวา อุปนีตํ ทฺวีสุ กเณฺณสุ คเหตฺวา อฏฺฐาสิฯ เตน วุตฺตํ **''ปุพฺพโกฏฺฐเก คตฺตานิ ปริสิญฺจิตฺวา เอกจีวโร อฏฺฐาสี''**ติฯ

เอวํ ฐิตสฺส ปน ภควโต สรีรํ วิกสิตปทุมปุปฺผสทิสํ สพฺพปาลิผุลฺลํ ปาริจฺฉตฺตกํ, ตารามรีจิวิกสิตญฺจ คคนตลํ สิริยา อวหสมานํ วิย วิโรจิตฺถ, พฺยามปฺปภาปริกฺเขปวิลาสินี จสฺส ทฺวตฺตึสวรลกฺขณมาลา คนฺถิตฺวา ฐปิตา ทฺวตฺตึส จนฺทิมา วิย, ทฺวตฺตึส สูริยา วิย, ปฏิปาฏิยา ฐปิตทฺวตฺตึสจกฺกวตฺติทฺวตฺตึสเทวราชทฺวตฺตึสมหาพฺรหฺมาโน วิย จ อติวิย วิโรจิตฺถฯ ยสฺมา จ ภควโต สรีรํ สุธนฺตจามีกรสมานวณฺณํ, สุปริโสธิตปวาฬรุจิรโตรณํ, สุวิสุทฺธนีลรตนาวลิสทิสเกสตนุรุหํ, ตสฺมา ตหํ ตหํ วินิคฺคตสุชาตชาติหิงฺคุลกรสูปโสภิตํ อุปริ สตเมฆรตนาวลิสุจฺฉาทิตํ ชงฺคมมิว กนกคิริสิขรํ วิโรจิตฺถฯ ตสฺมิญฺจ สมเย ทสพลสฺส สรีรโต นิกฺขมิตฺวา ฉพฺพณฺณรสฺมิโย สมนฺตโต อสีติหตฺถปฺปมาเณ ปเทเส อาธาวนฺตี วิธาวนฺตี รตนาวลิรตนทามรตนจุณฺณวิปฺปกิณฺณํ วิย ปสาริตรตนจิตฺตกญฺจนปฏฺฏมิว อาสิญฺจมานลาขารสธาราจิตฺ

ตมิว อุกฺกาสตนิปาตสมากุลมิว นิรนฺตรวิปฺปกิณฺณกณิการกิงฺกิณิกปุปฺผมิว วายุเวคสมุทฺธต จินปิฏฺฐจุณฺณรญฺชิตมิว อินฺทธนุวิชฺชุลฺลตาวิตานสนฺถตมิว จ คคนตลํ, ตํ ฐานํ ปวนญฺจ สมฺมา ผรนฺติฯ วณฺณภูมิ นาเมสาฯ เอวรูเปสุ ฐาเนสุ พุทฺธานํ สรีรวณฺณํ วา คุณวณฺณํ วา จุณฺณิยป เทหิ วา คาถาหิ วา อตฺถญฺจ อุปมาโย จ การณานิ จ อาหริตฺวา ปฏิพเลน ธมฺมกถิเกน ปูเรตุ วา กเถตุํ วฏฺฏติฯ เอวรูเปสุ หิ ฐาเนสุ ธมฺมกถิกสฺส ถาโม เวทิตพฺโพฯ **ปุพฺพสทิสานิ กุรุมา โน**ติ นิรุทกานิ กุรุมาโน, สุกฺขาปยมาโนติ อโตฺถฯ โสทเก คเตฺต จีวรํ ปารุปนฺตสฺส หิ จีวเร กณฺณิกานิ อุฏฺฐหนฺติ, ปริกฺขารภณฺฑํ ทุสฺสติ, พุทฺธานํ ปน สรีเร รโชชลฺลํ น อุปลิมฺปติ, ปทุม ปเตฺต อุกฺขิตฺตอุทกพินฺทุ วิย อุทกํ วินิวเฏฺฏตฺวา คจฺฉติฯ เอวํ สเนฺตปิ สิกฺขาคารวตาย ภควา ‘‘ปพฺพชิตวตฺตํ นาเมต’’นฺติ มหาจีวรํ อุโภสุ กเณฺณสุ คเหตฺวา ปุรโต กายํ ปฏิจฺฉาเทตฺวา อฏฺฐาสิฯ

ตาฬิตญฺจ วาทิตญฺจ ตาฬิตวาทิตํ, ตูริยานํ ตาฬิตวาทิตํ ตูริยตาฬิตวาทิตํฯ มหนฺตญฺจ ตํ ตูริยตาฬิตวาทิตญฺจาติ **มหาตูริยตาฬิตวาทิตํ**ฯ เตนาห **‘‘มหเนฺตนา’’**ติอาทิฯ อถ วา เภริมุทิงฺคปณวาทิตูริยานํ ตาฬิตํ วีณาเวฬุโคมุขิอาทีนํ วาทิตญฺจ **ตูริยตาฬิตวาทิต**นฺติ วา เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

อภิญฺญาปารํ คโตติ **อภิญฺญาปารคู**ฯ เอวํ เสเสสุปิฯ โส หิ ภควา สพฺพธเมฺม อภิชาน โนฺต คโตติ **อภิญฺญาปารคู**ฯ เตสุ ปญฺจุปาทานกฺขเนฺธ ปริชานโนฺต คโตติ **ปริญฺญา ปารคู**ฯ สพฺพกิเลเส ปชหโนฺต คโตติ **ปหานปารคู**ฯ จตฺตาโร มเคฺค ภาเวโนฺต คโตติ **ภาวนาปารคู**ฯ นิโรธํ สจฺฉิกโรโนฺต คโตติ **สจฺฉิกิริยาปารคู**ฯ สพฺพสมาปตฺติโย สมาปชฺชโนฺต คโตติ **สมาปตฺติปารคูฯ สุพฺรหฺมเทวปุตฺตาทโย**ติ เอตฺถ โส กิร เทวปุโตฺต อจฺฉราสงฺฆปริ วุโต นนฺทนกีฬิตํ กตฺวา ปาริจฺฉตฺตกมูเล ปณฺฑุกมฺพลสิลาสเน นิสีทิฯ ตํ ปญฺจสตา ปริวาเรตฺวา นิ สินฺนา , ปญฺจสตา รุกฺขํ อภิรุหิตฺวา มธุรสฺสเรน คายิตฺวา ปุปฺผานิ ปาเตนฺติฯ ตานิ คเหตฺวา อิ ตรา เอกโตวณฺฏิกมาลาว คเนฺถนฺติฯ อถ รุกฺขํ อภิรุฬฺหา อุปเจฺฉทกวเสน เอกปฺปหาเรเนว กาลํ กตฺวา อวีจิมฺหิ นิพฺพตฺตา มหาทุกฺขํ อนุภวนฺติฯ อถ กาเล คเจฺฉเนฺต เทวปุโตฺต ‘‘อิมาสํ เนว สโทฺท สุยฺยติ , น ปุปฺผานิ ปาเตนฺติ, กหํ นุ โข คตา’’ติ อาวเชฺชโนฺต นิรเย นิพฺพตฺตภาวํ ทิสฺวา ปิยวตฺถุกโสเกน รุปฺปมาโน จิเนฺตสิ – ‘‘เอตา ตาว ยถากเมฺมน คตา, มยฺหํ อายุสงฺขา โร กิตฺตโก’’ติฯ โส ‘‘สตฺตเม ทิวเส มยาปิ อวเสสาหิ ปญฺจสตาหิ สทฺธิํ กาลํ กตฺวา ตเตฺถว นิพฺพตฺติตพฺพ’’นฺติ ทิสฺวา พลวตเรน โสเกน สมปฺปิโตฯ ‘‘อิมํ มยฺหํ โสกํ สเทวเก โลเก อญฺญตฺร ตถาคตา นิพฺพาเปตุํ สมโตฺถ นตฺถี’’ติ จิเนฺตตฺวา สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา วนฺทิตฺวา เอ กมนฺตํ ฐิโต –

> ‘‘นิจฺจํ อุตฺรสฺตมิทํ จิตฺตํ, นิจฺจํ อุพฺพิคฺคมิทํ มโน;
> อนุปฺปเนฺนสุ กิเจฺฉสุ, อโถ อุปฺปติเตสุ จ;
> สเจ อตฺถิ อนุตฺรสฺตํ, ตํ เม อกฺขาหิ ปุจฺฉิโต’’ติฯ (สํ. นิ. ๑.๙๘) –

อิมํ คาถมภาสิฯ ภควาปิสฺส –

> ‘‘นาญฺญตฺร โพชฺฌา ตปสา, นาญฺญตฺรินฺทฺริยสํวรา;
> นาญฺญตฺร สพฺพนิสฺสคฺคา, โสตฺถิํ ปสฺสามิ ปาณิน’’นฺติฯ (สํ. นิ. ๑.๙๘) –

ธมฺมํ เทเสสิฯ โส เทสนาปริโยสาเน วิคตโสโก ปญฺจหิ อจฺฉราสเตหิ สทฺธิํ โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาย ภควนฺตํ นมสฺสมาโน อฏฺฐาสิฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํ **‘‘ทุกฺขปฺปตฺตา สุพฺรหฺมเทวปุตฺ**

ตาทโย”ติฯ **อาทิ**-สเทฺทน จนฺทสูริยเทวปุตฺตาทโย สงฺคณฺหาติฯ **จตูหิ การเณหี**ติ อารกตฺตา, อรีนํ อรานญฺจ หตตฺตา, ปจฺจยาทีนํ อรหตฺตา, ปาปกรเณ รหาภาวาติ อิเมหิ จตูหิ การเณหิฯ

ทสวิธสํโยชนานีติ โอรมฺภาคิยุทฺธมฺภาคิยเภทโต ทสวิธสํโยชนานิฯ **สเพฺพ อจฺจรุจี**ติ สพฺพสเตฺต อติกฺกมิตฺวา ปวตฺตรุจิฯ **อฏฺฐมก**นฺติ โสตาปตฺติมคฺคฏฺฐํ สนฺธาย วทติฯ **โสตาปโนฺน**ติ ผลโฏฺฐ คหิโตฯ

โสรจฺจนฺติ ‘‘ตตฺถ กตมํ โสรจฺจํ? โย กายิโก อวีติกฺกโม, วาจสิโก อวีติกฺกโม, กายิกวาจสิโก อวีติกฺกโม, อิทํ วุจฺจติ โสรจฺจํ, สพฺพาปิ สีลสํวโร โสรจฺจ’’นฺติ (ธ. ส. ๑๓๔๙) วจนโต สุจิสีลํ ‘‘โสรจฺจ’’นฺติ วุตฺตํฯ **กรูณา**ติ กรุณาพฺรหฺมวิหารมาหฯ **กรุณาปุพฺพภาโค**ติ ตสฺส ปุพฺพภาคํ อุปจารชฺฌานํ วทติฯ

ทุวิเธน ฌาเนนาติ อารมฺมณูปนิชฺฌานลกฺขณูปนิชฺฌานเภทโต ทุวิเธน ฌาเนนฯ **ปญฺจวิธมิจฺฉาชีววเสนา**ติ กุหนาลปนาเนมิตฺติกตานิเปฺปสิกตาลาเภนลาภํนิชิคีสนตาสงฺขาต- ปญฺจวิธมิจฺฉาชีววเสนฯ **น ลิปฺปตี**ติ น อลฺลียติ อนุสยโต อารมฺมณกรณโต วา ตณฺหาทิฏฺฐิอภินิเวสาภาวโตฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

นาคสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. มิคสาลาสุตฺตวณฺณนา

๔๔. ทุติเย **สมสมคติยา**ติ ก-การสฺส ย-การวเสน นิเทฺทโสติ อาห **‘‘สมภาเวเนว สมคติกา’’**ติฯ **ภวิสฺสนฺตี**ติ อตีตเตฺถ อนาคตวจนํ กตนฺติ อาห **‘‘ภวิสฺสนฺตีติ ชาตา’’**ติฯ ปุราณสฺส หิ อิสิทตฺตสฺส จ สมคติกํ สนฺธาย สา เอวมาหฯ

อมฺมกาติ มาตุคาโมฯ อุปจารวจนเญฺหตํฯ อิตฺถีสุ ยทิทํ อมฺมกา มาตุคาโม ชนนี ชนิกาติฯ เตนาห **‘‘อิตฺถี หุตฺวา อิตฺถิสญฺญาย เอว สมนฺนาคตา’’**ติฯ

ทิฏฺฐิยา ปฏิวิชฺฌิตพฺพํ อปฺปฏิวิทฺธํ โหตีติ อตฺถโต การณโต จ ปญฺญาย ปฏิวิชฺฌิตพฺพํ อปฺปฏิวิทฺธํ โหติ, นิชฺชฏํ นิคฺคุมฺพํ กตฺวา ยาถาวโต อวิทิตํ โหติฯ สมเย สมเย กิเลเสหิ วิมุจฺจนกํ ปีติปาโมชฺชํ อิธ **สามายิกํ** ม-กาเร อการสฺส ทีฆํ กตฺวาฯ เตนาห – **‘‘สามายิกมฺปิ วิมุตฺตึ น ลภตีติ กาลานุกาลํ ธมฺมสฺสวนํ นิสฺสาย ปีติปาโมชฺชํ น ลภตี’’**ติฯ **ปมิณนฺตี**ติ เอตฺถ อารมฺภโตฺถ ป-สโทฺทติ อาห **‘‘ตุเลตุํ อารภนฺตี’’**ติฯ **ปณีโต**ติ วิสิโฏฺฐฯ

ตทนฺตรนฺติ วจนวิปลฺลาเสน อุปโยคเตฺถ สามิวจนํ กตนฺติ อาห **‘‘ตํ อนฺตรํ ตํ การณ’’**นฺติ ฯ โลภสฺส อปราปรุปฺปตฺติยา พหุวจนวเสน **‘‘โลภธมฺมา’’**ติ วุตฺตาฯ **สีเลน วิเสสี อโหสิ** เมถุนธมฺมวิรติยา สมนฺนาคตตฺตาฯ

มิคสาลาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓-๖. อิณสุตฺตาทิวณฺณนา

๔๕-๔๘. ตติเย ทลิโทฺท นาม ทุคฺคโต, ตสฺส ภาโว **ทาลิทฺทิยํ**ฯ น เอตสฺส สกํ สาป เตยฺยนฺติ **อสฺสโก,** อสาปเตโยฺยฯ เตนาห **“อตฺตโน สนฺตเกน รหิโต”**ติฯ ‘‘พุโทฺธ ธโมฺม ส โงฺฆ’’ติ วุเตฺต ‘‘สมฺมาสมฺพุโทฺธ ภควา, สฺวากฺขาโต ธโมฺม, สุปฺปฏิปโนฺน สโงฺฆ’’ติ เกนจิ อกมฺปิยภาเวน โอกปฺปนํ รตนตฺตยคุเณ โอคาเหตฺวา กปฺปนํ **โอกปฺปนสทฺธา** นามฯ ‘‘อิทํ อกุสลํ กมฺมํ โน สกํ, อิทํ ปน กมฺมํ สก’’นฺติ เอวํ พฺยติเรกโต อนฺวยโต จ กมฺมสฺสกตชานนปญฺญา **กมฺมสฺสกตปญฺญา**ฯ ติวิธญฺหิ ทุจฺจริตํ อตฺตนา กตมฺปิ สกกมฺมํ นาม น โหติ อตฺถภญฺชนโตฯ สุจริตํ สกกมฺมํ นาม อตฺถชนนโตฯ **อิณาทานสฺมิ**นฺติ ปจฺจตฺตวจนเตฺถ เอตํ ภุมฺมนฺติ อาห **“อิณคฺคหณํ วทามี”**ติฯ

กฏฺคฺคาโหติ กตํ สพฺพโส สิทฺธเมว กตฺวา คหณํฯ โส ปน วิชยลาโภ โหตีติ อาห **“ชยคฺคาโห”**ติฯ หิริมโน เอตสฺสาติ **หิริมโน**ติ อาห **“หิริสมฺปยุตฺตจิโตฺต”**ติ, ปาปชิคุจฺฉนลกฺขณาย หิริยา สมฺปยุตฺตจิโตฺตติ อโตฺถฯ โอตฺตปฺปตีติ อุพฺพิชฺชติ ภายติ สีเลนาติ **โอตฺตปฺปี,** โอตฺตเปฺปน สมนฺนาคโตฯ **นิรามิสํ สุข**นฺติ ตติยชฺฌานสุขํ ทูรสมุสฺสาริตกามามิสตฺตาฯ **อุเปกฺข**นฺติ จตุตฺถชฺฌานุเปกฺขํ, น ยํ กิญฺจิ อุเปกฺขาเวทนนฺติ อาห **“จตุตฺถชฺฌานุเปกฺข”**นฺติฯ **อารทฺธวีริโย**ติ ปคฺคหิตปริปุณฺณกายิกเจตสิกวีริโยติ อโตฺถฯ โย คณสงฺคณิกํ วิโนเทตฺวา จตูสุ อิริยาปเถสุ อฏฺฐอารมฺภวตฺถุวเสน เอกโก โหติ, ตสฺส กายิกํ วีริยํ อารทฺธํ นาม โหติฯ จิตฺตสงฺคณิกํ วิโนเทตฺวา อฏฺฐสมาปตฺติวเสน เอกโก โหติฯ คมเน อุปฺปนฺนกิเลสสฺส ฐานํ ปาปุณิตุํ น เทติ, ฐาเน อุปฺปนฺนกิเลสสฺส นิสชฺชํ, นิสชฺชาย อุปฺปนฺนกิเลสสฺส สยนํ ปาปุณิตุํ น เทติ, อุปฺปนฺนฏฺฐาเนเยว กิเลเส นิคฺคณฺหาติฯ อยํ เจตสิกํ วีริยํ อารทฺธํ นาม โหติฯ ปฏิปกฺขทูรีภาเวน เสฏฺฐเฏฺฐน จ เอโก อุเทตีติ เอโกทิ, เอกคฺคตาฯ ตสฺส โยคโต เอกคฺคจิโตฺต อิธ **เอโกทิ**ฯ ปฏิปกฺขโต อตฺตานํ นิปาติ, ตํ วา นิปยติ วิโสเสตีติ **นิปโก**ฯ อญฺญตรํ กายาทิเภทํ อารมฺมณํ สาติสยาย สติยา สรตีติ **สโต**ฯ เตนาห **“เอกคฺคจิโตฺต”**ติอาทิฯ

อกุปฺปา เม วิมุตฺตีติ มยฺหํ อรหตฺตผลวิมุตฺติ อกุปฺปตาย อกุปฺปารมฺมณตาย จ อกุปฺปาฯ สา หิ ราคาทีหิ น กุปฺปตีติ อกุปฺปตายปิ อกุปฺปา ฯ อกุปฺปํ นิพฺพานมสฺสา อารมฺมณนฺติ อกุปฺปารมฺมณตายปิ อกุปฺปาฯ เตเนวาห **“อกุปฺปารมฺมณตฺตา”**ติอาทิฯ **ภวสํโยชนาน**นฺติ กามราคปฏิฆมานทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาสีลพฺพตปรามาสภวราคอิสฺสามจฺฉริย- อวิชฺชาสงฺขาตานํ ทสนฺนํ สํโยชนานํฯ อิมานิ หิ สเตฺต ภเวสุ สํโยเชนฺติ อุปนิพนฺธนฺติ ภวาภเวน สํโยเชนฺติ, ตสฺมา ภวสํโยชนานีติ วุจฺจนฺติฯ **ขีณาสโว อุตฺตมอณโณ** กิเลสอิณานํ อภาวโตฯ อเณฺณ หิ สตฺตา ยาว น กิเลสา ปหียนฺติ, ตาว สอิณา นาม อเสริวิหารภาวโตฯ จตุตฺถาทีนิ อุตฺตานตฺถานิฯ

อิณสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. เขมสุตฺตวณฺณนา

๔๙. สตฺตเม **วุตฺถพฺรหฺมจริยวาโส**ติ นิวุตฺถพฺรหฺมจริยวาโสฯ **กตกรณีโย**ติ เอตฺถ **กรณีย**นฺติ ปริญฺญาปหานภาวนาสจฺฉิกิริยมาหฯ ตํ ปน ยสฺมา จตูหิ มเคฺคหิ ปเจฺจกํ จตูสุ สเจฺจสุ กตฺตพฺพตฺตา โสฬสวิธํ เวทิตพฺพํฯ เตนาห **“จตูหิ มเคฺคหิ กตฺตพฺพ”**นฺติฯ ขนฺธกิเลสอภิสงฺขารสงฺขาตา ตโย โอสีทาปนเฏฺฐน ภารา วิยาติ ภาราฯ เต โอหิตา โอโรปิตา นิกฺขิตฺตา ปาติตา เอเตนาติ **โอหิตภาโร**ฯ เตนาห **“ขนฺธภารํ...เป.... โอตาเรตฺวา ฐิโต”**ติฯ อนุปฺปโตฺต สทตฺถนฺติ **อนุปฺปตฺตสทโตฺถฯ สทโตฺถ**ติ จ สกตฺถมาห ก-การสฺส ท-การํ กตฺวาฯ เอตฺถ หิ อรหตฺตํ อตฺตโน โยนิโสมนสิการายตฺตตฺตา อตฺตูปนิพนฺธเฏฺฐน สสนฺตานปริยาปนฺนตฺตา อตฺตานํ อวิชหนเฏฺฐน อตฺตโน อุตฺตมเตฺถน จ อตฺตโน อตฺถตฺตา ‘‘สกโตฺถ’’ติ วุจฺจ

ติฯ เตนาห **“สทโตฺถ วุจฺจติ อรหตฺต”**นฺติฯ **สมฺมทญฺญา วิมุโตฺต**ติ สมฺมา อญฺญาย วิมุโตฺต, อจฺฉินฺนภูตาย มคฺคปญฺญาย สมฺมา ยถาภูตํ ทุกฺขาทีสุ โย ยถา ชานิตโพฺพ, ตถา ชานิตฺวา วิมุโตฺตติ อโตฺถฯ เตนาห **“สมฺมา เหตุนา”**ติอาทิฯ **วิมุโตฺต**ติ จ เทฺว วิมุตฺติโย สพฺพสฺส จิตฺตสํกิเลสสฺส มโคฺค นิพฺพานาธิมุตฺติ จฯ นิพฺพาเน อธิมุจฺจนํ ตตฺถ นินฺนโปณปพฺภารตายฯ อรหา สพฺพกิเลเสหิ วิมุตฺตจิตฺตตฺตา จิตฺตวิมุตฺติยา วิมุโตฺตฯ นิพฺพานํ อธิมุตฺตตฺตา นิพฺพาเน วิมุโตฺตฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

เขมสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๘. อินฺทฺริยสํวรสุตฺตวณฺณนา

๕๐. อฎฺฐเม อุปนิสีทติ ผลํ เอตฺถาติ การณํ **อุปนิสาฯ ยถาภูตญาณทสฺสน**นฺติ ยถาสภาวชานนสงฺขาตํ ทสฺสนํฯ เอเตน ตรุณวิปสฺสนํ ทเสฺสติฯ ตรุณวิปสฺสนา หิ พลววิปสฺสนาย ปจฺจโย โหติฯ **ตรุณวิปสฺสนา**ติ นามรูปปริเคฺคเห ญาณํ, ปจฺจยปริเคฺคเห ญาณํ, สมฺมสเน ญาณํ, มคฺคามเคฺค ววตฺถเปตฺวา ฐิตญาณนฺติ จตุนฺนํ ญาณานํ อธิวจนํฯ นิพฺพินฺทติ เอตายาติ **นิพฺพิทาฯ พลววิปสฺสนา**ติ ภยตุปฎฺฐาเน ญาณํ อาทีนวานุปสฺสเน ญาณํ มุจฺจิตุกมฺยตาญาณํ สงฺขารุเปกฺขาญาณนฺติ จตุนฺนํ ญาณานํ อธิวจนํฯ ปฎิสงฺขานุปสฺสนา ปน มุจฺจิตุกมฺยตาปกฺขิกา เอวฯ ‘‘ยาว มคฺคามคฺคญาณทสฺสนวิสุทฺธิ, ตาว ตรุณวิปสฺสนา’’ติ หิ วจนโต อุปกฺกิเลสวิมุตฺตอุทยพฺพยญาณโต พลววิปสฺสนาฯ วิรชฺชติ อริโย สงฺขารโต เอเตนาติ **วิราโค,** อริยมโคฺคฯ **อรหตฺตผล**นฺติ อุกฺกฎฺฐนิเทฺทสโต วุตฺตํฯ อินฺทฺริยสํวรสฺส สีลรกฺขณเหตุตฺตา วุตฺตํ **“สีลานุรกฺขณอินฺทฺริยสํวโร กถิโต”**ติฯ

อินฺทฺริยสํวรสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๙. อานนฺทสุตฺตวณฺณนา

๕๑. นวเม **เถรา ภิกฺขู วิหรนฺติ พหุสฺสุตา อาคตาคมา**ติอาทิปาฬิปเทสุ อิมินาวนเยน อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพ – สีลาทิคุณานํ ถิรภาวปฺปตฺติยา **เถรา**ฯ สุตฺตเคยฺยาทิ พหุ สุตํ เอเตสนฺติ **พหุสฺสุตา**ฯ วาจุคฺคตธารเณน สมฺมเทว ครูนํ สนฺติเก อาคมิตภาเวน อาคโต ปริยตฺติธมฺมสงฺขาโต อาคโม เอเตสนฺติ **อาคตาคมา**ฯ สุตฺตาติธมฺมสงฺขาตสฺส ธมฺมสฺส ธารเณน **ธมฺมธรา**ฯ วินยธารเณน **วินยธรา**ฯ เตสํเยว ธมฺมวินยานํ มาติกาย ธารเณน **มาติกาธรา**ฯ ตตฺถ ตตฺถ ธมฺมปริปุจฺฉาย **ปริปุจฺฉติ**ฯ ตํ อตฺถปริปุจฺฉาย **ปริปญฺหติ** วีมํสติ วิจาเรติฯ **อิทํ, ภเนฺต, กถํ, อิมสฺส กฺวโตฺถ**ติ ปริปุจฺฉนปญฺหนาการทสฺสนํฯ **อาวิวฎเญฺจว** ปาฬิยา อตฺถํ ปเทสนฺตรปาฬิทสฺสเนน อาคมโต **วิวรนฺติฯ อนุตฺตานีกตญฺจ** ยุตฺติวิภาวเนน **อุตฺตานีกโรนฺติฯ กงฺขาฎฺฐานิเยสุ ธเมฺมสุ** สํสยุปฺปตฺติยา เหตุยา คณฺฐิฎฺฐานภูเตสุ ปาฬิปเทสุ ยาถาวโต วินิจฺฉยทาเนน **กงฺขํ ปฎิวิโนเทนฺติ**ฯ

อานนฺทสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๐. ขตฺติยสุตฺตวณฺณนา

๕๒. ทสเม โภเค อธิปฺปาโย เอเตสนฺติ **โภคาธิปฺปายา**ฯ ปญฺญตฺถาย เอเตสํ มโน อุปวิจรตีติ **ปญฺญูปวิจารา**ฯ ปถวิยา ทายตฺถาย วา จิตฺตํ อภินิเวโส เอเตสนฺติ **ปถวีภินิเวสา**ฯ

มนฺตา อธิฏฺฐานํ ปติฏฺฐา เอเตสนฺติ **มนฺตาธิฏฺฐานา**ฯ อิมินา นเยน เสสปทานิปิ เวทิตพฺพานิฯ เสสํ อุตฺตานเมวฯ

ขตฺติยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑. อปฺปมาทสุตฺตวณฺณนา

๕๓. เอกาทสเม **ชงฺคลานนฺ**ติ เอตฺถ โย นิปิจฺฉโล น อนูโป นิรุทกตาย ถทฺธลูโข ภูมิปฺปเทโส, โส ‘‘ชงฺคโล’’ติ วุจฺจติฯ ตพฺพหุลตาย ปน อิธ สโพฺพ ภูมิปฺปเทโส ชงฺคโลฯ ตสฺมิํ ชงฺคเล ชาตา ภวาติ วา ชงฺคลา, เตสํ **ชงฺคลานํ**ฯ เอวญฺหิ นทิจรานมฺปิ หตฺถีนํ สงฺคโห กโต โหติ สโมธาตพฺพานํ วิย สโมธายกานมฺปิ อิธ ชงฺคลคฺคหเณน คเหตพฺพโตฯ **ปถวีตลจารีนนฺ**ติ อิมินา ชลจาริโน จ นิวเตฺตติ อทิสฺสมานปาทตฺตาฯ **‘‘ปาณานนฺ’’**ติ สาธารณวจนมฺปิ **‘‘ปทชาตานี’’**ติ สทฺทนฺตรสนฺนิธาเนน วิเสสนิวิฏฺฐเมว โหตีติ อาห **‘‘สปาทกปาณานนฺ’’**ติฯ ‘‘มุตฺตคต’’นฺติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๑๑๙; อ. นิ. ๙.๑๑) คต-สโทฺท วิย อิธ **ชาต**-สโทฺท อนตฺถนฺตโรติ อาห **‘‘ปทชาตานีติ ปทานี’’**ติฯ **สโมธานนฺ**ติ สมวโรธํ, อโนฺตคธํ วาฯ เตนาห **‘‘โอธานํ อุปนิเกฺขปํ คจฺฉนฺตี’’**ติฯ **กูฏงฺคมา**ติ ปาริมเนฺตน กูฏํ อุปคจฺฉนฺติฯ **กูฏนินฺนา**ติ กูฏจฺฉิทฺทมเคฺค ปวิสนวเสน กูเฏ นินฺนาฯ **กูฏสโมสรณา**ติ ฉิเทฺท อนุปวิสนวเสน จ อาหจฺจ อวตฺถาเนน จ กูเฏ สโมทหิตฺวา ฐิตาฯ วเณฺณ ปตมาเน สพฺพานิ ภูมิยํ ปตนฺตีติ อาห **‘‘วณฺณานุวตฺตกานิ ภวนฺตี’’**ติฯ

อปฺปมาทสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๒. ธมฺมิกสุตฺตวณฺณนา

๕๔. ทฺวาทสเม **ชาติภูมิยนฺ**ติ เอตฺถ ชนนํ ชาติ, ชาติยา ภูมิ **ชาติภูมิ,** ชาตฏฺฐานํฯ ตํ โข ปเนตํ เนว โกสลมหาราชาทีนํ, น จงฺกิพฺราหฺมณาทีนํ, น สกฺกสุยามสนฺตุสิตาทีนํ , น อสีติมหาสาวกานํ, น อเญฺญสํ สตฺตานํ ‘‘ชาติภูมี’’ติ วุจฺจติฯ ยสฺส ปน ชาตทิวเส ทสสหสฺสี โลกธาตุ เอกทฺธชมาลาวิปฺปกิณฺณกุสุมวาสจุณฺณคณสุคนฺธา สพฺพปาลิผุลฺลมิว นนฺทนวนํ วิโรจมานา ปทุมินิปเณฺณ อุทกพินฺทุ วิย อกมฺปิตฺถ, ชจฺจนฺธาทีนญฺจ รูปทสฺสนาทีนิ อเนกานิ ปาฏิหาริยานิ ปวตฺติํสุฯ ตสฺส สพฺพญฺญุโพธิสตฺตสฺส ชาตฏฺฐานํ, สาติสยสฺส ปน ชนกกปิลวตฺถุสนฺนิสฺสโย ‘‘ชาติภูมี’’ติ วุจฺจติฯ **ชาติภูมกา อุปาสกา**ติ ชาติภูมิวาสิโน อุปาสกาฯ สนฺตเนตฺวา สพฺพโส ตเนตฺวา ปตฺถริตฺวา ฐิตมูลานิ **มูลสนฺตานกานิ**ฯ ตานิ ปน อตฺถโต มูลานิเยวาติ อาห **‘‘มูลสนฺตานกานนฺติ มูลาน’’**นฺติฯ

ชาตทิวเส อาวุธานํ โชติตตฺตา, รโญฺญ อปริมิตสฺส จ สตฺตกายสฺส อนตฺถโต ปริปาลนสมตฺถตาย จ ‘‘โชติปาโล’’ติ ลทฺธนามตฺตา วุตฺตํ **‘‘นาเมน โชติปาโล’’**ติฯ **โควิโนฺท**ติ โควินฺทิยาภิเสเกน อภิสิโตฺต, โควินฺทสฺส ฐาเน ฐปนาภิเสเกน อภิสิโตฺตติ อโตฺถฯ ตํ กิร ตสฺส พฺราหฺมณสฺส กุลปรมฺปราคตํ ฐานนฺตรํฯ เตนาห **‘‘ฐาเนน มหาโควิโนฺท’’**ติฯ ควํ ปญฺญญฺจ วินฺทติ ปฏิลภตีติ โควิโนฺท, มหโนฺต โควิโนฺทติ **มหาโควิโนฺทฯ โค**ติ หิ ปญฺญาเยตํ อธิวจนํ ‘‘คจฺฉติ อเตฺถ พุชฺฌตี’’ติ กตฺวาฯ มหาโควิโนฺท จ อมฺหากํ โพธิสโตฺตเยวฯ โส กิร ทิสมฺปติสฺส นาม รโญฺญ ปุโรหิตสฺส โควินฺทพฺราหฺมณสฺส ปุโตฺต หุตฺวา อตฺตโน ปิตุสฺส จ รโญฺญ จ อจฺจเยน ตสฺส ปุโตฺต เรณุ, สหายา จสฺส สตฺตภู, พฺรหฺมทโตฺต, เวสฺสภู, ภรโต, เทฺว ธตรฏฺฐาติ อิเม สตฺต ราชาโน ยถา อญฺญมญฺญํ น วิวทนฺติฯ เอวํ รเชฺช ปติฏฺฐาเปตฺวา เตสํ อตฺถธมฺม

อนุสาสเนฺต ชมฺพุทีปตเล สเพฺพสํ ราชาว รญฺญํ, พฺรหฺมาว พฺราหฺมณานํ, เทโวว คหปติกานํ สกฺกโต ครุกโต มานิโต ปูชิโต อปจิโต อุตฺตมคารวฏฺฐานํ อโหสิฯ เตน วุตฺตํ **“เรณุอาทีนํ สตฺตนฺนํ ราชูนํ ปุโรหิโต”**ติฯ อิเมว สตฺต ภารธารา มหาราชาโนฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘สตฺตภู พฺรหฺมทโตฺต จ, เวสฺสภู ภรโต สห;
> เรณุ เทฺว จ ธตรฏฺฐา, ตทาสุํ สตฺต ภารธา’’ติฯ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๐๘);

รโญฺญ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกตฺถานํ ปุโร วิธานโต ปุเร สํวิธานโต **ปุโรหิโตฯ โกธามคเนฺธนา**ติ โกธสงฺขาเตน ปูติคเนฺธนฯ กรุณา อสฺส อตฺถีติ **กรุณ**นฺติ สปุพฺพภาคกรุณชฺฌานํ วุตฺตนฺติ อาห **“กรุณาย จ กรุณาปุพฺพภาเค จ ฐิตา”**ติฯ ยกาโร สนฺธิวเสน อาคโตติ อาห **“เยเตติ เอเต”**ติฯ **อรหตฺตโต ปฏฺฐาย สตฺตโม**ติ สกทาคามีฯ **สกทาคามิํ อุปาทายา**ติ สกทาคามิภาวํ ปฏิจฺจฯ สกทาคามิสฺส หิ ปญฺจินฺทฺริยานิ สกทาคามิภาวํ ปฏิจฺจ มุทูนิ นาม โหนฺติฯ เสสเมตฺถ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

ธมฺมิกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ธมฺมิกวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปฐมปณฺณาสกํ นิฏฺฐิตํฯ

๒. ทุติยปณฺณาสกํ

๖. มหาวโคฺค

๑. โสณสุตฺตวณฺณนา

๕๕. ฉฏฺฐสฺส ปฐเม **นิสีทิ ภควา ปญฺญตฺเต อาสเน**ติ เอตฺถ กึ ตํ อาสนํ ปฐมเมว ปญฺญตฺตํ, อุทาหุ ภควนฺตํ ทิสฺวา ปญฺญตฺตนฺติ เจ? ภควโต ธรมานกาเล ปธานิกภิกฺขูนํ วตฺตเมตํ, ยทิทํ อตฺตโน วสนฏฺฐาเน พุทฺธาสนํ ปญฺญเปตฺวาว นิสีทนนฺติ ทเสฺสโนฺต อาห **“ปธานิกภิกฺขู”**ติอาทิฯ พุทฺธกาเล กิร ยตฺถ ยตฺถ เอโกปิ ภิกฺขุ วิหรติ, สพฺพตฺถ พุทฺธาสนํ ปญฺญตฺตเมว โหติฯ กสฺมา? ภควา หิ อตฺตโน สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา ผาสุกฏฺฐาเน วิหรเนฺต มนสิ กโรติ – ‘‘อสุโก มยฺหํ สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา คโต, อสกฺขิ นุ โข วิเสสํ นิพฺพเตฺตตุํ, โน’’ติฯ อถ นํ ปสฺสติ กมฺมฏฺฐานํ วิสฺสเชฺชตฺวา อกุสลวิตกฺกํ วิตกฺกยมานํ, ตโต ‘‘กถญฺหิ นาม มาทิสสฺส สตฺถุ สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา วิหรนฺตํ อิมํ กุลปุตฺตํ อกุสลวิตกฺกา อธิภวิตฺวา อนมตเคฺค วฏฺฏทุเกฺข สํสาเรสฺสนฺตี’’ติ ตสฺส อนุคฺคหตฺถํ ตเตฺถว อตฺตานํ ทเสฺสตฺวา ตํ กุลปุตฺตํ โอวทิตฺวา อากาสํ อุปฺปติตฺวา ปุน อตฺตโน วสนฏฺฐานเมว คจฺฉติฯ อเถวํ โอวทิยมานา เต ภิกฺขู จินฺตยึสุ ‘‘สตฺถา อมฺหากํ มนํ ชานิตฺวา อาคนฺตฺวา อมฺหากํ สมีเป ฐิตํเยว อตฺตานํ ทเสฺสติฯ ตสฺมึ ขเณ, ‘ภเนฺต, อิธ นิสีทถ นิสีทถา’ติ อาสนปริเยสนํ นาม ภาโร’’ติฯ เต อาสนํ ปญฺญเปตฺวาว วิหรนฺติฯ ยสฺส ปีฐํ อตฺถิ, โส ตํ ปญฺญเปติฯ ยสฺส นตฺถิ, โส มญฺจํ วา ผลกํ วา ปาสาณํ วา วาลิกาปุญฺชํ วา ปญฺญเปติฯ ตํ อลภมานา ปุราณปณฺณานิปิ สํกฑฺฒิตฺวา ตตฺถ ปํสุกูลํ ปตฺถริตฺวา ฐเปนฺติฯ

สตฺต สราติ – ฉโชฺช, อุสโภ, คนฺธาโร, มชฺฌิโม, ปญฺจโม, เธวโต, นิสาโทติ เอเต สตฺต สราฯ **ตโย คามา**ติ – ฉชฺชคาโม, มชฺฌิมคาโม, สาธารณคาโมติ ตโย คามา, สมูหาติ อโตฺถฯ มนุสฺสโลเก วีณาวาทนา เอเกกสฺส สรสฺส วเสน ตโย ตโย มุจฺฉนาติ กตฺวา **เอกวีสติ มุจฺฉนา**ฯ เทวโลเก วีณาวาทนา ปน สมปญฺญาส มุจฺฉนาติ วทนฺติฯ ตตฺถ หิ เอเกกสฺส สรสฺส วเสน สตฺต สตฺต มุจฺฉนา, อนฺตรสฺส สรสฺส จ เอกาติ สมปญฺญาส มุจฺฉนาฯ เตเนว **สกฺกปญฺหสุตฺตสํวณฺณนายํ** (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๔๕) ‘‘สมปญฺญาส มุจฺฉนา มุเจฺฉตฺวา’’ติ ปญฺจสิขสฺส วีณาวาทนํ ทเสฺสเนฺตน วุตฺตํฯ **ฐานา เอกูนปญฺญาสา**ติ เอเกกเสฺสว สรสฺส สตฺต สตฺต ฐานเภทา, ยโต สรสฺส มณฺฑลตาววตฺถานํ โหติฯ เอกูนปญฺญาสฏฺฐานวิเสโส ติโสฺส ทุเว จตโสฺส จตโสฺส ติโสฺส ทุเว จตโสฺสติ ทฺวาวีสติ สฺติเภทา จ อิจฺฉิตาฯ

อติคาฬฺหํ อารทฺธนฺติ ถินมิทฺธฉมฺภิตตฺตานํ วูปสมตฺถํ อติวิย อารทฺธํฯ สพฺพตฺถ นิยุตฺตา **สพฺพตฺถิกา**ฯ สเพฺพน วา ลีนุทฺธจฺจปกฺขิเยน อเตฺถตพฺพา **สพฺพตฺถิกา**ฯ สมโถเยว **สมถนิมิตฺตํ**ฯ เอวํ เสเสสุปิฯ **ขยา ราคสฺส วีตราคตฺตา**ติ เอตฺถ ยสฺมา พาหิรโก กาเมสุ วีตราโคน ขยา ราคสฺส วีตราโค สพฺพโส อวิปฺปหีนราคตฺตาฯ วิกฺขมฺภิตราโค หิ โสฯ อรหา ปน ขยา เอว, ตสฺมา วุตฺตํ ‘‘ขยา ราคสฺส วีตราคตฺตา’’ติฯ เอส นโย โทสโมเหสุปิฯ

ลาภสกฺการสิโลกํ นิกามยมาโนติ เอตฺถ ลพฺภตีติ ปาปุณียตีติ **ลาโภ,** จตุนฺนํ ปจฺจยานเมตํ อธิวจนํฯ สกฺกจฺจํ กาตโพฺพติ **สกฺกาโร**ฯ ปจฺจยา เอว หิ ปณีตปณีตา สุนฺทรสุนฺทรา อภิสงฺขริตฺวา กตา ‘‘สกฺกาโร’’ติ วุจฺจติ, ยา จ ปเรหิ อตฺตโน คารวกิริยา, ปุปฺผาทีหิ วา ปูชาฯ **สิโลโก**ติ วณฺณภณนํฯ ตํ ลาภญฺจ, สกฺการญฺจ, สิโลกญฺจ, นิกามยมาโน, ปวตฺตยมาโนติ อโตฺถฯ เตเนวาห **“จตุปจฺจยลาภญฺจ...เป.... ปตฺถยมาโน”**ติฯ

ฤูณนฺติ ปสูนํ พนฺธนตฺถาย นิขาตตฺถมฺภสงฺขาตํ ฤูณํฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

โสณสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. ผคฺคุนสุตฺตวณฺณนา

๕๖. ทุติเย **สมโธสี**ติ สมนฺตโต อโธสิฯ สพฺพภาเคน ปริผนฺทนจลนากาเรน อปจิติํ ทเสฺสติฯ วตฺตํ กิเรตํ พาฬฺหคิลาเนนปิ วุฑฺฒตรํ ทิสฺวา อุฎฺฐิตากาเรน อปจิติ ทเสฺสตพฺพาฯ เตน ปน ‘‘มา จลิ มา จลี’’ติ วตฺตโพฺพ, ตํ ปน จลนํ อุฎฺฐานาการทสฺสนํ โหตีติ อาห **‘‘อุฎฺฐานาการํ ทเสฺสตี’’**ติฯ **สนฺติมานิ อาสนานี**ติ ปฐมเมว ปญฺญตฺตาสนํ สนฺธาย วทติฯ พุทฺธกาลสฺมิญฺหิ เอกสฺสปิ ภิกฺขุโน วสนฎฺฐาเน – ‘‘สเจ สตฺถา อาคจฺฉิสฺสติ, อาสนํ ปญฺญตฺตเมว โหตู’’ติ อนฺตมโส ผลกมตฺตมฺปิ ปณฺณสนฺถารมตฺตมฺปิ ปญฺญตฺตเมวฯ **ขมนียํ ยาปนียน**ฺติ กจฺจิ ทุกฺขํ ขมิตุํ, อิริยาปถํ วา ยาเปตุํ สกฺกาติ ปุจฺฉติฯ **สีสเวทนา**ติ กุโตจิ นิกฺขมิตุํ อลภมาเนหิ วาเตหิ สมุฎฺฐาปิตา พลวติโย สีสเวทนา โหนฺติฯ

ผคฺคุนสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. ฉฬภิชาติสุตฺตวณฺณนา

๕๗. ตติเย **อภิชาติโย**ติ เอตฺถ **อภิ**-สโทฺท อุปสคฺคมตฺตํ, น อตฺถวิเสสโชตโกติ อาห **‘‘ฉ ชาติโย’’**ติฯ **อภิชายตี**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ

อุรเพฺภ หนนฺตีติ **โอรพฺภิกา**ฯ เอวํ **สูกริกา**ทโย เวทิตพฺพาฯ **โรเทน**ฺติ กุรุรกมฺมนฺตตาย สปฺปฏิพเทฺธ สเตฺต อสฺสูนิ โมเจนฺตีติ รุทฺทา, เต เอว **ลุทฺทา** ร-การสฺส ล-การํ กตฺวาฯ อิมินา อเญฺญปิ เย เกจิ มาควิกา เนสาทา วุตฺตา, เต ปาปกมฺมปฺปสุตตาย **‘‘กณฺหาภิชาตี’’**ติ วทติฯ

ภิกฺขูติ จ พุทฺธสาสเน ภิกฺขูฯ เต กิร สจฺฉนฺทราเคน ปริภุญฺชนฺตีติ อธิปฺปาเยน จตูสุ ปจฺจเยสุ กณฺฎเก ปกฺขิปิตฺวา ขาทนฺตีติ ‘‘กณฺฎกวุตฺติกา’’ติ วทติฯ กสฺมาติ เจ? ยสฺมา เต ปณีเต ปจฺจเย ปฎิเสวนฺตีติ ตสฺส มิจฺฉาคาโหฯ ญายลเทฺธปิ ปจฺจเย ภุญฺชมานา อาชีวกสมยสฺส วิโลมคฺคาหิตาย ปจฺจเยสุ กณฺฎเก ปกฺขิปิตฺวา ขาทนฺติ นามาติ วทตีติฯ อถ วา **กณฺฎกวุตฺติกา** เอวํนามกา เอเก ปพฺพชิตา, เย สวิเสสํ อตฺตกิลมถานุโยคํ อนุยุตฺตาฯ ตถา หิ เต กณฺฎเก วตฺตนฺตา วิย โหนฺตีติ ‘‘กณฺฎกวุตฺติกา’’ติ วุตฺตาฯ อิมเมว จ อตฺถวิกปฺปํ สนฺธายาห **‘‘กณฺฎกวุตฺติกาติ สมณา นาเมเต’’**ติฯ

โลหิตาภิชาติ นาม นิคณฺฐา เอกสาฎกาติ วุตฺตาฯ เต กิร ฐตฺวา ภุญฺชนนหานปฺปฎิเกฺขปาทิวตสมาโยเคน ปุริเมหิ ทฺวีหิ ปณฺฑรตราฯ

อเจลกสาวกาติ อาชีวกสาวเก วทติฯ เต กิร อาชีวกลทฺธิยา สุวิสุทฺธจิตฺตตาย นิคเณฺฐหิปิ ปณฺฑรตราฯ เอวญฺจ กตฺวา อตฺตโน ปจฺจยทายเก นิคเณฺฐหิปิ เชฎฺฐกตเร กโรติฯ

อาชีวกา อาชีวกินิโย **‘‘สุกฺกาภิชาตี’’**ติ วุตฺตาฯ เต กิร ปุริเมหิ จตูหิ ปณฺฑรตราฯ นนฺทาทโย หิ ตถารูปํ อาชีวกปฺปฎิปตฺติํ อุกฺกํสํ ปาเปตฺวา ฐิตา, ตสฺมา นิคเณฺฐหิ อาชีวกสาวเกหิ จ ปณฺฑรตราติ **‘‘ปรมสุกฺกาภิชาตี’’**ติ วุตฺตาฯ

พิลํ โอลเคฺคยฺยุนฺติ มํสภาคํ นฺหารุนา วา เกนจิ วา คนฺถิตฺวา ปุริสสฺส หเตฺถ วา เกเส วา โอลมฺพนวเสน พเนฺธยฺยุํฯ อิมินา สตฺถธมฺมํ นาม ทเสฺสติฯ สตฺถวาโห กิร มหากนฺตารํ ปฏิปโนฺน อนฺตรามเคฺค โคเณ มเต มํสํ คเหตฺวา สเพฺพสํ สตฺถิกานํ ‘‘อิทํ ขาทิตฺวา เอตฺตกํ มูลํ ทาตพฺพ’’นฺติ โกฏฺฐาสํ โอลมฺพติฯ โคณมํสํ นาม ขาทนฺตาปิ อตฺถิ, อขาทนฺตาปิ อตฺถิ, ขาทนฺตาปิ มูลํ ทาตุํ สโกฺกนฺตาปิ อสโกฺกนฺตาปิฯ สตฺถวาโห เยน มูเลน โคโณ คหิโต, ตํ มูลํ สตฺถิเกหิ ธารณตฺถํ สเพฺพสํ พลกฺกาเรน โกฏฺฐาสํ ทตฺวา มูลํ คณฺหาติฯ อยํ สตฺถธโมฺมฯ

กณฺหาภิชาติโย สมาโนติ กเณฺห นีจกุเล ชาโต หุตฺวาฯ **กณฺหธมฺม**นฺติ ปจฺจเตฺต อุปโยควจนนฺติ อาห **‘‘กณฺหสภาโว หุตฺวา อภิชายตี’’**ติ, ตํ อโนฺตคธเหตฺอตฺถํ ปทํ, อุปฺปาเทตีติ อโตฺถฯ ตสฺมา **กณฺหํ ธมฺมํ อภิชายตี**ติ กาฬกํ ทสทุสฺสีลฺยธมฺมํ อุปฺปาเทติฯ **สุกฺกํ ธมฺมํ อภิชายตี**ติ เอตฺถาปิ อิมินา นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ โส หิ ‘‘อหํ ปุเพฺพปิ ปุญฺญานํ อกตตฺตา นีจกุเล นิพฺพโตฺต, อิทานิ ปุญฺญํ กริสฺสามี’’ติ ปุญฺญสงฺขาตํ ปณฺฑรธมฺมํ กโรติฯ

อกณฺหํ อสุกฺกํ นิพฺพานนฺติ สเจ กณฺหํ ภเวยฺย, กณฺหวิปากํ ทเทยฺย ยถา ทสวิธํ ทุสฺสีลฺยธมฺมํฯ สเจ สุกฺกํ, สุกฺกวิปากํ ทเทยฺย ยถา ทานสีลาทิกุสลกมฺมํฯ ทฺวินฺนมฺปิ อปฺปทานโต ‘‘อกณฺหํ อสุกฺก’’นฺติ วุตฺตํฯ นิพฺพานญฺจ นาม อิมสฺมึ อเตฺถ อรหตฺตํ อธิเปฺปตํ ‘‘อภิชายตี’’ติ วจนโต ฯ ตญฺหิ กิเลสนิพฺพานเนฺต ชาตตฺตา นิพฺพานํ นาม ยถา ‘‘ราคาทีนํ ขยเนฺต ชาตตฺตา ราคกฺขโย, โทสกฺขโย, โมหกฺขโย’’ติฯ ปฏิปฺปสฺสมฺภนวเสน วา กิเลสานํ นิพฺพาปนโต นิพฺพานํฯ ตํ เอส อภิชายติ ปสวติฯ อิธาปิ หิ อโนฺตคธเหตุ อตฺถํ ‘‘ชายตี’’ติ ปทํฯ อฏฺฐกถายํ ปน ‘‘ชายตี’’ติ อิมสฺส ปาปุณาตีหิ อตฺถํ คเหตฺวาว **‘‘นิพฺพานํ ปาปุณาตี’’**ติ วุตฺตํฯ **สุกฺกาภิชาติโย สมาโน**ติ สุเกฺก อุจฺจกุเล ชาโต หุตฺวาฯ เสสเมตฺถ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

ฉฬภิชาติสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. อาสวสุตฺตวณฺณนา

๕๘. จตุเตฺถ **สํวเรนา**ติ สํวเรน เหตุภูเตน วาฯ **อิธา**ติ อยํ อิธ-สโทฺท สพฺพาการโต อินฺทิยสํวรสํวุตสฺส ปุคฺคลสฺส สนฺนิสฺสยภูตสาสนปริทีปโน, อญฺญสฺส ตถาภาวปฺปฏิเสธโน วาติ วุตฺตํ **‘‘อิธาติ อิธสฺมึ สาสเน’’**ติฯ **ปฏิสงฺขา**ติ ปฏิสงฺขายฯ **สงฺขา**-สโทฺท ญาณโกฏฺฐาสปญฺญตฺติคณนาทีสุ ทิสฺสติ ‘‘สงฺขาเยกํ ปฏิเสวตี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๑๖๘) หิ ญาเณ ทิสฺสติฯ ‘‘ปปญฺจสญฺญาสงฺขา สมุทาจรนฺตี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๐๒, ๒๐๔) โกฏฺฐาเสฯ ‘‘เตสํ เตสํ ธมฺมานํ สงฺขา สมญฺญา’’ติอาทีสุ (ธ. ส. ๑๓๑๓-๑๓๑๕) ปญฺญตฺติยํฯ ‘‘น สุกรํ สงฺขาตุ’’นฺติอาทีสุ (สํ. นิ. ๒.๑๒๘) คณนายฯ อิธ ปน ญาเณ ทฏฺฐโพฺพฯ เตเนวาห **‘‘ปฏิสญฺชานิตฺวา ปจฺจเวกฺขิตฺวาติ อโตฺถ’’**ติฯ อาทีนวปจฺจเวกฺขณา อาทีนวปฏิสงฺขาติ โยชนาฯ **สมฺปลิมฏฺฐ**นฺติ ฆํสิตํฯ **อนุพฺยญฺชนโส**ติ หตฺถปาทสิตอาโลกิตวิโลกิตาทิปฺปการภาคโสฯ ตญฺหิ อโยนิโสมนสิกโรโต กิเลสานํ อนุพฺยญฺชนโต ‘‘อนุพฺยญฺชน’’นฺติ วุจฺจติฯ **นิมิตฺตคฺคาโห**ติ อิตฺถิปุริสนิมิตฺตสฺส สุภนิมิตฺตาทิกสฺส วา กิเลสวตฺถุภูตสฺส นิมิตฺตสฺส คาโหฯ **อาทิตฺตปริยาเยนา**ติ **อาทิตฺตปริยาเย** (สํ. นิ. ๔.๒๘; มหาว. ๕๔) อาคตนเยน เวทิตโพฺพฯ

ยถา อิตฺถิยา อินฺทฺริยํ อิตฺถินฺทฺริยํ, น เอวมิทํ, อิทํ ปน จกฺขุเมว อินฺทฺริยนฺติ **จกฺขุนฺทฺริยํ**ฯ เตนาห **‘‘จกฺขุเมว อินฺทฺริย’’**นฺติฯ ยถา อาวาเฏ นิยตฏฺฐิติโก กจฺฉโป ‘‘อาวาฏกจฺฉโป’’ติ วุจฺจติ, เอวํ ตปฺปฏิพทฺธวุตฺติตาย ตํ ฐาโน สํวโร จกฺขุนฺทฺริยสํวโรฯ เตนาห **‘‘จกฺขุนฺทฺริเย สํวโร จกฺขุนฺทฺริยสํวโร’’**ติฯ นนุ จ จกฺขุนฺทฺริเย สํวโร วา อสํวโร วา นตฺถิฯ น หิ จกฺขุปสาทํ นิสฺ

สาย สติ วา มุฏฺฐสฺสจฺจํ วา อุปฺปชฺชติฯ อปิจ ยทา รูปารมฺมณํ จกฺขุสฺส อาปาถํ อาคจฺฉติ, ตทา ภวงฺเค ทฺวิกฺขตฺตุํ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุเทฺธ กิริยมโนธาตุ อาวชฺชนกิจฺจํ สาธยมานา อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌติฯ ตโต จกฺขุวิญฺญาณํ ทสฺสนกิจฺจํ, ตโต วิปากมโนธาตุ สมฺปฏิจฺฉนกิจฺจํ, ตโต วิปากมโนวิญฺญาณธาตุ สนฺตีรณกิจฺจํ, ตโต กิริยาเหตุกมโนวิญฺญาณธาตุ โวฏฺฐพฺพนกิจฺจํ สาธยมานา อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌติ , ตทนนฺตรํ ชวนํ ชวติฯ ตตฺถาปิ เนว ภวงฺคสมเย, น อาวชฺชนาทีนํ อญฺญตรสมเย จ สํวโร วา อสํวโร วา อตฺถิฯ ชวนกฺขเณ ปน สเจ ทุสฺสีลฺยํ วา มุฏฺฐสฺสจฺจํ วา อญฺญาณํ วา อกฺขนฺติ วา โกสชฺชํ วา อุปฺปชฺชติ, อสํวโร โหติฯ ตสฺมิํ ปน สีลาทีสุ อุปฺปนฺเนสุ สํวโร โหติ, ตสฺมา ''จกฺขุนฺทฺริเย สํวโร''ติ กสฺมา วุตฺตนฺติ อาห **''ชวเน อุปฺปชฺชมาโนปิ เหส...เป.... จกฺขุนฺทฺริยสํวโรติ วุจฺจตี**''ติฯ

อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถา นคเร จตูสุ ทฺวาเรสุ อสํวุเตสุ กิญฺจาปิ อนฺโตฆรทฺวารโกฏฺฐกคพฺภาทโย สุสํวุตา, ตถาปิ อนฺโตนคเร สพฺพํ ภณฺฑํ อรกฺขิตํ อโคปิตเมว โหติฯ นครทฺวาเรน หิ ปวิสิตฺวา โจรา ยทิจฺฉกํ กเรยฺยุํ, เอวเมวํ ชวเน ทุสฺสีลฺยาทีสุ อุปฺปนฺเนสุ ตสฺมิํ อสํวเร สติ ทฺวารมฺปิ อคุตฺตํ โหติ ภวงฺคมฺปิ อาวชฺชนาทีนิ วีถิจิตฺตานิปิฯ ยถา ปน นครทฺวาเรสุ สํวุเตสุ กิญฺจาปิ อนฺโตฆราทโย อสํวุตา, ตถาปิ อนฺโตนคเร สพฺพํ ภณฺฑํ สุรกฺขิตํ สุโคปิตเมว โหติฯ นครทฺวาเรสุ หิ ปิหิเตสุ โจรานํ ปเวโส นตฺถิ, เอวเมวํ ชวเน สีลาทีสุ อุปฺปนฺเนสุ ทฺวารมฺปิ สุคุตฺตํ โหติ ภวงฺคมฺปิ อาวชฺชนาทีนิ วีถิจิตฺตานิปิ, ตสฺมา ชวนกฺขเณ อุปฺปชฺชมาโนปิ จกฺขุนฺทฺริยสํวโรติ วุโตฺตติฯ

สํวเรน สมนฺนาคโต ปุคฺคโล สํวุโตติ อาห **''อุเปโต''**ติฯ **อยเมเวตฺถ อโตฺถ สุนฺทรตโร**ติ อุปริ ปาฬิยํ สนฺทิสฺสนโต วุตฺตํฯ เตนาห **''ตถา หี''**ติอาทิฯ

ยนฺติ อาเทโสติ อิมินา ลิงฺควิปลฺลาเสน สทฺธิํ วจนวิปลฺลาโส กโตติ ทเสฺสติ, นิปาตปทํ วา เอตํ ปุถุวจนตฺถํฯ **วิฆาตกรา**ติ จิตฺตวิฆาตกรา , กายจิตฺตทุกฺขนิพฺพตฺตกา วาฯ ยถาวุตฺตกิเลสเหตุกา ทาหานุพนฺธา วิปากา เอว **วิปากปริฬาหา**ฯ ยถา ปเนตฺถ อาสวา อเญฺญ จ วิฆาตกรา กิเลสปริฬาหา สมฺภวนฺติ, ตํ ทเสฺสตุํ **''จกฺขุทฺวารสฺมิญฺหี''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ เอตฺถ จ สํวรญฺปาโย, สํวริตพฺพํ, สํวโร, ยโต โส สํวโร, ยตฺถ สํวโร, ยถา สํวโร, ยญฺจ สํวรผลนฺติ อยํ วิภาโค เวทิตโพฺพฯ กถํ? ''ปฏิสงฺขา โยนิโส''ติ หิ **สํวรญฺปาโย**ฯ จกฺขุนฺทฺริยํ **สํวริตพฺพํ**ฯ สํวรคฺคหเณน คหิตา สติ **สํวโร**ฯ ''อสํวุตสฺสา''ติ **สํวรณาวธิ**ฯ อสํวรโต หิ สํวรณํฯ สํวริตพฺพคฺคหณสิโทฺธ อิธ **สํวรวิสโย**ฯ จกฺขุนฺทฺริยญฺหิ สํวรณํ ญาณํ รูปารมฺมเณ สํวรยตีติ อวุตฺตสิโทฺธยมโตฺถฯ อาสวตนฺนิมิตฺตกิเลสปริฬาหาภาโว **ผลํ**ฯ เอวํ โสตทฺวาราทีสุ โยเชตพฺพํฯ **สพฺพเตฺถวา**ติ มโนทฺวาเร ปญฺจทฺวาเร จาติ สพฺพสฺมิํ ทฺวาเรฯ

ปฏิสงฺขา โยนิโส จีวรนฺติอาทีสุ ''สีตสฺส ปฏิฆาตายา''ติอาทินา ปจฺจเวกฺขณเมว โยนิโส ปฏิสงฺขาฯ **อีทิส**นฺติ เอวรูปํ อิฏฺฐารมฺมณํฯ ***ภวปตฺถนาย* อสฺสาทยโต**ติ ภวปตฺถนามุเขน ***ภาวิตํ*** อารมฺมณํ อสฺสาเทนฺตสฺสฯ **จีวร**นฺติ นิวาสนาทิ ยํ กิญฺจิจีวรํฯ **ปฏิเสวตี**ติ นิวาสนาทิวเสน ปริภุญฺชติฯ **ยาวเทวา**ติ ปโยชนปริมาณนิยมนํฯ สีตปฺปฏิฆาตาทิเยว หิ โยคิโน จีวรปฺปฏิเสวนปฺปโยชนํฯ **สีตสฺสา**ติ สีตธาตุโกฺขภโต วา อุตุปริณามโต วา อุปฺปนฺนสฺส สีตสฺสฯ **ปฏิฆาตายา**ติ ปฏิฆาตนตฺถํ ตปฺปจฺจยสฺส วิการสฺส วิโนทนตฺถํฯ **อุณฺหสฺสา**ติ อคฺคิสนฺตาปโต อุปฺปนฺนสฺส อุณฺหสฺสฯ **ฑํสา**ทโย ปากฏาเยวฯ ปุน **ยาวเทวา**ติ นิยตปฺปโยชนปริมาณนิยมนํฯ นิยตญฺหิ ปโยชนํ จีวรํ ปฏิเสวนฺตสฺส หิริโกปีนปฺปฏิจฺฉาทนํ, อิตรํ กทาจิฯ

หิริโกปีนนฺติ สมฺพาธฏฺฐานํฯ ยสฺมิญฺหิ องฺเค วิวเฏ หิรี กุปฺปติ วินสฺสติ, ตํ หิริยา โกปนโต หิริโกปีนํ, ตํปฏิจฺฉาทนตฺถํ จีวรํ ปฏิเสวติฯ

ปิณฺฑปาตนฺติ ยํ กิญฺจิ อาหารํฯ โส หิ ปิโณฺฑเลฺยน ภิกฺขุโน ปเตฺต ปตนโต, ตตฺถ ตตฺถ ลทฺธภิกฺขาปิณฺฑานํ ปาโต สนฺนิปาโตติ วา ‘‘ปิณฺฑปาโต’’ติ วุจฺจติฯ **เนว ทวายา**ติ น กีฬานายฯ **น มทายา**ติ น พลมทมานมทปุริสมทตฺถํฯ **น มณฺฑนายา**ติ น องฺคปจฺจงฺคานํ ปีณนภาวตฺถํฯ **น วิภูสนายา**ติ น เตสํเยว โสภตฺถํ, ฉวิสมฺปตฺติอตฺถนฺติ อโตฺถ ฯ อิมานิ ยถากฺกมํ โมหโทสสณฺฐานวณฺณราคูปนิสฺสยปฺปหานตฺถานิ เวทิตพฺพานิฯ ปุริมํ วา ทฺวยํ อตฺตโน สํกิเลสุปฺปตฺตินิเสธนตฺถํ, อิตรํ ปรสฺสปิฯ จตฺตาริปิ กามสุขลฺลิกานุโยคสฺส ปหานตฺถํ วุตฺตานีติ เวทิตพฺพานิฯ **กายสฺสา**ติ รูปกายสฺสฯ **ฐิติยา ยาปนายา**ติ ปพนฺธฏฺฐิตตฺถเญฺจว ปวตฺติยา อวิเจฺฉทนตฺถญฺจ, จิรกาลฏฺฐิตตฺถํ ชีวิตินฺทฺริยสฺส ปวตฺตาปนตฺถํฯ **วิหิํสูปรติยา**ติ ชิฆจฺฉาทุกฺขสฺส อุปรมตฺถํฯ **พฺรหฺมจริยานุคฺคหายา**ติ สาสนมคฺคพฺรหฺมจริยานํ อนุคฺคณฺหนตฺถํฯ **อิตี**ติ เอวํ อิมินา อุปาเยนฯ **ปุราณญฺจ เวทนํ ปฏิหงฺขามี**ติ ปุราณํ อภุตฺตปจฺจยา อุปฺปชฺชนกเวทนํ ปฏิหนิสฺสามิฯ **นวญฺจ เวทนํ น อุปฺปาเทสฺสามี**ติ นวํ ภุตฺตปจฺจยา อุปฺปชฺชนกเวทนํ น อุปฺปาเทสฺสามิฯ ตสฺสา หิ อนุปฺปชฺชนตฺถเมว อาหารํ ปริภุญฺชติฯ เอตฺถ อภุตฺตปจฺจยา อุปฺปชฺชนกเวทนา นาม ยถาวุตฺตชิฆจฺฉานิมิตฺตา เวทนาฯ สา หิ อภุญฺชนฺตสฺส ภิโยฺย ภิโยฺยปวฑฺฒนวเสน อุปฺปชฺชติ, ภุตฺตปจฺจยา อนุปฺปชฺชนกเวทนาปิ ขุทานิมิตฺตาว องฺคทาหสูลาทิเวทนา อปฺปวตฺตาฯ สา หิ ภุตฺตปจฺจยา อนุปฺปนฺนาว น อุปฺปชฺชิสฺสติฯ วิหิํสานิมิตฺตตา เจตาสํ วิหิํสาย วิเสโสฯ

ยาตฺรา จ เม ภวิสฺสตีติ ยาปนา จ เม จตุนฺนํ อิริยาปถานํ ภวิสฺสติฯ ‘‘ยาปนายา’’ติ อิมินา ชีวิตินฺทฺริยยาปนา วุตฺตา, อิธ จตุนฺนํ อิริยาปถานํ อวิเจฺฉทสงฺขาตา ยาปนาติ อยเมตาสํ วิเสโสฯ **อนวชฺชตา จ ผาสุวิหาโร จา**ติ อยุตฺตปริเยสนปฺปฏิคฺคหณปริโภคปริวชฺชเนน อนวชฺชตา, ปริมิตปริโภเคน ผาสุวิหาโรฯ อสปฺปายาปริมิตโภชนปจฺจยา อรติตนฺทีวิชมฺภิตาวิญฺญุครหาทิโทสาภาเวน วา อนวชฺชตาฯ สปฺปายปริมิตโภชนปจฺจยา กายพลสมฺภเวน ผาสุวิหาโรฯ ยาวทตฺถํ อุทราวเทหกโภชนปริวชฺชเนน วา เสยฺยสุขปสฺสสุขมิทฺธสุขาทีนํ อภาวโต อนวชฺชตาฯ จตุปญฺจาโลปมตฺตอูนโภชเนน จตุอิริยาปถโยคฺยตาปาทนโต ผาสุวิหาโรฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘จตฺตาโร ปญฺจ อาโลเป, อภุตฺวา อุทกํ ปิเว;
> อลํ ผาสุวิหาราย, ปหิตตฺตสฺส ภิกฺขุโน’’ติฯ (เถรคา. ๙๘๓; มิ. ป. ๖.๕.๑๐);

เอตฺตาวตา จ ปโยชนปริคฺคโห, มชฺฌิมา จ ปฏิปทา ทีปิตา โหติฯ **ยาตฺรา จ เม ภวิสฺสตี**ติ ปโยชนปริคฺคหทีปนาฯ ยาตฺรา หิ นํ อาหารูปโยคํ ปโยเชติฯ ธมฺมิกสุขาปริจฺจาคเหตุโก **ผาสุวิหาโร** มชฺฌิมา ปฏิปทา อนฺตทฺวยปริวชฺชนโตฯ

เสนาสนนฺติ เสนญฺจ อาสนญฺจฯ ยตฺถ วิหาราทิเก เสติ นิปชฺชติ อาสติ นิสีทติ, ตํ เสนาสนํฯ **อุตุปริสฺสยวิโนทนปฺปฏิสลฺลานารามตฺถ**นฺติ อุตุเยว ปริสหนเฏฺฐน ปริสฺสโย สรีราพาธจิตฺตวิเกฺขปกโร, ตสฺส วิโนทนตฺถํ, อนุปฺปนฺนสฺส อนุปฺปาทนตฺถํ, อุปฺปนฺนสฺส วูปสมนตฺถญฺจาติ อโตฺถฯ อถ วา ยถาวุโตฺต อุตุ จ สีหพฺยคฺฆาทิปากฏปริสฺสโย จ ราคโทสาทิปฏิจฺฉนฺนปริสฺสโย จ อุตุปริสฺสโย, ตสฺส วิโนทนตฺถเญฺจว เอกีภาวผาสุกตฺถญฺจฯ จีวรปฺปฏิเสวเน หิรีโกปีนปฺปฏิจฺฉาทนํ วิย ตํ นิยตปโยชนนฺติ ปุน **‘‘ยาวเทวา’’**ติ วุตฺตํฯ

คิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารนฺติ โรคสฺส ปจฺจนีกปฺปวตฺติยา คิลานปจฺจโย, ตโต เอว ภิสกฺกสฺส อนุญฺญาตวตฺถุตาย เภสชฺชํ, ชีวิตสฺส ปริวารสมฺภารภาเวหิ ปริกฺขาโร จาติ คิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขาโร, ตํฯ **เวยฺยาพาธิกาน**นฺติ เวยฺยาพาธโต ธาตุโกฺขภโต จ ตํนิพฺพตฺตกุฏฺฐคณฺฑปีฬกาทิโรคโต อุปฺปนฺนานํฯ **เวทนาน**นฺติ ทุกฺขเวทนานํฯ **อพฺยาพชฺฌปรมตายา**ติ นิทฺทุกฺขปรมภาวายฯ ยาว ตํ ทุกฺขํ สพฺพํ ปหีนํ โหติ, ตาว ปฏิเสวามีติ โยชนาฯ เอวเมตฺถ สเงฺขเปเนว ปาฬิวณฺณนา เวทิตพฺพาฯ **นวเวทนุปฺปาทโตปี**ติ น เกวลํ อายตึ เอว วิปากปริฬาหา , อถ โข อติโภชนปจฺจยา อลํสาฏกาทีนํ วิย นวเวทนุปฺปาทโตปิ เวทิตพฺพาฯ

กมฺมฏฺฐานิกสฺส จลนํ นาม กมฺมฏฺฐานปริจฺจาโคติ อาห **''จลติ กมฺปติ กมฺมฏฺฐานํ วิชหตี''**ติฯ ''ขโม โหติ สีตสฺส อุณฺหสฺสา''ติ เอตฺถ จ โลมสนาคเตฺถรสฺส วตฺถุ กเถตพฺพํฯ เถโร กิร เจติยปพฺพเต ปิยงฺคุหาย ปธานฆเร วิหรโนฺต อนฺตรฏฺฐเก หิมปาตสมเย โลกนฺตริกนิรยํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา กมฺมฏฺฐานํ อวิชหโนฺตว อโพฺภกาเส วีตินาเมสิฯ คิมฺหสมเย จ ปจฺฉาภตฺตํ พหิจงฺกเม กมฺมฏฺฐานํ มนสิกโรโต เสทาปิสฺส กเจฺฉหิ มุจฺจนฺติฯ อถ นํ อเนฺตวาสิโก อาห – ''อิธ, ภเนฺต, นิสีทถ, สีตโล โอกาโส''ติฯ เถโร ''อุณฺหภเยเนวมฺหิ, อาวุโส, อิธ นิสิโนฺน''ติ อวีจิมหานิรยํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา นิสีทิเยวฯ **อุณฺห**นฺติ เจตฺถ อคฺคิสนฺตาโปว เวทิตโพฺพ สูริยสนฺตาปสฺส ปรโต วุจฺจมานตฺตาฯ สูริยสนฺตาปวเสน ปเนตํ วตฺถุ วุตฺตํฯ

โย จ เทฺว ตโย วาเร ภตฺตํ วา ปานียํ วา อลภมาโนปิ อนมตเคฺค สํสาเร อตฺตโน เปตฺติวิสยูปปตฺตึ ปจฺจเวกฺขิตฺวา อเวธโนฺต กมฺมฏฺฐานํ น วิชหติเยวฯ ฑํสมกสวาตาตปสมฺผเสฺสหิ ผุโฏฺฐ เจปิ ติรจฺฉานูปปตฺตึ ปจฺจเวกฺขิตฺวา อเวธโนฺต กมฺมฏฺฐานํ น วิชหติเยวฯ สรีสปสมฺผเสฺสน ผุโฏฺฐ จาปิ อนมตเคฺค สํสาเร สีหพฺยคฺฆาทิมุเขสุ อเนกวารํ ปริวตฺติตปุพฺพภาวํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา อเวธโนฺต กมฺมฏฺฐานํ น วิชหติเยว **ปธานิยเตฺถโร** วิย, อยํ **''ขโม ชิฆจฺฉาย...เป.... สรีสปสมฺผสฺสาน''**นฺติ เวทิตโพฺพฯ เถรํ กิร ขณฺฑเจลวิหาเร กณิการปธานิยฆเร อริยวํสธมฺมํ สุณนฺตเณฺหว โฆรวิโส สโปฺป ฑํสิฯ เถโร ชานิตฺวาปิ ปสนฺนจิโตฺต นิสิโนฺน ธมฺมํเยว สุณาติ, วิสเวโค ถโทฺธ อโหสิฯ เถโร อุปสมฺปทมาฬํ อาทึ กตฺวา สีลํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ''วิสุทฺธสีโลมฺหี''ติ ปีตึ อุปฺปาเทสิ, สห ปีตุปฺปาทา วิสํ นิวตฺติตฺวา ปถวึ ปาวิสิฯ เถโร ตเตฺถว จิเตฺตกคฺคตํ ลภิตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ

โย ปน อโกฺกสวเสน ทุรุเตฺต ทุรุตฺตตฺตาเยว จ ทุราคเต อปิ อนฺติมวตฺถุสญฺญิเต วจนปเถ สุตฺวา ขนฺติคุณํเยว ปจฺจเวกฺขิตฺวา น เวธติ **ทีฆภาณกอภยเตฺถโร** วิย, อยํ **''ขโม ทุรุตฺตานํ ทุราคตานํ วจนปถาน''**นฺติ เวทิตโพฺพฯ เถโร กิร ปจฺจยสโนฺตสภาวนารามตาย มหาอริยวํสปฺปฏิปทํ กเถสิ, สโพฺพ มหาคาโม อาคจฺฉติ, เถรสฺส มหาสกฺกาโร อุปฺปชฺชิฯ ตํ อญฺญตโร มหาเถโร อธิวาเสตุํ อสโกฺกโนฺต ''ทีฆภาณโก 'อริยวํสํ กเถมี'ติ สพฺพรตฺตึ โกลาหลํ กโรตี''ติอาทีหิ อโกฺกสิฯ อุโภปิ จ อตฺตโน อตฺตโน วิหารํ คจฺฉนฺตา คาวุตมตฺตํ เอกปเถน อคมํสุฯ สกลคาวุตมฺปิ โส ตํ อโกฺกสิเยวฯ ตโต ยตฺถ ทฺวินฺนํ วิหารานํ มโคฺค ภิชฺชติ, ตตฺถ ฐตฺวา ทีฆภาณกเตฺถโร ตํ วนฺทิตฺวา ''เอโส, ภเนฺต, ตุมฺหากํ มโคฺค''ติ อาหฯ โส อสฺสุณโนฺต วิย อคมาสิฯ เถโรปิ วิหารํ คนฺตฺวา ปาเท ปกฺขาเลตฺวา นิสีทิฯ ตเมนํ อเนฺตวาสิโก ''กึ, ภเนฺต, สกลคาวุตํ ปริภาสนฺตํ น กิญฺจิ อโวจุตฺถา''ติ อาหฯ เถโร ''ขนฺติเยวาวุโส, มยฺหํ ภาโร, น อกฺขนฺติ, เอกปทุทฺธาเรปิ กมฺมฏฺฐานวิโยคํ น ปสฺสามี''ติ อาหฯ

วจนเมว ตทตฺถํ ญาเปตุกามานญฺจ ปโถ อุปาโยติ อาห **''วจนเมว วจนปโถ''**ติฯ อสุขเฏฺฐน วา **ติพฺพา**ฯ ยญฺหิ น สุขํ, ตํ อนิฏฺฐํ ติพฺพนฺติ วุจฺจติฯ **อธิวาสกชาติโก โหตี**ติ ยถา

วุตฺตเวทนานํ อธิวาสกสภาโว โหติฯ จิตฺตลปพฺพเต ปธานิยเตฺถรสฺส กิร รตฺตึ ปธาเนน วีตินาเมตฺวา ฐิตสฺส อุทรวาโต อุปฺปชฺชติฯ โส ตํ อธิวาเสตุํ อสโกฺกนฺโต อาวตฺตติ ปริวตฺตติฯ ตเมนํ จงฺกมนปเสฺส ฐิโต ปิณฺฑปาติยเตฺถโร อาห – ‘‘อาวุโส, ปพฺพชิโต นาม อธิวาสนสีโล โหตี’’ติฯ โส ‘‘สาธุ, ภเนฺต’’ติ อธิวาเสตฺวา นิจฺจโล สยิฯ วาโต นาภิโต ยาว หทยํ ผาเลสิฯ เถโร เวทนํ วิกฺขเมฺภตฺวา วิปสฺสโนฺต มุหุเตฺตน อนาคามี หุตฺวา ปรินิพฺพายิฯ **เอวํ สพฺพตฺถา**ติ ‘‘อุเณฺหน ผุฎฺฐสฺส สีตํ ปตฺถยโต’’ติอาทินา สพฺพตฺถ อุณฺหาทินิมิตฺตํ กามาสวุปฺปตฺติ เวทิตพฺพาฯ **นตฺถิ สุคติภเว สีตํ วา อุณฺหํ วา**ติ อนิฎฺฐํ สีตํ วา อุณฺหํ วา นตฺถีติ อธิปฺปาโยฯ อตฺตคฺคาเห สติ อตฺตนิยคฺคาโหติ อาห **‘‘มยฺหํ สีตํ อุณฺหนฺติ คาโห ทิฎฺฐาสโว’’**ติฯ

อหํ สมโณติ ‘‘อหํ สมโณ, กึ มม ชีวิเตน วา มรเณน วา’’ติ เอวํ จิเนฺตตฺวาติ อธิปฺปาโยฯ **ปจฺจเวกฺขิตฺวา**ติ คามปฺปเวสปฺปโยชนาทิญฺจ ปจฺจเวกฺขิตฺวาฯ **ปฎิกฺกมตี**ติ หตฺถิอาทีนํ สมีปคมนโต อปกฺกมติฯ ฐายนฺติ เอตฺถาติ ฐานํ, กณฺฎกานํ ฐานํ **กณฺฎกฎฺฐานํ,** ยตฺถ กณฺฎกานิ สนฺติ, ตํ โอกาสนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **อมนุสฺสทุฎฺฐานี**ติ อมนุสฺสสญฺจาเรน ทูสิตานิ, สปริสฺสยานีติ อโตฺถฯ **อนิยตวตฺถุภูต**นฺติ อนิยตสิกฺขาปทสฺส การณภูตํฯ **เวสิยาทิเภทโต**ติ เวสิยาวิธวาถุลฺลกุมาริกาปณฺฑกปานาคารภิกฺขุนิเภทโตฯ **สมาน**นฺติ สมํ, อวิสมนฺติ อโตฺถฯ **อกาสิวา**ติ ตาทิสํ อนาจารํ อกาสิ วาฯ **สีลสํวรสงฺขาเตนา**ติ กถํ ปริวชฺชนํ สีลํ? อนาสนปริวชฺชเนน หิ อนาจารปริวชฺชนํ วุตฺตํฯ อนาจาราโคจรปริวชฺชนํ จาริตฺตสีลตาย สีลสํวโรฯ ตถา หิ ภควตา ‘‘ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต วิหรตี’’ติ (วิภ. ๕๐๘) สีลสํวรวิภชเน อาจารโคจรสมฺปตฺตึ ทเสฺสเนฺตน ‘‘อตฺถิ อนาจาโร, อตฺถิ อโคจโร’’ติอาทินา (วิภ. ๕๑๓-๕๑๔) อาจารโคจรา วิภชิตฺวา ทสฺสิตาฯ ‘‘จณฺฑํ หตฺถึ ปริวเชฺชตี’’ติ วจนโต หตฺถิอาทิปริวชฺชนมฺปิ ภควโต วจนานุฎฺฐานนฺติ กตฺวา อาจารสีลเมวาติ เวทิตพฺพํฯ

อิติปีติ อิมินาปิ การเณน อโยนิโสมนสิการสมุฎฺฐิตตฺตาปิ, โลภาทิสหคตตฺตาปิ, กุสลปฺปฎิปกฺขโตปีติอาทีหิ การเณหิ อยํ วิตโกฺก อกุสโลติ อโตฺถฯ อิมินา นเยน **สาวโชฺช**ติ อาทีสุปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เอตฺถ จ **อกุสโล**ติอาทินา ทิฎฺฐธมฺมิกํ กามวิตกฺกสฺส อาทีนวํ ทเสฺสติ, **ทุกฺขวิปาโก**ติ อิมินา สมฺปรายิกํฯ **อตฺตพฺยาพาธาย สํวตฺตตี**ติอาทีสุปิ อิมินาว นเยน อาทีนววิภาวนา เวทิตพฺพาฯ อุปฺปนฺนสฺส กามวิตกฺกสฺส อนธิวาสนํ นาม ปุน ตาทิสสฺส อนุปฺปาทนํฯ ตํ ปนสฺส ปหานํ วิโนทนํ พฺยนฺติกรณํ อนภาวคมนนฺติ จ วตฺตุํ วฎฺฎตีติ ปาฬิยํ – ‘‘อุปฺปนฺนํ กามวิตกฺกํ นาธิวาเสตี’’ติ วตฺวา ‘‘ปชหตี’’ติอาทิ วุตฺตนฺติ ตมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **‘‘อนธิวาเสโนฺต กึ กโรตี’’**ติอาทิมาหฯ ปหานเญฺจตฺถ วิกฺขมฺภนเมว, น สมุเจฺฉโทติ ทเสฺสตุํ **‘‘วิโนเทตี’’**ติอาทิ วุตฺตนฺติ วิกฺขมฺภนวเสเนว อโตฺถ ทสฺสิโตฯ **อุปฺปนฺนุปฺปเนฺน**ติ เตสํ ปาปวิตกฺกานํ อุปฺปาทาวตฺถาคหณํ วา กตํ สิยา อนวเสสคฺคหณํ วาฯ เตสุ ปฐมํ สนฺธายาห **‘‘อุปฺปนฺนมเตฺต’’**ติ, สมฺปติชาเตติ อโตฺถฯ อนวเสสคฺคหณํ พฺยาปนิจฺฉายํ โหตีติ ทเสฺสตุํ **‘‘สตกฺขตฺตุมฺปิ อุปฺปนฺนุปฺปเนฺน’’**ติ วุตฺตํฯ

ญาติวิตโกฺกติ ‘‘อมฺหากํ ญาตโย สุขชีวิโน สมฺปตฺติยุตฺตา’’ติอาทินา เคหสฺสิตเปมวเสน ญาตเก อารพฺภ อุปฺปนฺนวิตโกฺกฯ **ชนปทวิตโกฺก**ติ ‘‘อมฺหากํ ชนปโท สุภิโกฺข สมฺปนฺนสโสฺส รมณีโย’’ติอาทินา เคหสฺสิตเปมวเสน ชนปทํ อารพฺภ อุปฺปนฺนวิตโกฺกฯ อุกฺกุฎิกปฺปธานาทีหิ ทุเกฺข นิชฺชิเณฺณ สมฺปราเย สตฺตา สุขี โหนฺติ อมราติ ทุกฺกรการิกาย ปฎิสํยุโตฺต อมรตฺถาย วิตโกฺกฯ ตํ วา อารพฺภ อมราวิเกฺขปทิฎฺฐิสหคโต อมโร จ โส วิตโกฺก จาติ **อมราวิตโกฺกฯ ปรานุทฺทยตาปฎิสํยุโตฺต**ติ ปเรสุ อุปฺปฎฺฐากาทีสุ สหนนฺทิตาทิวเสน ปวโตฺต อนุทฺทยตาปติรูปโก เคหสฺสิตเปมปฺปฎิสํยุโตฺต วิตโกฺกฯ **ลาภสกฺการสิโลกปฺปฎิสํยุ**

โตฺตติ จีวราทิลาเภน จ สกฺกาเรน จ กิตฺติสเทฺทน จ อารมฺมณกรณวเสน ปฏิสํยุโตฺตฯ **อนวญฺญตฺติปฺปฏิสํยุโตฺต**ติ ‘‘อโห วต มํ ปเร น อวชาเนยฺยุํ, น เหฏฺฐา กตฺวา มเญฺญยฺยุํ, ปาสาณจฺฉตฺตํ วิย ครุํ กเรยฺยุ’’นฺติ อุปฺปนฺนวิตโกฺกฯ

กามวิตโกฺก กามสงฺกปฺปนสภาวโต กามาสวปฺปตฺติยา สาติสยตฺตา จ กามนากาโรติ อาห **‘‘กามวิตโกฺก ปเนตฺถ กามาสโว’’**ติฯ **ตพฺพิเสโส**ติ กามาสววิเสโส ภวสภาวตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ กามวิตกฺกาทิเก วิโนเทติ อตฺตโน สนฺตานโต นีหรติ เอเตนาติ **วิโนทนํ,** วีริยนฺติ อาห **‘‘วีริยสํวรสงฺขาเตน วิโนทเนนา’’**ติฯ

‘‘สตฺต โพชฺฌงฺคา ภาวิตา พหุลีกตา วิชฺชาวิมุตฺติโย ปริปูเรนฺตี’’ติ วจนโต วิชฺชาวิมุตฺตีนํ อนธิคโม ตโต จ สกลวฏฺฏทุกฺขานติวตฺติ **อภาวนาย อาทีนโว**ฯ วุตฺตวิปริยาเยน ภควโต โอรสปุตฺตภาวาทิวเสน จ **ภาวนาย อานิสํโส** เวทิตโพฺพฯ **โถเมโนฺต**ติ อาสวปหานสฺส ทุกฺกรตฺตา ตาย เอว ทุกฺกรกิริยาย ตํ อภิตฺถวโนฺตฯ **สํวเรเนว ปหีนา**ติ สํวเรน ปหีนา เอวฯ เตน วุตฺตํ **‘‘น อปฺปหีเนสฺเยว ปหีนสญฺญี’’**ติฯ

อาสวสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ทารุกมฺมิกสุตฺตวณฺณนา

๕๙. ปญฺจเม **ปุตฺตสมฺพาธสยน**นฺติ ปุเตฺตหิ สมฺพาธสยนํฯ เอตฺถ ปุตฺตสีเสน ทารปริคฺคหํ ปุตฺตทาเรสุ อุปฺปิโล วิยฯ เตน เตสํ โรคาทิเหตุ โสกาภิภเวน จ จิตฺตสฺส สํกิลิฏฺฐตํ ทเสฺสติฯ **กามโภคินา**ติ อิมินา ปน ราคาภิภวนฺติฯ อุภเยนปิ วิกฺขิตฺตจิตฺตตํ ทเสฺสติฯ **กาสิกจนฺทน**นฺติ อุชฺชลจนฺทนํฯ ตํ กิร วณฺณวิเสสสมุชฺชลํ โหติ ปภสฺสรํ, ตทตฺถเมว นํ สณฺหตรํ กโรนฺติฯ เตนวาห **‘‘สณฺหจนฺทน’’**นฺติ , กาสิกวตฺถญฺจ จนฺทนญฺจาติ อโตฺถฯ **มาลาคนฺธวิเลปน**นฺติ วณฺณโสภตฺถเญฺจว สุคนฺธภาวตฺถญฺจ มาลํ, สุคนฺธภาวตฺถาย คนฺธํ, ฉวิราคกรณตฺถเญฺจว สุภตฺถญฺจ วิเลปนํ ธาเรเนฺตนฯ **ชาตรูปรชต**นฺติ สุวณฺณเญฺจว อวสิฏฺฐธนญฺจ สาทิยเนฺตนฯ สเพฺพนปิ กาเมสุ อภิคิทฺธภาวเมว ปกาเสติฯ

ทารุกมฺมิกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. หตฺถิสาริปุตฺตสุตฺตวณฺณนา

๖๐. ฉเฏฺฐ หตฺถึ สาเรตีติ หตฺถิสารี, ตสฺส ปุโตฺตติ **หตฺถิสาริปุโตฺต**ฯ โส กิร สาวตฺถิยํ หตฺถิอาจริยสฺส ปุโตฺต ภควโต สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา ตีณิ ปิฏกานิ อุคฺคเหตฺวา สุขุเมสุ ขนฺธธาตุอายตนาทีสุ อตฺถนฺตเรสุ กุสโล อโหสิฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘เถรานํ ภิกฺขูนํ อภิธมฺมกถํ กเถนฺตานํ อนฺตรนฺตรา กถํ โอปาเตตี’’**ติฯ ตตฺถ **อนฺตรนฺตรา กถํ โอปาเตตี**ติ เถเรหิ วุจฺจมานสฺส กถาปพนฺธสฺส อนฺตเร อนฺตเร อตฺตโน กถํ ปเวเสตีติ อโตฺถฯ **ปญฺจหิ สํสเคฺคหี**ติ สวนสํสโคฺค, ทสฺสนสํสโคฺค, สมุลฺลาปสํสโคฺค, สโมฺภคสํสโคฺค, กายสํสโคฺคติ อิเมหิ ปญฺจหิ สํสเคฺคหิฯ **กิฏฺฐขาทโก**ติ กิฏฺฐฏฺฐาเน อุปฺปนฺนสสฺสสญฺหิ กิฏฺฐนฺติ วุตฺตํ การณูปจาเรนฯ **สิปฺปิโย** สุตฺติโยฯ **สมฺพุกา**ติ สงฺขมาหฯ

คิหิภาเว วณฺณํ กเถสีติ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๔๒๒) กสฺสปสมฺมาสมฺพุทฺธสฺส กิร สาสเน เทฺว สหายกา อเหสุํ, อญฺญมญฺญํ สมคฺคา เอกโตว สชฺฌายนฺติฯ เตสุ เอโก อนภิรโต คิหิภาเว จิตฺตํ อุปฺปาเทตฺวา อิตรสฺส อาโรเจสิฯ โส คิหิภาเว อาทีนวํ, ปพฺพชฺชาย อานิสํสํ ท

เสฺสตฺวา โอวทิฯ โส ตํ สุตฺวา อภิรมิตฺวา ปุน เอกทิวสํ ตาทิเส จิตฺเต อุปฺปนฺเน ตํ เอตทโวจ – ‘‘มยฺหํ, อาวุโส, เอวรูปํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, อิมาหํ ปตฺตจีวรํ ตุยฺหํ ทสฺสามี’’ติฯ โส ปตฺตจีวร โลเภน ตสฺส คิหิภาเว อานิสํสํ ทเสฺสตฺวา ปพฺพชฺชาย อาทีนวํ กเถสิฯ ตสฺส ตํ สุตฺวาว คิหิ ภาวโต จิตฺตํ นิวเตฺตตฺวา ปพฺพชฺชายเมว อภิรมิฯ เอวเมส ตทา สีลวนฺตสฺส ภิกฺขุโน คิหิภาเว อานิสํสกถาย กถิตตฺตา อิทานิ ฉ วาเร วิพฺภมิตฺวา สตฺตมวาเร ปพฺพชิตฺวา มหาโมคฺคลฺลาน สฺส มหาโกฏฺฐิกเตฺถรสฺส จ อภิธมฺมกถํ กเถนฺตานํ อนฺตรนฺตรา กถํ โอปาเตสิฯ อถ นํ มหา โกฏฺฐิกเตฺถโร อปสาเทสิฯ โส มหาสาวกสฺส กถิเต ปติฏฺฐาตุํ อสโกฺกโนฺต วิพฺภมิตฺวา คิหิ ชา โตฯ โปฏฺฐปาทสฺส ปนายํ คิหิสหายโก อโหสิ, ตสฺมา วิพฺภมิตฺวา ทฺวีหตีหจฺจเยน โปฏฺฐปาท สฺส สนฺติกํ คโตฯ อถ นํ โส ทิสฺวา – ‘‘สมฺม, กิํ ตยา กตํ, เอวรูปสฺส นาม สตฺถุ สาสนา อปสกฺก โนฺตสิ, เอหิ ปพฺพชิตุํ ทานิ เต วฏฺฏตี’’ติ ตํ คเหตฺวา ภควโต สนฺติกํ อคมาสิฯ ตสฺมิํ ฐาเน ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **‘‘สตฺตเม วาเร ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณี’’**ติฯ

หตฺถิสาริปุตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. มเชฺฌสุตฺตวณฺณนา

๖๑. สตฺตเม **มนฺตา**ติ ย-การโลเปน นิเทฺทโส, กรณเตฺถ วา เอตํ ปจฺจตฺตวจนํฯ เตนาห **‘‘ตาย อุโภ อเนฺต วิทิตฺวา’’**ติฯ **ผสฺสวเสน นิพฺพตฺตตฺตา**ติ ทฺวยทฺวยสมาปตฺติยํ อญฺญมญฺญํ สมฺผสฺสวเสน นิพฺพตฺตตฺตา, ‘‘ผสฺสปจฺจยา ตณฺหา, ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานํ, อุ ปาทานปจฺจยา ภโว , ภวปจฺจยา ชาตี’’ติ อิมินา จานุกฺกเมน ผสฺสสมุฏฺฐานตฺตา อิมสฺส กาย สฺส ผสฺสวเสน นิพฺพตฺตตฺตาติ วุตฺตํฯ **เอโก อโนฺต**ติ เอตฺถ อยํ **อนฺต**-สโทฺท อนฺตอพฺภนฺตรมริ ยาทลามกอภาวโกฏฺฐาสปทปูรณสมีปาทีสุ ทิสฺสติฯ ‘‘อนฺตปูโร อุทรปูโร’’ติอาทีสุ (สุ. นิ. ๑๙๗) หิ อเนฺต อนฺตสโทฺทฯ ‘‘จรนฺติ โลเก ปริวารฉนฺนา อโนฺต อสุทฺธา, พหิ โสภมานา’’ติ อาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๑๒๒) อพฺภนฺตเรฯ ‘‘กายพนฺธนสฺส อโนฺต ชีรติ (จูฬว. ๒๗๘) สา หริตนฺตํ วา ปนฺถนฺตํ วา เสลนฺตํ วา อุทกนฺตํ วา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๐๔) มริยาทายํฯ ‘‘อนฺตมิทํ, ภิกฺขเว, ชีวิกาน’’นฺติอาทีสุ (สํ. นิ. ๓.๘๐; อิติวุ. ๙๑) ลามเกฯ ‘‘เอเสวโนฺต ทุกฺขสฺสา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๓๙๓; สํ. นิ. ๒.๕๑) อภาเวฯ สพฺพปจฺจยสงฺขโย หิ ทุกฺขสฺส อภาโว โกฏีติปิ วุจฺจติฯ ‘‘ตโย อนฺตา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๓.๓๐๕) โกฏฺฐาเสฯ ‘‘อิงฺฆ ตาว สุตฺตนฺตํ วา คาถาโย วา อภิธมฺมํ วา ปริยาปุณสฺสุ, สุตฺตเนฺต โอกาสํ การาเปตฺวา’’ติ (ปาจิ. ๔๔๒) จ อาทีสุ ปทปูรเณฯ ‘‘คามนฺตํ วา โอสโฏ (ปารา. ๔๐๙-๔๑๐; จูฬว. ๓๔๓) คามนฺตเสนาสน’’นฺติอาทีสุ (ปารา. อฏฺฐ. ๒.๔๑๐) สมีเปฯ สฺวายมิธ โกฏฺฐาเส วตฺตตีติ **อยเมโก โกฏฺฐาโส**ติฯ

สโนฺต ปรมตฺถโต วิชฺชมาโน ธมฺมสมูโหติ **สกฺกาโย,** ปญฺจุปาทานกฺขนฺธาฯ เตนาห **‘‘เตภูมกวฏฺฏ’’**นฺติฯ เสสเมตฺถ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

มเชฺฌสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. ปุริสินฺทฺริยญาณสุตฺตวณฺณนา

๖๒. อฏฺฐเม นิพฺพตฺติวเสน อปายสํวตฺตนิเยน วา กมฺมุนา อปาเยสุ นิยุโตฺตติ **อาปายิ โก เนรยิโก**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ อวีจิมฺหิ อุปฺปชฺชิตฺวา ตตฺถ อายุกปฺปสญฺญิตํ อนฺต รกปฺปํ ติฏฺฐตีติ **กปฺปโฏฺฐ**ฯ นิรยูปปตฺติปริหรณวเสน ติกิจฺฉิตุํ อสกฺกุเณโยฺยติ **อเตกิจฺฉฯ อขณฺฑานี**ติ เอกเทเสนปิ อขณฺฑิตานิฯ ภินฺนกาลโต ปฏฺฐาย พีชํ พีชตฺถาย น อุปกปฺปติฯ

อปูตีนีติ อุทกเตมเนน อปูติกานิฯ ปูติกณฺหิ พีชํ พีชตฺถาย น อุปกปฺปติฯ **อวาตาตปหตานี**ติ วาเตน จ อาตเปน จ น หตานิ นิโรชตํ น ปาปิตานิฯ นิโรชญฺหิ กสฏํ พีชํ พีชตฺถาย น อุปกปฺปติฯ ''สาราทานี''ติ วตฺตเพฺพ อา-การสฺส รสฺสตฺตํ กตฺวา ปาฬิยํ **''สารทานี''**ติ วุตฺตนฺติ อาห **''สาราทานี''**ติฯ ตณฺฑุลสารสฺส อาทานโต **สาราทานิ,** คหิตสารานิ ปติฏฺฐิตสารานิฯ นิสฺสรญฺหิ พีชํ พีชตฺถาย น อุปกปฺปติฯ **สุขสยิตานี**ติ จตฺตาโร มาเส โกเฏฺฐ ปกฺขิตฺตนิยาเมเนว สุขสยิตานิ สุฏฺฐุ สนฺนิจิตานิฯ **มณฺฑเขเตฺต**ติ อูสขาราทิโทเสหิ อวิทฺธเสฺต สารเกฺขเตฺตฯ **อภิโท**ติ อภิ-สเทฺทน สมานตฺถนิปาตปทนฺติ อาห **''อภิอฑฺฒรตฺต''**นฺติฯ นตฺถิ เอตสฺส ภิทาติ วา **อภิโท**ฯ ''อภิทํ อฑฺฒรตฺต''นฺติ วตฺตเพฺพ อุปโยคเตฺถ ปจฺจตฺตวจนํฯ **อฑฺฒรตฺต**นฺติ จ อจฺจนฺตสํโยควจนํ, ภุมฺมเตฺถ วาฯ ตสฺมา **อภิโท อฑฺฒรตฺต**นฺติ อภิเนฺน อฑฺฒรตฺตสมเยติ อโตฺถฯ ปุณฺณมาสิยญฺหิ คคนมชฺฌสฺส ปุรโต วา ปจฺฉโต วา จเนฺท ฐิเต อฑฺฒรตฺตสมโย ภิโนฺน นาม โหติ, มเชฺฌ เอว ปน ฐิเต อภิโนฺน นามฯ

สุปฺปพุทฺธสุนกฺขตฺตาทโยติ เอตฺถ (ธ. ป. อฏฺฐ. ๒.๑๒๗ สุปฺปพุทฺธสกฺยวตฺถุ) สุปฺปพุโทฺธ กิร สากิโย ''มม ธีตรํ ฉเฑฺฑตฺวา นิกฺขโนฺต, มม ปุตฺตํ ปพฺพาเชตฺวา ตสฺส เวริฏฺฐาเน ฐิโต จา''ติ อิเมหิ ทฺวีหิ การเณหิ สตฺถริ อาฆาตํ พนฺธิตฺวา เอกทิวสํ ''น ทานิ นิมนฺติตฏฺฐานํ คนฺตฺวา ภุญฺชิตุํ ทสฺสามี''ติ คมนมคฺคํ ปิทหิตฺวา อนฺตรวีถิยํ สุรํ ปิวโนฺต นิสีทิฯ อถสฺส สตฺถริ ภิกฺขุสงฺฆปริวุเต ตํ ฐานํ อาคเต ''สตฺถา อาคโต''ติ อาโรเจสุํฯ โส อาห – ''ปุรโต คจฺฉาติ ตสฺส วเทถ, นายํ มยา มหลฺลกตโร, นาสฺส มคฺคํ ทสฺสามี''ติฯ ปุนปฺปุนํ วุจฺจมาโนปิ ตเถว นิสีทิฯ สตฺถา มาตุลสฺส สนฺติกา มคฺคํ อลภิตฺวา ตโตว นิวตฺติฯ โสปิ จรปุริสํ เปเสสิ – ''คจฺฉ ตสฺส กถํ สุตฺวา เอหี''ติฯ สตฺถาปิ นิวตฺตโนฺต สิตํ กตฺวา อานเนฺทเตฺถเรน – ''โก นุ โข, ภเนฺต, สิตปาตุกเมฺม ปจฺจโย''ติ ปุโฏฺฐ อาห – ''ปสฺสสิ, อานนฺท, สุปฺปพุทฺธ''นฺติฯ ปสฺสามิ, ภเนฺตฯ ภาริยํ เตน กมฺมํ กตํ มาทิสสฺส พุทฺธสฺส มคฺคํ อเทเนฺตน, อิโต สตฺตเม ทิวเส เหฏฺฐาปาสาเท ปาสาทมูเล ปถวิยา ปวิสิสฺสตี''ติ อาจิกฺขิฯ

สุนกฺขโตฺตปิ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๔๗) ปุเพฺพ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ทิพฺพจกฺขุปริกมฺมํ ปุจฺฉิฯ อถสฺส ภควา กเถสิฯ โส ทิพฺพจกฺขุํ นิพฺพเตฺตตฺวา อาโลกํ วเฑฺฒตฺวา โอโลเกโนฺต เทวโลเก นนฺทนวนจิตฺตลตาวนผารุสกวนมิสฺสกวเนสุ ทิพฺพสมฺปตฺตึ อนุภวมาเน เทวปุเตฺต จ เทวธีตโร จ ทิสฺวา – ''เอเตสํ เอวรูปาย อตฺตภาวสมฺปตฺติยา ฐิตานํ กิร มธุโร นุ โข สโทฺท ภวิสฺสตี''ติ สทฺทํ โสตุกาโม หุตฺวา ทสพลํ อุปสงฺกมิตฺวา ทิพฺพโสตธาตุปริกมฺมํ ปุจฺฉิฯ ภควา ปนสฺส – ''ทิพฺพโสตธาตุสฺส อุปนิสฺสโย นตฺถี''ติ ญตฺวา ปริกมฺมํ น กเถสิฯ น หิ พุทฺธา ยํ น ภวิสฺสติ, ตสฺส ปริกมฺมํ กเถนฺติฯ โส ภควติ อาฆาตํ พนฺธิตฺวา จิเนฺตสิ – ''อหํ สมณํ โคตมํ ปฐมํ ทิพฺพจกฺขุปริกมฺมํ ปุจฺฉึ, โส มยฺหํ 'สมฺปชฺชตุ วา มา วา สมฺปชฺชตู'ติ กเถสิฯ อหํ ปน ปจฺจตฺตปุริสกาเรน ตํ นิพฺพเตฺตตฺวา ทิพฺพโสตธาตุปริกมฺมํ ปุจฺฉึ, ตํ เม น กเถสิฯ อทฺธา เอวํ โหติ 'อยํ ราชปพฺพชิโต ทิพฺพจกฺขุญาณํ นิพฺพเตฺตตฺวา, ทิพฺพโสตญาณํ นิพฺพเตฺตตฺวา, เจโตปริยกมฺมญาณํ นิพฺพเตฺตตฺวา, อาสวานํ ขเย ญาณํ นิพฺพเตฺตตฺวา, มยา สมสโม ภวิสฺสตี'ติ อิสฺสามจฺฉริยวเสน มยฺหํ น กเถตี''ติ ภิโยฺยโส อาฆาตํ พนฺธิตฺวา กาสายานิ ฉเฑฺฑตฺวา คิหิภาวํ ปตฺวาปิ น ตุณฺหีภูโต วิหาสิฯ ทสพลํ ปน อสตา ตุเจฺฉน อพฺภาจิกฺขิตฺวา อปายูปโค อโหสิฯ ตมฺปิ ภควา พฺยากาสิฯ วุตฺตเญฺหตํ – ''เอวมฺปิ โข, ภคฺคว, สุนกฺขโตฺต ลิจฺฉวิปุโตฺต มยา วุจฺจมาโน อปกฺกเมว อิมสฺมา ธมฺมวินยา, ยถา ตํ อาปายิโก''ติ (ที. นิ. ๓.๖)ฯ เตน วุตฺตํ **''อปเรปิ สุปฺปพุทฺธสุนกฺขตฺตาทโย ภควตา ญาตาวา''**ติฯ **อาทิ**-สเทฺทน โกกาลิกาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ

สุสีโม ปริพฺพาชโกติ (สํ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒.๗๐) เอวํนามโก เวทเงคสุ กุสโล ปณฺฑิโต ปริพฺพาชโกฯ อญฺญติตฺถิยา หิ ปริหีนลาภสกฺการสิโลกา ‘‘สมโณ โคตโม น ชาติโคตฺตาทีนิ อารพฺภ ลาภคฺคปฺปตฺโต ชาโต, กวิเสโฏฺฐ ปเนส อุตฺตมกวิตาย สาวกานํ พนฺธํ พนฺธิตฺวา เทติฯ เต ตํ อุคฺคณฺหิตฺวา อุปฏฺฐากานํ อุปนิสินฺนกถมฺปิ อนุโมทนมฺปิ สรภญฺญมฺปีติ เอวมาทีนิ กเถนฺติฯ เต เตสํ ปสนฺนานํ ลาภํ อุปสํหรนฺติฯ สเจ มยํ ยํ สมโณ โคตมา ชานาติ, ตโต โถกํ ชาเนยฺยาม, อตฺตโน สมยํ ตตฺถ ปกฺขิปิตฺวา มยมฺปิ อุปฏฺฐากานํ กเถยฺยามฯ ตโต เอเตหิ ลาภิตรา ภเวยฺยามฯ โก นุ โข สมณสฺส โคตมสฺส สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา ขิปฺปเมว อุคฺคณฺหิตุํ สกฺขิสฺสตี’’ติ เอวํ จินฺเตตฺวา ‘‘สุสิโม ปฏิพโล’’ติ ทิสฺวา อุปสงฺกมิตฺวา เอวมาหํสุ ‘‘เอหิ ตฺวํ, อาวุโส สุสีม, สมเณ โคตเม พฺรหฺมจริยํ จร, ตฺวํ ธมฺมํ ปริยาปุณิตฺวา อเมฺห วาเจยฺยาสิ, ตํ มยํ ธมฺมํ ปริยาปุณิตฺวา คิหีนํ ภาสิสฺสาม, เอวํ มยมฺปิ สกฺกตา ภวิสฺสาม ครุกตา มานิตา ปูชิตา ลาภิโน จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขาราน’’นฺติ (สํ. นิ. ๒.๗๐)ฯ

อถ สุสีโม ปริพฺพาชโก เตสํ วจนํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา เยนานโนฺท เตนุปสงฺกมิ, อุปสงฺกมิตฺวา ปพฺพชฺชํ ยาจิฯ เถโร จ ตํ อาทาย ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา เอตมตฺถํ อาโรเจสิฯ ภควา ปน จินฺเตสิ ‘‘อยํ ปริพฺพาชโก ติตฺถิยสมเย ‘อหํ ปาฏิเอกฺโก สตฺถา’ติ ปฏิชานมาโน จรติ, ‘อิเธว มคฺคพฺรหฺมจริยํ จริตุํ อิจฺฉามี’ติ กิร วทติ, กึ นุ โข มยิ ปสโนฺน, อุทาหุ มยฺหํ วา มม สาวกานํ ธมฺมกถาย ปสโนฺน’’ติฯ อถสฺส เอกฏฺฐาเนปิ ปสาทาภาวํ ญตฺวา ‘‘อยํ มม สาสเน ‘ธมฺมํ เถเนสฺสามี’ติ ปพฺพชติ, อิติสฺส อาคมนํ อปริสุทฺธํ, นิปฺผตฺติ นุ โข กีทิสา’’ติ โอโลเกโนฺต ‘‘กิญฺจาปิ ‘ธมฺมํ เถเนสฺสามี’ติ ปพฺพชติ, กติปาเหเนว ปน ฆเฎตฺวา อรหตฺตํ คณฺหิสฺสตี’’ติ ญตฺวา ‘‘เตนหานนฺท, สุสีมํ ปพฺพาเชถา’’ติ อาหฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํ **‘‘เอวํ ภควตา โก ญาโต? สุสีโม ปริพฺพาชโก’’**ติฯ

สนฺตติมหามโตฺตติ (ธ. ป. อฏฺฐ. ๒.๑๔๑ สนฺตติมหามตฺตวตฺถุ) โส กิร เอกสฺมึ กาเล รโญฺญ ปเสนทิสฺส ปจฺจนฺตํ กุปิตํ วูปสเมตฺวา อาคโตฯ อถสฺส ราชา ตุโฏฺฐ สตฺต ทิวสานิ รชฺชํ ทตฺวา เอกํ นจฺจคีตกุสลํ อิตฺถึ อทาสิฯ โส สตฺต ทิวสานิ สุรามทมตฺโต หุตฺวา สตฺตเม ทิวเส สพฺพาลงฺการปฺปฏิมณฺฑิโต หตฺถิกฺขนฺธวรคโต นหานติตฺถํ คจฺฉโนฺต สตฺถารํ ปิณฺฑาย ปวิสนฺตํ ทฺวารนฺตเร ทิสฺวา หตฺถิกฺขนฺธวรคโตว สีสํ จาเลตฺวา วนฺทิฯ สตฺถา สิตํ กตฺวา ‘‘โก นุ โข, ภเนฺต, สิตปาตุกรเณ เหตู’’ติ อานนฺทเตฺถเรน ปุโฏฺฐ สิตการณํ อาจิกฺขโนฺต อาห – ‘‘ปสฺสสิ, อานนฺท, สนฺตติมหามตฺตํ, อชฺชว สพฺพาภรณปฺปฏิมณฺฑิโต มม สนฺติกํ อาคนฺตฺวา จาตุปฺปทิกคาถาวสาเน อรหตฺตํ ปตฺวา ปรินิพฺพายิสฺสตี’’ติฯ เตน วุตฺตํ **‘‘เอวํ โก ญาโต ภควตาติ? สนฺตติมหามโตฺต’’**ติฯ

ปุริสินฺทฺริยญาณสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. นิเพฺพธิกสุตฺตวณฺณนา

๖๓. นวเม ปริหายติ อตฺตโน ผลํ ปริคฺคเหตฺวา วตฺตตีติ, ตสฺส วา การณภาวํ อุปคจฺฉตีติ **ปริยาโย**ติ อิธ การณํ วุตฺตนฺติ อาห **‘‘นิพฺพิชฺฌนการณ’’**นฺติฯ

‘‘อนุชานามิ , ภิกฺขเว, อหตานํ วตฺถานํ ทิคุณํ สงฺฆาฏิ’’นฺติ เอตฺถ หิ ปฏลโฏฺฐ คุณโฏฺฐฯ ‘‘อเจฺจนฺติ กาลา ตรยนฺติ รตฺติโย, วโยคุณา อนุปุพฺพํ ชหนฺตี’’ติ (สํ. นิ. ๑.๔) เอตฺถ ราสโฏฺฐ คุณโฏฺฐฯ ‘‘สตคุณา ทกฺขิณา ปาฏิกงฺขิตพฺพา’’ติ (ม. นิ. ๓.๓๗๙) เอตฺถ อานิสํสโฏฺฐฯ ‘‘อนฺตํ อนฺตคุณํ (ที. นิ. ๒.๓๗๗; ม. นิ. ๑.๑๑๐; ขุ. ปา. ๓.ทฺวตฺตึสาการโร), กยิรา มาลาคุเณ

พหู’’ติ (ธ. ป. ๕๓) เอตฺถ พนฺธนโฏฺฐ คุณโฏฺฐฯ อิธาปิ เอโสว อธิเปฺปโตติ อาห **“พนฺธนเฏฺฐน คุณา”**ติฯ กามราคสฺส สํโยชนสฺส ปจฺจยภาเวน วตฺถุกาเมสุปิ พนฺธนโฏฺฐ ราสโฏฺฐ วา คุณโฏฺฐ ทฏฺฐโพฺพฯ **จกฺขุวิเญฺญยฺยา**ติ วา จกฺขุวิญฺญาณตํทฺวาริกวิญฺญาเณหิ ชานิตพฺพาฯ **โสตวิเญฺญยฺยา**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **อิฏฺฐารมฺมณภูตา**ติ สภาเวเนว อิฏฺฐารมฺมณชาติกา, อิฏฺฐารมฺมณภาวํ วา ปตฺตาฯ **กมนียา**ติ กาเมตพฺพาฯ **มนวฑฺฒนกา**ติ มโนหราฯ เอเตน ปริกปฺปนโตปิ อิฏฺฐารมฺมณภาวํ สงฺคณฺหาติฯ **ปิยชาติกา**ติ ปิยายิตพฺพสภาวาฯ **กามูปสญฺหิตา**ติ กามราเคน อุเปจฺจ สมฺพนฺธนียา สมฺพนฺธา กาตพฺพาฯ เตนาห **“อารมฺมณํ กตฺวา”**ติอาทิฯ **สงฺกปฺปราโค**ติ วา สุภาทิวเสน สงฺกปฺปิตวตฺถุมฺหิ อุปฺปนฺนราโคฯ เอวเมตฺถ วตฺถุกามํ ปฏิกฺขิปิตฺวา กิเลสกาโม วุโตฺต ตเสฺสว วเสน เตสมฺปิ กามภาวสิทฺธิโต, กิเลสกามสฺสปิ อิฏฺฐเวทนา ทิฏฺฐาทิสมฺปโยคเภเทน ปวตฺติอาการเภเทน จ อตฺถิ วิจิตฺตกาติ ตโต วิเสเสตุํ **“จิตฺรวิจิตฺรารมฺมณานี”**ติ อาห, นานปฺปการานิ รูปาทิอารมฺมณานีติ อโตฺถฯ

อเถตฺถ ธีรา วินยนฺติ ฉนฺทนฺติ อถ เอเตสุ อารมฺมเณสุ ธิติสมฺปนฺนา ปณฺฑิตา ฉนฺทราคํ วินยนฺติฯ

ตชฺชาติกนฺติ ตํสภาวํ, อตฺถโต ปน ตสฺส กามสฺส อนุรูปนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ปุญฺญสฺส ภาโค ปุญฺญภาโค, ปุญฺญโกฏฺฐาโสฯ เตน นิพฺพโตฺต, ตตฺถ วา ภโวติ **ปุญฺญภาคิโยฯ อปุญฺญภาคิโย**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ วิปาโกเยว **เวปกฺก**นฺติ อาห **“โวหารวิปาก”**นฺติฯ

สพฺพสงฺคาหิกาติ กุสลากุสลสาธารณาฯ **สํวิทหนเจตนา**ติ สมฺปยุตฺตธเมฺมสุ สํวิทหนลกฺขณา เจตนาฯ **อุรตฺตาฬิ**นฺติ อุรํ ตาเฬตฺวา ฯ **เอกปท**นฺติ เอกปทจิตํ มนฺตํฯ เตนาห **“เอกปทมนฺตํ วา”**ติอาทิฯ

นิเพฺพธิกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. สีหนาทสุตฺตวณฺณนา

๖๔. ทสเม **ตถาคตพลานี**ติ อเญฺญหิ อสาธารณานิ ตถาคตเสฺสว พลานิฯ นนุ เจตานิ สาวกานมฺปิ เอกจฺจานิ อุปฺปชฺชนฺตีติ? กามํ อุปฺปชฺชนฺติ, ยาทิสานิ ปน พุทฺธานํ ฐานาฏฺฐานญาณาทีนิ, น ตาทิสานิ ตทเญฺญสํ กทาจิ อุปฺปชฺชนฺตีติ อเญฺญหิ อสาธารณานิฯ อิมเมว หิ ยถาวุตฺตํ เลสํ อเปกฺขิตฺวา สาธารณภาวโต อาสยานุสยญาณาทีสุ เอว อสาธารณสมญฺญา นิรุฬฺหาฯ ยถา ปุพฺพพุทฺธานํ พลานิ ปุญฺญสฺส สมฺปตฺติยา อาคตานิ, ตถา อาคตพลานีติ วา **ตถาคตพลานิ**ฯ อุสภสฺส อิทํ **อาสภํ,** เสฏฺฐฏฺฐานํฯ **ปมุขนาท**นฺติ เสฏฺฐนาทํ ฯ **ปฏิเวธญาณเญฺจว เทสนาญาณญฺจา**ติ เอตฺถ ปญฺญาย ปภาวิตํ อตฺตโน อริยผลาวหํ ปฏิเวธญาณํฯ กรุณาย ปภาวิตํ สาวกานํ อริยผลาวหํ เทสนาญาณํฯ ตตฺถ ปฏิเวธญาณํ อุปฺปชฺชมานํ อุปฺปนฺนนฺติ ทุวิธํฯ ตญฺหิ อภินิกฺขมนโต ยาว อรหตฺตมคฺคา อุปฺปชฺชมานํ, ผลกฺขเณ อุปฺปนฺนํ นามฯ ตุสิตภวนโต ยาว มหาโพธิปลฺลเงฺก อรหตฺตมคฺคา อุปฺปชฺชมานํ, ผลกฺขเณ อุปฺปนฺนํ นามฯ ทีปงฺกรโต ปฏฺฐาย ยาว อรหตฺตมคฺคา อุปฺปชฺชมานํ, ผลกฺขเณ อุปฺปนฺนํ นามฯ เทสนาญาณมฺปิ ปวตฺตมานํ ปวตฺตนฺติ ทุวิธํฯ ตญฺหิ ยาว อญฺญาตโกณฺฑญฺญสฺส โสตาปตฺติมคฺคา ปวตฺตมานํ, ผลกฺขเณ ปวตฺตํ นามฯ เตสุ ปฏิเวธญาณํ โลกุตฺตรํ, เทสนาญาณํ โลกิยํฯ อุภยมฺปิ ปเนตํ อเญฺญหิ อสาธารณํ, พุทฺธานเญฺญว โอรสญาณํฯ

ฐานญฺจ ฐานโต ปชานาตีติ การณญฺจ การณโต ปชานาติฯ ยสฺมา ตตฺถ ผลํ ติฏฺฐติ ตทายตฺตวุตฺติตาย อุปฺปชฺชติ เจว ปวตฺตติ จ, ตสฺมา ฐานนฺติ วุจฺจติฯ ภควา ‘‘เย เย ธมฺมา เยสํ เยสํ ธมฺมานํ เหตู ปจฺจยา อุปฺปาทาย, ตํ ตํ ฐานํ, เย เย ธมฺมา เยยํ เยยํ ธมฺมานํ น เหตู น ปจฺจยา อุปฺปาทาย, ตํ ตํ อฏฺฐาน’’นฺติ ปชานโนฺต ฐานโต อฏฺฐานโต ยถาภูตํ ปชานาติฯ

สมาทิยนฺตีติ **สมาทานานิ,** ตานิ ปน สมาทิยิตฺวา กตานิ โหนฺตีติ อาห **‘‘สมาทิยิตฺวา กตาน’’**นฺติฯ **กมฺมเมว วา กมฺมสมาทาน**นฺติ เอเตน ‘‘สมาทาน’’นฺติ สทฺทสฺส อปุพฺพตฺถาภาวํ ทเสฺสติ มุตฺตคตสเทฺท คตสทฺทสฺส วิยฯ **คตี**ติ นิรยาทิคติโยฯ **อุปธี**ติ อตฺตภาโวฯ **กาโล**ติ กมฺมสฺส วิปจฺจนารหกาโลฯ **ปโยโค**ติ วิปากุปฺปตฺติยา ปจฺจยภูตา กิริยาฯ

จตุนฺนํ ฌานานนฺติ ปจฺจนีกชฺฌาปนเฏฺฐน อารมฺมณูปนิชฺฌานเฏฺฐน จ จตุนฺนํ รูปาวจรชฺฌานานํฯ จตุกฺกนเยน เหตํ วุตฺตํฯ **อฏฺฐนฺนํ วิโมกฺขาน**นฺติ ‘‘รูปี รูปานิ ปสฺสตี’’ติอาทีนํ (ม. นิ. ๒.๒๔๘; ๓.๓๑๒; ธ. ส. ๒๔๘; ปฏิ. ม. ๑.๒๐๙) อฏฺฐนฺนํ วิโมกฺขานํฯ **ติณฺณํ สมาธีน**นฺติ สวิตกฺกสวิจาราทีนํ ติณฺณํ สมาธีนํฯ **นวนฺนํ อนุปุพฺพสมาปตฺตีน**นฺติ ปฐมชฺฌานสมาปตฺติอาทีนํ นวนฺนํ อนุปุพฺพสมาปตฺตีนํฯ เอตฺถ จ ปฏิปาฏิยา อฏฺฐนฺนํ สมาธีติปิ นามํ, สมาปตฺตีติปิ จิเตฺตกคฺคตาสพฺภาวโต, นิโรธสมาปตฺติยา ตทภาวโต น สมาธีติ นามํฯ **หานภาคิยํ ธมฺม**นฺติ อปฺปคุเณหิ ปฐมชฺฌานาทีหิ วุฏฺฐิตสฺส สญฺญามนสิการานํ กามาทิปกฺขนฺทนํฯ **วิเสสภาคิยํ ธมฺม**นฺติ ปคุเณหิ ปฐมชฺฌานาทีหิ วุฏฺฐิตสฺส สญฺญามนสิการานํ ทุติยชฺฌานาทิปกฺขนฺทนํฯ อิติ สญฺญามนสิการานํ กามาทิทุติยชฺฌานาทิปกฺขนฺทนานิ หานภาคิยวิเสสภาคิยธมฺมาติ ทสฺสิตานิฯ เตหิ ปน ฌานานํ ตํสภาวตา ธมฺมสเทฺทน วุตฺตาฯ **ตสฺมา**ติ วุตฺตเมวตฺถํ เหตุภาเวน ปจฺจามสติฯ **โวทาน**นฺติ ปคุณตาสงฺขาตํ โวทานํฯ ตญฺหิ ปฐมชฺฌานาทีหิ วุฏฺฐหิตฺวา ทุติยชฺฌานาทีนํ อธิคมสฺส ปจฺจยตฺตา **‘‘วุฏฺฐาน’’**นฺติ วุตฺตํฯ เย ปน ‘‘นิโรธโต ผลสมาปตฺติยา วุฏฺฐานนฺติ ปาฬิ นตฺถี’’ติ วทนฺติฯ เต ‘‘นิโรธา วุฏฺฐหนฺตสฺส เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ ผลสมาปตฺติยา อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ อิมาย **ปาฬิยํ** (ปฏฺฐา. ๑.๑.๔๑๗) ปฏิเสเธตพฺพาฯ

สีหนาทสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

มหาวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. เทวตาวโคฺค

๑-๓. อนาคามิผลสุตฺตาทิวณฺณนา

๖๕-๖๗. สตฺตมสฺส ปฐมาทีนิ อุตฺตานตฺถานิฯ ตติเย อภิสมาจาเร อุตฺตมสมาจาเร ภวํ **อาภิสมาจาริกํ,** วตฺตปฺปฏิปตฺติวตฺตํฯ เตนาห **“อุตฺตมสมาจารภูต”**นฺติอาทิฯ **เสข ปณฺณตฺติสีล**นฺติ เสขิยวเสน ปญฺญตฺตสีลํฯ

อนาคามิผลสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔-๕. สงฺคณิการามสุตฺตาทิวณฺณนา

๖๘-๖๙. จตุตฺเถ คเณน สงฺคณํ สโมธานํ คณสงฺคณิกา, สา อารมิตพฺพเฏฺฐน อาราโม เอตสฺสาติ **คณสงฺคณิการาโมฯ สงฺคณิกา**ติ วา สกปริสสโมธานํฯ **คโณ**ติ นานาชน สโมธานํฯ เสสเมตฺถ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ ปญฺจมํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

สงฺคณิการามสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. สมาธิสุตฺตวณฺณนา

๗๐. ฉเฏฺฐ ปฏิปฺปสฺสมฺภนํ ปฏิปฺปสฺสทฺธีติ อตฺถโต เอกนฺติ อาห **“น ปฏิปฺปสฺสทฺธิลทฺธนาติ กิเลสปฺปฏิปฺปสฺสทฺธิยา อลทฺธนา”**ติฯ สุกฺกปกฺเข **สเนฺตนา**ติอาทีสุ องฺคสนฺตตาย อารมฺมณสนฺตตาย สพฺพกิเลสสนฺตตาย จ สเนฺตน, อตปฺปนิยเฏฺฐน **ปณีเตน,** กิเลสปฺปฏิปฺปสฺสทฺธิยา ลทฺธตฺตา, กิเลสปฺปฏิปฺปสฺสทฺธิภาวํ วา ลทฺธตฺตา **ปฏิปฺปสฺสทฺธิลทฺธน,** ปสฺสทฺธิกิเลเสน วา อรหตา ลทฺธตฺตา **ปฏิปฺปสฺสทฺธิลทฺธน,** เอโกทิภาเวน อธิคตตฺตา **เอโกทิภาวาธิคเตนา**ติ เอวมโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

สมาธิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗-๑๐. สกฺขิภพฺพสุตฺตาทิวณฺณนา

๗๑-๗๔. สตฺตเม **ตสฺมิํ ตสฺมิํ วิเสเส**ติ ตสฺมิํ ตสฺมิํ สจฺฉิกาตเพฺพ วิเสเสฯ สกฺขิภาวาย ปจฺจกฺขการิตาย ภโพฺพ สกฺขิภโพฺพ, ตสฺส ภาโว สกฺขิภพฺพตาฯ ตํ **สกฺขิภพฺพตํฯ สติ สติ อายตเน**ติ สติ สติการเณฯ กิเญฺจตฺถ การณํ? อภิญฺญา วา อภิญฺญาปาทกชฺฌานํ วา, อวสาเน ปน ฉฏฺฐาภิญฺญาย อรหตฺตํ วา การณํ, อรหตฺตสฺส วิปสฺสนา วาติ เวทิตพฺพํฯ ยญฺหิ ตํ ตตฺร ตตฺร สกฺขิภพฺพตาสงฺขาตํ อิทฺธิวิธปจฺจนุภวนาทิ, ตสฺส อภิญฺญา การณํฯ อถ อิทฺธิวิธปจฺจนุภวนาทิ อภิญฺญา, เอวํ สติ อภิญฺญาปาทกชฺฌานํ การณํฯ อรหตฺตมฺปิ ‘‘กุทาสฺสุ นามาหํ ตทายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหริสฺสามี’’ติ อนุตฺตเรสุ วิโมเกฺขสุ ปิหํ อุปฏฺฐเปตฺวา ฉฏฺฐาภิญฺญํ นิพฺพเตฺตนฺตสฺส การณํฯ อิทญฺจ สพฺพสาธารณํ น โหติ, สาธารณวเสน ปน อรหตฺตสฺส วิปสฺสนา การณํฯ อถ วา **สติ อายตเน**ติ ตสฺส ตสฺส วิเสสาธิคมสฺส อุปนิสฺสยสงฺขาเต การเณ สตีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

หานภาคิยาทีสุ ‘‘ปฐมชฺฌานสฺส ลาภิํ กามสหคตา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ, หานภาคิโย สมาธิฯ ตทนุธมฺมตา สติ สนฺติฏฺฐติ, ฐิติภาคิโย สมาธิฯ อวิตกฺกสหคตา สญฺญามน

สิการา สมุทาจรนฺติ, วิเสสภาคิโย สมาธิฯ นิพฺพิทาสหคตา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ วิราคูปสํหิตา, นิเพฺพธภาคิโย สมาธี’’ติ (วิภ. ๗๙๙) อิมินา นเยน สพฺพสมาปตฺติโย วิตฺถาเรตฺวา หานภาคิยาทิอโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ **ปฐมชฺฌานสฺส ลาภิ**นฺติ ยฺวายํ อปฺปคุณสฺส ปฐมสฺส ฌานสฺส ลาภี, ตํฯ **กามสหคตา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺตี**ติ ตโต วุฎฺฐิตํ อารมฺมณวเสน กามสหคตา หุตฺวา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ ตุทนฺติ, ตสฺส กามานตีตสฺส กามานุปกฺขนฺทานํ สญฺญามนสิการานํ วเสน โส ปฐมชฺฌานสมาธิ หายติ ปริหายติ, ตสฺมา **หานภาคิโย** วุโตฺตฯ **ตทนุธมฺมตา**ติ ตทนุรูปสภาโวฯ **สติ สนฺติฎฺฐตี**ติ อิทํ มิจฺฉาสติํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ยสฺส หิ ปฐมชฺฌานานุรูปสภาวา ปฐมชฺฌานํ สนฺตโต ปณีตโต ทิสฺวา อสฺสาทยมานา อภินนฺทมานา นิกนฺติ โหติ, ตสฺส นิกนฺติวเสน โส ปฐมชฺฌานสมาธิ เนว หายติ น วฑฺฒติ, ฐิติโกฎฺฐาสิโก โหติฯ เตน วุตฺตํ **“ฐิติภาคิโย สมาธี”**ติฯ **อวิตกฺกสหคตา**ติ อวิตกฺกํ ทุติยชฺฌานํ สนฺตโต ปณีตโต มนสิกโรโต อารมฺมณวเสน อวิตกฺกสหคตาฯ **สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺตี**ติ ปคุณปฐมชฺฌานโต วุฎฺฐิตํ ทุติยชฺฌานาธิคมตฺถาย โจเทนฺติ ตุทนฺติฯ ตสฺส อุปริ ทุติยชฺฌานานุปกฺขนฺทานํ สญฺญามนสิการานํ วเสน โส ปฐมชฺฌานสมาธิ วิเสสภูตสฺส ทุติยชฺฌานสฺส อุปฺปตฺติปทฎฺฐานตาย **“วิเสสภาคิโย”**ติ วุโตฺตฯ

นิพฺพิทาสหคตาติ ตเมว ปฐมชฺฌานลาภิํ ฌานโต วุฎฺฐิตํ นิพฺพิทาสงฺขาเตน วิปสฺสนาญาเณน สหคตาฯ วิปสฺสนาญาณญฺหิ ฌานเงฺคสุ ปเภเทน อุปฎฺฐหเนฺตสุ นิพฺพินฺทติ อุกฺกณฺฐติ, ตสฺมา **“นิพฺพิทา”**ติ วุจฺจติฯ **สมุทาจรนฺตี**ติ นิพฺพานสจฺฉิกิริยตฺถาย โจเทนฺติ ตุทนฺติฯ **วิราคูปสํหิตา**ติ วิราคสงฺขาเตน นิพฺพาเนน อุปสํหิตาฯ วิปสฺสนาญาณญฺหิ สกฺกา อิมินา มเคฺคน วิราคํ นิพฺพานํ สจฺฉิกาตุนฺติ ปวตฺติโต ‘‘วิราคูปสํหิต’’นฺติ วุจฺจติฯ ตํสมฺปยุตฺตา สญฺญามนสิการา วิราคูปสํหิตา เอว นามฯ ตสฺส เตสํ สญฺญามนสิการานํ วเสน ปฐมชฺฌานสมาธิ อริยมคฺคปฺปฏิเวธสฺส ปทฎฺฐานตาย **“นิเพฺพธภาคิโย”**ติ วุโตฺตฯ หานํ ภชนฺตีติ **หานภาคิยา,** หานภาโค วา เอเตสํ อตฺถีติ **หานภาคิยา,** ปริหานโกฎฺฐาสิกาติ อโตฺถฯ อิมินา นเยน **ฐิติภาคิโย** เวทิตโพฺพฯ อฎฺฐมาทีนิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

สกฺขิภพฺพสุตฺตาทิวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

เทวตาวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๘. อรหตฺตวโคฺค

๑-๓. ทุกฺขสุตฺตาทิวณฺณนา

๗๕-๗๗. อฏฺฐมสฺส ปฐมาทีสุ นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ ตติเย **ติวิธํ กุหนวตฺถุ**นฺติ ปจฺจยปฺปฏิเสวนสามนฺตชปฺปนอิริยาปถปฺปวตฺตนสงฺขาตํ ติวิธํ กุหนวตฺถุํฯ **อุกฺขิปิตฺวา**ติ ‘‘มหากุฏุมฺพิโก มหานาวิโก มหาทานปตี’’ติอาทินา ปคฺคณฺหิตฺวา ลปนํฯ **อวกฺขิปิตฺวา**ติ ‘‘กึ อิมสฺส ชีวิตํ, พีชโภชโน นามาย’’นฺติ หีเฬตฺวา ลปนํฯ

ทุกฺขสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. สุขโสมนสฺสสุตฺตวณฺณนา

๗๘. จตุตฺเถ ยถาวุตฺตธมฺมาทีสุ ตสฺส กิเลสนิมิตฺตํ ทุกฺขํ อนวสฺสนนฺติ ‘‘สุขโสมนสฺสพหุโล วิหรตี’’ติ วุตฺตํฯ กายิกสุขเญฺจว เจตสิกโสมนสฺสญฺจ พหุลํ อสฺสาติ **สุขโสมนสฺสพหุโล**ฯ ยวติ เตน ผลํ มิสฺสิตํ วิย โหตีติ **โยนิ,** เอกนฺติกํ การณํฯ **อสฺสา**ติ ยถาวุตฺตสฺส ภิกฺขุโนฯ **ปริปุณฺณ**นฺติ อวิกลํ อนวเสสํฯ

สุขโสมนสฺสสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. อธิคมสุตฺตวณฺณนา

๗๙. ปญฺจเม อาคจฺฉนฺติ เอเตน กุสลา วา อกุสลา วาติ อาคมนํ, กุสลากุสลานํ อุปฺปตฺติการณํฯ ตตฺถ กุสโลติ **อาคมนกุสโล**ฯ เอวํ ธเมฺม มนสิกโรโต กุสลา วา อกุสลา วา ธมฺมา อภิวฑฺฒนฺตีติ เอวํ ชานโนฺตฯ อปคจฺฉนฺติ กุสลา วา อกุสลา วา เอเตนาติ อปคมนํฯ เตสํ เอว อนุปฺปตฺติการณํ, ตตฺถ กุสโลติ **อปคมนกุสโล**ฯ เอวํ ธเมฺม มนสิกโรโต กุสลา วา อกุสลา วา ธมฺมา นาภิวฑฺฒนฺตีติ เอวํ ชานโนฺตฯ **อุปายกุสโล**ติ ฐานุปฺปตฺติกปญฺญาสมนฺนาคโตฯ อิทญฺจ อจฺจายิกกิเจฺจ วา ภเย วา อุปฺปเนฺน ตสฺส ติกิจฺฉนตฺถํ ฐานุปฺปตฺติยา การณชานนวเสน เวทิตพฺพํฯ

อธิคมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖-๗. มหนฺตตฺตสุตฺตาทิวณฺณนา

๘๐-๘๑. ฉเฏฺฐ **สมฺปเตฺต**ติ กิเลเส สมฺปเตฺตฯ สตฺตมํ อุตฺตานเมวฯ

มหนฺตตฺตสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘-๑๐. ทุติยนิรยสุตฺตาทิวณฺณนา

๘๒-๘๔. อฏฺฐเม **กายปาคพฺภิยาทีหีติ อาทิ**-สเทฺทน วจีปาคพฺภิยํ มโนปาคพฺภิยญฺจ สงฺคณฺหาติฯ นวมาทีนิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

ทุติยนิรยสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อรหตฺตวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. สีติวโคฺค

๑. สีติภาวสุตฺตวณฺณนา

๘๕. นวมสฺส ปฐเม **สีติภาว**นฺติ นิพฺพานํ, กิเลสวูปสมํ วาฯ **นิคฺคณฺหาตี**ติ อจฺจารทฺธวีริยตาทีหิ อุทฺธตํ จิตฺตํ อุทฺธจฺจปกฺขโต รกฺขณวเสน นิคฺคณฺหาติฯ **ปคฺคณฺหาตี**ติ อติสิถิลวีริยตาทีหิ ลีนํ จิตฺตํ โกสชฺชปาตโต รกฺขณวเสน ปคฺคณฺหาติฯ **สมฺปหํเสตี**ติ สมปฺปวตฺตจิตฺตํ ตถาปวตฺติยํ ปญฺญาย โตเสติ อุเตฺตเชติ วาฯ ยทา วา ปญฺญาปโยคมนฺทตาย อุปสมสุขานธิคเมน วา นิรสฺสาทํ จิตฺตํ ภาวนาย น ปกฺขนฺทติ, ตทา ชาติอาทีนิ สํเวควตฺถูนิ ปจฺจเวกฺขิตฺวา สมฺปหํเสติ สมุเตฺตเชติฯ **อชฺฌุเปกฺขตี**ติ ยทา ปน จิตฺตํ อลีนํ อนุทฺธตํ อนิรสฺสาทํ อารมฺมเณ สมปฺปวตฺตํ สมฺมเทว ภาวนาวีถึ โอติณฺณํ โหติ, ตทา ปคฺคหนิคฺคหสมฺปหํสเนสุ กิญฺจิ พฺยาปารํ อกตฺวา สมปฺปวเตฺตสุ อเสฺสสุ สารถี วิย อชฺฌุเปกฺขติ, อุเปกฺขโกว โหติฯ **ปณีตาธิมุตฺติโก**ติ ปณีเต อุตฺตเม มคฺคผเล อธิมุโตฺต นินฺนโปณปพฺภาโรฯ

สีติภาวสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒-๑๑. อาวรณสุตฺตาทิวณฺณนา

๘๖-๙๕. ทุติเย **อจฺฉนฺทิโก**ติ กตฺตุกมฺยตากุสลจฺฉนฺทรหิโตฯ อุตฺตรกุรุกา มนุสฺสา อจฺฉนฺทิกฏฺฐานํ ปวิฏฺฐาฯ **ทุปฺปโญฺญ**ติ ภวงฺคปญฺญาย ปริหีโน ฯ ภวงฺคปญฺญาย ปน ปริปุณฺณายปิ ยสฺส ภวงฺคํ โลกุตฺตรสฺส ปจฺจโย น โหติ, โสปิ ทุปฺปโญฺญ เอว นามฯ **อภโพฺพ นิยามํ โอกฺกมิตุํ กุสเลสุ ธเมฺมสุ สมฺมตฺต**นฺติ กุสเลสุ ธเมฺมสุ สมฺมตฺตนิยามสงฺขาตํ อริยมคฺคํ โอกฺกมิตุํ อธิคนฺตุํ อภโพฺพฯ **น กมฺมาวรณตายา**ติอาทีสุ อภพฺพวิปริยาเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ จตุตฺถาทีนิ อุตฺตานตฺถานิฯ

อาวรณสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สีติวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. อานิสํสวโคฺค

๑-๑๑. ปาตุภาวสุตฺตาทิวณฺณนา

๙๖-๑๐๖. ทสมสฺส ปฐมาทีสุ นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ อฏฺฐเม เมตฺตา เอตสฺส อตฺถีติ เมตฺตาวา, ตสฺส ภาโว **เมตฺตาวตา,** เมตฺตาปฏิปตฺติ, ตายฯ สา ปน เมตฺตาวตา เมตฺตาวเสน ปาริจริยาติ อาห “**เมตฺตายุตฺตาย ปาริจริยายา**”ติฯ **ปริจรนฺติ** วิปฺปกตพฺรหฺมจริยตฺตาฯ ปริจิณฺณสตฺถุเกน สาวเกน นาม สตฺถุโน ยาว ธมฺมน กาตพฺพา ปาริจริยา, ตาย สมฺมเทว สมฺปาทิตตฺตาฯ นวมาทีนิ อุตฺตานตฺถานิฯ

ปาตุภาวสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อานิสํสวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐๗-๑๑๖. เอกาทสมวโคฺค อุตฺตานโตฺถเยวฯ

อิติ มโนรถปูรณิยา องฺคุตฺตรนิกาย-อฏฺฐกถาย

ฉกฺกนิปาตวณฺณนาย อนุตฺตานตฺถทีปนา สมตฺตาฯ

ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

องฺคุตฺตรนิกาเย

สตฺตกนิปาต-ฏีกา

๑. ปฐมปณฺณาสกํ

๑. ธนวคฺควณฺณนา

๑-๑๐. สตฺตกนิปาตสฺส ปฐโม วโคฺค อุตฺตานโตฺถฯ

๒. อนุสยวโคฺค

๔.ปุคฺคลสุตฺตวณฺณนา

๑๔. ทุติยสฺส จตุเตฺถ อุภโต อุภยถา, อุภโต อุโภหิ ภาเคหิ วิมุโตฺตติ **อุภโตภาควิมุโตฺต** เอกเทสสรูเปกเสสนเยนฯ **ทฺวีหิ ภาเคหี**ติ กรเณ นิสฺสเกฺก เจตํ พหุวจนํ ฯ อาวุตฺติอาทิวเสน อยํ นิยโม เวทิตโพฺพติ อาห **“อรูปสมาปตฺติยา”**ติอาทิฯ เอเตน ‘‘สมาปตฺติยา วิกฺขมฺภนวิโมเกฺขน, มเคฺคน สมุเจฺฉทวิโมเกฺขน วิมุตฺตตฺตา อุภโตภาควิมุโตฺต’’ติ เอวํ ปวโตฺต **ติปิฎกจูฬนาคเตฺถรวาโท,** ‘‘นามกายโต รูปกายโต จ วิมุตฺตตฺตา อุภโตภาควิมุโตฺต’’ติ เอวํ ปวโตฺต **ติปิฎกมหารกฺขิตเตฺถรวาโท,** ‘‘สมาปตฺติยา วิกฺขมฺภนวิโมเกฺขน เอกวารํ, มเคฺคน สมุเจฺฉทวิโมเกฺขน เอกวารํ วิมุตฺตตฺตา อุภโตภาควิมุโตฺต’’ติ เอวํ ปวโตฺต **ติปิฎกจูฬาภยเตฺถรวาโท จา**ติ อิเมสํ ติณฺณมฺปิ เถรวาทานํ เอกชฺฌํ สงฺคโห กโตติ ทฎฺฐพฺพํฯ เอตฺถ จ ปฐมวาเท ทฺวีหิ ภาเคหิ วิมุโตฺต อุภโตภาควิมุโตฺต วุโตฺต, ทุติยวาเท อุภโต ภาคโต วิมุโตฺตติ อุภโตภาควิมุโตฺต, ตติยวาเท ทฺวีหิ ภาเคหิ เทฺว วาเร วิมุโตฺตติ อยเมเตสํ วิเสโสติฯ **วิมุโตฺต**ติ กิเลเสหิ วิมุโตฺต, กิเลสวิกฺขมฺภนสมุเจฺฉทเนหิ วา กายโต วิมุโตฺตหิ อโตฺถฯ

โสติ อุภโตภาควิมุโตฺตฯ กามเญฺจตฺถ รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานมฺปิ อรูปาวจรชฺฌานํ วิย ทุวงฺคิกํ อาเนญฺชปฺปตฺตนฺติ วุจฺจติฯ ตํ ปน ปทฎฺฐานํ กตฺวา อรหตฺตํ ปโตฺต อุภโตภาควิมุโตฺต นาม น โหติ รูปกายโต อวิมุตฺตตฺตาฯ ตญฺหิ กิเลสกายโตว วิมุตฺตํ, น รูปกายโต, ตสฺมา ตโต วุฎฺฐาย อรหตฺตํ ปโตฺต อุภโตภาควิมุโตฺต น โหตีติ อาห **“จตุนฺนํ อรูป…เป…. ปญฺจวิโธ โหตี”**ติฯ **อรูปสมาปตฺตีน**นฺติ นิทฺธารเณ สามิวจนํฯ **อรหตฺตํ ปตฺตอนาคามิโน**ติ ภูตปุพฺพคติยา วุตฺตํฯ น หิ อรหตฺตํ ปโตฺต อนาคามี นาม โหติฯ ‘‘รูปี รูปานิ ปสฺสตี’’ติอาทิเก นิโรธสมาปตฺติอเนฺต อฎฺฐ วิโมเกฺข วตฺวา –

> ‘‘ยโต จ โข, อานนฺท, ภิกฺขุ อิเม อฎฺฐ วิโมเกฺข กาเยน ผุสิตฺวา วิหรติ, ปญฺญาย จสฺส ทิสฺวา อาสวา ปริกฺขีณา โหนฺติฯ อยํ วุจฺจติ, อานนฺท, ภิกฺขุ อุภโตภาควิมุโตฺต’’ติ –

ยทิปิ **มหานิทาเน** (ที. นิ. ๒.๑๓๐) วุตฺตํ, ตํ ปน อุภโตภาควิมุตฺตเสฎฺฐวเสน วุตฺตนฺติ, อิธ ปน สพฺพอุภโตภาควิมุเตฺต สงฺคหณตฺถํ **“ปญฺจวิโธ โหตี”**ติ วตฺวา **“ปาฬิ ปเนตฺถ… เป…. อฎฺฐวิโมกฺขลาภิโน วเสน อาคตา”**ติ อาหฯ มชฺฌิมนิกาเย ปน **กีฎาคิริสุเตฺต** (ม. นิ. ๒.๑๘๒) –

> ‘‘กตโม จ, ภิกฺขเว, ปุคฺคโล อุภโตภาควิมุโตฺต? อิธ, ภิกฺขเว, เอกโจฺจ ปุคฺคโล เย เต สนฺตา วิโมกฺขา อติกฺกมฺม รูเป อารุปฺปา, เต กาเยน ผุสิตฺวา วิหรติ , ปญฺญาย จสฺส ทิสฺวา อาสวา ปริกฺขีณา โหนฺติฯ อยํ วุจฺจติ, ภิกฺขเว, ปุคฺคโล อุภโตภาควิมุโตฺต’’ติ –

อรูปสมาปตฺติวเสน จตฺตาโร อุภโตภาควิมุตฺตา, เสโฎฺฐ จ วุโตฺต วุตฺตลกฺขณูปปตฺติโตฯ ยถาวุเตฺตสุ หิ ปญฺจสุ ปุริมา จตฺตาโร สมาปตฺติสีสํ นิโรธํ น สมาปชฺชนฺตีติ ปริยาเยน อุภโตภาควิมุตฺตา นามฯ อฎฺฐสมาปตฺติลาภี อนาคามี ตํ สมาปชฺชิตฺวา ตโต วุฎฺฐาย วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปโตฺตติ นิปฺปริยาเยน อุภโตภาควิมุตฺตเสโฎฺฐ นามฯ

กตโม จ ปุคฺคโลติอาทิ ปุคฺคลปญฺญตฺติปาฬิฯ ตตฺถ **กตโม**ติ ปุจฺฉาวจนํฯ **ปุคฺคโล**ติ อสาธารณโต ปุจฺฉิตพฺพวจนํฯ **อิธา**ติ อิธสฺมึ สาสเนฯ **เอกโจฺจ**ติ เอโกฯ **อฏฺฐ วิโมเกฺข กาเยน ผุสิตฺวา วิหรตี**ติ อฏฺฐ สมาปตฺติโย สมาปชฺชิตฺวา นามกายโต ปฏิลภิตฺวา วิหรติฯ **ปญฺญาย จสฺส ทิสฺวา อาสวา ปริกฺขีณา โหนฺตี**ติ วิปสฺสนาปญฺญาย สงฺขารคตํ, มคฺคปญฺญาย จตฺตาริ สจฺจานิ ปสฺสิตฺวา จตฺตาโรปิ อาสวา ปริกฺขีณา โหนฺติฯ **ทิสฺวา**ติ ทสฺสน เหตุฯ น หิ อาสเว ปญฺญาย ปสฺสนฺติ, ทสฺสนการณา ปน ปริกฺขีณา ทิสฺวา ปริกฺขีณาติ วุตฺตา ทสฺสนายตฺตปริกฺขยตฺตาฯ เอวญฺหิ ทสฺสนํ อาสวานํ ขยสฺส ปุริมกิริยาภาเวน วุตฺตํฯ

ปญฺญาวิมุตฺโตติ วิเสสโต ปญฺญาย เอว วิมุตฺโต, น ตสฺส อธิฏฺฐานภูเตน อฏฺฐวิโมกฺข สงฺขาเตน สาติสเยน สมาธินาติ ปญฺญาวิมุตฺโตฯ โย อริโย อนธิคตอฏฺฐวิโมโกฺข สพฺพโส อาสเวหิ วิมุตฺโต, ตเสฺสตํ อธิวจนํฯ อธิคเตปิ หิ รูปชฺฌานวิโมเกฺข น โส สาติสยสมาธินิสฺสิโตติ น ตสฺส วเสน อุภโตภาควิมุตฺตตา โหตีติ วุโตฺตวายมโตฺถฯ อรูปชฺฌาเนสุ ปน เอกสฺมิมฺปิ สติ อุภโตภาควิมุโตฺตเยว นาม โหติฯ เตน หิ อฏฺฐวิโมเกฺขกเทเสน ตํนามทานสมตฺถเตน อฏฺฐวิโมกฺขลาภีเตฺวว วุจฺจติฯ สมุทาเย หิ ปวโตฺต โวหาโร อวยเวปิ ทิสฺสติ ยถา ตํ ‘‘สตฺติสโย’’ติ อนวเสสโต อาสวานํ ปริกฺขีณตฺตาฯ **อฏฺฐวิโมกฺขปฏิเกฺขปวเสเนว** น เอกเทสภูตรูปชฺฌาน ปฺปฏิเกฺขปวเสนฯ เอวญฺหิ อรูปชฺฌาเนกเทสาภาเวปิ อฏฺฐวิโมกฺขปฏิเกฺขโป น โหตีติ สิทฺธํ โหติฯ อรูปาวจรชฺฌาเนสุ หิ เอกสฺมิมฺปิ สติ อุภโตภาควิมุโตฺตเยว นาม โหติฯ

ผุฏฺฐนฺตํ สจฺฉิกโตติ ผุฏฺฐานํ อโนฺต ผุฏฺฐโนฺต, ผุฏฺฐานํ อรูปชฺฌานานํ อนนฺตโร กาโลติ อธิปฺปาโยฯ อจฺจนฺตสํโยเค เจตํ อุปโยควจนํฯ ตํ ผุฏฺฐานนฺตรกาลเมว สจฺฉิกาตพฺพํ สจฺฉิกโต สจฺฉิกรณูปาเยนาติ วุตฺตํ โหติ, ภาวนปุํสกํ วา เอตํ ‘‘เอกมนฺตํ นิสีที’’ติอาทีสุ วิยฯ โย หิ อรูปชฺฌาเนน รูปกายโต นามกาเยกเทสโต จ วิกฺขมฺภนวิโมเกฺขน วิมุโตฺต, เตน นิโรธสงฺขาโต วิโมโกฺข อาโลจิโต ปกาสิโต วิย โหติ, น ปน กาเยน สจฺฉิกโตฯ นิโรธํ ปน อารมฺมณํ กตฺวา เอกเจฺจสุ อาสเวสุ เขปิเตสุ เตน โส สจฺฉิกโต โหติ, ตสฺมา โส สจฺฉิกาตพฺพํ นิโรธํ ยถา อาโลจิตํ นามกาเยน สจฺฉิ กโรตีติ **‘‘กายสกฺขี’’**ติ วุจฺจติ, น ตุ ‘‘วิมุโตฺต’’ติ เอกจฺจานํ อาสวานํ อปริกฺขีณตฺตาฯ เตนาห **‘‘ฌานผสฺสํ ปฐมํ ผุสติ, ปจฺฉา นิโรธํ นิพฺพานํ สจฺฉิกโรตี’’**ติฯ อยํ จตุนฺนํ อรูปสมาปตฺตีนํ เอเกกโต วุฏฺฐาย สงฺขาเร สมฺมสิตฺวา กายสกฺขิภาวํ ปตฺตานํ จตุนฺนํ, นิโรธา วุฏฺฐาย อคฺคมคฺคปฺปตฺตอนาคามิโน จ วเสน อุภโตภาควิมุโตฺต วิย ปญฺจวิโธ นาม โหตีติ วุตฺตํ **อภิธมฺมฏีกายํ** (ปุ. ป. มูลฏี. ๒๔) ‘‘กายสกฺขิมฺหิปิ เอเสว นโย’’ติฯ **เอกเจฺจ อาสวา**ติ **เหฏฺฐิมมคฺควชฺฌา** อาสวาฯ

ทิฏฺฐนฺตํ ปโตฺตติ ทสฺสนสงฺขาตสฺส โสตาปตฺติมคฺคญาณสฺส อนนฺตรํ ปโตฺตติ วุตฺตํ โหติฯ ‘‘ทิฏฺฐตฺตา ปโตฺต’’ติปิ ปาโฐฯ เอเตน จตุสจฺจทสฺสนสงฺขาตาย ทิฏฺฐิยา นิโรธสฺส ปตฺตตํ ทีเปติฯ เตนาห **‘‘ทุกฺขา สงฺขารา’’**ติอาทิฯ ตตฺถ **ปญฺญายา**ติ มคฺคปญฺญายฯ ปฐมผลฏฺฐโต ปฏฺฐาย ยาว อคฺคมคฺคฏฺฐา ทิฏฺฐิปฺปโตฺตฯ เตนาห **‘‘โสปิ กายสกฺขี วิย ฉพฺพิโธ โหตี’’**ติฯ ยถา ปน ปญฺญาวิมุโตฺต, เอวํ อยมฺปิ สุกฺขวิปสฺสโก จตูหิ อรูปชฺฌาเนหิ วุฏฺฐาย ทิฏฺฐิปฺปตฺตภาวปฺปตฺตา จตฺตาโร จาติ ปญฺจวิโธ โหตีติ เวทิตโพฺพฯ สทฺธาวิมุเตฺตปิ เอเสว นโยฯ **อิทํ ทุกฺขนฺ**ติ เอตฺตกํ ทุกฺขํ, น อิโต อุทฺธํ ทุกฺขนฺติฯ **ยถาภูตํ ปชานาตี**ติ ฐเปตฺวา ตณฺหํ อุปาทานกฺขนฺธปญฺจกํ ทุกฺขสจฺจนฺติ ยาถาวโต ปชานาติฯ ยสฺมา ปน ตณฺหา ทุกฺขํ ชเนติ นิพฺพเตฺตติ, ตโต ตํ ทุกฺขํ สมุเทติ, ตสฺมา นํ **‘‘อยํ ทุกฺขสมุทโย’’ติ ยถาภูตํ ปชานาติ**ฯ ยสฺมา ปน อิทํ ทุกฺขญฺจ สมุทโย จ นิพฺพานํ ปตฺวา นิรุชฺฌติ, อปฺปวตฺตึ คจฺฉติ, ตสฺมา น **‘‘อยํ ทุกฺขนิโรโธ’’ติ ยถาภูตํ ปชานาติ**ฯ อริโย ปน อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค ตํ ทุกฺขนิโรธํ คจฺฉ

ติ, เตน ตํ **“อยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา”ติ ยถาภูตํ ปชานาติ**ฯ เอตฺตาวตา นานากฺขเณ สจฺจววตฺถานํ ทสฺสิตํฯ อิทานิ ตํ เอกกฺขเณ ทเสฺสตุํ **“ตถาคตปฺปเวทิตา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตถาคตปฺปเวทิตา**ติ ตถาคเตน โพธิมเณฺฑ ปฏิวิทฺธา วิทิตา ปากฏา กตาฯ **ธมฺมา**ติ จตุสจฺจธมฺมาฯ **โวทิฏฺฐา โหนฺตี**ติ สุทิฏฺฐาฯ **โวจริตา**ติ สุจริตา, ปญฺญาย สุฏฺฐุ จราปิตาติ อโตฺถฯ **อยน**ฺติ อยํ เอวรูโป ปุคฺคโล ทิฏฺฐิปฺปโตฺตติฯ

สทฺธาย วิมุโตฺตติ สทฺทหนวเสน วิมุโตฺตฯ เอเตน สพฺพถา อวิมุตฺตสฺสปิ สทฺธามเตฺตน วิมุตฺตภาวํ ทเสฺสติฯ **สทฺธาวิมุโตฺต**ติ วา สทฺธาย อธิมุโตฺตติ อโตฺถฯ กิํ ปน เนสํ กิเลสปฺปหาเน นานตฺตํ อตฺถีติ? นตฺถิฯ อถ กสฺมา สทฺธาวิมุโตฺต ทิฏฺฐิปฺปตฺตํ น ปาปุณาตีติ? อาคมนียนานเตฺตนฯ ทิฏฺฐิปฺปโตฺต หิ อาคมนมฺหิ กิเลเส วิกฺขเมฺภโนฺต อปฺปทุเกฺขน อกสิเรน อกิลมโนฺตว สโกฺกติ วิกฺขมฺภิตุํ, สทฺธาวิมุโตฺต ปน ทุเกฺขน กสิเรน กิลมโนฺต สโกฺกติ วิกฺขมฺภิตุํ, ตสฺมา สทฺธาวิมุโตฺต ทิฏฺฐิปฺปตฺตํ น ปาปุณาติฯ เตนาห **“เอตสฺส หิ”**ติอาทิฯ **สทฺทหนฺตสฺสา**ติ ‘‘เอกํสโต อยํ ปฏิปทา กิเลสกฺขยํ อาวหติ สมฺมาสมฺพุเทฺธน ภาสิตตฺตา’’ติ เอวํ สทฺทหนฺตสฺสฯ ยสฺมา ปนสฺส อนิจฺจานุปสฺสนาทีหิ นิจฺจสญฺญาปหานวเสน ภาวนาย ปุเพฺพนาปรํ วิเสสํ ปสฺสโต ตตฺถ ตตฺถ ปจฺจกฺขตาปิ อตฺถิ, ตสฺมา วุตฺตํ **“สทฺทหนฺตสฺส วิยา”**ติฯ เสสปททฺวยํ ตเสฺสว เววจนํฯ เอตฺถ จ **ปุพฺพภาคมคฺคภาวนา**ติ วจเนน อาคมนียนานเตฺตน ทิฏฺฐิปฺปตฺตสทฺธาวิมุตฺตานํ ปญฺญานานตฺตํ โหตีติ ทสฺสิตํฯ **อภิธมฺมฏฺฐกถาย**มฺปิ (ปุ. ป. อฏฺฐ. ๒๘) ‘‘เนสํ กิเลสปฺปหาเน นานตฺตํ นตฺถิ, ปญฺญาย นานตฺตํ อตฺถิเยวา’’ติ วตฺวา ‘‘อาคมนียนานเตฺตเนว สทฺธาวิมุโตฺต ทิฏฺฐิปฺปตฺตํ น ปาปุณาตีติ สนฺนิฏฺฐานํ กต’’นฺติ วุตฺตํฯ

อารมฺมณํ ยาถาวโต ธาเรติ อวธาเรตีติ ธโมฺม, ปญฺญาฯ ตํ ปญฺญาสงฺขาตํ ธมฺมํ อธิมตฺตตาย ปุพฺพงฺคมํ หุตฺวา ปวตฺตํ อนุสฺสรตีติ **ธมฺมานุสารี**ฯ เตนาห **“ธโมฺม”**ติอาทิฯ **ปญฺญาปุพฺพงฺคม**นฺติ ปญฺญาปธานํฯ ‘‘สทฺธํ อนุสฺสรติ, สทฺธาปุพฺพงฺคมํ มคฺคํ ภาเวตี’’ติ อิมมตฺถํ **เอเสว นโย**ติ อติทิสติฯ ปญฺญํ วาเหตีติ **ปญฺญาวาหี,** ปญฺญํ สาติสยํ ปวเตฺตตีติ อโตฺถฯ เตนาห **“ปญฺญาปุพฺพงฺคมํ อริยมคฺคํ ภาเวตี”**ติฯ ปญฺญา วา ปุคฺคลํ วาเหติ นิพฺพานาภิมุขํ คเมตีติ **ปญฺญาวาหีฯ สทฺธาวาหี**ติ เอตฺถาปิ อิมินา นเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อุภโตภาควิมุตฺตาทิกถา**ติ อุภโตภาควิมุตฺตาทีสุ อาคมนโต ปฏฺฐาย วตฺตพฺพกถาฯ **ตสฺมา**ติ **วิสุทฺธิมเคฺค** (วิสุทฺธิ. ๒.๗๗๓, ๘๘๙) วุตฺตตฺตาฯ ตโต เอว **วิสุทฺธิมคฺคสํวณฺณนายํ** (วิสุทฺธิ. มหาฏี. ๒.๗๗๓) วุตฺตนเยเนว เจตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ปุคฺคลสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. อุทกูปมาสุตฺตวณฺณนา

๑๕. ปญฺจเม **เอกนฺตกาฬเกหี**ติ นตฺถิกวาทอเหตุกวาทอกิริยวาทสงฺขาเตหิ นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิธเมฺมหิฯ เตนาห **“นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิํ สนฺธาย วุตฺต”**นฺติฯ **เอวํ ปุคฺคโล**ติ อิมินา การเณน เอกวารํ นิมฺโคฺค นิมฺโคฺคเยว โส โหติฯ เอตสฺส หิ ปุน ภวโต วุฏฺฐานํ นาม นตฺถีติ วทนฺติ มกฺขลิโคสาลาทโย วิยฯ เหฏฺฐา เหฏฺฐา นรกคฺคีนํเยว อาหาโรฯ **สาธุ สทฺธา กุสเลสู**ติ กุสลธเมฺมสุ สทฺธา นาม สาหุ ลทฺธกาติ อุมฺมุชฺชติ, โส ตาวตฺตเกเนว กุสเลน อุมฺมุชฺชติ นามฯ **สาธุ หิรี**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **จงฺกวาเร**ติ รชกานํ ขารปริสฺสาวเน, สุราปริสฺสาวเน วาฯ **เอวํ ปุคฺคโล**ติ ‘‘เอวํ สาธุ สทฺธา’’ติ อิเมสํ สทฺธาทีนํ วเสน เอกวารํ อุมฺมุชฺชิตฺวา เตสํ ปริหานิยา ปุน นิมุชฺชติเยว เทวทตฺตาทโย วิยฯ เทวทโตฺต หิ อฏฺฐ สมาปตฺติโย ปญฺจ อภิญฺญาโย นิพฺพเตฺตตฺวาปิ ปุน พุทฺธานํ ปฏิปกฺขตาย เตหิ คุเณหิ ปริหีโน รุหิรุปฺปาทกมฺมํ สงฺฆ

เภทกมฺมญฺจ กตฺวา กายสฺส เภทา ทุติยจิตฺตวาเรน จุติจิตฺตมนนฺตรา นิรเย นิพฺพตฺตติฯ โกกาลิโก เทฺว อคฺคสาวเก อุปวทิตฺวา ปทุมนิรเย นิพฺพตฺตติฯ

เนว หายติ โน วฑฺฒตีติ อปฺปโหนกกาเลปิ น หายติ, ปโหนกกาเลปิ น วฑฺฒติฯ อุภยมฺปิ ปเนตํ อคาริเกนปิ อนคาริเกนปิ ทีเปตพฺพํฯ เอกโจฺจ หิ อคาริโก อปฺปโหนกกาเล ปกฺขิกภตฺตํ วสฺสิกํ วา อุปนิพนฺธาเปสิ, โส ปจฺฉา ปโหนกกาเลปิ ปกฺขิกภตฺตาทิมตฺตเมว ปวเตฺตติฯ อนคาริโกปิ อาทิมฺหิ อปฺปโหนกกาเล อุเทฺทสํ ธุตงฺคํ วา คณฺหาติ, เมธาวี พลวีริยสมฺปตฺติยา ปโหนกกาเล ตโต อุตฺตรึ น กโรติฯ **เอวํ ปุคฺคโล**ติ เอวํ อิมาย สทฺธาทีนํ ฐิติยา ปุคฺคโล อุมฺมุชฺชิตฺวา ฐิโต นาม โหติฯ **อุมฺมุชฺชิตฺวา ปตรตี**ติ สกทาคามิปุคฺคโล กิเลสตนุตาย อุฎฺฐหิตฺวา คนฺตพฺพทิสาภิมุโข ตรติ นามฯ

ปฎิคาธปฺปโตฺต โหตีติ อนาคามิปุคฺคลํ สนฺธาย วทติฯ อิเม ปน สตฺต ปุคฺคลา อุทโกปเมน ทีปิตาฯ สตฺต กิร ชงฺฆวาณิชา อทฺธานมคฺคปฺปฎิปนฺนา อนฺตรามเคฺค เอกํ ปุณฺณนทึ ปาปุณิํสุฯ เตสุ ปฐมํ โอติโณฺณ อุทกภีรุโก ปุริโส โอติณฺณฎฺฐาเนเยว นิมฺุชฺชิตฺวา ปุน สณฺฐาตุํ นาสกฺขิ, อวสฺสํว มจฺฉกจฺฉปภตฺตํ ชาโตฯ ทุติโย โอติณฺณฎฺฐาเน นิมฺุชฺชิตฺวา สกิํ อุฎฺฐหิตฺวา ปุน นิมฺุคฺค อุฎฺฐาตุํ นาสกฺขิ, อโนฺตเยว มจฺฉกจฺฉปภตฺตํ ชาโตฯ ตติโย นิมฺุชฺชิตฺวา อุฎฺฐิโต มเชฺฌ นทิยา ฐตฺวา เนว โอรโต อาคนฺตุํ, น ปารํ คนฺตุํ อสกฺขิฯ จตุโตฺถ อุฎฺฐาย ฐิโต อุตฺตรณติตฺถํ โอโลเกสิฯ ปญฺจโม อุตฺตรณติตฺถํ โอโลเกตฺวา ปตรติฯ ฉโฎฺฐ ตํ ทิสฺวา ปาริมตีรํ คนฺตฺวา กฎิปฺปมาเณ อุทเก ฐิโตฯ สตฺตโม ปาริมตีรํ คนฺตฺวา คนฺธจุณฺณาทีหิ นฺหตฺวา วรวตฺถาทีนิ นิวาเสตฺวา สุรภิวิเลปนํ วิลิมฺปิตฺวา นีลุปฺปลมาลาทีนิ ปิลนฺธิตฺวา นานาลงฺการปฺปฎิมณฺฑิโต มหานครํ ปวิสิตฺวา ปาสาทมารุหิตฺวา อุตฺตมโภชนํ ภุญฺชติฯ

ตตฺถ ชงฺฆวาณิชา วิย อิเม สตฺต ปุคฺคลา, นที วิย วฎฺฎํ, ปฐมสฺส อุทกภีรุกสฺส ปุริสสฺส โอติณฺณฎฺฐาเนเยว นิมฺุชฺชนํ วิย มิจฺฉาทิฎฺฐิกสฺส วเฎฺฎ นิมฺุชฺชนํ, อุมฺมุชฺชิตฺวา นิมฺุชฺชนปุริโส วิย สทฺธาทีนํ อุปฺปตฺติมตฺตเกน อุมฺมุชฺชิตฺวา ตาสํ หานิยา นิมฺุคฺคปุคฺคโล, มเชฺฌ นทิยา ฐตฺวา วิย สทฺธาทีนํ ฐิติยา ฐิติปุคฺคโล, อุตฺตรณติตฺถํ โอโลเกโนฺต วิย โสตาปโนฺน, ปตรโนฺตปุริโส วิย กิเลสกามาวฎฺฎตาย ปตรโนฺต สกทาคามี, ตริตฺวา กฎิมเตฺต อุทเก ฐิตปุริโส วิย อนาวฎฺฎธมฺมตฺตา อนาคามี, นฺหตฺวา ปาริมตีรํ อุตฺตริตฺวา ถเล ฐิตปุริโส วิย จตฺตาโร โอเฆ อติกฺกมิตฺวา นิพฺพานถเล ฐิโต ขีณาสวพฺราหฺมโณ, ถเล ฐิตปุริสสฺส นครํ ปวิสิตฺวา ปาสาทํ อารุยฺห อุตฺตมโภชนภุญฺชนํ วิย ขีณาสวสฺส นิพฺพานารมฺมณสมาปตฺติํ อเปฺปตฺวา วีตินามนํ เวทิตพฺพํฯ

อุทกูปมาสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๖-๙. อนิจฺจานุปสฺสีสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๖-๑๙. ฉเฎฺฐ **"อิธ สมสีสี กถิโต"**ติ วตฺวา เอวํ สมสีสิตํ วิภชิตฺวา อิธาธิเปฺปตํ ทเสฺสตุํ **"โส จตุพฺพิโธ โหตี"**ติอาทิมาหฯ โรควเสน สมสีสี **โรคสมสีสี**ฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **เอกปฺปหาเรเนวา**ติ เอกเวลายเมวฯ โย จกฺขุโรคาทีสุ อญฺญตรสฺมิํ สติ "อิโต อนุฎฺฐิโต อรหตฺตํ ปาปุณิสฺสามี"ติ วิปสฺสนํ ปฎฺฐเปสิ, อถสฺส อรหตฺตญฺจ โรคโต วุฎฺฐานญฺจ เอกกาลเมว โหติ , อยํ **โรคสมสีสี** นามฯ **อิริยาปถสฺส ปริโยสาน**นฺติ อิริยาปถนฺตรสมาโยโคฯ โย ฐานาทีสุ อิริยาปเถสุ อญฺญตรํ อธิฎฺฐาย "อวิโกเปตฺวาว อรหตฺตํ ปาปุณิสฺสามี"ติ วิปสฺสนํ ปฎฺฐเปสิฯ อถสฺส อรหตฺตปฺปตฺติ จ อิริยาปถวิโกปนญฺจ เอกปฺปหาเรเนว โหติ, อยํ **อิริยาปถสมสีสี**

นามฯ **ชีวิตสมสีสี นามา**ติ เอตฺถ ‘‘ปลิโพธสีสํ มาโน, ปรามาสสีสํ ทิฏฺฐิ, วิเกฺขปสีสํ อุทฺธจฺจํ, กิเลสสีสํ อวิชฺชา, อธิโมกฺขสีสํ สทฺธา, ปคฺคหสีสํ วีริยํ, อุปฏฺฐานสีสํ สติ, อวิเกฺขปสีสํ สมาธิ, ทสฺสนสีสํ ปญฺญา, ปวตฺตสีสํ ชีวิตินฺทฺริยํ, จุติสีสํ วิโมโกฺข, สงฺขารสีสํ นิโรโธ’’ติ **ปฏิสมฺภิทายํ** (ปฏิ. ม. ๓.๓๓) วุเตฺตสุ สตฺตรสสุ สีเสสุ ปวตฺตสีสํ กิเลสสีสนฺติ เทฺว สีสานิ อิธาธิเปฺปตานิ – ‘‘อปุพฺพํ อจริมํ อาสวปริยาทานญฺจ โหติ ชีวิตปริยาทานญฺจา’’ติ วจนโตฯ เตสุ กิเลสสีสํ อรหตฺตมโคฺค ปริยาทิยติ, ปวตฺตสีสํ ชีวิตินฺทฺริยํ จุติจิตฺตํ ปริยาทิยติฯ ตตฺถ อวิชฺชาปริยาทายกํ จิตฺตํ ชีวิตินฺทฺริยํ ปริยาทาตุํ น สโกฺกติ, ชีวิตินฺทฺริยปริยาทายกํ อวิชฺชํ ปริยาทาตุํ น สโกฺกติ ฯ อญฺญํ อวิชฺชาปริยาทายกํ จิตฺตํ, อญฺญํ ชีวิตนฺทฺริยปริยาทายกํฯ ยสฺส เจตํ สีสทฺวยํ สมํ ปริยาทานํ คจฺฉติ, โส **ชีวิตสมสีสี** นามฯ

กถํ ปนิทํ สมํ โหตีติ? วารสมตายฯ ยสฺมิญฺหิ วาเร มคฺควุฏฺฐานํ โหติ, โสตาปตฺติมเคฺค ปญฺจ ปจฺจเวกฺขณานิ, สกทาคามิมเคฺค ปญฺจ, อนาคามิมเคฺค ปญฺจ, อรหตฺตมเคฺค จตฺตารีติ เอกูนวีสติเม ปจฺจเวกฺขณญาเณ ปติฏฺฐาย ภวงฺคํ โอตริตฺวา ปรินิพฺพายโต อิมาย วารสมตาย อิทํ อุภยสีสปริยาทานมฺปิ สมํ โหตีติ อิมาย วารสมตายฯ วารสมวุตฺติทายเกน หิ มคฺคจิเตฺตน อตฺตโน อนนฺตรํ วิย นิปฺผาเทตพฺพา ปจฺจเวกฺขณวารา จ กิเลสปริยาทานเสฺสว วาราติ วตฺตพฺพตํ อรหติฯ ‘‘วิมุตฺตสฺมิํ วิมุตฺตมิติ ญาณํ โหตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๗๘; สํ. นิ. ๓.๑๒, ๑๔) วจนโต ปจฺจเวกฺขณปริสมาปเนน กิเลสปริยาทานํ สมฺปาปิตํ นาม โหตีติ อิมาย วารวุตฺติยา สมตาย กิเลสปริยาทานชีวิตปริยาทานานํ สมตา เวทิตพฺพาฯ เตเนวาห **‘‘ยสฺมา ปนสฺส…เป… ตสฺมา เอวํ วุตฺต**’’นฺติฯ

อายุโน เวมชฺฌํ อนติกฺกมิตฺวา อนฺตราว กิเลสปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพายตีติ **อนฺตราปรินิพฺพายี**ฯ เตนาห **‘‘โย ปญฺจสุ สุทฺธาวาเสสู’’**ติอาทิ ฯ **เวมเชฺฌ**ติ อวิหาทีสุ ยตฺถ อุปฺปโนฺน, ตตฺถ อายุโน เวมเชฺฌฯ อายุเวมชฺฌํ อุปหจฺจ อติกฺกมิตฺวา ตตฺถ ปรินิพฺพายตีติ **อุปหจฺจปรินิพฺพายี**ฯ เตนาห **‘‘โย ตเตฺถวา**’’ติอาทิฯ อสงฺขาเรน อปฺปโยเคน อนุสฺสาเหน อกิลมโนฺต ติกฺขินฺทฺริยตาย สุเขเนว ปรินิพฺพายตีติ **อสงฺขารปรินิพฺพายี**ฯ เตนาห **‘‘โย เตสํเยวา**’’ติอาทิฯ **เตสํเยว ปุคฺคลานนฺ**ติ นิทฺธารเณ สามิวจนํฯ **อปฺปโยเคนา**ติ อธิมตฺตปฺปโยเคน วินา อปฺปกสิเรนฯ สสงฺขาเรน สปฺปโยเคน กิลมโนฺต ทุเกฺขน ปรินิพฺพายตีติ **สสงฺขารปรินิพฺพายี**ฯ อุทฺธํวาหิภาเวน อุทฺธมสฺส ตณฺหาโสตํ วฏฺฏโสตญฺจาติ, อุทฺธํ วา คนฺตฺวา ปฏิลภิตพฺพโต อุทฺธมสฺส มคฺคโสตนฺติ **อุทฺธํโสโต**ฯ ปฏิสนฺธิวเสน อกนิฏฺฐํ คจฺฉตีติ **อกนิฏฺฐคามี**ฯ

เอตฺถ ปน จตุกฺกํ เวทิตพฺพํฯ โย หิ อวิหโต ปฏฺฐาย จตฺตาโร เทวโลเก โสเธตฺวา อกนิฏฺฐํ คนฺตฺวา ปรินิพฺพายติ, อยํ **อุทฺธํโสโต อกนิฏฺฐคามี นาม**ฯ อยญฺหิ อวิเหสุ กปฺปสหสฺสํ วสโนฺต อรหตฺตํ ปตฺตุํ อสกฺกุณิตฺวา อตปฺปํ คจฺฉติ, ตตฺราปิ เทฺว กปฺปสหสฺสานิ วสโนฺต อรหตฺตํ ปตฺตุํ อสกฺกุณิตฺวา สุทสฺสํ คจฺฉติ, ตตฺราปิ จตฺตาริ กปฺปสหสฺสานิ วสโนฺต อรหตฺตํ ปตฺตุํ อสกฺกุณิตฺวา สุทสฺสิํ คจฺฉติ, ตตฺราปิ อฏฺฐ กปฺปสหสฺสานิ วสโนฺต อรหตฺตํ ปตฺตุํ อสกฺกุณิตฺวา อกนิฏฺฐํ คจฺฉติ, ตตฺถ วสโนฺต อคฺคมคฺคํ อธิคจฺฉติฯ ตตฺถ โย อวิหโต ปฏฺฐาย ทุติยํ วา จตุตฺถํ วา เทวโลกํ คนฺตฺวา ปรินิพฺพายติ, อยํ **อุทฺธํโสโต น อกนิฏฺฐคามี** นามฯ โย กามภวโต จวิตฺวา อกนิเฏฺฐสุ ปรินิพฺพายติ, อยํ **น อุทฺธํโสโต อกนิฏฺฐคามี** นามฯ โย เหฏฺฐา จตูสุ เทวโลเกสุ ตตฺถ ตเตฺถว นิพฺพตฺติตฺวา ปรินิพฺพายติ, อยํ **น อุทฺธํโสโต น อกนิฏฺฐคามี**ติฯ

เอเต ปน อวิเหสุ อุปฺปนฺนสมนนฺตรอายุเวมชฺฌํ อปฺปตฺวาว ปรินิพฺพายนวเสน ตโย อนฺตราปรินิพฺพายิโน, เอโก อุปหจฺจปรินิพฺพายี, เอโก อุทฺธํโสโตติ ปญฺจวิโธ, อสงฺขารสสงฺขารปรินิพฺพายิวิภาเคน ทส โหนฺติ, ตถา อตปฺปสุทสฺสสุทสฺสีสูติ จตฺตาโร ทสกาติ จตฺตารีสํฯ อกนิฏฺเฐ ปน อุทฺธํโสโต นตฺถิ, ตโย อนฺตราปรินิพฺพายิโน, เอโก อุปหจฺจปรินิพฺพายีติ จตฺตาโร, อสงฺขารสสงฺขารปรินิพฺพายิวิภาเคน อฏฺฐาติ อฏฺฐจตฺตารีสํ อนาคามิโนฯ สตฺตมาทีสุ นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ

อนิจฺจานุปสฺสีสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. นิทฺทสวตฺถุสุตฺตวณฺณนา

๒๐. ทสเม **นิทฺทสวตฺถูนีติ** อาทิสทฺทโลเปนายํ นิเทฺทโสติ อาห “**นิทฺทสาทิวตฺถูนี**”ติฯ นตฺถิ อิทานิ อิมสฺส ทสาติ **นิทฺทโสฯ ปโญฺหติ** ญาตุํ อิจฺฉิโต อโตฺถฯ **ปุน ทสวโสฺส น โหตีติ** เตสํ มติมตฺตเมตนฺติ ทเสฺสตุํ “**โส กิรา**”ติ กิรสทฺทคฺคหณํฯ **นิทฺทโสติ** เจตํ วจนมตฺตํฯ ตสฺส นิพฺพีสาทิภาวสฺส วิย นินฺนวาทิภาวสฺส จ อิจฺฉิตตฺตาติ ทเสฺสตุํ “**น เกวลญฺจา**”ติอาทิ วุตฺตํฯ **คาเม วิจรโนฺตติ** คาเม ปิณฺฑาย จรโนฺตฯ น อิทํ ติตฺถิยานํ อธิวจนํ เตสุ ตนฺนิมิตฺตสฺส อภาวา, สาสเนปิ เสขสฺสปิ น อิทํ อธิวจนํ, กิมงฺคํ ปน ปุถุชฺชนสฺสฯ ยสฺส ปเนตํ อธิวจนํ เยน จ การเณน, ตํ ทเสฺสตุํ “**ขีณาสวเสฺสต**”นฺติอาทิ วุตฺตํฯ อปฺปฏิสนฺธิกภาโวหิสฺส ปจฺจกฺขโต การณํฯ ปรมฺปราย อิตรานิ ยานิ ปาฬิยํ อาคตานิฯ

สิกฺขาย สมฺมเทว อาทานํ **สิกฺขาสมาทานํ**ฯ ตํ ปนสฺสา ปาริปูริยา เวทิตพฺพนฺติ อาห “**สิกฺขาตฺตยปูรเณ**”ติฯ สิกฺขาย วา สมฺมเทว อาทิโต ปฏฺฐาย รกฺขณํ **สิกฺขาสมาทานํ**ฯ ตญฺจ อตฺถโต ปูรเณน ปริจฺฉินฺนํ อรกฺขเณ สเพฺพน สพฺพํ อภาวโต, รกฺขเณ จ ปริปูรณโตฯ **พลวจฺฉโนฺทติ** ทฬฺหจฺฉโนฺทฯ **อายตินฺติ** อนนฺตรานาคตทิวสาทิกาโล อธิเปฺปโต, น อนาคตภโวติ อาห “**อนาคเต ปุนทิวสาทีสุปิ**”ติฯ สิกฺขํ ปริปูเรนฺตสฺส ตตฺถ นิพทฺธภตฺติตา **อวิคตเปมตา**ฯ เตภูมกธมฺมานํ อนิจฺจาทิวเสน สมฺมเทว นิชฺฌานํ **ธมฺมนิสามนาติ** อาห “**วิปสฺสนาเยตํ อธิวจน**”นฺติฯ **ตณฺหาวินเยติ** ภงฺคานุปสฺสนาญาณานุภาวสิเทฺธ ตณฺหาวิกฺขมฺภเนฯ **เอกีภาเวติ** คณสงฺคณิกากิเลสสงฺคณิกาวิคมสิเทฺธ วิเวกวาเสฯ **วีริยารเมฺภติ** สมฺมปฺปธานสฺส ปคฺคณฺหเน ฯ ตํ ปน สพฺพโส วีริยสฺส ปริพฺรูหนํ โหตีติ อาห “**กายิกเจตสิกสฺส วีริยสฺส ปูรเณ**”ติฯ **สติยเญฺจว นิปกภาเว จาติ** สโตการิตาย เจว สมฺปชานการิตาย จฯ สติสมฺปชญฺญพเลเนว หิ วีริยารโมฺภ อิชฺฌติฯ **ทิฏฺฐิปฏิเวเธติ** มคฺคสมฺมาทิฏฺฐิยา ปฏิวิชฺฌเนฯ เตนาห “**มคฺคทสฺสเน**”ติฯ

นิทฺทสวตฺถุสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อนุสยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. วชฺชิสตฺตกวโคฺค

๑. สารนฺททสุตฺตวณฺณนา

๒๑. ตติยสฺส ปฐเม เทวายตนภาเวน จิตฺตตฺตา โลกสฺส จิตฺตีการฏฺฐานตาย จ **เจติยํ** อโหสิฯ **ยาวกีวนฺ**ติ (ที. นิ. ฏี. ๒.๑๓๔) เอกเมเวตํ ปทํ อนิยมโต ปริมาณวาจีฯ กาโล เจตฺถ อธิเปฺปโตติ อาห **“ยตฺตกํ กาล”**นฺติฯ **อภิณฺหํ สนฺนิปาตา**ติ นิจฺจสนฺนิปาตาฯ ตํ ปน นิจฺจ สนฺนิปาตตํ ทเสฺสตุํ **“ทิวสสฺสา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สนฺนิปาตพหุลา**ติ ปจุรสนฺนิปาตาฯ **โวสานนฺ**ติ สโงฺกจํฯ **“วุทฺธิเยวา”**ติอาทินา วุตฺตมตฺถํ พฺยติเรกมุเขน ทเสฺสตุํ **“อภิณฺหํ อสนฺนิปตนฺตา หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อากุลา**ติ ขุภิตา น ปสนฺนาฯ **ภิชฺชิตฺวา**ติ วคฺคพนฺธโต วิภชฺช วิสุํ วิสุํ หุตฺวาฯ

สนฺนิปาตเภริยาติ สนฺนิปาตาโรจนเภริยาฯ **อทฺธภุตฺตา วา**ติ สามิภุตฺตา วาฯ **โอสีทมาเน**ติ หายมาเนฯ

สุงฺกนฺติ ภณฺฑํ คเหตฺวา คจฺฉเนฺตหิ ปพฺพตขณฺฑนาทิติตฺถคามทฺวาราทีสุ ราชปุริสานํ ทาตพฺพภาคํฯ **พลินฺ**ติ นิปฺผนฺนสสฺสาทิโต ฉภาคํ สตฺตภาคนฺติอาทินา ลทฺธพฺพกรํฯ **ทณฺฑนฺ**ติ ทสวีสติกหาปณาทิกํ อปราธานุรูปํ คเหตพฺพธนทณฺฑํฯ **วชฺชิธมฺมนฺ**ติ วชฺชิราชธมฺมํฯ อิทานิ อปญฺญตฺตปญฺญาปนาทีสุ ตปฺปฏิเกฺขเป จ อาทีนวานิสํเส จ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ **“เตส”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **ปาริจริยกฺขมา**ติ อุปฏฺฐานกฺขมาฯ **โปราณํ วชฺชิธมฺมนฺ**ติ เอตฺถ ปุเพฺพ กิร วชฺชิราชาโน ‘‘อยํ โจโร’’ติ อาเนตฺวา ทสฺสิเต ‘‘คณฺหถ นํ โจร’’นฺติ อวตฺวา วินิจฺฉยมหามตฺตานํ เทนฺติฯ เต วินิจฺฉินิตฺวา สเจ อโจโร โหติ, วิสฺสเชฺชนฺติฯ สเจ โจโร, อตฺตนา กิญฺจิ อกตฺวา โวหาริกานํ เทนฺติ, เตปิ วินิจฺฉินิตฺวา อโจโร เจ, วิสฺสเชฺชนฺติฯ โจโร เจ, สุตฺตธรานํ เทนฺติฯ เตปิ วินิจฺฉินิตฺวา อโจโร เจ, วิสฺสเชฺชนฺติฯ โจโร เจ, อฏฺฐกุลิกานํ เทนฺติ, เตปิ ตเถว กตฺวา เสนาปติสฺส, เสนาปติ อุปราชสฺส, อุปราชา รโญฺญฯ ราชา วินิจฺฉินิตฺวา สเจ อโจโร โหติ, วิสฺสเชฺชติฯ สเจ ปน โจโร โหติ, ปเวณิปฺปณฺณกํ วาจาเปติฯ ตตฺถ ‘‘เยน อิทํ นาม กตํ, ตสฺส อยํ นามทโณฺฑ’’ติ ลิขิตํฯ ราชา ตสฺส กิริยํ เตน สมาเนตฺวา ตทนุจฺฉวิกํ ทณฺฑํ กโรติฯ อิติ เอตํ โปราณํ วชฺชิธมฺมํ สมาทาย วตฺตนฺตานํ มนุสฺสา น อุชฺฌายนฺติฯ ปรมฺปราคเตสุ อฏฺฐกุเลสุ ชาตา อคติคมนวิรตา อฏฺฐมหลฺลกปุริสา **อฏฺฐกุลิกา**ฯ

สกฺการนฺติ อุปการํฯ **ครุภาวํ ปจฺจุปฏฺฐเปตฺวา**ติ ‘‘อิเม อมฺหากํ ครุโน’’ติ ตตฺถ ครุภาวํ ปฏิ ปฏิ อุปฏฺฐเปตฺวาฯ **มาเนสฺสนฺตี**ติ สมฺมาเนสฺสนฺติฯ ตํ ปน สมฺมานนํ เตสุ เนสํ อตฺตมนตา ปุพฺพกนฺติ อาห **“มเนน ปิยายิสฺสนฺตี”**ติฯ **นิปจฺจการํ** ปณิปาตํฯ **ทเสฺสนฺตี**ติ ครุจิตฺตภารํ ทเสฺสนฺติฯ **สนฺธาเนตุนฺ**ติ สมฺพนฺธํ อวิจฺฉินฺนํ กตฺวา ฆเฏตุํฯ

ปสยฺหการสฺสาติ พลกฺการสฺสฯ กามํ วุทฺธิยา ปูชนียตาย ‘‘วุทฺธิหานิโย’’ติ วุตฺตํ, อโตฺถ ปน วุตฺตานุกฺกเมเนว โยเชตโพฺพฯ ปาฬิยํ วา ยสฺมา ‘‘วุทฺธิเยว ปาฏิกงฺขา, โน ปริหานี’’ติ วุตฺตํ, ตสฺมา ตทนุกฺกเมน **“วุทฺธิหานิโย”**ติ วุตฺตํฯ

วิปจฺจิตุํ อลทฺโธกาเส ปาปกเมฺม, ตสฺส กมฺมสฺส วิปาเก วา อนวสโรว เทวโลปสโคฺคฯ ตสฺมิํ ปน ลทฺโธกาเส สิยา เทวโตปสคฺคสฺส อวสโรติ อาห **“อนุปฺปนฺนํ...เป.... วเฑฺฒนฺ**

ตี’’ติฯ เอเตเนว **อนุปฺปนฺนํ สุข**นฺติ เอตฺถาปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ พลกายสฺส ทิคุณติคุณตา ทสฺสนํ ปฏิภยภาวทสฺสนนฺติ เอวมาทินา เทวตานํ **สงฺคามสีเส สหายตา** เวทิตพฺพาฯ

อนิจฺฉิตนฺติ อนิฏฺฐํฯ **อาวรณโต**ติ นิเสธนโตฯ ธมฺมโต อนเปตา ธมฺมิยาติ อิธ **“ธมฺมิกา”**ติ วุตฺตาฯ มิคสูกราทิฆาตาย สุนขาทีนํ กฑฺฒิตฺวา วนจรณํ วาโช, ตตฺถ นิยุตฺตา, เต วา วาเชนฺตีติ **วาชิกา,** มิควธจาริโนฯ

สารนฺททสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. วสฺสการสุตฺตวณฺณนา

๒๒. ทุติเย **อภิยาตุกาโม**ติ เอตฺถ **อภิ**-สโทฺท อภิภวนโตฺถ ‘‘อนภิวิทิตุ’’นฺติอาทีสุ วิยาติ อาห **“อภิภวนตฺถาย ยาตุกาโม”**ติฯ **วชฺชิราชาโน**ติ ‘‘วเชฺชตพฺพา อิเม’’ติ อาทิโต ปวตฺตํ วจนํ อุปาทาย วชฺชีติ ลทฺธนามา ราชาโน, วชฺชิรฏฺฐสฺส วา ราชาโน วชฺชิราชาโนฯ รฏฺฐสฺส ปน วชฺชิสมญฺญา ตนฺนิวาสิราชกุมารวเสน เวทิตพฺพาฯ **ราชิทฺธิยา**ติ ราชภาวานุคเตน ปภาเวนฯ โส ปน ปภาโว เนสํ คณราชานํ มิโถ สามคฺคิยา โลเก ปากโฏฯ จิรฏฺฐายี จ อโหสีติ **“สมคฺคภาวํ กเถตี”**ติ วุตฺตํฯ อนุ อนุ ตํสมงฺคิโน ภาเวติ วเฑฺฒตีติ อนุภาโว, อนุภาโว เอว **อานุภาโว,** ปตาโปฯ โส ปน เนสํ ปตาโป หตฺถิอสฺสาทิวาหนสมฺปตฺติยา ตตฺถ จ สุกฺขิตภาเวน โลเก ปากโฏ ชาโตติ **“เอเตน...เป.... กเถตี”**ติ วุตฺตํฯ **ตาฬจฺฉิคฺคเฬนา**ติ กุญฺจิกาฉิเทฺทนฯ **อสน**นฺติ สรํฯ **อติปาตยิสฺสนฺตี**ติ อติกฺกาเมนฺติฯ **โปงฺขานุโปงฺข**นฺติ โปงฺขสฺส อนุโปงฺขํ, ปุริมสรสฺส โปงฺขปทานุคตโปงฺขํ อิตรํ สรํ กตฺวาติ อโตฺถฯ **อวิราธิต**นฺติ อวิรชฺฌิตํฯ **อุจฺฉินฺทิสฺสามี**ติ อุมฺมูลนวเสน กุลสนฺตตึ ฉินฺทิสฺสามิฯ อยนํ วฑฺฒนํ อโย, ตปฺปฏิปเกฺขน **อนโย**ติ อาห **“อวฑฺฒิ”**นฺติฯ ญาตีนํ พฺยสนํ วินาโส **ญาติพฺยสนํ**ฯ

คงฺคายาติ คงฺคาสมีเปฯ **ปฏฺฏนคาม**นฺติ สกฏปฏฺฏนคามํฯ **ตตฺรา**ติ ตสฺมึ ปฏฺฏเนฯ **พลวาฆาตชาโต**ติ อุปฺปนฺนพลวโกโธฯ **เม**ติ มยฺหํฯ **คเตนา**ติ คมเนนฯ **สีตํ วา อุณฺหํ วา นตฺถิ**ตาย เวลายฯ **อภิมุขํ ยุเทฺธนา**ติ อภิมุขํ อุชุกเมว สงฺคามกรเณนฯ **อุปลาปนํ** สามํ ทานญฺจาติ ทเสฺสตุํ **“อล”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ เภโทปิ อิธ อุปาโย เอวาติ วุตฺตํ **“อญฺญตฺร มิถุเภทา”**ติฯ ยุทฺธสฺส ปน อนุปายตา ปเคว ปกาสิตาฯ **อิท**นฺติ ‘‘อญฺญตฺร อุปลาปนาย อญฺญตฺร มิถุเภทา’’ติ อิทํ วจนํฯ **กถาย นยํ ลภิตฺวา**ติ ‘‘ยาวกีวญฺจ ...เป.... ปริหานี’’ติ อิมาย ภควโต กถาย อุปายํ ลภิตฺวาฯ **อนุกมฺปายา**ติ วชฺชิราเชสุ อนุคฺคเหนฯ

ราชาปิ ตเมว เปเสตฺวา สเพฺพ...เป.... ปาเปสีติ ราชา ตํ อตฺตโน สนฺติกํ อาคตํ ‘‘กึ, อาจริย, ภควา อวจา’’ติ ปุจฺฉิฯ โส ‘‘ยถา โภ สมณสฺส โคตมสฺส วจนํ น สกฺกา วชฺชี เกนจิ คเหตุํ, อปิจ อุปลาปนาย วา มิถุเภเทน วา สกฺกา’’ติ อาหฯ ตโต นํ ราชา ‘‘อุปลาปนาย อมฺหากํ หตฺถิอสฺสาทโย นสฺสิสฺสนฺติ, เภเทเนว เต คเหสฺสามิ, กึ กโรมา’’ติ ปุจฺฉิฯ เตน หิ, มหาราช, ตุเมฺห วชฺชี อารพฺภ ปริสติ กถํ สมุฏฺฐาเปถ, ตโต อหํ ‘‘กึ เต, มหาราช, เตหิ, อตฺตโน สนฺตเกน กสิวณิชฺชาทีนิ กตฺวา ชีวนฺตุ เอเต ราชาโน’’ติ วตฺวา ปกฺกมิสฺสามิฯ ตโต ตุเมฺห ‘‘กึ นุ, โภ, เอส พฺราหฺมโณ วชฺชี อารพฺภ ปวตฺตํ กถํ ปฏิพาหตี’’ติ วเทยฺยาถฯ ทิวสภาเค จาหํ เตสํ ปณฺณาการํ เปเสสฺสามิ, ตมฺปิ คาหาเปตฺวา ตุเมฺหปิ มม โทสํ อาโรเปตฺวา พนฺธนตาฬนาทีนิ อกตฺวาว เกวลํ ขุรมุณฺฑํ มํ กตฺวา นครา นีหราเปถ, อถาหํ ‘‘มยา เต นคเร ปาการปริขา จ การิตา, อหํ ถิรทุพฺพลฏฺฐานญฺจ อุตฺตานคมฺภีรฏฺฐานญฺจ ชานามิ, น จิรสฺสํ ทานิ ตํ อุชุํ กริสฺสามี’’ติ วกฺขามิฯ ตํ สุตฺวา ตุเมฺห ‘‘คจฺฉตู’’ติ วเทยฺยาถาติฯ ราชา สพฺพํ อกาสิฯ

ลิจฺฉวี ตสฺส นิกฺขมนํ สุตฺวา ‘‘สโฐ พฺราหฺมโณ, มา ตสฺส คงฺคํ อุตฺตาเรถฺ อทตฺถา’’ติ อาหํสุฯ ตตฺร เอกเจฺจหิ ‘‘อเมฺห อารพฺภ กถิตตฺตา กิร โส เอวํ กโรตี’’ติ วุเตฺต ‘‘เตน หิ ภเณ เอตู’’ติ วทึสุฯ โส คนฺตฺวา ลิจฺฉวี ทิสฺวา ‘‘กิมาคตตฺถา’’ติ ปุจฺฉิโต ตํ ปวตฺตึ อาโรเจสิฯ ลิจฺฉวิโน ‘‘อปฺปมตฺตเกน นาม เอวํ ครุํ ทณฺฑํ กาตุํ น ยุตฺต’’นฺติ วตฺวา ‘‘กึ เต ตตฺร ฐานนฺตร’’นฺติ ปุจฺฉึสุฯ วินิจฺฉยมหามโจฺจหมสฺมีติฯ ตเทว เต ฐานนฺตรํ โหตูติฯ โส สุฏฺฐุตรํ วินิจฺฉยํ กโรติฯ ราชกุมารา ตสฺส สนฺติเก สิปฺปํ อุคฺคณฺหนฺติฯ โส ปติฏฺฐิตคุโณ หุตฺวา เอกทิวสํ เอกํ ลิจฺฉวึ ค เหตฺวา เอกมนฺตํ คนฺตฺวา ‘‘ทารกา กสนฺตี’’ติ ปุจฺฉิฯ อาม, กสนฺติฯ เทฺว โคเณ โยเชตฺวาติฯ อาม, เทฺว โคเณ โยเชตฺวาติฯ เอตฺตกํ วตฺวา นิวโตฺตฯ ตโต ตมโญฺญ ‘‘กึ อาจริโย อาหา’’ติ ปุจฺฉิตฺวา เตน วุตฺตํ – อสทฺทหโนฺต ‘‘น เมโส ยถาภูตํ กเถตี’’ติ เตน สทฺธึ ภิชฺชิฯ

พฺราหฺมโณ อปรมฺปิ เอกทิวสํ เอกํ ลิจฺฉวึ เอกมนฺตํ เนตฺวา ‘‘เกน พฺยญฺชเนน ภุโตฺตสี’’ติ ปุจฺฉิตฺวา นิวโตฺตฯ ตมฺปิ อโญฺญ ปุจฺฉิตฺวา อสทฺทหโนฺต ตเถว ภิชฺชิฯ พฺราหฺมโณ อปรมฺปิ ทิวสํ เอกํ ลิจฺฉวึ เอกมนฺตํ เนตฺวา ‘‘อติทุคฺคโตสิ กิรา’’ติ ปุจฺฉิฯ โก เอวมาหาติ ฯ อสุโก นาม ลิจฺฉวีติฯ อปรมฺปิ เอกมนฺตํ เนตฺวา ‘‘ตฺวํ กิร ภีรุชาติโก’’ติ ปุจฺฉิฯ โก เอวมาหาติ? อสุโก นาม ลิจฺฉวีติฯ เอวํ อเญฺญน อกถิตเมว อญฺญสฺส กเถโนฺต ตีหิ สํวจฺฉเรหิ เต ราชาโน อญฺญมญฺญํ ภินฺทิตฺวา ยถา เทฺว เอกมเคฺคน น คจฺฉนฺติ, ตถา กตฺวา สนฺนิปาตเภรึ จราเปสิฯ ลิจฺฉวิโน ‘‘อิสฺสรา สนฺนิปตนฺตุ, สูรา สนฺนิปตนฺตู’’ติ วตฺวา น สนฺนิปตึสุฯ พฺราหฺมโณ ‘‘อยํ ทานิ กาโล, สีฆํ อาคจฺฉตู’’ติ รโญฺญ สาสนํ เปเสติฯ ราชา สุตฺวาว พลเภรึ จราเปตฺวา นิกฺขมิฯ เวสาลิกา สุตฺวา ‘‘รโญฺญ คงฺคํ อุตฺตริตุํ น ทสฺสามา’’ติ เภรึ จราเปสุํฯ เต สุตฺวา ‘‘คจฺฉนฺตุ สูรราชา โน’’ติอาทีนิ วตฺวา น สนฺนิปตึสุฯ ‘‘นครปฺปเวสนํ น ทสฺสาม, ทฺวารานิ ปิทหิสฺสามา’’ติ เภรึ จราเปสุํฯ เอโกปิ น สนฺนิปติฯ ยถาวิวเฏหิ ทฺวาเรหิ ปวิสิตฺวา สเพฺพ อนยพฺยสนํ ปาเปตฺวา คโตฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํ – ‘‘ราชาปิ ตเมว เปเสตฺวา สเพฺพปิ ภินฺทิตฺวา คนฺตฺวา อนยพฺยสนํ ปาเปสี’’ติฯ

วสฺสการสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ปฐมสตฺตกสุตฺตวณฺณนา

๒๓. ตติเย อปริหานาย หิตาติ **อปริหานิยา** (ที. นิ. ฏี. ๒.๑๓๖), น ปริหายนฺติ เอเตหีติ วา **อปริหานิยา**ฯ เอวํ สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิตฺถารโต ทเสฺสโนฺต **‘‘อิธาปิ จา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ตโต**ติอาทิ ทิสาสุ อาคตสาสเน วุตฺตวจนํ วุตฺตกถนํฯ **วิหารสีมา อากุลา** ยสฺมา , ตสฺมา **อุโปสถปวารณา ฐิตาฯ โอลียมานโก**ติ ปาฬิโต อตฺถโต จ วินสฺสมานโกฯ **อุกฺขิปาเปนฺตา**ติ ปคุณภาวกรเณน อตฺถสํวณฺณนาวเสน จ ปคฺคณฺหนฺตาฯ

สาวตฺถิยํ ภิกฺขู วิย (ปารา. ๕๖๕) ปาจิตฺติยํ เทสาเปตโพฺพติ ปญฺญาเปนฺตาฯ **วชฺชิปุตฺตกา วิย** (จูฬว. ๔๔๖) ทสวตฺถุทีปเนนฯ **ตถา อกโรนฺตา**ติ นวํ กติกวตฺตํ วา สิกฺขาปทํ วา อมทฺทนฺตา ธมฺมวินยโต สาสนํ ทีเปนฺตา ขุทฺทกมฺปิ จ สิกฺขาปทํ อสมูหนนฺตาฯ **อายสฺมา มหากสฺสโป วิย จา**ติ ‘‘สุณาตุ เม, อาวุโส, สโงฺฆ, สนฺตามฺหากํ สิกฺขาปทานิ คิหิคตานิฯ คิหิโนปิ ชานนฺติ ‘อิทํ โว สมณานํ สกฺยปุตฺติกานํ กปฺปติ, อิทํ โว น กปฺปตี’ติฯ สเจปิ หิ มยํ ขุทฺทานุขุทฺทกานิ สิกฺขาปทานิ สมูหนิสฺสาม, ภวิสฺสนฺติ วตฺตาโร ‘ธูมกาลิกํ สมเณน โคตเมน สาวกานํ สิกฺขาปทํ ปญฺญตฺตํ, ยาวิเมสํ สตฺถา อฏฺฐาสิ, ตาวิเม สิกฺขาปเทสุ สิกฺขึสุฯ ยโต อิเมสํ สตฺถา ปรินิพฺพุโต, น ทานิเม สิกฺขาปเทสุ สิกฺขนฺตี’ติฯ ยทิ สงฺฆสฺส ปตฺตกลฺลํ, สโงฺฆ

อปญฺญตฺตํ น ปญฺญเปยฺย, ปญฺญตฺตํ น สมุจฺฉินฺทยฺย, ยถาปญฺญเตฺตสุ สิกฺขาปเทสุ สมาทาย วเตฺตยฺยา’’ติ อิมํ (จูฬว. ๔๔๒) ตนฺติํ ฐเปโนฺต อายสฺมา มหากสฺสโป วิย จฯ

ถิรภาวปฺปตฺตาติ สาสเน ถิรภาวํ อนิวตฺติตภาวํ อุปคตาฯ **เถรการเก**หีติ เถรภาวสาธเกหิ สีลาทิคุเณหิ อเสกฺขธเมฺมหิฯ **พหู รตฺติโย**ติ ปพฺพชิตา หุตฺวา พหู รตฺติโย ชานนฺติฯ สีลาทิคุเณสุ ปติฏฺฐาปนเมว สาสเน **ปริณายกตา**ติ อาห **‘‘ตีสุ สิกฺขาสุ ปวเตฺตนฺตี’’**ติฯ **โอวาทํ น เทนฺติ** อภาชนภาวโตฯ **ปเวณิกถ**นฺติ อาจริยปรมฺปราภตํ สมฺมาปฏิปตฺติทีปนํ ธมฺมกถํฯ **สารภูตํ ธมฺมปริยาย**นฺติ สมถวิปสฺสนามคฺคผลสมฺปาปเนน สาสเน สารภูตํ โพชฺฌงฺคโกสลฺลอนุตฺตรสีติภาว- (อ. นิ. ๖.๘๕) อธิจิตฺตสุตฺตาทิธมฺมตนฺติํฯ **อาทิกํ โอวาท**นฺติ **อาทิ**-สเทฺทน ‘‘เอวํ เต อาโลเกตพฺพํ, เอวํ เต วิโลเกตพฺพํ, เอวํ เต สมิญฺชิตพฺพํ, เอวํ เต ปสาเรตพฺพํ, เอวํ เต สงฺฆาฏิปตฺตจีวรํ ธาเรตพฺพ’’นฺติ โอวาทํ สงฺคณฺหาติฯ

ปุนพฺภวทานํ **ปุนพฺภโว** อุตฺตรปทโลเปนฯ **อิตเร**ติ เย น ปจฺจยวสิกา น อามิสจกฺขุกา, เต **น คจฺฉนฺติ** ตณฺหาย วสํฯ

อารญฺญเกสูติ อรญฺญภาเคสุ อรญฺญปริยาปเนฺนสุฯ นนุ ยตฺถ กตฺถจิปิ ตณฺหา สาวชฺชา เอวาติ โจทนํ สนฺธายาห **‘‘คามนฺตเสนาสเนสุ หี’’**ติอาทิฯ เตน ‘‘อนุตฺตเรสุ วิโมเกฺขสุ ปิหํ อุปฏฺฐาปยโต’’ติ เอตฺถ วุตฺตปิหาทโย ปิย อารญฺญกเสนาสเนสุ สาลยตา เสวิตพฺพปกฺขิกา เอวาติ ทเสฺสติฯ

อตฺตนาวาติ สยเมวฯ เตน ปเรหิ อนุสฺสาหิตานํ สรเสเนว อนาคตานํ เปสลานํ ภิกฺขูนํ อาคมนํ, อาคตานญฺจ ผาสุวิหารํ ปจฺจาสีสนฺตีติ ทเสฺสติฯ **อิมินาว นีหาเรนา**ติ อิมาย ปฏิปตฺติยาฯ **อคฺคหิตธมฺมคฺคหณ**นฺติ อคฺคหิตสฺส ปริยตฺติธมฺมสฺส อุคฺคหณํฯ **คหิตสชฺฌายกรณ**นฺติ อุคฺคหิตสฺส สุฏฺฐุ อตฺถจินฺตนํฯ จินฺตรโตฺถ หิ อยํ สชฺฌายสโทฺทฯ **เอนฺตี**ติ อุปคจฺฉนฺติฯ นิสีทนฺติ อาสนปญฺญาปนาทินาฯ

ปฐมสตฺตกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔-๖. ทุติยสตฺตกสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๔-๒๖. จตุเตฺถ **กโรเนฺตเยวา**ติ ยถาวุตฺตํ ติรจฺฉานกถํ กเถเนฺตเยวฯ อติรจฺฉานกถาภาเวปิ ตสฺส ตตฺถ ตปฺปรภาวทสฺสนตฺถํ อวธารณวจนํฯ **ปริยนฺตการี**ติ สปริยนฺตํ กตฺวา วตฺตาฯ ‘‘ปริยนฺตวติํ วาจํ ภาสิตา’’ติ (ที. นิ. ๑.๙, ๑๙๔) หิ วุตฺตํฯ **อปฺปภโสฺสวา**ติ ปริมิตกเถเยว เอกเนฺตน กเถตพฺพเสฺสว กถนโตฯ สมาปตฺติสมาปชฺชนํ **อริโย ตุณฺหีภาโว**ฯ **นิทฺทายติเยวา**ติ นิโทฺทกฺกมเน อนาทีนวทสฺสี นิทฺทายติเยว, อิริยาปถปริวตฺตนาทินา น นํ วิโนเทติฯ **เอวํ สํสโฏฺฐวา**ติ วุตฺตนเยน คณสงฺคณิกาย สํสโฏฺฐ เอว วิหรติฯ **ทุสฺสีลา ปาปิจฺฉา นามา**ติ สยํ นิสฺสีลา อสนฺตคุณสมฺภาวนิจฺฉาย สมนฺนาคตตฺตา ปาปา ลามกา อิจฺฉา เอเตสนฺติ ปาปิจฺฉาฯ ปาปปุคฺคเลหิ มิตฺติกรณโต **ปาปมิตฺตา**ฯ เตหิ สทา สหปวตฺตเนน **ปาปสหายา**ฯ ตตฺถ นินฺนตาทินา ตทธิมุตฺตตาย **ปาปสมฺปวงฺกา**ฯ ปญฺจมาทีนิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

ทุติยสตฺตกสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗-๑๑. สญฺญาสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๗-๓๑. สตฺตเม อนิจฺจาติ อนุปสฺสติ เอตายาติ **อนิจฺจานุปสฺสนา**ฯ ตถาปวตฺตวิปสฺสนา ปน ยสฺมา อตฺตนา สหคตสญฺญาย ภาวิตาย ภาวิตา เอว โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ **“อนิจฺจานุปสฺสนาทีหิ สหคตสญฺญา”**ติฯ อิมา สตฺต โลกิยวิปสฺสนาปิ โหนฺติ ‘‘อนิจฺจ’’นฺติอาทินา ปวตฺตนโตฯ ‘‘เอตํ สนฺตํ เอตํ ปณีตํ ยทิทํ สพฺพสงฺขารสมโถ’’ติ อาคตวเสน ปเนตฺถ เทฺว โลกุตฺตรา โหนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ ‘‘วิราโค นิโรโธ’’ติ หิ ตตฺถ นิพฺพานํ วุตฺตนฺติ อิธ วิราคสญฺญา, ตา วุตฺตสญฺญา นิพฺพานารมฺมณาปิ สิยุํฯ เสสเมตฺถ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ อฏฺฐมาทีนิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

สญฺญาสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

วชฺชิสตฺตกวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. เทวตาวโคฺค

๕. ปฐมมิตฺตสุตฺตวณฺณนา

๓๖. จตุตฺถสฺส ปญฺจเม **อตฺตโน** คุยฺหํ ตสฺส **อาวิกโรตี**ติ อตฺตโน คุยฺหํ นิคุคฺหิตุํ ยุตฺตกถํ อญฺญสฺส อกเถตฺวา ตเสฺสว อาจิกฺขติฯ ตสฺส คุยฺหํ **อเญฺญสํ นาจิกฺขตี**ติ เตน กถิตคุยฺหํ ยถา อเญฺญ น ชานนฺติ, เอวํ อนาวิกโรโนฺต ฉาเทติฯ

ปฐมมิตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๖-๑๑. ทุติยมิตฺตสุตฺตาทิวณฺณนา

๓๗-๔๒. ฉเฎฺฐ **ปิโย จ โหติ มนาโป จา**ติ กลฺยาณมิตฺตลกฺขณํ ทสฺสิตํฯ กลฺยาณมิโตฺต หิ สทฺธาสมฺปโนฺน จ โหติ สีลสมฺปโนฺน สุตสมฺปโนฺน จาคสมฺปโนฺน วีริยสมฺปโนฺน สติสมฺปโนฺน สมาธิสมฺปโนฺน ปญฺญาสมฺปโนฺนฯ ตตฺถ สทฺธาสมฺปตฺติยา สทฺทหติ ตถาคตสฺส สโมฺพธิํ กมฺมญฺจ กมฺมผลญฺจ, เตน สโมฺพธิยา เหตุภูตํ สเตฺตสุ หิตสุขํ น ปริจฺจชติ ฯ สีลสมฺปตฺติยา สตฺตานํ ปิโย โหติ ครุ ภาวนีโย โจทโก ปาปครหี วตฺตา วจนกฺขโมฯ สุตสมฺปตฺติยา สจฺจปฎิจฺจสมุปฺปาทาทิปฎิสํยุตฺตานํ คมฺภีรานํ กถานํ กตฺตา โหติฯ จาคสมฺปตฺติยา อปฺปิโจฺฉ โหติ สนฺตุโฎฺฐ ปวิวิโตฺต อสํสโฎฺฐฯ วีริยสมฺปตฺติยา อารทฺธวีริโย โหติ อตฺตหิตปรหิตปฎิปตฺติยํฯ สติสมฺปตฺติยา อุปฎฺฐิตสฺสตี โหติฯ สมาธิสมฺปตฺติยา อวิกฺขิโตฺต โหติ สมาหิตจิโตฺตฯ ปญฺญาสมฺปตฺติยา อวิปรีตํ ปชานาติฯ โส สติยา กุสลากุสลานํ ธมฺมานํ คติโย สมเนฺนสมาโน ปญฺญาย สตฺตานํ หิตาหิตํ ยถาภูตํ ชานิตฺวา สมาธินา ตตฺถ เอกคฺคจิโตฺต หุตฺวา วีริเยน สเตฺต อหิเต นิเสเธตฺวา หิเต นิโยเชติฯ เตน วุตฺตํ **“ปิโย...เป.... นิโยเชตี”**ติฯ สตฺตมาทีนิ อุตฺตานตฺถานิฯ

ทุติยมิตฺตสุตฺตาทิวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

เทวตาวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๕. มหายญฺญวคฺค

๑. สตฺตวิญฺญาณฏฺฐิติสุตฺตวณฺณนา

๔๔. ปญฺจมสฺส ปฐเม ยสฺมา **นิทสฺสนเตฺถ นิปาโต** (ที. นิ. ฏี. ๒.๑๒๗) ตสฺมา **เสยฺยถาปิ มนุสฺสา**ติ ยถา มนุสฺสาติ วุตฺตํ โหติฯ **วิเสโส โหติเยว** สติปิ พาหิรสฺส การณสฺส อเภเท อชฺฌตฺติกสฺส ภินฺนตฺตาฯ นานตฺตํ กาเย เอเตสํ, นานโตฺต วา กาโย เอเตสนฺติ **นานตฺตกายา**ฯ อิมินา นเยน เสสปเทสุปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **เนส**นฺติ มนุสฺสานํฯ นานตฺตา สญฺญา เอเตสํ อตฺถีติ **นานตฺตสญฺญิโน**ฯ สุขสมุสฺสยโต วินิปาโต เอเตสํ อตฺถีติ **วินิปาติกา** สติปิ เทวภาเว ทิพฺพสมฺปตฺติยา อภาวโตฯ อปาเยสุ วา คโต นตฺถิ นิปาโต เอเตสนฺติ **วินิปาติกา**ฯ เตนาห “**จตุอปายวินิมุตฺตา**”ติฯ **ปิยงฺกรมาตาทีนํ วิยา**ติ ปิยงฺกรมาตา กิร ยกฺขินี ปจฺจูส สมเย อนุรุทฺธเตฺถรสฺส ธมฺมํ สชฺฌายโต สุตฺวา –

> ‘‘มา สทฺทมกริ ปิยงฺกร, ภิกฺขุ ธมฺมปทานิ ภาสติ;
> อปิ ธมฺมปทํ วิชานิย, ปฏิปเชฺชม หิตาย โน สิยาฯ
>
> ‘‘ปาเณสุ จ สํยมามเส, สมฺปชานมุสา น ภณามเส;
> สิเกฺขม สุสีลฺยมตฺตโน, อปิ มุเจฺจม ปิสาจโยนิยา’’ติฯ (สํ. นิ. ๑.๒๔๐) –

เอวํ ปุตฺตกํ สญฺญาเปตฺวา ตํ ทิวสํ โสตาปตฺติผลํ ปตฺตาฯ อุตฺตรมาตา ปน ภควโต ธมฺมํ สุตฺวาว โสตาปนฺนา ชาตาฯ

พฺรหฺมกาเย ปฐมชฺฌานนิพฺพเตฺต พฺรหฺมสมูเห, พฺรหฺมนิกาเย วา ภวาติ **พฺรหฺมกายิกา**ฯ มหาพฺรหฺมุโน ปริสาย ภวาติ **พฺรหฺมปาริสชฺชา** ตสฺส ปริจารกฏฺฐาเน ฐิตตฺตาฯ มหาพฺรหฺมุโน ปุโรหิตฏฺฐาเน ฐิตาติ **พฺรหฺมปุโรหิตา**ฯ อายุวณฺณาทีหิ มหนฺตา พฺรหฺมาโนติ **มหาพฺรหฺมาโน**ฯ สติปิ เตสํ ติวิธานมฺปิ ปฐเมน ฌาเนน คนฺตฺวา นิพฺพตฺตภาเว ฌานสฺส ปน ปวตฺติเภเทน อยํ วิเสโสติ ทเสฺสตุํ **“พฺรหฺมปาริสชฺชา ปนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ปริเตฺตนา**ติ หีเนนฯ สา จสฺส หีนตา ฉนฺทาทีนํ หีนตาย เวทิตพฺพาฯ ปฏิลทฺธมตฺตํ วา หีนํฯ **กปฺปสฺสา**ติ อสเงฺขฺยยฺยกปฺปสฺส ฯ หีนปณีตานํ มเชฺฌ ภวตฺตา **มชฺฌิมํ**ฯ สา จสฺส มชฺฌิมตา ฉนฺทาทีนํ มชฺฌิมตาย เวทิตพฺพาฯ ปฏิลภิตฺวา นาติสุภาวิตํ วา **มชฺฌิมํฯ อุปฑฺฒกโปฺป**ติ อสเงฺขฺยยฺยกปฺปสฺส อุปฑฺฒกโปฺปฯ **วิปฺผาริกตโร**ติ พฺรหฺมปาริสเชฺชหิ ปมาณโต วิปุลตโร สภาวโต อุฬารตโร จ โหติฯ สภาเวนปิ หิ อุฬารตโมวฯ ตํ ปเนตฺถ อปฺปมาณํฯ ตสฺส หิ ปริตฺตาภาทีนํ ปริตฺตสุภาทีนญฺจ กาเย สติปิ สภาวเวมเตฺต เอกตฺตวเสเนว ววตฺถปียตีติ ‘‘เอกตฺตกายา’’เตฺวว เต วุจฺจนฺติฯ **ปณีเตนา**ติ อุกฺกเฏฺฐนฯ สา จสฺส อุกฺกฏฺฐตา ฉนฺทาทีนํ อุกฺกฏฺฐตาย เวทิตพฺพาฯ สุภาวิตํ วา, สมฺมเทว, วสิภาวํ ปาปิตํ **ปณีตํ** ‘‘ปธานภาวํ นีต’’นฺติ กตฺวาฯ อิธาปิ กโปฺป อสเงฺขฺยยฺยกปฺปวเสเนว เวทิตโพฺพ ปริปุณฺณมหากปฺปสฺส อสมฺภวโตฯ **อิตี**ติ เอวํ วุตฺตปฺปกาเรนฯ **เต**ติ ‘‘พฺรหฺมกายิกา’’ติ วุตฺตา ติวิธาปิ พฺรหฺมาโนฯ **สญฺญาย เอกตฺตา**ติ ติเหตุกภาเวน เอกสภาวตฺตาฯ น หิ ตสฺสา สมฺปยุตฺตธมฺมวเสน อโญฺญปิ โกจิ เภโท อตฺถิฯ **เอว**นฺติ อิมินา นานตฺตกายา เอกตฺตสญฺญิโน คหิตาติ ทเสฺสติฯ

ทณฺฑอุกฺกายาติ ทณฺฑทีปิกายฯ **สรติ** ธาวติ, **วิสฺสรติ** วิปฺปกิณฺณา วิย ธาวติฯ **เทวกปฺปา**ติ เทว มหากปฺปาฯ อิโต ปเรสุปิ เอเสว นโยฯ **อิธา**ติ อิมสฺมึ สุเตฺตฯ **อุกฺกฏฺฐปริ**

เจฺฉทวเสน อาภสฺสรคฺคหเณเนว **สเพฺพปิ เต** ปริตฺตาภาอปฺปมาณาภาปิ คหิตาฯ

สุนฺทรา ปภา สุภา, ตาย กิณฺณา สุภากิณฺณาติ วตฺตเพฺพฯ ภา-สทฺทสฺส รสฺสตฺตํ อนฺติม-ณ-การสฺส ห-การญฺจ กตฺวา **“สุภกิณฺหา”**ติ วุตฺตาฯ อฎฺฐกถายํ ปน นิจฺจลาย เอกคฺฆนาย ปภาย สุโภติ ปริยายวจนนฺติ ‘‘สุเภน โอกิณฺณา วิกิณฺณา’’ติ อโตฺถ วุโตฺตฯ เอตฺถาปิ อนฺติม-ณ-การสฺส ห-การกรณํ อิจฺฉิตพฺพเมวฯ **น ฉิชฺชิตฺวา ปภา คจฺฉติ** เอกคฺฆนตฺตาฯ **จตุตฺถวิญฺญาณฎฺฐิติเมว ภชนฺติ** กายสฺส สญฺญาย จ เอกรูปตฺตาฯ วิปุลสนฺตสุขายุวณฺณาทิผลตฺตา **เวหปฺผลาฯ เอตฺถา**ติ วิญฺญาณฎฺฐิติยํฯ

วิวฎฺฎปเกฺข ฐิตา อปุนราวตฺตนโตฯ **“น สพฺพกาลิกา”**ติ วตฺวา ตเมว อสพฺพกาลิกตฺตํ วิภาเวตุํ **“กปฺปสตสหสฺสมฺปิ”**ติอาทิ วุตฺตํฯ โสฬสกปฺปสหสฺสจฺจเยน อุปฺปนฺนานํ สุทฺธาวาสพฺรหฺมานํ ปรินิพฺพายนโต อเญฺญสญฺจ ตตฺถ อนุปฺปชฺชนโต **พุทฺธสุเญฺญ โลเก** สุญฺญํ ตํ ฐานํ โหติ, ตสฺมา สุทฺธาวาสา น สพฺพกาลิกาฯ **ขนฺธาวารฎฺฐานสทิสา โหนฺติ** สุทฺธาวาสภูมิโยฯ **อิมินา สุเตฺตน** สุทฺธาวาสานํ สตฺตาวาสภาวทีปเนเนว วิญฺญาณฎฺฐิติภาโวปิ ทีปิโต โหติ, ตสฺมา **สุทฺธาวาสาปิ** สตฺตสุ วิญฺญาณฎฺฐิตีสุ **จตุตฺถวิญฺญาณฎฺฐิติํ,** นวสุ สตฺตาวาเสสุ **จตุตฺถสตฺตาวาสญฺจ ภชนฺติ**ฯ

สุขุมตฺตาติ สงฺขาราวเสสสุขุมภาวปฺปตฺตตฺตาฯ ปริพฺยตฺตวิญฺญาณกิจฺจาภาวโต **เนว วิญฺญาณํ,** น สพฺพโส อวิญฺญาณํ โหตีติ **นาวิญฺญาณํ,** ตสฺมา ปริปฺผุฏวิญฺญาณกิจฺจวนฺตีสุ **วิญฺญาณฎฺฐิตีสุ น วุตฺตํ**ฯ

สตฺตวิญฺญาณฎฺฐิติสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. สมาธิปริกฺขารสุตฺตวณฺณนา

๔๕. ทุติเย **สมาธิปริกฺขารา**ติ เอตฺถ ตโย ปริกฺขาราฯ ‘‘รโถ สีลปริกฺขาโร, ฌานโกฺข จกฺกวีริโย’’ติ (สํ. นิ. ๕.๔) หิ เอตฺถ อลงฺกาโร ปริกฺขาโร นามฯ ‘‘สตฺตหิ นครปริกฺขาเรหิ สุปริกฺขตํ โหตี’’ติ (อ. นิ. ๗.๖๗) เอตฺถ ปริวาโร ปริกฺขาโร นามฯ ‘‘คิลานปจฺจย…เป.… ชีวิตปริกฺขารา’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๙๑-๑๙๒) เอตฺถ สมฺภาโร ปริกฺขาโร นามฯ โส อิธ อธิเปฺปโตติ อาห **“มคฺคสมาธิสฺส สมฺภารา”**ติฯ ปริวารปริกฺขาโรปิ วฎฺฎติเยวฯ ปริวาโร หิ สมฺมาทิฎฺฐาทโย มคฺคธมฺมา สมฺมาสมาธิสฺส สหชาตาทิปจฺจยภาเวน ปริกรณโต อภิสงฺขรณโตฯ **ปริกฺขตา**ติ ปริวาริตาฯ **อยํ วุจฺจติ อริโย สมฺมาสมาธี**ติ อยํ สตฺตหิ รตเนหิ ปริวุโต จกฺกวตฺตี วิย สตฺตหิ อเงฺคหิ ปริวุโต อริโย สมฺมาสมาธีติ วุจฺจติฯ อุเปจฺจ นิสฺสียตีติ อุปนิสา, สห อุปนิสายาติ **สอุปนิโส,** สอุปนิสฺสโย อโตฺถ, สปริวาโรเยวาติ วุตฺตํ โหติฯ สหการิการณภูโต หิ ธมฺมสมูโห อิธ ‘‘อุปนิโส’’ติ อธิเปฺปโตฯ

สมาธิปริกฺขารสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. ปฐมอคฺคิสุตฺตวณฺณนา

๔๖. ตติเย **อนุฑหนเฎฺฐนา**ติ กามํ อาหุเนยฺยคฺคิอาทโย ตโย อคฺคี พฺราหฺมเณหิปิ อิจฺฉิตา สนฺติฯ เต ปน เตหิ อิจฺฉิตมตฺตาว, น สตฺตานํ ตาทิสา อตฺถสาธกาฯ เย ปน สตฺตานํ อตฺถสาธกา, เต ทเสฺสตุํ **“อาหุนํ วุจฺจตี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ อาเนตฺวา หุนนํ ปูชนํ ‘‘อาหุน’’นฺติ วุตฺตํ, ตํ **อาหุนํ อรหนฺตี** มาตาปิตโรฯ เตนาห ภควา – ‘‘อาหุเนยฺยาติ, ภิกฺขเว, มา

ตาปิตูนํ เอตํ อธิวจน’’นฺติ (อิติวุ. ๑๐๖)ฯ ยทเคฺคน จ เต ปุตฺตานํ พหูปการตาย อาหุเนยฺยาติ, เตสุ สมฺมาปฏิปตฺติ เนสํ หิตสุขาวหา, ตทเคฺคน เตสุ มิจฺฉาปฏิปตฺติ อหิตทุกฺขาวหาติ อาห **‘‘เตสุ...เป.... นิพฺพตฺตนฺตี’’**ติฯ

สฺวายมโตฺถ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๓.๓๐๕) **มิตฺตวินฺทก**วตฺถุนา เวทิตโพฺพฯ มิตฺตวินฺทโก หิ มาตรา, ‘‘ตาต, อชฺช อุโปสถิโก หุตฺวา วิหาเร สพฺพรตฺตึ ธมฺมสฺสวนํ สุโณหิ, สหสฺสํ เต ทสฺสามี’’ติ วุโตฺต ธนโลเภน อุโปสถํ สมาทาย วิหารํ คนฺตฺวา ‘‘อิทํ ฐานํ อกุโตภย’’นฺติ สลฺลเกฺขตฺวา ธมฺมาสนสฺส เหฏฺฐา นิปโนฺน สพฺพรตฺตึ นิทฺทายิตฺวา ฆรํ อคมาสิฯ มาตา ปาโตว ยาคุํ ปจิตฺวา อุปนาเมสิฯ โส สหสฺสํ คเหตฺวาว ปิวิฯ อถสฺส เอตทโหสิ ‘‘ธนํ สํหริสฺสามี’’ติฯ โส นาวาย สมุทฺทํ ปกฺขนฺทิตุกาโม อโหสิฯ อถ นํ มาตา, ‘‘ตาต, อิมสฺมิํ กุเล จตฺตาลีสโกฏิธนํ อตฺถิ, อลํ คมเนนา’’ติ นิวาเรติฯ โส ตสฺสา วจนํ อนาทิยิตฺวา คจฺฉติ เอวฯ สา ปุรโต อฏฺฐาสิฯ อถ นํ กุชฺฌิตฺวา ‘‘อยํ มยฺหํ ปุรโต ติฎฺฐตี’’ติ ปาเทน ปหริตฺวา ปติตํ อนฺตรํ กตฺวา อคมาสิฯ

มาตา อุฎฺฐหิตฺวา ‘‘มาทิสาย มาตริ เอวรูปํ กมฺมํ กตฺวา คตสฺส เต คตฏฺฐาเน สุขํ ภวิสฺสตีติ เอวํสญฺญี นาม ตฺวํ ปุตฺตา’’ติ อาหฯ ตสฺส นาวํ อารุยฺห คจฺฉโต สตฺตเม ทิวเส นาวา อฏฺฐาสิฯ อถ เต มนุสฺสา ‘‘อทฺธา เอตฺถ ปาปปุคฺคโล อตฺถิ, สลากํ เทถา’’ติ อาหํสุฯ สลากา ทียมานา ตเสฺสว ติกฺขตฺตุํ ปาปุณิฯ เต ตสฺส อุฬุมฺปํ ทตฺวา ตํ สมุเทฺท ปกฺขิปิํสุฯ โส เอกํ ทีปํ คนฺตฺวา วิมานเปตีหิ สทฺธิํ สมฺปตฺติํ อนุภวโนฺต ตาหิ ‘‘ปุรโต ปุรโต มา อคมาสี’’ติ วุจฺจมาโนปิ ตทฺทิคุณํ ตทฺทิคุณํ สมฺปตฺติํ ปสฺสโนฺต อนุปุเพฺพน ขุรจกฺกธรํ เอกํ อทฺทสฯ ตํ จกฺกํ ปทุมปุปฺผํ วิย อุปฏฺฐาสิฯ โส ตํ อาห, ‘‘อโมฺภ, อิทํ ตยา ปิฬนฺธิตํ ปทุมํ มยฺหํ เทหี’’ติฯ น อิทํ, สามิ, ปทุมํ, ขุรจกฺกํ เอตนฺติฯ โส ‘‘วเญฺจสิ มํ ตฺวํ, กิํ มยา ปทุมํ น ทิฎฺฐปุพฺพ’’นฺติ วตฺวา ‘‘ตฺวํ โลหิตจนฺทนํ วิลิมฺปิตฺวา ปิฬนฺธนํ ปทุมปุปฺผํ มยฺหํ น ทาตุกาโม’’ติ อาหฯ โส จิเนฺตสิ ‘‘อยมฺปิ มยา กตสทิสํ กมฺมํ กตฺวา ตสฺส ผลํ อนุภวิตุกาโม’’ติฯ อถ นํ ‘‘คณฺห, เร’’ติ วตฺวา ตสฺส มตฺถเก จกฺกํ ขิปิฯ เตน วุตฺตํ –

> ‘‘จตุพฺภิ อฏฺฐชฺฌคมา, อฏฺฐาหิ ปิจ โสฬส;
> โสฬสาหิ จ พาตฺติํส, อตฺริจฺฉํ จกฺกมาสโท;
> อิจฺฉาหตสฺส โปสสฺส, จกฺกํ ภมติ มตฺถเก’’ติฯ (ชา. ๑.๑.๑๐๔; ๑.๕.๑๐๓);

โสติ เคหสามิโก ภตฺตาฯ **ปุริมนเยเนวา**ติ อนฺฑหนสฺส ปจฺจยตายฯ ตตฺริทํ วตฺถุ – กสฺสปพุทฺธกาเล โสตาปนฺนสฺส อุปาสกสฺส ภริยา อติจารํ จรติฯ โส ตํ ปจฺจกฺขโต ทิสฺวา ‘‘กสฺมา เอวํ กโรสี’’ติ อาหฯ สา ‘‘สจาหํ เอวรูปํ กโรมิ, อยํ เม สุนโข วิลุปฺปมาโน ขาทตู’’ติ วตฺวา กาลกตา กณฺณมุณฺฑกทเห เวมานิกเปตี หุตฺวา นิพฺพตฺตา ทิวา สมฺปตฺติํ อนุภวติ, รตฺติํ ทุกฺขํฯ ตทา พาราณสิราชา มิควํ จรโนฺต อรญฺญํ ปวิสิตฺวา อนุปุเพฺพน กณฺณมุณฺฑกทหํ สมฺปโตฺต ตาย สทฺธิํ สมฺปตฺติํ อนุภวติฯ สา ตํ วเญฺจตฺวา รตฺติํ ทุกฺขํ อนุภวติฯ โส ญตฺวา ‘‘กตฺถ นุ โข คจฺฉตี’’ติ ปิฏฺฐิโต ปิฏฺฐิโต คนฺตฺวา อวิทูเร ฐิโต กณฺณมุณฺฑกทหโต นิกฺขมิตฺวา ตํ ‘‘ปฏปฏ’’นฺติ ขาทมานํ เอกํ สุนขํ ทิสฺวา อสินา ทฺวิธา ฉินฺทิ, เทฺว อเหสุํฯ ปุน ฉิเนฺน จตฺตาโร, ปุน ฉิเนฺน อฏฺฐ, ปุน ฉิเนฺน โสฬส อเหสุํฯ สา ‘‘กิํ กโรสิ, สามี’’ติ อาหฯ โส ‘‘กิํ อิท’’นฺติ อาหฯ สา ‘‘เอวํ อกตฺวา เขฬปิณฺฑํ ภูมิยํ นิฎฺฐุภิตฺวา ปาเทน ฆํสาหี’’ติ อาหฯ โส ตถา อกาสิฯ สุนขา อนฺตรธายิํสุฯ มุฏฺฐิโยโค กิรายํ ตสฺส สุนขนฺตรธานสฺส, ยทิทํ เขฬปิณฺฑํ ภูมิยํ นิฎฺฐุภิตฺวา ปาเทน ฆํสนํ, ตํ ทิวสํ ตสฺสา กมฺมํ ขีณํฯ ราชา วิปฺปฏิสารี หุตฺวา คนฺตุํ อารโทฺธฯ สา ‘‘มยฺหํ, สามิ, กมฺมํ ขีณํ, มา อคมาสี’’ติ อาหฯ ราชา อสฺสุตฺวาว คโตฯ

ทกฺขิณาติ จตฺตาโร ปจฺจยา ทียมานา ทกฺขนฺติ เอเตหิ หิตสุขานีติ, ตํ ทกฺขิณํ อรหตีติ **ทกฺขิเณยฺย,** ภิกฺขุสโงฺฆฯ

ปฐมอคฺคิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔-๕. ทุติยอคฺคิสุตฺตาทิวณฺณนา

๔๗-๔๘. จตฺเตฺถ ยญฺญวาฏํ สมฺปาเทตฺวา มหายญฺญํ อุทฺทิสฺส สวิญฺญาณกานิ อวิญฺญาณกานิ จ ยญฺญูปกรณานิ สชฺชิตานีติ อาห ปาฬิยํ **''มหายโญฺญ อุปกฺขโฏ''**ติฯ ตํ อุปกรณํ เตสํ ตถาสชฺชนนฺติ อาห **''อุปกฺขโฏติ ปจฺจุปฏฺฐิโต''**ติฯ **วจฺฉตรสตานี**ติ ยุวภาวปฺปตฺตานิ นาติพลววจฺฉสตานิฯ เต ปน วจฺฉา เอว โหนฺติ, น ทมฺมา, พลีพทฺทา วาฯ **อุรพฺภา**ติ ตรุณเมณฺฑกา วุจฺจนฺติฯ **อุปนีตานี**ติ ฐปนตฺถาย อุปนีตานิฯ **วิหึสเฎฺฐนา**ติ หึสนเฎฺฐนฯ **อุปวายตู**ติ อุปคนฺตฺวา สรีรทรถํ นิพฺพาเปนฺต สณฺหสีตลา วาโต วายตุฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ ปญฺจเม นตฺถิ วตฺตพฺพํฯ

ทุติยอคฺคิสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ทุติยสญฺญาสุตฺตวณฺณนา

๔๙. ฉเฏฺฐ **นฺหารุวิเลขน**นฺติ จมฺมํ ลิขนฺตานํ จมฺมํ ลิขิตฺวา ฉฑฺฑิตกสฏํฯ ''เอโสหมสฺมี''ติอาทินา อหํกรณํ **อหงฺกาโร**ฯ ''เอตํ มมา''ติ มมํกรณํ **มมงฺกาโร**ฯ เตนาห **''อหงฺการทิฏฺฐิโต''**ติอาทิฯ **ติโสฺส วิธา**ติ เสยฺยสทิสหีนวเสน ตโย มานาฯ ''เอกวิเธน รูปสงฺคโห''ติ อาทีสุ (ธ. ส. ๕๘๔) โกฏฺฐาโส ''วิธา''ติ วุโตฺตฯ ''กถํวิธํ สีลวนฺตํ วทนฺติ, กถํวิธํ ปญฺญวนฺตํ วทนฺตี''ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๙๕) ปกาโรฯ ''ติโสฺส อิมา, ภิกฺขเว, วิธาฯ กตมา ติโสฺส? เสโยฺยหมสฺมีติ วิธา''ติ (วิภ. ๙๒๐) เอตฺถ มาโน ''วิธา''ติ วุโตฺตฯ อิธาปิ มาโนว อธิเปฺปโตฯ มาโน หิ วิทหนโต หีนาทิวเสน **ติวิธา**ฯ เตนากาเรน ทหนโต อุปทหนโต **''วิธา''**ติ วุจฺจติฯ

ทุติยสญฺญาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗-๘. เมถุนสุตฺตาทิวณฺณนา

๕๐-๕๑. สตฺตเม **อิธา**ติ อิมสฺมิํ โลเกฯ **เอกโจฺจ**ติ เอโกฯ **สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา**ติ ปพฺพชฺชามเตฺตน สมโณ วา, ชาติมเตฺตน พฺราหฺมโณ วาฯ **ทฺวยํทฺวยสมาปตฺติ**นฺติ ทฺวีหิ ทฺวีหิ สมาปชฺชิตพฺพํ, เมถุนนฺติ อโตฺถฯ น เหว โข สมาปชฺชตีติ สมฺพโนฺธฯ **อุจฺฉาทนํ** อุพฺพฎฺฏนํฯ **สมฺพาหนํ** ปริมทฺทนํฯ **สาทิยตี**ติ อธิวาเสติฯ **ตทสฺสาเทตี**ติ อุจฺฉาทนาทิํ อภิรมติฯ **นิกาเมตี**ติ อิจฺฉติฯ **วิตฺติ**นฺติ ตุฎฺฐิํฯ **อิทมฺปิ โข**ติ เอตฺถ **อิท**นฺติ ยถาวุตฺตํ สาทิยนาทิํ ขณฺฑาทิภาววเสน เอกํ กตฺวา วุตฺตํฯ **ปิ**-สโทฺท วกฺขมานํ อุปาทาย สมฺจฺจยโตฺถ, **โข**-สโทฺท อวธารณโตฺถฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยเทตํ พฺรหฺมจาริปฏิญฺญสฺส อสติปิ ทฺวยํทฺวยสมาปตฺติยํ มาตุคามสฺส อุจฺฉาทนนหาปนสมฺพาหนสาทิยนาทิฯ อิทมฺปิ เอกํเสน ตสฺส พฺรหฺมจริยสฺส ขณฺฑาทิภาวาปาทนโต ขณฺฑมฺปิ ฉิทฺทมฺปิ สพลมฺปิ กมฺมาสมฺปีติฯ เอวํ ปน ขณฺฑาทิภาวาปตฺติยา โส อปริสุทฺธํ พฺรหฺมจริยํ จรติ, น ปริสุทฺธํ, สํยุโตฺต เมถุนสํโยเคน, น วิสํยุโตฺตฯ ตโต จสฺส น ชาติอาทีหิ ปริมุตฺตีติ ทเสฺสโนฺต **''อยํ วุจฺจตี''**ติอาทิมาหฯ

สญฺชคฺฆตีติ กิเลสวเสน มหาหสิตํ หสติฯ **สํกีฬตี**ติ กายสํสคฺควเสน กีฬติฯ **สํเกลายตี**ติ สพฺพโส มาตุคามํ เกลายนฺโต วิหรติฯ **จกฺขุนา**ติ อตฺตโน จกฺขุนาฯ **จกฺขุ**นฺติ มาตุคามสฺส จกฺขุํฯ **อุปนิชฺฌายตี**ติ อุเปจฺจ นิชฺฌายติ โอโลเกติฯ **ติโรกุฏฺฏ**นฺติ กุฏฺฏสฺส ปรโตฯ ตถา **ติโรปาการํ,** ''มตฺติกามยา ภิตฺติ **กุฏฺฏํ,** อิฏฺฐกามยา **ปากาโร**''ติ วทนฺติฯ ยา กาจิ วา ภิตฺติ โปริสกา ทิยฑฺฒรตนปฺปมาณา **กุฏฺฏํ,** ตโต อธิโก **ปากาโรฯ อสฺสา**ติ พฺรหฺมจาริปฏิญฺญสฺสฯ **ปุพฺเพ**ติ วตสมาทานโต ปุพฺเพฯ **กามคุเณหี**ติ กามโกฏฺฐาเสหิฯ **สมปฺปิต**นฺติ สุฏฺฐุ อปฺปิตํ สหิตํฯ **สมงฺคิภูต**นฺติ สมนฺนาคตํฯ **ปริจารยมาน**นฺติ กีฬนฺตํ, อุปฏฺฐหิยมานํ วาฯ **ปณิธายา**ติ ปเตฺถตฺวาฯ **สีเลนา**ติอาทีสุ ยมนิยมาทิสมาทานวเสน **สีลํ,** อวีติกฺกมวเสน **วตํ**ฯ อุภยมฺปิ วา **สีลํ,** ทุกฺกรจริยวเสน ปวตฺติตํ **วตํ**ฯ ตํตํอกิจฺจสมฺมตโต วา นิวตฺติลกฺขณํ **สีลํ,** ตํตํสมาทานวโต เวสโภชนกิจฺจกรณาทิวิเสสปฺปฏิปตฺติ **วตํ**ฯ สพฺพถาปิ ทุกฺกรจริยา **ตโป**ฯ เมถุนา วิรติ **พฺรหฺมจริย**นฺติ เอวเมฺปตฺถ ปาฬิวณฺณนา เวทิตพฺพาฯ อฏฺฐมํ อุตฺตานเมวฯ

เมถุนสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. ทานมหปฺผลสุตฺตวณฺณนา

๕๒. นวเม **''สาหุ ทาน''นฺติ ทานํ เทตี**ติ ''ทานํ นาม สาธุ สุนฺทร''นฺติ ทานํ เทตีติ อโตฺถฯ ทานญฺหิ ทตฺวา ตํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส ปาโมชฺชปีติโสมนสฺสาทโย อุปฺปชฺชนฺติ, โลภโทสอิสฺสามเจฺฉราทโย วิทูรีภวนฺติฯ อิทานิ ทานํ อนุกูลธมฺมปริพฺรูหเนน ปจฺจนีกธมฺมวิทูรีกรเณน จ ภาวนาจิตฺตสฺส อุปโสภนาย จ ปริกฺขาราย จ โหตีติ **''อลงฺการภูตเญฺจว ปริวารภูตญฺจ เทตี''**ติ วุตฺตํฯ **ฌานานาคามี นาม โหติ** ฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา พฺรหฺมโลกูปปนฺนานํ อริยานํ เหฏฺฐา อนุปฺปชฺชนโตฯ **อิมํ เปจฺจ ปริภุญฺชิสฺสามี**ติ สาเปกฺขสฺส ทานํ ปรโลกผลาสายสาติสยาย จ ปุพฺพาจารวเสน อุปฺปชฺชมานาย อนุภวตฺตา ตณฺหุตฺตรํ นาม โหตีติ อาห **''ปฐมํ ตณฺหุตฺตริยทาน''**นฺติฯ ทานํ นาม พุทฺธาทีหิ ปสตฺถนฺติ ครุํ จิตฺตีการํ อุปฏฺฐเปตฺวา ทาตพฺพตฺตา **''ทุติยํ จิตฺตีการทาน''**นฺติ วุตฺตํฯ ปุพฺพเกหิ ปิตุปิตามเหหิ ทินฺนปุพฺพํ กตปุพฺพํ ชหาเปตุํ นาม นานุจฺฉวิกนฺติ อตฺตภาวสภาควเสน หิโรตฺตปฺปํ ปจฺจุปฏฺฐเปตฺวา ทาตพฺพโต **''ตติยํ หิโรตฺตปฺปทาน''**นฺติ วุตฺตํฯ ''อหํ ปจามิ, น อิเม ปจนฺติ, นารหามิ ปจโนฺต อปจนฺตานํ ทานํ อทาตุ''นฺติ เอวํสญฺญี หุตฺวา เทโนฺต นิรวเสสํ กตฺวา เทตีติ อาห **''จตุตฺถํ นิรวเสสทาน''**นฺติฯ ''ยถา เตสํ ปุพฺพกานํ อิสีนํ ตานิ มหายญฺญกานิ อเหสุํ, เอวํ เม อยํ ทานปริโภโค ภวิสฺสตี''ติ เอวํสญฺญิโน ทานํ ทกฺขิณํ อรเหสุ ทาตพฺพโต **''ปญฺจมํ ทกฺขิเณยฺยทาน''**นฺติ วุตฺตํฯ ''อิมํ เม ทานํ ททโต จิตฺตํ ปสีทตี''ติอาทินา ปีติโสมนสฺสํ อุปฺปาเทตฺวา เทนฺตสฺส ทานํ โสมนสฺสพาหุลฺลปฺปตฺติยา โสมนสฺสุปจารํ นาม โหตีติ อาห **''ฉฏฺฐํ โสมนสฺสุปวิจารทาน''**นฺติ วุตฺตํฯ

ทานมหปฺผลสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. นนฺทมาตาสุตฺตวณฺณนา

๕๓. ทสเม **''วุตฺถวโสฺส ปวาเรตฺวา...เป.... นิกฺขมี''**ติ องฺคุตฺตรภาณกานํ มเตเนตํ วุตฺตํฯ มชฺฌิมภาณกา ปน วทนฺติ ''ภควา อุปกฏฺฐาย วสฺสูปนายิกาย เชตวนโต ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต จาริกํ นิกฺขมิฯ เตเนว จ อกาเล นิกฺขนฺตตฺตา โกสลราชาทโย วาเรตุํ อารภึสุฯ ปวาเรตฺวา หิ จรณํ พุทฺธาจิณฺณ''นฺติฯ ปุณฺณาย สมฺมาปฏิปตฺตึ ปจฺจาสีสโนฺต ภควา **''มม นิวตฺตนปจฺจยา ตฺวํ กึ กริสฺสสี''**ติ อาหฯ **ปุณฺณาปิ...เป.... ปพฺพชี**ติ เอตฺถ เสฏฺฐิ ''ปุณฺณาย

ภควา นิวตฺติโต’’ติ สุตฺวา ตํ ภุชิสฺสํ กตฺวา ธีตุฏฺฐาเน ฐเปสิฯ สา ปพฺพชฺชํ ยาจิตฺวา ปพฺพชิ, ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ อารภิฯ อถสฺสา สตฺถา อารทฺธวิปสฺสกภาวํ ญตฺวา อิมํ โอภาสคาถํ วิสฺสเชฺชสิ –

> ‘‘ปุเณฺณ ปูรสฺสุ สทฺธมฺมํ, จโนฺท ปนฺนรโส ยถา;
> ปริปุณฺณาย ปญฺญาย, ทุกฺขสฺสนฺตํ กริสฺสสี’’ติฯ (เถรีคา. ๓);

สา คาถาปริโยสาเน อรหตฺตํ ปตฺวา อภิญฺญาตา สาวิกา อโหสิฯ เสสเมตฺถ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

นนฺทมาตาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

มหายญฺญวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปฐมปณฺณาสกํ นิฏฺฐิตํฯ

๖. อพฺยากตวโคฺค

๑-๒. อพฺยากตสุตฺตาทิวณฺณนา

๕๔-๕๕. ฉฏฺฐวคฺคสฺส ปฐมํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ ทุติเย **อตีเต อตฺตภาเว นิพฺพตฺตกํ กมฺม**นฺติ ‘‘ปุริมกมฺมภวสฺมิํ โมโห อวิชฺชา, อายูหนา สงฺขารา, นิกนฺติ ตณฺหา, อุปคมนํ อุปาทานํ, เจตนา ภโว’’ติ เอวมาคตํ สปริกฺขารํ ปญฺจวิธํ กมฺมวฏฺฏมาหฯ **เอตรหิ เม อตฺตภาโว น สิยา**ติ วิญฺญาณนามรูปสฬายตนผสฺสเวทนาสหิตํ ปจฺจุปฺปนฺนํ ปญฺจวิธํ วิปากวฏฺฏมาหฯ **ยํ อตฺถิกน**ฺติ ยํ ปรมตฺถโต วิชฺชมานกํฯ เตนาห **‘‘ภูต’’**นฺติฯ ตณฺหิ ปจฺจยนิพฺพตฺตตาย ‘‘ภูต’’นฺติ วุจฺจติฯ **ตํ ปชหามี**ติ ตปฺปฏิพทฺธจฺฉนฺทราคปฺปหาเนน ตโต เอว อายติํ อนุปฺปตฺติธมฺมตาปาทนวเสน ปชหามิ ปริจฺจชามิฯ **หริตนฺตน**ฺติ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๓๐๓) หริตเมวฯ อนฺต-สเทฺทน ปทวฑฺฒนํ กตํ ยถา ‘‘วนนฺตํ สุตฺตนฺต’’นฺติ, อลฺลติณาทีนิ อาคมฺม นิพฺพายตีติ อโตฺถฯ **ปถนฺตน**ฺติ มหามคฺคํฯ **เสลนฺตน**ฺติ ปพฺพตํฯ **อุทกนฺตน**ฺติ อุทกํฯ **รมณียํ วา ภูมิภาคน**ฺติ ติณคุมฺพาทิรหิตํ วิวิตฺตํ อโพฺภกาสภูมิภาคํฯ **อนาหารา**ติ อปจฺจยา นิรุปาทานาฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

อพฺยากตสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ติสฺสพฺรหฺมาสุตฺตวณฺณนา

๕๖. ตติเย **วิวิตฺตานิ** ตาทิสานิ ปน ปริยนฺตานิ อติทูรานิ โหนฺตีติ อาห **‘‘อนฺติมปริยนฺติมานี’’**ติฯ อเนฺต ภวานิ อนฺติมานิ, อนฺติมานิเยว ปริยนฺติมานิฯ อุภเยนปิ อติทูรตํ ทเสฺสติฯ **สมนฺนาหาเร ฐปยมาโน**ติ อินฺทฺริยํ สมากาเรน วเตฺตโนฺต อินฺทฺริยสมตํ ปฏิปาเทโนฺต นาม โหติฯ วิปสฺสนาจิตฺตสมฺปยุโตฺต สมาธิ, สติปิ สงฺขารนิมิตฺตาวิรเห นิจฺจนิมิตฺตาทิวิรหโต ‘‘อนิมิโตฺต’’ติ วุจฺจตีติ อาห **‘‘อนิมิตฺตนฺติ พลววิปสฺสนาสมาธิ’’**นฺติฯ

ติสฺสพฺรหฺมาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔-๗. สีหเสนาปติสุตฺตาทิวณฺณนา

๕๗-๖๐. จตุเตฺถ กุจฺฉิโต อริโย **กทริโย**ฯ ถทฺธมจฺฉริยสทิสํ หิ กุจฺฉิตํ สพฺพนิหีนํ นตฺถิ สพฺพกุสลานํ อาทิภูตสฺส นิเสธนโตฯ เสสเมตฺถ ปญฺจมาทีนิ จ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

สีหเสนาปติสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. ปจลายมานสุตฺตวณฺณนา

๖๑. อฏฺฐเม **อาโลกสญฺญํ มนสิ กเรยฺยาสี**ติ ทิวา วา รตฺติํ วา สูริยปโชฺชตจนฺทมณิอาทีนํ อาโลกํ ‘‘อาโลโก’’ติ มนสิ กเรยฺยาสิฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – สูริยจนฺทาโลกาทิํ ทิวา รตฺติญฺจ อุปลทฺธํ ยถาลทฺธวเสเนว มนสิ กเรยฺยาสิ, จิเตฺต ฐเปยฺยาสิฯ ยถา เต สุภาวิตาโลกกสิณสฺส วิย กสิณาโลโก ยทิจฺฉกํ ยาวทิจฺฉกญฺจ โส อาโลโก รตฺติยํ อุปติฏฺฐติ, เยน ตตฺถ ทิวาสญฺญํ ฐเปยฺยาสิ, ทิวา วิย วิคตถินมิโทฺธว ภเวยฺยาสีติฯ เตนาห **‘‘ยถา ทิวา ตถา รตฺติ’’**นฺติฯ **อิติ วิวเฏน เจตสา**ติ เอวํ อปิหิเตน จิเตฺตน ถินมิทฺธปิธาเนน อปิหิตตฺตาฯ **อปริ**

โยนเทฺธนาติ สมนฺตโต อโนนเทฺธน อสญฺฉาทิเตนฯ **สโหภาส**นฺติ สญาโณภาสํฯ ถินมิทฺธวิโนทนอาโลโกปิ วา โหตุ กสิณาโลโกปิ วา ปริกมฺมาโลโกปิ วา, อุปกฺกิเลสาโลโก วิย ส โพฺพยํ อาโลโก ญาณสมุฏฺฐาโนวาติฯ เยสํ อกรเณ ปุคฺคโล มหาชานิโย โหติ, ตานิ **อวสฺสํ กาตพฺพานิ**ฯ ยานิ อกาตุมฺปิ วฏฺฏนฺติ, สติ สมวาเย กาตพฺพโต ตานิ **กรณียานี**ติ อาห **“อิตรานิ กรณียานี”**ติฯ อถ วา กตฺตพฺพานิ กมฺมานิ กรณํ อรหนฺตีติ **กรณียานิ**ฯ อิตรานิ **กิจฺจานี**ติปิ วทนฺติฯ

อาทินยปฺปวตฺตา วิคฺคาหิกกถาติ ‘‘น ตฺวํ อิมํ ธมฺมวินยํ อาชานาสิ, อหํ อิมํ ธมฺมวินยํ อาชานามิ, กึ ตฺวํ อิมํ ธมฺมวินยํ อาชานิสฺสสิ, มิจฺฉาปฏิปนฺโน ตฺวมสิ, อหมสฺมิ สมฺมาปฏิปนฺโน, สหิตํ เม, อสหิตํ เต, ปุเรวจนียํ ปจฺฉา อวจ, ปจฺฉาวจนียํ ปุเร อวจ, อธิจิณฺณํ เต วิปราวตฺตํ, อาโรปิโต เต วาโท, นิคฺคหิโต ตฺวมสิฯ จร วาทปฺปโมกฺขาย, นิเพฺพเฐหิ วา สเจ ปโหสี’’ติ (ที. นิ. ๑.๑๘; ม. นิ. ๓.๔๑) เอวํปวตฺตา กถาฯ ตตฺถ **สหิตํ เม**ติ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๘) มยฺหํ วจนํ สหิตํ สิลิฏฺฐํ, อตฺถยุตฺตํ การณยุตฺตนฺติ อโตฺถฯ **สหิต**นฺติ วา ปุพฺพาปราวิรุทฺธํฯ **อสหิตํ เต**ติ ตุยฺหํ วจนํ อสหิตํ อสิลิฏฺฐํฯ **อธิจิณฺณํ เต วิปราวตฺต**นฺติ ยํ ตุยฺหํ ทีฆรตฺตาจิณฺณวเสน สุปฺปคุณํ, ตํ มยฺหํ เอกวจเนเนว วิปราวตฺตํ ปริวตฺติตฺวา ฐิตํ, น กิญฺจิ ชานาสีติ อโตฺถฯ **อาโรปิโต เต วาโท**ติ มยา ตว วาเท โทโส อาโรปิโตฯ **จร วาทปฺปโมกฺขายา**ติ โทสโมจนตฺถํ จร วิจร, ตตฺถ ตตฺถ คนฺตฺวา สิกฺขาติ อโตฺถฯ **นิเพฺพเฐหิ วา สเจ ปโหสี**ติ อถ สยํ ปโหสิ, อิทานิ เอว นิเพฺพเฐหีติ อโตฺถฯ

ตณฺหา สพฺพโส ขียนฺติ เอตฺถาติ **ตณฺหาสงฺขโย,** ตสฺมิํฯ **ตณฺหาสงฺขเย**ติ จ อิทํ วิสเย ภุมฺมนฺติ อาห **“ตํ อารมฺมณํ กตฺวา”**ติฯ **วิมุตฺตจิตฺตตายา**ติ สพฺพสํกิเลเสหิ วิปฺปยุตฺตจิตฺตตายฯ อปรภาเค ปฏิปทา นาม อริยสจฺจาภิสมโยฯ สา สาสนจาริโคจรา ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺพโตติ อาห **“ปุพฺพภาคปฺปฏิปทํ สํขิเตฺตน เทเสถาติ ปุจฺฉตี”**ติฯ อกุปฺปธมฺมตาย ขยวยสงฺขาตํ อนฺตํ อตีตาติ อจฺจนฺตา, โส เอว อปริหายนสภาวตฺตา อจฺจนฺตา นิฏฺฐา อสฺสาติ **อจฺจนฺตนิฏฺฐา**ฯ เตนาห **“เอกนฺตนิโฏฺฐ สตตนิโฏฺฐติ อโตฺถ”**ติฯ น หิ ปฏิวิทฺธสฺส โลกุตฺตรธมฺมสฺส ทสฺสนํ กุปฺปนฺนํ นาม อตฺถิฯ อจฺจนฺตเมว จตูหิ โยเคหิ เขโม เอตสฺส อตฺถีติ **อจฺจนฺตโยคเกฺขมี**ฯ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส วุสิตตฺตา ตสฺส จ อปริหายนสภาวตฺตา อจฺจนฺตํ พฺรหฺมจารีติ **อจฺจนฺตพฺรหฺมจารี**ฯ เตนาห **“นิจฺจพฺรหฺมจารีติ อโตฺถ”**ติฯ **ปริโยสาน**นฺติ มคฺคพฺรหฺมจริยปริยปริโยสานํ วฏฺฏทุกฺขปริโยสานญฺจฯ

ปญฺจกฺขนฺธาติ ปญฺจุปาทานกฺขนฺธาฯ สกฺกายสพฺพญฺหิ สนฺธาย อิธ **“สเพฺพ ธมฺมา”**ติ วุตฺตํ วิปสฺสนาวิสยสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ ตสฺมา อายตนธาตุโยปิ ตคฺคติกา เอว ทฏฺฐพฺพาฯ เตนาห ภควา **“นาลํ อภินิเวสายา”**ติฯ **น ยุตฺตา อภินิเวสาย** ‘‘เอตํ มม, เอโส เม อตฺตา’’ติ อโชฺฌสานายฯ ‘‘อลเมว นิพฺพินฺทิตุํ อลํ วิรชฺชิตุ’’นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๒๗๒; สํ. นิ. ๒.๑๒๔, ๑๒๘, ๑๓๔, ๑๔๓) วิย **อลํ**-สโทฺท ยุตฺตโตฺถปิ โหตีติ อาห **“น ยุตฺตา”ติฯ สมฺปชฺชนฺตี**ติ ภวนฺติฯ ยทิปิ ‘‘ตติยา จตุตฺถี’’ติ อิทํ วิสุทฺธิทฺวยํ อภิญฺญาปญฺญา, ตสฺส ปน สปจฺจยนามรูปทสฺสนภาวโต สติ จ ปจฺจยปริคฺคเห สปจฺจยตฺตา อนิจฺจนฺติ, นามรูปสฺส อนิจฺจตายทุกฺขํ, ทุกฺขญฺจ อนตฺตาติ อตฺถโต ลกฺขณตฺตยํ สุปากฏเมว โหตีติ อาห **“อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตาติ ญาตปริญฺญาย อภิชานาตี”**ติฯ **ตเถว ตีรณปริญฺญายา**ติ อิมินา อนิจฺจาทิภาเวนนาลํ อภินิเวสายาติ นามรูปสฺส อุปสํหรติ, น อภิญฺญาปญฺญานํ สมฺภารธมฺมานํฯ ปุริมาย หิ อตฺถโต อาปนฺนํ ลกฺขณตฺตยํ คณฺหาติ สลกฺขณสลฺลกฺขณปรตฺตา ตสฺสาฯ ทุติยาย สรูปโต ตสฺสา ลกฺขณตฺตยาโรปนวเสน สมฺมสนภาวโตฯ เอกจิตฺตกฺขณิกตาย อภินิปาตมตฺตตาย จ

อปฺปมตฺตกมฺปิฯ รูปปริคฺคหสฺส โอฬาริกภาวโต **อรูปปริคฺคหํ ทเสฺสติ**ฯ ทเสฺสนฺต จ เวทนาย อาสนฺนภาวโต, วิเสสโต สุขสาราคิตาย, ภวสฺสาทคธิตมานสตาย จ เถรสฺส เวทนาวเสน นิพฺพเตฺตตฺวา ทเสฺสติฯ

ขยวิราโคติ ขยสงฺขาโต วิราโค สงฺขารานํ ปลุชฺชนาฯ ยํ อาคมฺม สพฺพโส สงฺขาเรหิ วิรชฺชนา โหติ, ตํ นิพฺพานํ **อจฺจนฺตวิราโคฯ นิโรธานุปสฺสิมฺหิปี**ติ นิโรธานุปสฺสิปเทปิฯ **เอเสว นโย**ติ อติทิสิตฺวา ตํ เอกเทเสน วิวรนฺโต **"นิโรโธปิ หิ...เป.... ทุวิโธเยวา"**ติ อาหฯ ขนฺธานํ ปริจฺจชนํ ตปฺปฏิพทฺธกิเลสปฺปหานวเสนาติ เยนาการน วิปสฺสนา กิเลเส ปชหติ, เตนาการน ตํนิมิตฺตกฺขเนฺธ จ ปชหตีติ วตฺตพฺพตํ อรหตีติ อาห **"สา หิ...เป.... โวสฺสชฺชตี"**ติฯ **อารมฺมณโต**ติ กิจฺจสาธนวเสน อารมฺมณกรณโตฯ เอวญฺหิ มคฺคโต อเญฺญสํ นิพฺพานารมฺมณานํ ปกฺขนฺทนโวสฺสคฺคาภาโว สิโทฺธว โหติฯ ปริจฺจชเนน ปกฺขนฺทเนน จาติ **ทฺวีหิปิ วา การเณหิฯ โส**ติ มโคฺคฯ สเพฺพสํ ขนฺธานํ โวสฺสชฺชนํ ตปฺปฏิพทฺธสํกิเลสปฺปหาเนน ทฏฺฐพฺพํฯ ยสฺมา วา วิปสฺสนาจิตฺตํ ปกฺขนฺทตีติ มคฺคสมฺปยุตฺตจิตฺตํ สนฺธายาหฯ มโคฺค จ สมุเจฺฉทวเสน กิเลเส ขเนฺธ จ ปริจฺจชติ, ตสฺมา ยถากฺกมํ วิปสฺสนามคฺคานญฺจ วเสน ปกฺขนฺทนปริจฺจาคโวสฺสคฺคาปิ เวทิตพฺพาฯ **ตทุภยสมงฺคี**ติ วิปสฺสนาสมงฺคี มคฺคสมงฺคี จฯ "อนิจฺจานุปสฺสนาย นิจฺจสญฺญํ ปชหตี"ติอาทิวจนโต (ปฏิ. ม. ๑.๕๒) หิ ยถา วิปสฺสนาย กิเลสานํ ปริจฺจาคปฺปฏินิสฺสโคฺค ลพฺภติ, เอวํ อายตึ เตหิ กิเลเสหิ อุปฺปาเทตพฺพกฺขนฺธานมฺปิ ปริจฺจาคปฏินิสฺสโคฺค วตฺตโพฺพฯ ปกฺขนฺทนปฏินิสฺสโคฺค ปน มเคฺค ลพฺภมานาย เอกนฺตการณภูตาย วุฏฺฐานคามินิวิปสฺสนาย วเสน เวทิตโพฺพฯ มเคฺค ปน ตทุภยมฺปิ ญายาคตเมว นิปฺปริยายโตว ลพฺภมานตฺตาฯ เตนาห **"ตทุภยสมงฺคีปุคฺคโล"**ติอาทิฯ ปจฺจนฺตสฺส อชฺฌาสยวเสน "น กิญฺจิ โลเก อุปาทิยตี"ติ เอตฺถ กามุปาทานวเสน อุปาทิยนํ ปฏิกฺขิปตีติ อาห **"ตณฺหาวเสน น อุปาทิยตี"**ติฯ ตณฺหาวเสน วา อสติ อุปาทิยเน ทิฏฺฐิวเสน อุปาทิยนํ อนวกาสเมวาติ **"ตณฺหาวเสน"**อิเจฺจว วุตฺตํฯ **น ปรามสตี**ติ นาทิยติฯ ทิฏฺฐิปรามาสวเสน วา "นิจฺจ"นฺติ อาทินา **น ปรามสติฯ สํขิเตฺตเนว กเถสี**ติ ตสฺส อชฺฌาสยวเสน ปปญฺจํ อกตฺวา กเถสิฯ

ปจลายมานสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. เมตฺตสุตฺตวณฺณนา

๖๒. นวเม **มา, ภิกฺขเว, ปุญฺญาน**นฺติ (อิติวุ. อฏฺฐ. ๖๒) เอตฺถ **มา**ติ ปฏิเสธ นิปาโตฯ **ปุญฺญ**-สโทฺท "กุสลานํ, ภิกฺขเว, ธมฺมานํ สมาทานเหตุ เอวมิทํ ปุญฺญํ ปวฑฺฒตี"ติอาทีสุ (ที. นิ. ๓.๘๐) ปุญฺญผเล อาคโตฯ "อวิชฺชาคโตยํ, ภิกฺขเว, ปุริสปุคฺคโล ปุญฺญเญฺจ สงฺขารํ อภิสงฺขโรตี"ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๒.๕๑) กามรูปาวจรสุจริเตสุฯ "ปุญฺญูปคํ โหติ วิญฺญาณ"นฺติ อาทีสุ (สํ. นิ. ๒.๕๑) สุคติวิเสสภูเต อุปปตฺติภเวฯ "ตีณิมานิ, ภิกฺขเว, ปุญฺญกิริยวตฺถูนิ ทานมยํ ปุญฺญกิริยวตฺถุ, สีลมยํ ปุญฺญกิริยวตฺถุ, ภาวนามยํ ปุญฺญกิริยวตฺถู"ติอาทีสุ (อิติวุ. ๖๐; ที. นิ. ๓.๓๐๕; อ. นิ. ๘.๓๖) กุสลเจตนายํฯ อิธ ปน เตภูมกกุสลธมฺม เวทิตโพฺพฯ **ภายิตฺถา**ติ เอตฺถ ทุวิธํ ภยํ ญาณภยํ, สารชฺชภยนฺติฯ ตตฺถ "เยปิ เต, ภิกฺขเว, เทวา ทีฆายุกา วณฺณวโนฺต สุขพหุลา อุเจฺจสุ วิมาเนสุ จิรฏฺฐิติกา, เตปิ ตถาคตสฺส ธมฺมเทสนํ สุตฺวา เยภุเยฺยน ภยํ สํเวคํ สนฺตาสํ อาปชฺชนฺตี"ติ (อ. นิ. ๔.๓๓) อาคตํ **ญาณภยํ**ฯ "อหุเทว ภยํ, อหุ ฉมฺภิตตฺตํ, อหุ โลมหํโส"ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๓๑๘) อาคตํ **สารชฺชภยํ**ฯ อิธาปิ สารชฺชภยเมวฯ อยเญฺหตฺถ อโตฺถ – ภิกฺขเว, ทีฆรตฺตํ กายวจีสํยโม วตฺตปฺปฏิวตฺตปูรณํ เอกาสนํ เอกเสยฺยํ อินฺทฺริยทโม ธุตธเมฺมหิ จิตฺตสฺส นิคฺคโห สติสมฺปชญฺญํ กมฺมฏฺฐานานุโยควเสน วี

ริยารโมฺภติ เอวมาทีนิ ยานิ ภิกฺขุนา นิรนฺตรํ ปวเตฺตตพฺพานิ ปุญฺญานิ, เตหิ มา ภายิตฺถ, มา ภยํ สนฺตาสํ อาปชฺชิตฺถฯ เอกจฺจสฺส ทิฏฺฐธมฺมสุขสฺส อุปโรธภเยน สมฺปรายิกนิพฺพานสุขทายเกหิ ปุเญฺญหิ มา ภายิตฺถาติฯ นิสฺสเกฺก อิทํ สามิวจนํฯ

อิทานิ ตโต อภายิตพฺพภาเว การณํ ทเสฺสโนฺต **"สุขเสฺสต"**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สุข**-สโทฺท "สุโข พุทฺธานมุปฺปาโท, สุขา วิราคตา โลเก"ติอาทีสุ (ธ. ป. ๑๙๔) สุขมูเล อาคโตฯ "ยสฺมา จ โข, มหาลิ, รูปํ สุขํ สุขานุปติตํ สุขาวกฺกนฺต"นฺติอาทีสุ (สํ. นิ. ๓.๖๐) สุขารมฺมเณฯ "ยาวญฺจิทํ, ภิกฺขเว, น สุกรํ อกฺขาเนน ปาปุณิตุํ ยาว สุขา สคฺคา"ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๒๕๕) สุขปจฺจยฏฺฐาเนฯ "สุโข ปุญฺญสฺส อุจฺจโย"ติอาทีสุ (ธ. ป. ๑๑๘) สุขเหตุมฺหิฯ "ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารา เอเต ธมฺมา"ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๘๒) อพฺยาปเชฺชฯ "นิพฺพานํ ปรมํ สุข"นฺติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๒๑๕; ธ. ป. ๒๐๓, ๒๐๔) นิพฺพาเนฯ "สุขสฺส จ ปหานา"ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๓๒; ม. นิ. ๑.๒๗๑; สํ. นิ. ๒.๑๕๒) สุขเวทนายํฯ "อทุกฺขมสุขํ สนฺตํ, สุขมิเจฺจว ภาสิต"นฺติอาทีสุ (สํ. นิ. ๔.๒๕๓; อิติวุ. ๕๓) อุเปกฺขาเวทนายํฯ "เทฺวปิ มยา, อานนฺท, เวทนา วุตฺตา ปริยาเยน สุขา เวทนา ทุกฺขา เวทนา"ติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๘๙) อิฏฺฐสุเขสุฯ "สุโข วิปาโก ปุญฺญาน"นฺติอาทีสุ (เปฏโก. ๒๓) อิฏฺฐวิปาเกฯ อิธาปิ อิฏฺฐวิปาเก เอว ทฏฺฐโพฺพฯ **อิฏฺฐสฺสา**ติอาทีสุ อิจฺฉิตพฺพโต เจว อนิฏฺฐปฺปฏิปกฺขโต จ อิฏฺฐสฺสฯ กมนียโต มนสฺมิญฺจ กมนโต ปวิสนโต **กนฺตสฺส**ฯ ปิยายิตพฺพโต สนฺตปฺปนโต จ **ปิยสฺส**ฯ มนนียโต มนสฺส วฑฺฒนโต จ **มนาปสฺสา**ติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **ยทิทํ ปุญฺญานี**ติ **ปุญฺญานี**ติ ยทิทํ วจนํ, เอตํ สุขสฺส อิฏฺฐสฺส วิปากสฺส อธิวจนํ นามํฯ **สุขเสฺสตํ ยทิทํ ปุญฺญานี**ติ ผเลน การณสฺส อเภโทปจารํ วทติฯ เตน กตูปจิตานํ ปุญฺญานํ อวสฺสํภาวิผลํ สุตฺวา อปฺปมเตฺตน สกฺกจฺจํ ปุญฺญานิ กตฺตพฺพานีติ ปุญฺญกิริยายํ นิโยเชติ, อาทรญฺจ เนสํ ตตฺถ อุปฺปาเทติฯ

อิทานิ อตฺตนา สุเนตฺตกาเล กเตน ปุญฺญกเมฺมน ทีฆรตฺตํ ปจฺจนุภูตํ ภวนฺตรปฺปฏิจฺฉนฺนํ อุฬารตรํ ปุญฺญวิปากํ อุทาหริตฺวา ตมตฺถํ ปากฏตรํ กโรโนฺต **"อภิชานามิ โข ปนาห"**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อภิชานามี**ติ อภิวิสิเฏฺฐน ญาเณน ชานามิ, ปจฺจกฺขโต พุชฺฌามิฯ **ทีฆรตฺต**นฺติ จิรกาลํฯ **ปุญฺญาน**นฺติ ทานาทีนํ กุสลธมฺมานํฯ **สตฺต วสฺสานี**ติ สตฺต สํวจฺฉรานิฯ **เมตฺตจิตฺต**นฺติ มิชฺชตีติ เมตฺตา, สินิยฺหตีติ อโตฺถฯ มิเตฺต ภวา, มิตฺตสฺส วา เอสา ปวตฺตีติปิ เมตฺตาฯ ลกฺขณาทิโต ปน หิตาการปฺปวตฺติลกฺขณา, หิตูปสํหาররสา, อาฆาตวินยปจฺจุปฏฺฐานา, สตฺตานํ มนาปภาวทสฺสนปทฏฺฐานาฯ พฺยาปาทูปสโม เอติสฺสา สมฺปตฺติ, สิเนหสมฺภโว วิปตฺติฯ **เมตฺตจิตฺตํ ภาเวตฺวา**ติ เมตฺตาสหคตํ จิตฺตํ, จิตฺตสีเสน สมาธิ วุโตฺตติ เมตฺตาสมาธิํ เมตาพฺรหฺมวิหารํ อุปฺปาเทตฺวา เจว วเฑฺฒตฺวา จฯ

สตฺต สํวฏฺฏวิวฏฺฏกเปฺปติ สตฺต มหากเปฺปฯ สํวฏฺฏวิวฏฺฏคฺคหเณเนว หิ สํวฏฺฏฏฺฐายิวิวฏฺฏฏฺฐายิโนปิ คหิตาฯ **อิมํ โลก**นฺติ กามโลกํฯ **สํวฏฺฏมาเน สุท**นฺติ สํวฏฺฏมาเน, สุทนฺติ นิปาตมตฺตํ, วิปชฺชมาเนติ อโตฺถฯ "วรสํวตฺตฏฺฐาเน สุท"นฺติปิ ปฐนฺติฯ **กเปฺป**ติ กาเลฯ กปฺปสีเสน หิ กาโล วุโตฺต, กาเล ขียมาเน สโพฺพปิ ขียเตวฯ ยถาห – "กาโล ฆสติ ภูตานิ, สพฺพาเนว สหตฺตนา"ติ (ชา. ๑.๒.๑๙๐)ฯ **"อาภสฺสรูปโค โหมี"**ติ วุตฺตตฺตา เตโชสํวฏฺฏวเสเนตฺถ กปฺปวุฏฺฐานํ เวทิตพฺพํฯ **อาภสฺสรูปโค**ติ ตตฺถ ปฏิสนฺธิคฺคหณวเสน อาภสฺสรพฺรหฺมโลกํ อุปคจฺฉามีติ อาภสฺสรูปโค โหมิฯ **วิวฏฺฏมาเน**ติ สณฺฐหมาเนติ อโตฺถฯ **สุญฺญํ พฺรหฺมวิมานํ อุปปชฺชามี**ติ กสฺสจิ สตฺตสฺส ตตฺถ นิพฺพตฺตสฺส อภาวโต สุญฺญํ ยํ ปฐมชฺฌานภูมิสงฺขาตํ พฺรหฺมวิมานํ อาทิโต นิพฺพตฺตติ, ตํ ปฏิสนฺธิคฺคหณวเสน อุปปชฺชามิ อุเปมิฯ

พฺรหฺมาติ กามาวจรสเตฺตหิ วิสิฏฺฐเฏฺฐน ตถา ตถา พฺรูหิตคุณตาย พฺรหฺมวิหารโต นิพฺพตฺตนเฏฺฐน จ พฺรหฺมาฯ พฺรหฺมปาริสชฺชพฺรหฺมปุโรหิเตหิ มหนฺต พฺรหฺมาติ **มหาพฺรหฺมา,** ตโต เอว เต อภิภวิตฺวา ฐิตตฺตา **อภิภู**ฯ เตหิ น เกนจิปิ คุเณน อภิภูโตติ **อนภิภูโตฯ อญฺญทตฺถู**ติ เอกํสวจเน นิปาโตฯ ทสฺสนโต **ทโส,** อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนานํ ทสฺสนสมโตฺถ อภิญฺญาญาเณน ปสฺสิตพฺพํ ปสฺสามีติ อโตฺถฯ เสสพฺรหฺมานํ อิทฺธิปาทภาวนาพเลน อตฺตโน จิตฺตญฺจ มม วเส วเตฺตมีติ **วสวตฺตี** โหมีติ โยเชตพฺพํฯ ตทา กิร โพธิสโตฺต อฏฺฐสมาปตฺติลาภีปิ สมาโน ตถา สตฺตหิตํ อตฺตโน ปารมิปูรณญฺจ โอโลเกโนฺต ตาสุ เอว ทฺวีสุ ฌานภูมีสุ นิกนฺตึ อุปฺปาเทตฺวา เมตฺตาพฺรหฺมวิหารวเสน อปราปรํ สํสริฯ เตน วุตฺตํ **“สตฺต วสฺสานิ…เป…. วสวตฺตี”**ติฯ

เอวํ ภควา รูปาวจรปุญฺญสฺส วิปากมหนฺตตํ ปกาเสตฺวา อิทานิ กามาวจรปุญฺญสฺสปิ วิปากํ ทเสฺสโนฺต **“ฉตฺตึสกฺขตฺตุ”**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สโกฺก อโหสิ**นฺติ ฉตฺตึสกฺขตฺตุํ ฉตฺตึสวาเร อญฺญตฺถ อนุปปชฺชิตฺวา นิรนฺตรํ สโกฺก เทวานมิโนฺท ตาวตึสเทวราชา อโหสิํฯ **ราชา อโหสิ**นฺติอาทีสุ จตูหิ อจฺฉริยธเมฺมหิ จตูหิ สงฺคหวตฺถูหิ จ โลกํ รเญฺชตีติ **ราชา**ฯ จกฺกรตนํ วเตฺตติ, จตูหิ สมฺปตฺติจเกฺกหิ วตฺตติ, เตหิ จ ปรํ วเตฺตติ, ปรหิตาย จ อิริยาปถจกฺกานํ วโตฺต เอตสฺมิํ อตฺถีติ **จกฺกวตฺตี**ฯ ‘‘ราชา’’ติ เจตฺถ สามญฺญํ, ‘‘จกฺกวตฺตี’’ติ วิเสสํฯ ธเมฺมน จรตีติ **ธมฺมิโก,** ญาเยน สเมน วตฺตตีติ อโตฺถฯ ธเมฺมเนว รชฺชํ ลภิตฺวา ราชา ชาโตติ **ธมฺมราชา,** ทสวิเธ กุสลธเมฺม อครหิเต จ ราชธเมฺม นิยุโตฺตติ **ธมฺมิโก**ฯ เตน จ ธเมฺมน สกลํ โลกํ รเญฺชตีติ **ธมฺมราชา**ฯ ปรหิตธมฺมกรเณน วา **ธมฺมิโก,** อตฺตหิตธมฺมกรเณน **ธมฺมราชา**ฯ ยสฺมา จกฺกวตฺตี ธเมฺมน ญาเยน รชฺชํ อธิคจฺฉติ, น อธเมฺมน, ตสฺมา วุตฺตํ **“ธเมฺมน ลทฺธรชฺชตฺตา ธมฺมราชา”**ติฯ

จตูสุ ทิสาสุ สมุทฺทปริโยสานตาย จาตุรนฺตา นาม ตตฺถ ตตฺถ ทีเป มหาปถวีติ อาห **“ปุรตฺถิม…เป…. อิสฺสโร”**ติฯ **วิชิตาวี**ติ วิเชตพฺพสฺส วิชิตวา, กามโกธาทิกสฺส อพฺภนฺตรสฺส ปฏิราชภูตสฺส พาหิรสฺส จ อริคณสฺส วิชยี วิชินิตฺวา ฐิโตติ อโตฺถฯ กามํ จกฺกวตฺติโน เกนจิ ยุทฺธํ นาม นตฺถิ, ยุเทฺธน ปน สาเธตพฺพสฺส วิชยสฺส สิทฺธิยา **“วิชิตสงฺคาโม”**ติ วุตฺตํฯ ชนปโท วา จตุพฺพิธอจฺฉริยธเมฺมน สมนฺนาคโต อสฺมิํ ราชินิ ถาวริยํ เกนจิ อสํหาริยํ ทฬฺหภตฺติภาวํ ปโตฺต, ชนปเท วา อตฺตโน ธมฺมิกาย ปฏิปตฺติยา ถาวริยํ ถิรภาวํ ปโตฺตติ **ชนปทตฺถาวริยปฺปโตฺต**ฯ จณฺฑสฺส หิ รโญฺญ พลิทณฺฑาทีหิ โลกํ ปีฬยโต มนุสฺสา มชฺฌิมชนปทํ ฉเฑฺฑตฺวา ปพฺพตสมุทฺทตีรกนฺทราทีนิ นิสฺสาย ปจฺจเนฺต วาสํ กเปฺปนฺติฯ อติมุทุกสฺส รโญฺญ โจเรหิ สาหสิกธนวิโลปปีฬิตา มนุสฺสา ปจฺจนฺตํ ปหาย ชนปทมเชฺฌ วาสํ กเปฺปนฺติฯ อิติ เอวรูเป ราชินิ ชนปโท ถิรภาวํ น ปาปุณาติฯ

สตฺตรตนสมนฺนาคโตติ จกฺกรตนาทีหิ สตฺตหิ รตเนหิ สมุเปโตฯ เตสุ หิ ราชา จกฺกวตฺตี จกฺกรตเนน อชิตํ ชินาติ, หตฺถิอสฺสรตเนหิ วิชิเต สุเขเนว อนุวิจรติ, ปริณายกรตเนน วิชิตมนุรกฺขติ, อวเสเสหิ อุปโภคสุขมนุภวติฯ ปฐเมน จสฺส อุสฺสาหสตฺติโยโค, ปจฺฉิเมน มนฺตสตฺติโยโค, หตฺถิอสฺสคหปติรตเนหิ ปภุสตฺติโยโค สุปริปุโณฺณ โหติฯ อิตฺถิมณิรตเนหิ อุปโภคสุขมนุภวติ, เสเสหิ อิสฺสริยสุขํฯ วิเสสโต จสฺส ปุริมานิ ตีณิ อโทสกุสลมูลชนิตกมฺมานุภาเวน สมฺปชฺชนฺติ, มชฺฌิมานิ อโลภกุสลมูลชนิตกมฺมานุภาเวน, ปจฺฉิมเมกํ อโมหกุสลมูลชนิตกมฺมานุภาเวนาติฯ

สูราติ สตฺติวนฺโต, นิพฺภยาติ อโตฺถติ อาห **“อภีรุโน”ติ**ฯ **องฺค**นฺติ การณํฯ เยน การเณน ‘‘วีรา’’ติ วุเจฺจยฺยุํ, ตํ วีรงฺคํฯ เตนาห **“วีริยเสฺสตํ นาม”**นฺติฯ ยาว จกฺกวาฬปพฺพตา จกฺกสฺส วตฺตนโต **“จกฺกวาฬปพฺพตํ สีมํ กตฺวา ฐิตสมุทฺทปริยนฺต”**นฺติ วุตฺตํฯ **อทเณฺฑนา**ติ อิมินา ธนทณฺฑสฺส สรีรทณฺฑสฺส จ อกรณํ วุตฺตํฯ **อสเตฺถนา**ติ อิมินา ปน เสนาย ยุชฺฌนสฺสาติ ตทุภยํ ทเสฺสตุํ **“น ทเณฺฑนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – เย กตาปราเธ สเตฺต สตมฺปิ สหสฺสมฺปิ คณฺหนฺติ, เต ธนทเณฺฑน รชฺชํ กาเรนฺติฯ เย เฉชฺชเภชฺชํ อนุสาสนฺติ, เต สตฺถทเณฺฑนฯ อหํ ปน ทุวิธมฺปิ ทณฺฑํ ปหาย อทเณฺฑน อชฺฌาวสิํฯ เย เอกโตธาราทินา สเตฺถน ปรํ วิเหเฐนฺติ, เต สเตฺถน รชฺชํ กาเรนฺติ นามฯ อหํ ปน สเตฺถน ขุทฺทกมกฺขิกาย ปิวนมตฺตมฺปิ โลหิตํ กสฺสจิ อนุปฺปาเทตฺวา ธเมฺมเนว ‘‘เอหิ โข, มหาราชา’’ติ เอวํ ปฏิราชูหิ สมฺปฏิจฺฉิตาคมโน วุตฺตปฺปการํ ปถวิํ อภิชินิตฺวา อชฺฌาวสิํ, อภิวิชินิตฺวา สามี หุตฺวา วสินฺติฯ

อิติ ภควา อตฺตานํ กายสกฺขิํ กตฺวา ปุญฺญานํ วิปากมหนฺตตํ ปกาเสตฺวา อิทานิ ตเมวตฺถํ คาถาพนฺธเนน ทเสฺสโนฺต **“ปสฺส, ปุญฺญานํ วิปาก”**นฺติอาทิมาหฯ **สุเขสิโน**ติ อาลปนวจนเมตํ, เตน สุขปริเยสเก สเตฺต อามเนฺตติฯ ปาฬิยํ ปน ‘‘ปสฺสถา’’ติ วตฺตเพฺพ **“ปสฺสา”**ติ วจนพฺยตฺตโย กโตติ ทฎฺฐโพฺพฯ มนุสฺสานํ อุเร สตฺถํ ฐเปตฺวา อิจฺฉิตธนหรณาทินา วา สาหสการิตาย สาหสิกา, เตสํ กมฺมํ **สาหสิกกมฺมํ**ฯ ปถวิยา อิสฺสโร **ปถโพฺย**ติ อาห **“ปุถวิสามิโก”**ติฯ

เมตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๐. ภริยาสุตฺตวณฺณนา

๖๓. ทสเม อุจฺจาสทฺทา มหาสทฺทา อุทฺธํ อุคฺคตตฺตา อุจฺจํ ปตฺถฎตฺตา มหนฺตํ อวินิโพฺภคํ วินิภฺชิตฺวา คเหตุํ อสกฺกุเณยฺยํ สทฺทํ กโรนฺตา วทนฺติฯ วจีโฆโสปิ หิ พหูหิ เอกชฺฌํ ปวตฺติโต อตฺถโต จ สทฺทโต จ ทุรวโพโธ เกวลํ มหานิโคฺฆโส เอว หุตฺวา โสตปถมาคจฺฉติฯ **มจฺฉวิโลเป**ติ มเจฺฉ วิลุมฺปิตฺวา วิย คหเณ, มจฺฉานํ วา วิลุมฺปเนฯ เกวฎฺฎานญฺหิ มจฺฉปจฺฉิฎฺฐปิตฎฺฐาเน มหาชโน สนฺนิปติตฺวา ‘‘อิธ อญฺญํ เอกํ มจฺฉํ เทหิ, เอกํ มจฺฉผาลํ เทหิ, เอตสฺส เต มหา ทิโนฺน, มยฺหํ ขุทฺทโก’’ติ เอวํ อุจฺจาสทฺทมหาสทฺทํ กโรนฺติฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํ **“เกวฎฺฎานํ มจฺฉปจฺฉิํ โอตาเรตฺวา ฐิตฎฺฐาเน”**ติฯ มจฺฉคฺคหณตฺถํ ชาเล ปกฺขิเตฺตปิ ตสฺมิํ ฐาเน เกวฎฺฎา เจว อเญฺญ จ ‘‘ปวิโฎฺฐ น ปวิโฎฺฐ , คหิโต น คหิโต’’ติ มหาสทฺทํ กโรนฺติฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํ **“ชาเล วา…เป…. มหาสโทฺท โหตี”**ติฯ **กตฺตพฺพวตฺต**นฺติ ปาทปริกมฺมาทิกตฺตพฺพกิจฺจํฯ **ขรา**ติ จิเตฺตน วาจาย จ กกฺขฬาฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

ภริยาสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๑. โกธนสุตฺตวณฺณนา

๖๔. เอกาทสเม **สปตฺตกรณา**ติ วา สปเตฺตหิ กาตพฺพาฯ **โกธน**นฺติ กุชฺฌนสีลํฯ **โกธโนย**นฺติ กุชฺฌโน อยํฯ **อย**นฺติ จ นิปาตมตฺตํฯ **โกธปเรโต**ติ โกเธน อนุคโต, ปราภิภูโต วาฯ **ทุพฺพโณฺณว โหตี**ติ ปกติยา วณฺณวาปิ อลงฺกตปฺปฎิยโตฺตปิ มุขวิการาทิวเสน วิรูโป เอว โหติฯ เอตรหิ อายติญฺจาติ โกธาภิภูตสฺส เอกนฺตมิทํ ผลนฺติ ทีเปตุํ ‘‘ทุพฺพโณฺณวา’’ติ อวธารณํ กตฺวา ปุน **“โกธาภิภูโต”**ติ วุตฺตํฯ

อยสภาวนฺติ อกิตฺติมภาวํฯ อตฺตโน ปเรสญฺจ อนตฺถํ ชเนตีติ **อนตฺถชนโนฯ อนฺตรโต**ติ อพฺภนฺตรโต, จิตฺตโต วาฯ **ตํ ชโน นาวพุชฺฌตี**ติ โกธสงฺขาตํ อนฺตรโต อพฺภนฺตเร อตฺตโน จิเตฺตเยว ชาตํ อนตฺถชนนจิตฺตปฺปโกปนาทิภยํ ภยเหตุํ อยํ พาลมหาชโน น ชานาติฯ **ย**นฺติ ยตฺถฯ ภุมฺมเตฺถ หิ เอตํ ปจฺจตฺตวจนํฯ ยสฺมิํ กาเล โกโธ สหเต นรํ, อนฺธตมํ ตทา โหตีติ สมฺพโนฺธฯ **ย**นฺติ วา การณวจนํ, ยสฺมา โกโธ อุปฺปชฺชมาโน นรํ สหเต อภิภวติ, ตสฺมา อนฺธตมํ ตทา โหติ, ยทา กุโทฺธติ อโตฺถ ยํ-ตํ-สทฺทานํ เอกนฺตสมฺพนฺธภาวโตฯ อถ วา **ย**นฺติ กิริยาปรามสนํฯ **สหเต**ติ ยเทตํ โกธสฺส สหนํ อภิภวนํ, เอตํ อนฺธตมํ ภวนฺติ อโตฺถฯ อถ วา ยํ นรํ โกโธ สหเต อภิภวติ, ตสฺส อนฺธตมํ ตทา โหติฯ ตโต จ กุโทฺธ อตฺถํ น ชานาติ, กุโทฺธ ธมฺมํ น ปสฺสตีติฯ

ภูนํ วุจฺจติ วุทฺธิ, ตสฺส หนนํ ฆาโต เอเตสนฺติ **ภูนหจฺจานิ**ฯ เตนาห **''หตวุทฺธีนี''**ติฯ **ทม**-สเทฺทน วุตฺตเมวตฺถํ วิภาเวตุํ ปญฺญาวีริเยน ทิฎฺฐิยาติ วุตฺตนฺติ ทเสฺสโนฺต **''กตเรน ทเมนา''**ติอาทิมาหฯ อเนกโตฺถ หิ **ทม**-สโทฺทฯ ''สเจฺจน ทโนฺต ทมสา อุเปโต, เวทนฺตคู วุสิตพฺรหฺมจริโย''ติ (สํ. นิ. ๑.๑๙๕; สุ. นิ. ๔๖๗) เอตฺถ หิ อินฺทฺริยสํวโร ทโมติ วุโตฺต ''มนจฺฉฎฺฐานิ อินฺทฺริยานิ ทเมตี''ติ กตฺวาฯ ''ยทิ สจฺจา ทมา จาคา, ขนฺตฺยา ภิโยฺยธ วิชฺชตี''ติ (สํ. นิ. ๑.๒๔๖; สุ. นิ. ๑๙๑) เอตฺถ ปญฺญา ทโม ''สํกิเลสํ ทเมติ ปชหตี''ติ กตฺวาฯ ''ทาเนน ทเมน สํยเมน สจฺจวเชฺชน อตฺถิ ปุญฺญํ, อตฺถิ ปุญฺญสฺส อาคโม''ติ (สํ. นิ. ๔.๓๖๕) เอตฺถ อุโปสถกมฺมํ ทโม ''อุปวสนวเสน กายกมฺมาทีนิ ทเมตี''ติ กตฺวาฯ ''สกฺขิสฺสสิ โข ตฺวํ, ปุณฺณ, อิมินา ทมูปสเมน สมนฺนาคโต สุนาปรนฺตสฺมิํ ชนปทนฺตเร วิหริตุ''นฺติ (ม. นิ. ๓.๓๙๖; สํ. นิ. ๔.๘๘) เอตฺถ อธิวาสนกฺขนฺติ ทโม ''โกธูปนาหมกฺขาทิเก ทเมติ วิโนเทตี''ติ กตฺวาฯ ''น มานกามสฺส ทโม อิธตฺถิ, น โมนมตฺถิ อสมาหิตสฺสา''ติ (สํ. นิ. ๑.๙) เอตฺถ อภิสโมฺพชฺฌงฺคาทิโก สมาธิปกฺขิโก ธโมฺม ทโม ''ทมฺมติ จิตฺตํ เอเตนา''ติ กตฺวาฯ อิธาปิ ''ตํ ทเมน สมุจฺฉิเนฺท, ปญฺญาวีริเยน ทิฎฺฐิยา''ติ วจนโต **ทม**-สเทฺทน ปญฺญาวีริยทิฎฺฐิโย วุตฺตาฯ

โกธนสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

อพฺยากตวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๗. มหาวโคฺค

๑-๒. หิริโอตฺตปฺปสุตฺตาทิวณฺณนา

๖๕-๖๖. สตฺตมสฺส ปฐมํ อุตฺตานเมวฯ ทุติเย **ตโย สํวฏฺฏา**ติ อาโปสํวฏฺโฏ, เตโชสํวฏฺโฏ, วาโยสํวฏฺโฏติ ตโย สํวฏฺฏาฯ **ติโสฺส สํวฏฺฏสีมา**ติ อาภสฺสรา, สุภกิณฺหา, เวหปฺผลาติ ติโสฺส สํวฏฺฏสีมาฯ ยทา หิ กโปฺป เตเชน สํวฏฺฏติ วินสฺสติ, ตทา อาภสฺสรโต เหฏฺฐา อคฺคินา ฑยฺหติฯ ยทา อาเปน สํวฏฺฏติ, ตทา สุภกิณฺหโต เหฏฺฐา อุทเกน วิลียติฯ ยทา วายุนา สํวฏฺฏติ, ตทา เวหปฺผลโต เหฏฺฐา วายุนา วิทฺธํสติฯ วิตฺถารโต ปน สทาปิ เอกํ พุทฺธเกฺขตฺตํ วินสฺสติฯ **พุทฺธเกฺขตฺตํ นาม** ติวิธํ โหติ ชาติเกฺขตฺตํ อาณาเกฺขตฺตํ วิสยเกฺขตฺตนฺติฯ ตตฺถ **ชาติเกฺขตฺตํ** นาม ทสสหสฺสจกฺกวาฬปริยนฺตํ โหติ, ยํ ตถาคตสฺส ปฏิสนฺธิคหณาทีสุ กมฺปติฯ **อาณาเกฺขตฺตํ** โกฏิสหสฺสจกฺกวาฬปริยนฺตํ, ยตฺถ รตนสุตฺตํ (ขุ. ปา. ๖.๑ อาทโย; สุ. นิ. ๒๒๔ อาทโย) ขนฺธปริตฺตํ (อ. นิ. ๔.๖๗; จูฬว. ๒๕๑) ธชคฺคปริตฺตํ (สํ. นิ. ๑.๒๔๙)ฯ อาฏานาฏิยปริตฺตํ (ที. นิ. ๓.๒๗๕ อาทโย), โมรปริตฺตนฺติ (ชา. ๑.๒.๑๗-๑๘) อิเมสํ ปริตฺตานํ อานุภาโว วตฺตติฯ **วิสยเกฺขตฺตํ** อนนฺตมปริมาณํ, ยํ ‘‘ยาวตา วา ปน อากเงฺขยฺยา’’ติ วุตฺตํฯ เอวเมเตสุ ตีสุ พุทฺธเกฺขเตฺตสุ เอกํ อาณาเกฺขตฺตํ วินสฺสติฯ ตสฺมิํ ปน วินสฺสเนฺต ชาติเกฺขตฺตํ วินฏฺฐเมว โหติฯ วินสฺสนฺตญฺจ เอกโตว วินสฺสติ, สณฺฐหนฺตมฺปิ เอกโตว สณฺฐหติฯ

ตีณิ สํวฏฺฏมูลานีติ ราคโทสโมหสงฺขาตานิ ตีณิ สํวฏฺฏการณานิฯ ราคาทีสุ หิ อกุสลมูเลสุ อุสฺสเนฺนสุ โลโก วินสฺสติฯ ตถา หิ ราเค อุสฺสนฺนตเร อคฺคินา วินสฺสติ, โทเส อุสฺสนฺนตเร อุทเกน, โมเห อุสฺสนฺนตเร วาเตนฯ เกจิ ปน ‘‘โทเส อุสฺสนฺนตเร อคฺคินา, ราเค อุทเกนา’’ติ วทนฺติฯ

ตีณิ โกลาหลานีติ กปฺปโกลาหลํ, พุทฺธโกลาหลํ, จกฺกวตฺติโกลาหลนฺติ ตีณิ โกลาหลานิฯ ตตฺถ ‘‘วสฺสสตสหสฺสมตฺถเก กปฺปุฏฺฐานํ นาม ภวิสฺสตี’’ติอาทินา เทวตาหิ อุโคฺฆสิตสโทฺท **กปฺปโกลาหลํ** นาม โหติฯ ‘‘อิโต วสฺสสตสหสฺสมตฺถเก โลโก วินสฺสิสฺสติ, เมตฺตํ, มาริสา, ภาเวถ กรุณํ มุทิตํ อุเปกฺข’’นฺติ มนุสฺสปเถ เทวตา โฆสนฺติโย จรนฺติฯ ‘‘วสฺสสหสฺสมตฺถเก พุโทฺธ อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติ **พุทฺธโกลาหลํ** นาม โหติฯ ‘‘อิโต วสฺสสหสฺสมตฺถเก พุโทฺธ อุปฺปชฺชิตฺวา ธมฺมานุธมฺมปฺปฏิปโนฺน สงฺฆรตเนน ปริวาริโต ธมฺมํ เทเสโนฺต วิจริสฺสตี’’ติ เทวตา อุโคฺฆสนฺติฯ ‘‘วสฺสสตมตฺถเก ปน จกฺกวตฺตี อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติ **จกฺกวตฺติโกลาหลํ** นาม โหติฯ ‘‘อิโต วสฺสสตมตฺถเก สตฺตรตนสมฺปโนฺน จาตุทฺทีปิสฺสโร สหสฺสปริวาโร เวหาสงฺคโม จกฺกวตฺตี ราชา อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติ เทวตา อุโคฺฆสนฺติฯ

อจิรเฏฺฐน น ธุวาติ อุทกพุพฺพุฬาทโย วิย น จิรฏฺฐายิตาย ธุวภาวรหิตาฯ **อสฺสาสรหิตา**ติ สุปินเก ปีตปานียํ วิย อนุลิตฺตจนฺทนํ วิย จ อสฺสาสวิรหิตาฯ

อุปกปฺปนเมโฆติ กปฺปวินาสกเมฆํ สนฺธาย วทติฯ ยสฺมิญฺหิ สมเย กโปฺป อคฺคินา นสฺสติ, อาทิโตว กปฺปวินาสกมหาเมโฆ อุฏฺฐหิตฺวา โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาเฬ เอกมหาวสฺสํ วสฺสติฯ มนุสฺสา ตุฏฺฐหฏฺฐา สพฺพพีชานิ นีหริตฺวา วปนฺติฯ สเสฺสสุ ปน โคขายิตกมเตฺตสุ ชาเตสุ คทฺรภรวํ รวโนฺต เอกพินฺทุมฺปิ น วสฺสติ, ตทา ปจฺฉินฺนํ ปจฺฉินฺนเมว วสฺสํ โหติฯ เตนาห **‘‘ตทา นิกฺขนฺตพีชํ..เป.... เอกพินฺทุมฺปิ เทโว น วสฺสตี’’**ติฯ ‘‘วสฺสสตสหสฺส อจฺจเยน กปฺปวุฏฺฐานํ ภวิสฺสตี’’ติอาทินา เทวตาหิ วุตฺตวจนํ สุตฺวา เยภุเยฺยน มนุสฺสา จ ภุมฺมเทวตา จ

สํเวคชาตา อญฺญมญฺญํ มุทุจิตฺตา หุตฺวา เมตฺตาทีนิ ปุญฺญานิ กตฺวา เทวโลเก นิพฺพตฺตนฺติ, อวีจิโต ปฏฺฐาย ตุโจฺฉ โหตีติฯ

ปญฺจ พีชชาตานีติ มูลพีชํ ขนฺธพีชํ ผฬุพีชํ อคฺคพีชํ พีชพีชนฺติ ปญฺจ พีชานิ ชาตานิฯ ตตฺถ **มูลพีช**นฺติ วจา, วจตฺตํ, หลิทฺทํ, สิงฺคิเวรนฺติ เอวมาทิฯ **ขนฺธพีช**นฺติ อสฺสโตฺถ, นิโคฺรโธติ เอวมาทิฯ **ผฬุพีช**นฺติ อุจฺฉุ, เวฬุ, นโฬติ เอวมาทิฯ **อคฺคพีช**นฺติ อชฺชุกํ, ผณิชฺชกนฺติ เอวมาทิฯ **พีชพีช**นฺติ วีหิอาทิ ปุพฺพณฺณเณฺจว มุคฺคมาสาทิอปรณฺณญฺจฯ ปจฺจยนฺตรสมวาเย วิสทิสุปฺปตฺติยา วิเสสการณภาวโต รุหนสมเตฺถ สารผเล นิรุโฬฺห พีช-สโทฺท ตทตฺถสิทฺธิยา มูลาทีสุปิ เกสุจิ ปวตฺตตีติ มูลาทิโต นิวตฺตนตฺถํ เอเกน พีช-สเทฺทน วิเสเสตฺวา วุตฺตํ ‘‘พีชพีช’’นฺติ ‘‘รูปรูปํ (วิสุทฺธิ. ๒.๔๔๙) ทุกฺขทุกฺข’’นฺติ (สํ. นิ. ๔.๓๒๗) ยถาฯ ยถา ผลปากปริยนฺตา โอสธิรุกฺขา เวฬุกทลิอาทโยฯ

ยํ กทาจีติอาทีสุ **ย**นฺติ นิปาตมตฺตํฯ **กทาจี**ติ กิสฺมิญฺจิ กาเลฯ **กรหจี**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ **ทีฆสฺส อทฺธุโน**ติ ทีฆสฺส กาลสฺสฯ **อจฺจเยนา**ติ อติกฺกเมนฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

หิริโอตฺตปฺปสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. นคโรปมสุตฺตวณฺณนา

๖๗. ตติเย ปจฺจเนฺต ภวํ **ปจฺจนฺติมํ**ฯ ‘‘รโถ สีลปริกฺขาโร, ฌานโกฺข จกฺกวีริโย’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๕.๔) วิย อลงฺการวจโน ปริกฺขารสโทฺทติ อาห **‘‘นคราลงฺกาเรหิ อลงฺกต’’**นฺติฯ ปริวารวจโนปิ วฏฺฏติเยว ‘‘สตฺต สมาธิปริกฺขารา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๓.๓๓๐) วิยฯ เนมํ วุจฺจติ ถมฺภาทีหิ อนุปตฺภูมิปฺปเทโสติ อาห **‘‘คมฺภีรอาวาฏา’’**ติ, คมฺภีรํ ภูมึ อนุปฺปวิฏฺฐาติ อโตฺถฯ **สุฏฺฐุ สนฺนิสีทาปิตา**ติ ภูมึ นิขนิตฺวา สมฺมเทว ฐปิตาฯ

อนุปริยาเยติ เอเตนาติ อนุปริยาโย, โสเยว ปโถติ **อนุปริยายปโถ,** ปริโต ปาการสฺส อนุยายมโคฺคฯ

หตฺถึ อาโรหนฺติ อาโรหาปยนฺติ จาติ **หตฺถาโรหา** (ที. นิ. ฏี. ๑.๑๖๓)ฯ เยน หิ ปโยเคน ปุริโส หตฺถิโน อาโรหนโยโคฺค โหติ, หตฺถิสฺส ตํ ปโยคํ วิธายนฺตานํ สเพฺพสเมฺปเตสํ คหณํฯ เตนาห **‘‘สเพฺพปี’’**ติอาทิฯ ตตฺถ **หตฺถาจริยา** นาม เย หตฺถิโน หตฺถาโรหกานญฺจ สิกฺขาปกาฯ **หตฺถิเวชฺชา** นาม หตฺถิภิสกฺกาฯ **หตฺถิพนฺธา** นาม หตฺถีนํ ปาทรกฺขกาฯ **อาทิ**-สเทฺทน หตฺถีนํ ยวปทายกาทิเก สงฺคณฺหาติฯ **อสฺสาโรหา รถิกา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ รเถ นิยุตฺตา **รถิกาฯ รถรกฺขา** นาม รถสฺส อาณิรกฺขกาฯ ธนุํ คณฺหนฺติ คณฺหาเปนฺติ จาติ **ธนุคฺคหา,** อิสฺสาสา ธนุสิปฺปสฺส สิกฺขาปกา จฯ เตนาห **‘‘ธนุอาจริยา อิสฺสาสา’’**ติฯ เจเลน เจลปฏากาย ยุเทฺธ อกนฺติ คจฺฉนฺตีติ **เจลกา**ติ อาห – **‘‘เย ยุเทฺธ ชยทฺธชํ คเหตฺวา ปุรโต คจฺฉนฺตี’’**ติฯ ยถา ตถา ฐิเต เสนิเก พฺยูหกรณวเสน ตโต ตโต จลยนฺติ อุจฺจาเลนฺตีติ **จลกา**ฯ สกุณคฺฆิอาทโย วิย มํสปิณฺฑํ ปรเสนาสมูหํ สาหสิกมหาโยธตาย เฉตฺวา เฉตฺวา ทยนฺติ อุปฺปติตฺวา คจฺฉนฺตีติ **ปิณฺฑทายกา**ฯ ทุติยวิกเปฺป ปิเณฺฑ ทยนฺติ ชนสมฺมเทฺท อุปฺปตนฺตา วิย คจฺฉนฺตีติ **ปิณฺฑทายกา**ติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อุคฺคตุคฺคตา**ติ ถามชวปรกฺกมาทิวเสน อติวิย อุคฺคตา, อุทคฺคาติ อโตฺถฯ **ปกฺขนฺทนฺตี**ติ อตฺตโน วีรสูรภาเวน อสชฺชมานา ปรเสนํ อนุปวิสนฺตีติ อโตฺถฯ ถามชวพลปรกฺกมาทิสมฺปตฺติยา **มหานาคา วิย มหานาคาฯ เอกสูรา**ติ

เอกากิสูรา อตฺตโน สูรภาเวเนว เอกากิโน หุตฺวา ยุชฺฌนกาฯ **สชาลิกา**ติ สวมฺมิกาฯ **สรปริตฺตาณ**นฺติ จมฺมปริสิพฺพิตํ เขฏกํ, จมฺมมยํ วา ผลกํฯ **ฆรทาสโยธา**ติ อตฺตโน ทาสโยธาฯ

สมฺปกฺขนฺทนลกฺขณาติ สเทฺธยฺยวตฺถุโน เอวเมตนฺติ สมฺปกฺขนฺทนลกฺขณาฯ **สมฺปสาทนลกฺขณา**ติ ปสีทิตพฺพ วตฺถุสฺมึ ปสีทนลกฺขณาฯ **โอกปฺปนสทฺธา**ติ โอกฺกนฺติตฺวา ปกฺขนฺทิตฺวา อธิมุจฺจนํฯ ปสาทนีเย วตฺถุสฺมึ ปสีทนํ **ปสาทสทฺธาฯ อยํ อนฺธโมฺม**ติ อยํ นวนฺนํ โลกุตฺตรธมฺมานํ อนุโลมธโมฺมฯ **นิพฺพิทาพหุโล**ติ อุกฺกณฺฐนาพหุโลฯ **สทฺธา พนฺธติ ปาเถยฺย**นฺติ สทฺธา นามายํ สตฺตสฺส มรณวเสน มหาปถํ สํวชโต มหากนฺตารํ ปฏิปชฺชโต มหาวิทุคฺคํ ปกฺขนฺทโต ปาเถยฺยปุฏํ พนฺธติ, สมฺพลํ วิสฺสเชฺชตีติ อโตฺถฯ สทฺธญฺหิ อุปฺปาเทตฺวา ทานํ เทติ, สีลํ รกฺขติ, อุโปสถกมฺมํ กโรติฯ เตเนตํ วุตฺตํ ‘‘สทฺธา พนฺธติ ปาเถยฺย’’นฺติฯ **สิรี**ติ อิสฺสริยํฯ อิสฺสริเย หิ อภิมุขีภูเต ถลโตปิ ชลโตปิ โภคา อาคจฺฉนฺติเยวฯ เตเนตํ วุตฺตํ **‘‘สิรี โภคานมาสโย’’**ติฯ **สทฺธา ทุติยา ปุริสสฺส โหตี**ติ ปุริสสฺส เทวโลเก, มนุสฺสโลเก เจว นิพฺพานญฺจ คจฺฉนฺตสฺส สทฺธา ทุติยา โหติ, สหายกิจฺจํ สาเธติฯ **ภตฺตปุฏาทีติ อาทิ**-สเทฺทน ทุติยิกาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **อเนกสรสตา**ติ อเนกสภาวตา, อเนกกิจฺจตา วาฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

นครโรปมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. ธมฺมญฺญูสุตฺตวณฺณนา

๖๘. จตุเตฺถ สุตฺตเคยฺยาทิธมฺมํ ชานาตีติ **ธมฺมญฺญู**ฯ ตสฺส ตเสฺสว สุตฺตเคยฺยาทินา ภาสิตสฺส ตทญฺญสฺส สุตฺตปทตฺถสฺส โพธกสฺส สทฺทสฺส อตฺถกุสลตาวเสน อตฺถํ ชานาตีติ **อตฺถญฺญู**ฯ ‘‘เอตฺตโกมฺหิ สีเลน สมาธินา ปญฺญายา’’ติ เอวํ ยถา อตฺตโน ปมาณชานนวเสน อตฺตานํ ชานาตีติ **อตฺตญฺญู**ฯ ปฏิคฺคหณปริโภคปริเยสนวิสฺสชฺชเนสุ มตฺตํ ชานาตีติ **มตฺตญฺญู**ฯ นิเทฺทเส ปน ปฏิคฺคหณมตฺตญฺญุตาย เอว ปริโภคาทิมตฺตญฺญุตา ปโพธิตา โหตีติ ปฏิคฺคหณมตฺตญฺญุตาว ทสฺสิตาฯ ‘‘อยํ กาโล อุเทฺทสสฺส, อยํ กาโล ปริปุจฺฉาย, อยํ กาโล โยคสฺส อธิคมายา’’ติ เอวํ กาลํ ชานาตีติ **กาลญฺญู**ฯ ตตฺถ ปญฺจ วสฺสานิ อุเทฺทสสฺส กาโล, ทส ปริปุจฺฉาย, อิทํ อติสมฺพาธํ, อติกฺขปญฺญสฺส ตาวตา กาเลน ตีเรตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา ทส วสฺสานิ อุเทฺทสสฺส กาโล, วีสติ ปริปุจฺฉาย, ตโต ปรํ โยเค กมฺมํ กาตพฺพํฯ ขตฺติยปริสาทิกํ อฏฺฐวิธํ ปริสํ ชานาตีติ **ปริสญฺญู**ฯ ภิกฺขุปริสาทิกํ จตุพฺพิธํ, ขตฺติยปริสาทิกํ มนุสฺสปริสํเยว ปุน จตุพฺพิธํ คเหตฺวา อฏฺฐวิธํ วทนฺติ อปเรฯ นิเทฺทเส ปนสฺส ขตฺติยปริสาทิจตุพฺพิธปริสคฺคหณํ นิทสฺสนมตฺตํ ทฏฺฐพฺพํฯ ‘‘อิมํ เม เสวนฺตสฺส อกุสลา ธมฺมา ปริหายนฺติ, กุสลา ธมฺมา อภิวฑฺฒนฺติ, ตสฺมา อยํ ปุคฺคโล เสวิตโพฺพ, วิปริยายโต อโญฺญ อเสวิตโพฺพ’’ติ เสวิตพฺพาเสวิตพฺพปุคฺคลํ ชานาตีติ **ปุคฺคลปโรปรญฺญู**ฯ เอวญฺหิ เตสํ ปุคฺคลานํ ปโรปรํ อุกฺกฏฺฐนิหีนตํ ชานาติ นามฯ นิเทฺทเสปิสฺส เสวิตพฺพาเสวิตพฺพปุคฺคเล วิภาวนเมว สมณกถากตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ธมฺมญฺญูสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕-๖. ปาริจฺฉตฺตกสุตฺตาทิวณฺณนา

๖๙-๗๐. ปญฺจเม **ปตฺตปลาโส**ติ ปตฺตปโตฺตฯ เอตฺถ ปฐมํ ปณฺฑุปลาสตํ, ทุติยํ ปนฺนปลาสตญฺจ วตฺวา ตติยํ ชาลกชาตตา, จตุตฺถํ ขารกชาตตา จ ปาฬิยํ วุตฺตาฯ **ทีฆนิกายฏฺฐ**

กถายํ ปน **มหาโควินฺทสุตฺตวณฺณนายํ** (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒๙๔) อิมเมว ปาฬึ อาหริตฺวา ท เสฺสเนฺตน ปฐมํ ปณฺฑุปลาสตํ, ทุติยํ ปนฺนปลาสตญฺจ วตฺวา ตติยํ ขารกชาตตา, จตุตฺถํ ชาลกชาตตา จ ทสฺสิตาฯ เอวญฺหิ ตตฺถ วุตฺตํ – ‘‘ปาริจฺฉตฺตเก ปุปฺผมาเน เอกํ วสฺสํ อุปฏฺฐานํ คจฺฉนฺติ, เต ตสฺส ปณฺฑุปลาสภาวโต ปฏฺฐาย อตฺตมนา โหนฺติฯ ยถาห –

> ยสฺมิํ, ภิกฺขเว, สมเย เทวานํ ตาวติํสานํ ปาริจฺฉตฺตโก โกวิฬาโร, ปณฺฑุปลาโส โหติ, อตฺตมนา, ภิกฺขเว, เทวา ตาวติํสา ตสฺมิํ สมเย โหนฺติ ‘ปณฺฑุปลาโส ทานิ ปาริจฺฉตฺตโก, โกวิฬาโร, น จิรเสฺสว ปนฺนปลาโส ภวิสฺสตี’ติฯ ยสฺมิํ สมเย เทวานํ ตาวติํสานํ ปาริจฺฉตฺตโก, โกวิฬาโร, ปนฺนปลาโส โหติ, ชาลกชาโต โหติ, ขารกชาโต โหติ, กุฑุมลกชาโต โหติ, โกรกชาโต โหติ, อตฺตมนา, ภิกฺขเว , เทวา ตาวติํสา ตสฺมิํ สมเย โหนฺติ ‘โกรกชาโต ทานิ ปาริจฺฉตฺตโก โกวิฬาโร, น จิรเสฺสว สพฺพปาลิผุลฺโล ภวิสฺสตี’ติฯ

ลีนตฺถปฺปกาสินิยมฺปิ (ที. นิ. ฏี. ๒.๒๙๔) เอตฺถ เอวมโตฺถ ทสฺสิโต – **ปนฺนปลาโส**ติ ปติตปโตฺตฯ **ขารกชาโต**ติ ชาตขุทฺทกมกุโฬฯ เย หิ นีลปตฺตกา อติวิย ขุทฺทกา มกุฬา, เต ‘‘ขารกา’’ติ วุจฺจนฺติฯ **ชาลกชาโต**ติ เตหิเยว ขุทฺทกมกุเฬหิ ชาตชาลโก สพฺพโส ชาโล วิย ชาโตฯ เกจิ ปน ‘‘ชาลกชาโตติ เอกชาโล วิย ชาโต’’ติ อตฺถํ วทนฺติฯ ปาริจฺฉตฺตโก กิร ขารกคฺคหณกาเล สพฺพตฺถกเมว ปลฺลวิโก โหติ, เต จสฺส ปลฺลวา ปภสฺสรปวาฬวณฺณสมุชฺชลา โหนฺติฯ เตน โส สพฺพโส สมุชฺชลโนฺต ติฏฺฐติฯ **กุฑุมลชาโต**ติ สญฺชาตมหามกุโฬฯ **โกรกชาโต**ติ สญฺชาตสูจิเภโท สมฺปติวิกสมานาวโตฺถฯ **สพฺพปาลิผุโลฺล**ติ สพฺพโส ผุลฺลิตวิกสิโตติฯ อยญฺจ อนุกฺกโม ทีฆภาณกานํ วณฺณนานุกฺกเมน ทสฺสิโต, น เอตฺถ อาจริยสฺส วิโรโธ อาสงฺกิตโพฺพฯ

กนฺตนกวาโตติ เทวานํ ปุญฺญกมฺมปจฺจยา ปุปฺผานํ ฉินฺทนกวาโตฯ **กนฺตตี**ติ ฉินฺทติฯ **สมฺปฏิจฺฉนกวาโต**ติ ฉินฺนานํ ฉินฺนานํ ปุปฺผานํ สมฺปฏิคฺคณฺหกวาโตฯ **จินโนฺต**ติ นานาวิธภตฺติสนฺนิเวสวเสน นิจินํ กโรโนฺตฯ **อญฺญตรเทวตานนฺ**ติ นามโคตฺตวเสน อปญฺญาตเทวตานํฯ **เรณุวฏฺฏี**ติ เรณุสงฺฆาโตฯ **กณฺณิกํ อาหจฺจา**ติ สุธมฺมาย กูฏํ อาหนฺตฺวาฯ

อนุผรณานุภาโวติ ขีณาสวสฺส ภิกฺขุโน กิตฺติสทฺทสฺส ยาว พฺรหฺมโลกา อนุผรณสงฺขาโต อานุภาโวฯ **ปพฺพชฺชานิสฺสิตํ โหตี**ติ ปพฺพชฺชาย จตุปาริสุทฺธิสีลมฺปิ ทสฺสิตเมวาติ อธิปฺปาโยฯ **ปฐมชฺฌานสนฺนิสฺสิตนฺ**ติอาทีสุปิ อิมินาว นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อิธ ปน อุภยโตปริเจฺฉโท เหฏฺฐา สีลโต อุปริ อรหตฺตโต จ ปริเจฺฉทสฺส ทสฺสิตตฺตาฯ **เตเนตํ วุตฺตนฺ**ติ เตน การเณน เอตํ ‘‘จตุปาริสุทฺธิสีลํ ปพฺพชฺชานิสฺสิตํ โหตี’’ติอาทิวจนํ วุตฺตํฯ ฉฏฺฐํ อุตฺตานเมวฯ

ปาริจฺฉตฺตกสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ภาวนาสุตฺตวณฺณนา

๗๑. สตฺตเม **อตฺถสฺส อสาธิกา** ‘‘ภาวนํ อนนุยุตฺตสฺสา’’ติ วุตฺตตฺตาฯ **สมฺภาวนเตฺถ**ติ ‘‘อปิ นาม เอวํ สิยา’’ติ วิกปฺปนโตฺถ สมฺภาวนโตฺถฯ **เอวญฺหิ โลเก สิลิฏฺฐวจนํ โหตี**ติ เอกเมว สงฺขํ อวตฺวา อปราย สงฺขาย สทฺธิํ วจนํ โลเก สิลิฏฺฐวจนํ โหติ ยถา ‘‘เทฺว วา ตีณิ วา อุทกผุสิตานี’’ติฯ **สมฺมา อธิสยิตานี**ติ ปาทาทีหิ อตฺตนา เนสํ กิญฺจิ อุปฆาตํ อกโรนฺติยา พหิวาตาทิปริสฺสยปริหรณตฺถํ สมฺมเทว อุปริ สยิตานิฯ อุปริอโตฺถ เหตฺถ อธิ-สโทฺทฯ **อุตุํ คณฺ**

หาเปนฺติยาติ เตสํ อลฺลสิเนหปริยาทานตฺถํ อตฺตโน กายุสฺมาวเสน อุตฺํ คณฺหาเปนฺติยาฯ เตนาห “**อุสฺมีกตานี**”ติฯ **สมฺมา ปริภาวิตานี**ติ สมฺมเทว สพฺพโส กุกฺกุฏวาสนาย วาสิตานิฯ เตนาห “**กุกฺกุฏคนฺธํ คาหาปิตานี**”ติฯ เอตฺถ จ สมฺมาปริเสทนํ กุกฺกุฏคนฺธปริภาวนญฺจ สมฺมาอธิสยนสมฺมาปริเสทนนิปฺผตฺติยา อานุภาวนิปฺผาทิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ สมฺมาอธิสยเนเนว หิ อิตรทฺวยํ อิชฺฌติฯ น หิ สมฺมาอธิสยนโต วิสุํ สมฺมาปริเสทนสฺส สมฺมาปริภาวนสฺส จ การณํ อตฺถิฯ เตน ปน สทฺธึเยว อิตเรสํ ทฺวินฺนมฺปิ อิชฺฌนโต วุตฺตํฯ

ติวิธกิริยากรเณนาติ สมฺมาอธิสยนาทิติวิธกิริยากรเณนาติ อโตฺถฯ กิญฺจาปิ ‘‘เอวํ อโห วต เม’’ติอาทินา น อิจฺฉา อุปฺปชฺชยฺย การณสฺส ปน สมฺปาทิตตฺตา, อถ โข ภพฺพาว เต อภินิพฺภิชฺชิตุนฺติ โยชนาฯ กสฺมา ภพฺพาติ อาห **“เต หิ ยสฺมา ตายา”**ติอาทิฯ **สยมฺปี**ติ อณฺฑานิฯ **ปริณาม**นฺติ ปริปากํ พหินิกฺขมนโยคฺยตํฯ ยถา กปาลสฺส ตนุตา อาโลกสฺส อโนฺต ปญฺญายมานสฺส การณํ, ตถา กปาลสฺส ตนุตาย นขสิขามุขตุณฺฑกานํ ขรตาย จ อลฺลสิเนหปริยาทานํ การณวจนนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ตสฺมา**ติ อาโลกสฺส อโนฺต ปญฺญายมานโต สยญฺจ ปริปากคตตฺตาฯ

โอปมฺมสมฺปฏิปาทนนฺติ โอปมฺมตฺถสฺส อุปเมยฺยน สมฺมเทว ปฏิปาทนํฯ **ตนฺ**ติ โอปมฺมสมฺปฏิปาทนํฯ **เอวนฺ**ติ อิทานิ วุจฺจมานาการเนฯ **อเตฺถนา**ติ อุปเมยฺยเตฺถน สํสเนฺทตฺวา สห โยเชตฺวาฯ สมฺปาทเนน สมฺปยุตฺตธมฺมวเสน ญาณสฺส ติกฺขภาโว เวทิตโพฺพฯ ญาณสฺส หิ สภาวโต สติเนปกฺกโต จ ติกฺขภาโว, สมาธิวเสน ขรภาโว, สทฺธาวเสน วิปฺปสนฺนภาโวฯ **ปริณามกาโล**ติ พลววิปสฺสนากาโลฯ **วฑฺฒิกาโล**ติ วุฏฺฐานคามินิวิปสฺสนากาโลฯ อนุโลมฏฺฐานิยา หิ วิปสฺสนา คหิตคพฺภา นาม ตทา มคฺคคพฺภสฺส คหิตตฺตาฯ **ตชฺชาติก**นฺติ ตสฺส วิปสฺสนานุโยคสฺส อนุรูปํฯ สตฺถาปิ อวิชฺชณฺฑโกสํ ปหรติ, เทสนาปิ วิเนยฺยสนฺตานคตํ อวิชฺชณฺฑโกสํ ปหรติ, ยถาฐาเน ฐาตุํ น เทติฯ

โอลมฺพกสงฺขาตนฺติ โอลมฺพกสุตฺตสงฺขาตํฯ ‘‘ปล’’นฺติ หิ ตสฺส สุตฺตสฺส นามํฯ **จาเรตฺวา** ทารุโน เหฏฺฐา โทสชานนตฺถํ อุสฺสาเปตฺวาฯ **คณฺฑํ หรตีติ ปลคโณฺฑ**ติ เอเตน ‘‘ปเลน คณฺฑหาโร ปลคโณฺฑติ ปจฺฉิมปเท อุตฺตรปทโลเปน นิเทฺทโส’’ติ ทเสฺสติฯ **คหณฏฺฐาเน**ติ หเตฺถน คเหตพฺพฏฺฐาเน ฯ สมฺมเทว ขิปียนฺติ เอเตน กายทุจฺจริตาทีนีติ สเงฺขโป, ปพฺพชฺชาว สเงฺขโป **ปพฺพชฺชาสเงฺขโป**ฯ เตน วิปสฺสนํ อนุยุญฺชนฺตสฺส ปุคฺคลสฺส อชานนฺตเสฺสว อาสวานํ ปริกฺขโย อิธ วิปสฺสนานิสํโสติ อธิเปฺปโตฯ

เหมนฺติเกน การณภูเตน, ภุมฺมเตฺถ วา เอตํ กรณวจนํ, เหมนฺติเกติ อโตฺถฯ **ปฏิปฺปสฺสมฺภนฺตี**ติ ปฏิปฺปสฺสทฺธผลานิ โหนฺติฯ เตนาห **“ปูติกานิ ภวนฺตี”**ติฯ **มหาสมุโทฺท วิย สาสนํ** อคาธคมฺภีรภาวโตฯ **นาวา วิย โยคาวจโร** มโหฆุตฺตรโตฯ **ปริยายนํ วิยา**ติ ปริโต อปราปรํ ยายนํ วิยฯ **ขชฺชมานาน**นฺติ ขาทเนฺตน วิย อุทเกน เขปียมานพนฺธนานํฯ **ตนุภาโว**ติ ปริยุฏฺฐานปวตฺติยา อสมตฺถตาย ทุพฺพลภาโวฯ **วิปสฺสนาญาณปีติปาโมเชฺชหี**ติ วิปสฺสนาญาณสมุฏฺฐิเตหิ ปีติปาโมเชฺชหิฯ **โอกฺขายมาเน**ติ วิปสฺสนากมฺมฏฺฐาเน วีถิปฺปฏิปาฏิยา โอกฺขายมาเน, ปฏิสงฺขานุปสฺสนาย วา **โอกฺขายมาเน**ฯ สงฺขารุเปกฺขาย **ปกฺขายมาเนฯ ทุพฺพลตา ทีปิตา** ‘‘อปฺปกสิเรเนว สํโยชนานิ ปฏิปฺปสฺสมฺภนฺติ, ปูติกานิ ภวนฺตี’’ติ วุตฺตตฺตาฯ

ภาวนาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘-๙. อคฺคิกฺขนฺธปมสุตฺตาทิวณฺณนา

๗๒-๗๓. อฏฺฐเม **ปสฺสถ นู**ติ อปิ ปสฺสถฯ **มหนฺต**นฺติ วิปุลํฯ **อคฺคิกฺขนฺธ**นฺติ อคฺคิสมูหํฯ **อาทิตฺต**นฺติ ปทิตฺตํฯ **สมฺปชฺชลิต**นฺติ สมนฺตโต ปชฺชลิตํ อจฺจิวิปฺผุลิงฺคานิ มุญฺจนฺตํฯ **สโชติภูต**นฺติ สมนฺตโต อุฏฺฐิตาหิ ชาลาหิ เอกปฺปภาสมุทยภูตํฯ **ตํ กึ มญฺญถา**ติ ตํ อิทานิ มยา วุจฺจมานตฺถํ กึ มญฺญถาติ อนุมติคฺคหณตฺถํ ปุจฺฉติฯ ยเทตฺถ สตฺถา อคฺคิกฺขนฺธาลิงฺคนํ กญฺญาลิงฺคนญฺจ อาเนสิ, ตมตฺถํ วิภาเวตุํ **''อาโรจยามี''**ติอาทิมาหฯ

ทุสฺสีลสฺสาติ นิสฺสีลสฺส สีลวิรหิตสฺสฯ **ปาปธมฺมสฺสา**ติ ทุสฺสีลตฺตา เอว หีนชฺฌาสยตาย ลามกสภาวสฺสฯ **อสุจิสงฺกสฺสรสมาจารสฺสา**ติ อปริสุทฺธตาย อสุจิ หุตฺวา สงฺกาย สริตพฺพสมาจารสฺสฯ ทุสฺสีโล หิ กิญฺจิเทว อสารุปฺปํ ทิสฺวา ''อิทํ อสุเกน กตํ ภวิสฺสตี''ติ ปเรสํ อาสงฺกา โหติฯ เกนจิเทว กรณีเยน มนฺตยเนฺต ภิกฺขู ทิสฺวา ''กจฺจิ นุ โข อิเม มยา กตกมฺมํ ชานิตฺวา มเนฺตนฺตี''ติ อตฺตโนเยว สงฺกาย สริตพฺพสมาจาโร ฯ **ปฏิจฺฉนฺนกมฺมนฺตสฺสา**ติ ลชฺชิตพฺพตาย ปฏิจฺฉาเทตพฺพกมฺมนฺตสฺสฯ **อสฺสมณสฺสา**ติ น สมณสฺสฯ สลากคฺคหณาทีสุ ''อหมฺปิ สมโณ''ติ มิจฺฉาปฏิญฺญาย **สมณปฏิญฺญสฺส**ฯ อเสฏฺฐจาริตาย **อพฺรหฺมจาริสฺส**ฯ อุโปสถาทีสุ ''อหมฺปิ พฺรหฺมจารี''ติ มิจฺฉาปฏิญฺญาย **พฺรหฺมจาริปฏิญฺญสฺส**ฯ ปูตินา กเมฺมน สีลวิปตฺติยา อโนฺต อนุปวิฏฺฐตฺตา **อโนฺตปูติกสฺส**ฯ ฉทฺวาเรหิ ราคาทิกิเลสานุสฺสวเนน ตินฺตตฺตา **อวสฺสุตสฺส**ฯ สญฺชาตราคาทิกจวรตฺตา สีลวเนฺตหิ ฉเฑฺฑตพฺพตฺตา จ **กสมฺพุชาตสฺส**ฯ

วาลรชฺชุยาติ วาเลหิ กตรชฺชุยาฯ สา หิ ขรตรา โหติฯ **ฆํเสยฺยา**ติ มถนวเสน ฆํเสยฺยฯ **เตลโธตายา**ติ เตเลน นิสิตายฯ **ปโจฺจรสฺมิ**นฺติ ปติอุรสฺมึ, อภิมุเข อุรมเชฺฌติ อธิปฺปาโยฯ **อโยสงฺกุนา**ติ สณฺฑาเสนฯ **เผณุทฺเทหก**นฺติ เผณํ อุทฺทเหตฺวา อุทฺทเหตฺวา, อเนกวารํ เผณํ อุฏฺฐาเปตฺวาติ อโตฺถฯ เอวเมตฺถ สเงฺขปโต ปาฬิวณฺณนา เวทิตพฺพาฯ นวมํ อุตฺตานเมวฯ

อคฺคิกฺขนฺธปมสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. อรกสุตฺตวณฺณนา

๗๔. ทสเม **ปริตฺต**นฺติ อิตฺตรํฯ เตนาห **''อปฺปํ โถก''**นฺติฯ ปพนฺธานุปเจฺฉทสฺส ปจฺจยภาโว อิธ ชีวิตสฺส รโส กิจฺจนฺติ อธิเปฺปตนฺติ อาห **''สรสปริตฺตตายปี''**ติฯ ตทธีนวุตฺติตายปิ หิ ''โย, ภิกฺขเว, จิรํ ชีวติ, โส วสฺสสตํ อปฺปํ วา ภิโยฺย''ติ วจนโต ปริตฺตํ **ขณปริตฺตตายปิ**ฯ ปรมตฺถโต หิ อติปริโตฺต สตฺตานํ ชีวิตกฺขโณ เอกจิตฺตกฺขณปฺปวตฺติมโตฺตเยวฯ ยถา นาม รถจกฺกํ ปวตฺตมานมฺปิ เอเกเนว เนมิปฺปเทเสน ปวตฺตติ, ติฏฺฐมานมฺปิ เอเกเนว ติฏฺฐติ, เอวเมวํ เอกจิตฺตกฺขณิกํ สตฺตานํ ชีวิตํ ตสฺมึ จิเตฺต นิรุทฺธมเตฺต สโตฺต นิรุโทฺธติ วุจฺจติฯ ยถาห ''อตีเต จิตฺตกฺขเณ ชีวิตฺถ น ชีวติ น ชีวิสฺสติฯ อนาคเต จิตฺตกฺขเณ น ชีวิตฺถ น ชีวติ ชีวิสฺสติฯ ปจฺจุปฺปเนฺน จิตฺตกฺขเณ น ชีวิตฺถ ชีวติ น ชีวิสฺสติฯ

''ชีวิตํ อตฺตภาโว จ, สุขทุกฺขา จ เกวลา;
เอกจิตฺตสมายุตฺตา, ลหุโส วตฺตเต ขโณฯ

''เย นิรุทฺธา มรนฺตสฺส, ติฏฺฐมานสฺส วา อิธ;

สเพฺพปิ สทิสา ขนฺธา, คตา อปฺปฏิสนฺธิกาฯ

‘‘อนิพฺพเตฺตน น ชาโต, ปจฺจุปฺปเนฺนน ชีวติ;
จิตฺตภงฺคา มโต โลโก, ปญฺญตฺติ ปรมตฺถิยา’’ติฯ (มหานิ. ๑๐);

ลหุสนฺติ ลหุกํฯ เตนาห ‘‘ลหุํ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌนโต ลหุส’’นฺติฯ **ปริตฺตํ ลหุส**นฺติ อุภยํ ปเนตํ อปฺปกสฺส เววจนํฯ ยญฺหิ อปฺปกํ, ตํ ปริตฺตเญฺจว ลหุกญฺจ โหติฯ อิธ ปน อายุโน อธิเปฺปตตฺตา รสฺสนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **มนฺตาย**นฺติ กรณเตฺถ เอตํ ภุมฺมวจนนฺติ อาห **‘‘มนฺตาย โพทฺธพฺพํ, ปญฺญาย ชานิตพฺพนฺติ อโตฺถ’’**ติฯ **มนฺตาย**นฺติ วา มเนฺตยฺยนฺติ วุตฺตํ โหติ, มเนฺตตพฺพํ มนฺตาย อุปปริกฺขิตพฺพนฺติ อโตฺถฯ **ปญฺญาย ชานิตพฺพ**นฺติ ชานิตพฺพํ ชีวิตสฺส ปริตฺตภาโว พหุทุกฺขาทิภาโวฯ ชานิตฺวา จ ปน สพฺพปลิโพเธ ฉินฺทิตฺวา กตฺตพฺพํ กุสลํ, จริตพฺพํ พฺรหฺมจริยํฯ ยสฺมา อิตฺถิ ชาตสฺส อมรณํ, อปฺปํ วา ภิโยฺย วสฺสสตโต อุปริ อปฺปํ อญฺญํ วสฺสสตํ อปฺปตฺวา วีสํ วา ตึสํ วา จตฺตาลีสํ วา ปณฺณาสํ วา สฏฺฐิ วา วสฺสานิ ชีวติ, เอวํทีฆายุโก ปน อติทุลฺลโภฯ ‘‘อสุโก หิ เอวํ จิรํ ชีวตี’’ติ ตตฺถ ตตฺถ คนฺตฺวา ทฏฺฐโพฺพ โหติฯ ตตฺถ วิสาขา อุปาสิกา วีสสตํ ชีวติ, ตถา โปกฺขรสาติพฺราหฺมโณ, พฺรหฺมายุพฺราหฺมโณ, พาวริยพฺราหฺมโณ, อานนฺทเตฺถโร, มหากสฺสปเตฺถโรติ ฯ อนุรุทฺธเตฺถโร ปน วสฺสสตเญฺจว ปณฺณาสญฺจ วสฺสานิฯ พากุลเตฺถโร วสฺสสตเญฺจว สฏฺฐิ จ วสฺสานิ, อยํ สพฺพทีฆายุโก, โสปิ เทฺว วสฺสสตานิ น ชีวิฯ

อรกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

มหาวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. วินยวคฺค

๑-๘. ปฐมวินยธรสุตฺตาทิวณฺณนา

๗๕-๘๒. อฏฺฐมสฺส ปฐมํ ทุติยญฺจ อุตฺตานตฺถเมวฯ ตติเย **วินยลกฺขเณ ปติฏฺฐิโต** ลชฺชิภาเวน วินยลกฺขเณ ฐิโต โหติฯ อลชฺชี (ปารา. อฏฺฐ. ๑.๔๕) หิ พหุสฺสุโตปิ สมาโน ลาภครุกตาย ตนฺตึ วิสํวาเทตฺวา อุทฺธมฺมํ อุพฺพินยํ สตฺถุสาสนํ ทีเปตฺวา สาสเน มหนฺตํ อุปทฺทวํ กโรติ, สงฺฆเภทมฺปิ สงฺฆราชิมฺปิ อุปฺปาเทติฯ ลชฺชี ปน กุกฺกุจฺจโก สิกฺขากาโม ชีวิตเหตุปิ ตนฺตึ อวิสํวาเทตฺวา ธมฺมเมว วินยเมว จ ทีเปติ, สตฺถุสาสนํ ครุํ กตฺวา ฐเปติฯ เอวํ โย ลชฺชี, โส วินยํ อชหนฺโต อโวกฺกมนฺโตว ลชฺชิภาเวน วินยลกฺขเณ ฐิโต โหติ ปติฏฺฐิโตฯ

อสํหีโรติ เอตฺถ **สํหีโร** นาม โย ปาฬิยํ วา อฏฺฐกถายํ วา เหฏฺฐา วา อุปริโต วา ปทปฏิปาฏิยา วา ปุจฺฉิยมาโน วิตฺถุนติ วิปฺผนฺทติ, สณฺฐาตุํ น สกฺโกติ, ยํ ยํ ปเรน วุจฺจติ, ตํ ตํ อนุชานาติ, สกวาทํ ฉฑฺเฑตฺวา ปรวาทํ คณฺหาติฯ โย ปน ปาฬิยํ วา อฏฺฐกถายํ วา เหฏฺฐุปริยวเสน วา ปทปฏิปาฏิยา วา ปุจฺฉิยมาโน น วิตฺถุนติ น วิปฺผนฺทติ, เอเกกโลมํ สณฺฑาเสน คณฺหนฺโต วิย ''เอวํ มยํ วทาม, เอวํ โน อาจริยา วทนฺตี''ติ วิสฺสเชฺชติฯ ยมฺหิ ปาฬิ จ ปาฬิวินิจฺฉโย จ สุวณฺณภาชเน ปกฺขิตฺตสีหวสา วิย ปริกฺขยํ ปริยาทานํ อคจฺฉนฺโต ติฏฺฐติ, อยํ วุจฺจติ **อสํหีโร**ฯ ยสฺมา ปน เอวรูโป ยํ ยํ ปเรน วุจฺจติ, ตํ ตํ นานุชานาติ, อตฺตนา สุวินิจฺฉินิตํ กตฺวา คหิตํ อวิปรีตมตฺถํ น วิสฺสเชฺชติ, ตสฺมา วุตฺตํ **''น สกฺกติ คหิตคฺคหณํ วิสฺสชฺชาเปตุ''**นฺติฯ จตุตฺถาทีนิ สุวิเญฺญยฺยานิฯ

ปฐมวินยธรสุตฺตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. สตฺถุสาสนสุตฺตวณฺณนา

๘๓. นวเม **วิเวกโฏฺฐ**ติ วิวิตฺโตฯ เตนาห **''ทูรีภูโต''**ติฯ **สติอวิปฺปวาเส ฐิโต**ติ กมฺมฏฺฐาเน สตึ อวิชหิตฺวา ฐิโตฯ **เปสิตตฺโต**ติ กาเย จ ชีวิเต จ อนเปกฺขตาย นิพฺพานํ เปสิตจิตฺโต ตนฺนิโนฺน ตโปฺปโณ ตปฺปพฺภาโรฯ

สตฺถุสาสนสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. อธิกรณสมถสุตฺตวณฺณนา

๘๔. ทสเม อธิกรียนฺติ เอตฺถาติ **อธิกรณานิ**ฯ เก อธิกรียนฺติ? สมถาฯ กถํ อธิกรียนฺติ? สมนวเสนฯ ตสฺมา เต เตสํ สมนวเสน ปวตฺตนฺตีติ อาห **''อธิกรณานิ สเมนฺตี''**ติอาทิฯ **อุปฺปนฺนานํ อุปฺปนฺนาน**นฺติ อุฏฺฐิตานํ อุฏฺฐิตานํฯ **สมถตฺถ**นฺติ สมนตฺถํฯ **ทีฆนิกาเย สงฺคีติสุตฺตวณฺณนายมฺปิ** (ที. นิ. อฏฺฐ. ๓.๓๓๑) **วิตฺถารโตเยวา**ติ เอตฺถายํ วิตฺถารนโย – อธิกรเณสุ ตาว ธโมฺมติ วา อธโมฺมติ วา อฏฺฐารสหิ วตฺถูหิ วิวทนฺตานํ ภิกฺขูนํ โย วิวาโท, อิทํ **วิวาทาธิกรณํ** นามฯ สีลวิปตฺติยา วา อาจารทิฏฺฐิอาชีววิปตฺติยา วา อนุวทนฺตานํ โย อนุวาโท อุปวทนา เจว โจทนา จ, อิทํ **อนุวาทาธิกรณํ** นามฯ มาติกายํ อาคตา ปญฺจ, วิภเงฺค เทฺวติ สตฺตปิ อาปตฺติกฺขนฺธา, อิทํ **อาปตฺตาธิกรณํ** นามฯ ยํ สงฺฆสฺส อปโลกนาทีนํ จตุนฺนํ กมฺมานํ กรณํ, อิทํ **กิจฺจาธิกรณํ** นามฯ

ตตฺถ วิวาทาธิกรณํ ทฺวีหิ สมเถหิ สมฺมติ สมฺมุขาวินเยน จ เยภุยฺยสิกาย จฯ สมฺมุขาวินเยเนว สมฺมมานํ ยสฺมึ วิหาเร อุปฺปนฺนํ ตสฺมึเยว วา, อญฺญตฺร วูปสเมตุํ คจฺฉนฺตานํ อนฺตรามเคฺค วา, ยตฺถ คนฺตฺวา สงฺฆสฺส นิยฺยาติตํ, ตตฺถ สเงฺฆน วา, สเงฺฆ วูปสเมตุํ อสโกฺกเนฺต ตเตฺถว อุพฺพาหิกาย สมฺมตปุคฺคเลหิ วา วินิจฺฉิตํ สมฺมติฯ เอวํ สมฺมมาเน จ ปเนตสฺมึ ยา สงฺฆสมฺมุขโต ธมฺมสมฺมุขโต วินยสมฺมุขตา ปุคฺคลสมฺมุขตา, อยํ **สมฺมุขาวินโย** นามฯ ตตฺถ จ การกสงฺฆสฺส สงฺฆสามคฺคิวเสน สมฺมุขิภาโว **สงฺฆสมฺมุขตา**ฯ สเมตพฺพสฺส วตฺถุโน ภูตตฺตา **ธมฺมสมฺมุขตา**ฯ ยถา ตํ สเมตพฺพํ, ตเถวสฺส สมนํ **วินยสมฺมุขตา**ฯ โย จ วิวทติ, เยน จ วิวทติ, เตสํ อุภินฺนํ อตฺถปจฺจตฺถิกานํ สมฺมุขีภาโว **ปุคฺคลสมฺมุขตา**ฯ อุพฺพาหิกาย วูปสเม ปเนตฺถ สงฺฆสมฺมุขตา ปริหายติฯ เอวํ ตาว สมฺมุขาวินเยเนว สมฺมติฯ

สเจ ปเนวมฺปิ น สมฺมติ, อถ นํ อุพฺพาหิกาย สมฺมตา ภิกฺขู ‘‘น มยํ สโกฺกม วูปสเมตุ’’นฺติ สงฺฆเสฺสว นิยฺยาเตนฺติฯ ตโต สโงฺฆ ปญฺจงฺคสมนฺนาคตํ ภิกฺขุํ สลากคฺคาหาปกํ สมฺมนฺนติ, เตน คุฬฺหกวิวฏกสกณฺณชปฺปเกสุ ตีสุ สลากคฺคาหเกสุ อญฺญตรวเสน สลากํ คาหาเปตฺวา สนฺนิปติตาย ปริสาย ธมฺมวาทีนํ เยภุยฺยตาย ยถา เต ธมฺมวาทิโน วทนฺติ, เอวํ วูปสนฺตํ อธิกรณํ สมฺมุขาวินเยน จ เยภุยฺยสิกาย จ วูปสนฺตํ โหติฯ ตตฺถ สมฺมุขาวินโย วุตฺตนโย เอวฯ ยํ ปน เยภุยฺยสิกากมฺมสฺส กรณํ, อยํ เยภุยฺยสิกา นามฯ เอวํ วิวาทาธิกรณํ ทฺวีหิ สมเถหิ สมฺมติฯ

อนุวาทาธิกรณํ จตูหิ สมเถหิ สมฺมติ สมฺมุขาวินเยน จ สติวินเยน จ อมูฬฺหวินเยน จ ตสฺสปาปิยสิกาย จฯ สมฺมุขาวินเยเนว สมฺมมานํ โย จ อนุวทติ, ยญฺจ อนุวทติ, เตสํ วจนํ สุตฺวา สเจ กาจิ อาปตฺติ นตฺถิ, อุโภ ขมาเปตฺวา, สเจ อตฺถิ อยํ นาเมตฺถ อาปตฺตีติ เอวํ วินิจฺฉิตํ วูปสมฺมติฯ ตตฺถ สมฺมุขาวินยลกฺขณํ วุตฺตนยเมวฯ

ยทา ปน ขีณาสวสฺส ภิกฺขุโน อมูลิกาย สีลวิปตฺติยา อนุทฺธํสิตสฺส สติวินยํ ยาจมานสฺส สโงฺฆ ญตฺติจตุเตฺถน กเมฺมน สติวินยํ เทติ, ตทา สมฺมุขาวินเยน จ สติวินเยน จ วูปสนฺตํ โหติฯ ทินฺเน ปน สติวินเย ปุน ตสฺมึ ปุคฺคเล กสฺสจิ อนุวาโท น รุหติฯ ยทา อุมฺมตฺตโก ภิกฺขุ อุมฺมาทวเสน กเต อสฺสามณเก อชฺฌาจาเร ‘‘สรตายสฺมา เอวรูปึ อาปตฺติ’’นฺติ ภิกฺขูหิ โจทิยมาโน ‘‘อุมฺมตฺตเกน เม, อาวุโส, เอตํ กตํ, นาหํ ตํ สรามี’’ติ ภณโนฺตปิ ภิกฺขูหิ โจทิยมาโนว ปุน อโจทนตฺถาย อมูฬฺหวินยํ ยาจติ, สโงฺฆ จสฺส ญตฺติจตุเตฺถน กเมฺมน อมูฬฺหวินยํ เทติฯ ตทา สมฺมุขาวินเยน จ อมูฬฺหวินเยน จ วูปสนฺตํ โหติฯ ทินฺเน ปน อมูฬฺหวินเย ปุน ตสฺมึ ปุคฺคเล กสฺสจิ ตปฺปจฺจยา อนุวาโท น รุหติฯ ยทา ปน ปาราชิเกน วา ปาราชิกสามเนฺตน วา โจทิยมานสฺส อเญฺญนญฺญํ ปฏิจรโต ปาปุสฺสนฺนตาย ปาปิยสฺส ปุคฺคลสฺส ‘‘สจายํ อจฺฉินฺนมูโล ภวิสฺสติ, สมฺมา วตฺติตฺวา โอสารณํ ลภิสฺสติฯ สเจ ฉินฺนมูโล, อยเมวสฺส นาสนา ภวิสฺสตี’’ติ มญฺญมาโน สโงฺฆ ญตฺติจตุเตฺถน กเมฺมน ตสฺสปาปิยสิกํ กโรติ, ตทา สมฺมุขาวินเยน จ ตสฺสปาปิยสิกาย จ วูปสนฺตํ โหตีติฯ เอวํ อนุวาทาธิกรณํ จตูหิ สมเถหิ สมฺมติฯ

อาปตฺตาธิกรณํ ตีหิ สมเถหิ สมฺมติ สมฺมุขาวินเยน จ ปฏิญฺญาตกรเณน จ ติณวตฺถารเกน จฯ ตสฺส สมฺมุขาวินเยเนว วูปสโม นตฺถิฯ ยทา ปน เอกสฺส วา ภิกฺขุโน สนฺติเก สงฺฆคณมเชฺฌสุ วา ภิกฺขุ ลหุกํ อาปตฺตึ เทเสติ, ตทา อาปตฺตาธิกรณํ สมฺมุขาวินเยน จ ปฏิญฺญาตกรเณน จ วูปสมฺมติฯ ตตฺถ สมฺมุขาวินเย ตาว โย จ เทเสติ, ยสฺส จ เทเสติ, เตสํ สมฺมุขีภาโว ปุคฺคลสมฺมุขโตฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

ปุคฺคลสฺส จ คณสฺส จ เทสนากาเล สงฺฆสมฺมุขโต ปริหายติฯ ยํ ปเนตฺถ ‘‘อหํ, ภนฺเต, อิตฺถนฺนามํ อาปตฺตึ อาปนฺโน’’ติ จ ‘‘ปสฺสสี’’ติ จ ‘‘อาม, ปสฺสามี’’ติ จ ปฏิญฺญาตาย ‘‘อายตึ สํวเรยฺยาสี’’ติ กรณํ, ตํ ปฏิญฺญาตกรณํ นามฯ สงฺฆาทิเสเส ปริวาสาทิยาจนา ปฏิญฺญา, ปริวาสาทีนํ ทานํ ปฏิญฺญาตกรณํ นามฯ

เทฺวปกฺขชาตา ปน ภณฺฑนการกา ภิกฺขู พหุํ อสฺสามณกํ อชฺฌาจารํ จริตฺวา ปุน ลชฺชิธมฺเม อุปฺปนฺเน ‘‘สเจ มยํ อิมาหิ อาปตฺตีหิ อญฺญมญฺญํ กาเรสฺสาม, สิยาปิ ตํ อธิกรณํ กกฺขฬตฺตาย วาฬตฺตาย สํวตฺเตยฺยา’’ติ อญฺญมญฺญํ อาปตฺติยา การาปเน โทสํ ทิสฺวา ยทา ภิกฺขู ติณวตฺถารกกมฺมํ กโรนฺติ, ตทา อาปตฺตาธิกรณํ สมฺมุขาวินเยน จ ติณวตฺถารเกน จ สมฺมติฯ ตตฺร หิ ยตฺตกา หตฺถปาสูปคตา ‘‘น เมตํ ขมตี’’ติ เอวํ ทิฏฺฐาวิกมฺมํ อกตฺวา ‘‘ทุกฺกฏํ กมฺมํ ปุน กาตพฺพํ กมฺม’’นฺติ น อุกฺโกเฏนฺติ, นิทฺทมฺปิ โอกฺกนฺตา โหนฺติ, สเพฺพสํ ฐเปตฺวา ถุลฺลวชฺชญฺจ คิหิปฏิสํยุตฺตญฺจ สพฺพาปตฺติโย วุฏฺฐหนฺติฯ เอวํ อาปตฺตาธิกรณํ ตีหิ สมเถหิ สมฺมติฯ

กิจฺจาธิกรณํ เอเกน สมเถน สมฺมติ สมฺมุขาวินเยเนวฯ อิติ อิมานิ จตฺตาริ อธิกรณานิ ยถานุรูปํ อิเมหิ สตฺตหิ สมเถหิ สมฺมนฺติฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘อุปฺปนฺนุปฺปนฺนานํ อธิกรณานํ สมถาย วูปสมาย สมฺมุขาวินโย ทาตโพฺพ…เป.… ติณวตฺถารโก’’**ติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวฯ

อธิกรณสมถสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

วินยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อิติ มโนรถปูรณิยา องฺคุตฺตรนิกาย-อฏฺฐกถาย

สตฺตกนิปาตวณฺณนาย อนุตฺตานตฺถทีปนา สมตฺตาฯ